SZOVJET
IRODALOM
A SZOVJET ÍRÓSZÖVETSÉG FOLYÓIRATA
1989/3

Tartalomjegyzék

PRÓZA

Rab Zsuzsa **3** Viharok sodrásában
Anatolij Prisztavkin **4** A félelem völgye. I. rész (Rab Zsuzsa fordítása)

LÍRA

Vlagyimir Alejnyikov **106** „A koktebeli remete" visszatérése (Szokolay Károly fordítása)
Makszimilian Volosin **108** Versek (Képes Géza és Szokolay Károly fordításai)
112 Művészi elveimről és költészetemről (Képes Géza fordítása)

KÉT NYELVEN

Makszimilian Volosin **113** Újságok (Képes Géza fordítása)

SZELLEMI ÖRÖKSÉGÜNK

Mihail Lifsic **114** Beszélgetések Lukács Györgyről. Sziklai László interjúja (Farkas János László fordítása)
Mihail Ovszjannyikov **125** Emlékek Georg Oszipovicsról (Hernádi Miklós interjúja)
Vlagyimir Laksin **128** Találkozás a Belgrád rakparton (Rajcsányi Irén fordítása)
Illés László **136** Objektivitás és szubjektivitás a lukácsi realizmuselméletben
Galina Belaja **142** A történetiség problémája a harmincas évek szovjet kritikai irodalmában (Hetényi Zsuzsa fordítása)

KÖZÖS DOLGAINK

Zseliczky Béla **164** 1919 a történelem mérlegén (Baik Éva fordítása)
Georgij Korotkevics **169** Magyar internacionalisták emlékhelyei Moszkvában (Baik Éva fordítása)
Nyina Kanajeva **173** A történelem az élet tanítómestere. Portrévázlat Tofik Iszlamovról (Thiery Henriette fordítása)

IRODALOMRÓL

Szergej Szemanov **177** Solohov Sztálinnál. A Csendes Don és az Új barázdát szánt az eke megjelenésének körülményeiről (Lengyel János fordítása)

SZEMLE

Oleg Gromov **185** Natalja Zalka–Matvej Szaprikin: A matolcsi ember (Weisz Györgyi fordítása)
Bakcsi György **187** Nagy tüzek. Szovjet-orosz elbeszélések az 1920-as évekből

KRÓNIKA

Határ Győző **190** Levél a szerkesztőséghez
E. Fehér Pál **191** Emlék Weöres Sándorról
191 Kulturális kapcsolatok

BIBLIOGRÁFIA

Wintermantel István **192** Számunk szerzői

KÉPEK

V. Dugin **105** Illusztráció
Képek Lukács György életéből **124, 172**
Mihail Solohov **176** Portré

MŰMELLÉKLET

Makszimilian Volosin akvarelljei

RAB ZSUZSA

Viharok sodrásában

Ámulattal vegyes dobbenettel fordítottam Anatolij Prisztavkin regényét Munkám folyamán naponta kínált kemény próbákat, fordítói gyonyorűséget és irtózatot. De talán illenék a mű címével kezdenem. Az eredeti cím egy Lermontov-vers első sora „A szikla" című kolteményből (Lator László fordítása) „Elszunnyadt egy arany fellegecske." Ezt a címet túlságosan lágynak és lírainak éreztem a regény kegyetlen történéseihez Az orosz olvasónak nyilván mást, tobbet mond a cím, hiszen a vers annyira kozismert, hogy bárki tudja folytatni. És tudja azt is, hogy a Kaukázus sziklájáról van szó. De a magyar olvasó? Végul „A félelem volgye" címet adtam onkényesen a regénynek.

A rettegéssel és iszonyattal, halállal és kolcsonos bosszúvággyal teli volgy a Kaukázus ormai alatt lapul. Ide, egy gyerekkolóniára telepítik a „bezprizornijokat", a háború viharától ide-oda sodort, apátlan-anyátlan, gyokértelen gyerekeket. A hegyekben a kitelepített őslakosság, a csecsenek egy visszamaradt, elszánt csapata rejtőzkodik Le-lecsapnak a volgybe, bosszút állni a házaikba telepített oroszokon, még a kolónia gyerekein is.

A regény két fő alakja a tizenegy éves ikerpár Kolka és Szaska. A maguk és társaik sorsirányító akarata csupán két szóban sűrűsodik· jóllakni! túlélni!

A kulonbozó menhelyeken hányódó-vetődő árvák csodálatos példáját adják az egymáshoz ragaszkodásnak, később annak, hogy az ellenségből igazi testvér válhat, ha a kozos csapás osszeforrasztja őket. Sugárzó kis alakjuk még erősebben fénylik a csalás, a hitszegés komor háttere előtt Az egyetlen ember, a gyerekkolóniára szintén élete tragédiájától sodort Regina Petrovna nevelőnő az, akiben a gyerekek megsejtik a sohasem érzett anyai szeretet melegét, és aki végul cserben hagyja őket A regény megteremti az emberi egyensúlyt· megértjuk a pilótaozvegyet is, aki támasz és segítség nélkul, két apró gyerekével kallódva, végre támaszt talál a nála ugyan jóval egyszerűbb, de erős és viharedzett volt frontharcos, a rokkant Gyemjan személyében.

Aki a regényt végigolvassa, mindkét félnek igazat ad, csak egynek nem az embertelenségnek

Hányan tengődnek kozottunk ma is a gyerekkor, az ifjúkor iszonyú sebeivel, de élnek, vélt igazuk tudatában, azok is, akik ezeket a sebeket utották!

Nem olvastam mostanában tisztább, hívőbb írást, mint Prisztavkin regényét Önéletrajzi írás, ahogy minden sorából kisejlik. Az igazi átélés dobbent meg minden sorában.

Örommel nyugtáztuk, hogy a szerző 1988 novemberében Állami Díjat kapott művéért.

ANATOLIJ PRISZTAVKIN

A félelem völgye

1

A szó magától keletkezett, ahogy a szél születik a mezőn.

Megszületett, susogott, elhatolt a gyermekmenhely közeli és távoli zugaiba: „Kaukázus! Kaukázus!" Mi az a Kaukázus? Honnan termett elő? Igazából senki sem tudta megmagyarázni.

Különben is, micsoda különös fantáziára vall a kis sáros Moszkva-környéken valami Kaukázusról beszélni, amelyről csak iskolai felolvasásokból (mert tankönyv nem volt) hallották a menhelyi ágrólszakadtak, hogy létezik, helyesebben létezett valami távoli, ismeretlen időben, amikor a fekete szakállú, háborodott hegylakó, Hadzsi Murat tüzelt az ellenségre, amikor a muridok vezére, Samil imám az ostromlott erődben védekezett, Zsilin meg Kosztilin orosz katona pedig egy mély veremben sínylődött.

Volt még valami Pecsorin, egy nemkívánatos ember, az is járt a Kaukázusban.

Meg aztán a hosszú szopókás cigaretta! A két Kuzmin közül az egyik egy sebesült alezredesnél látta a Tomilino állomáson rekedt sebesültszállító vonaton.

Tört vonalú, hófehér hegyek a háttérben, előttük vad lovon fekete posztóköpenyes lovas száguld. Nem, nem is száguld: repül a levegőben. Alatta egyenetlen, szögletes betűkkel a felírás: KAZBEK.

A bekötözött fejű, bajszos alezredes, fiatal szépfiú a roppant csinos ápolónőt lesegette, aki leugrott megnézni, milyen állomáson vesztegelnek; az alezredes sokat jelentően kocogtatta körmeivel a kartondoboz födelét, észre sem véve, hogy mellette lélegzet-visszafojtva, száját is eltátva álmélkodásában a rongyos kis Kolka bámulja a drága skatulyát.

Kenyérhéjat keresgélt a sebesültek körül, hogy felszedje, akkor látta meg: KAZBEK!

No, de mi okból kerül ide a Kaukázus? A róla szóló mendemondák?

Semmilyen okból.

Az is érthetetlen, hogyan született meg ez a hegyes, csillogó, jeges tarajú kis szó ott, ahol lehetetlen volt megszületnie: a menhely hideg, egy szál tüzelő nélküli, örökké éhes hétköznapjai közepette. A gyerekek egész feszült élete egy-egy fagyott krumpli, krumplihulladék köré sűrűsödött, vágyuk, álmuk netovábbja egy kis kenyérhéj volt, hogy tovább tudjanak létezni, hogy csak még egy újabb háborús napot túléljenek.

Mindegyikük leghőbb, de teljesülhetetlen vágya az volt, hogy legalább egyszer bejuthassanak a menhelybéli „szentek szentélyébe", a KENYÉRELOSZTÓBA – a nagybetűs írással is kiemeljük, mert ez magasabb és elérhetetlenebb volt a gyerekek szemében, mint mindenféle KAZBEK!

Úgy jelöltek ki oda embereket, mintha az Úristen jelölt volna ki valakiket, mondjuk, a mennyországba! A legválogatottabbakat, a legszerencsésebbeket, de mondhatjuk úgy is: a világ legboldogabb embereit!

A Kuzmin ikrek nem tartoztak ezek közé.

Meg sem fordult a fejükben, hogy odakerülhetnének. Ez a vagányok osztályrésze volt, közülük is azoké, akik, megszökvén a rendőrség elől, uralkodtak a menhelyen, sőt gyakran az egész telepen.

Bejutni a kenyérelosztóba, de nem úgy, mint azok, a kiválasztottak, a gazdák, hanem mint a kisegér, egy másodpercre, egy pillanatra, ez volt az álmuk! Ha csak a szemük sarkából, de a valóságban láthassák a világnak azt az egész roppant kincsét az asztalra felhalmozott kérges cipók képében.

És beszívni, nem a tüdejükkel, hanem a hasukkal beszívni a részegítő, mámorító kenyérillatot...

Csak ennyi. Ennyi!

Nem álmodoztak morzsáról, amely pedig feltétlenül maradt az egymásra halmozott, ropogósan törő, érdes oldalú kenyerek után. Söpörjék azt össze, élvezzék a kiválasztottak! Őket illeti!

De akárhogy dörgölőztek a kenyérelosztó vaslemez borítású ajtajához, az nem pótolhatta azt a fantazmagóriákba illő képet, amely a Kuzmin testvérek képzeletében született – a vason nem hatolt át az illat.

Hogy törvényes úton beugorjanak azon az ajtón, az fel sem ötlött bennük. Ez az elvont fantasztikum birodalmába tartozott, a testvérek pedig realisták voltak. Bár a konkrét álmodozás nem volt tőlük idegen.

És lám, mire vitte ez az ábránd negyvennégy telén Kolkát és Szaskát: hogy bejussanak a kenyérelosztóba, a kenyér birodalmába, bármi áron... Bármilyen áron...

Ezekben a különösen szomorú hónapokban, amikor még fagyos krumplit is lehetetlen volt szerezni, nemhogy egy morzsa kenyeret, nem volt erejük elmenni a házikó mellett, a vasajtó előtt. Elmenni ott és tudni, majdhogynem filmszerűen elképzelni, hogy a szürke falakon, a piszkos, de szintén vasrácsos ablakokon túl a kiválasztottak végzik varázsmutatványaikat késeikkel és mérlegeikkel. Vágják, aprítják, nyomkodják a töredező, sületlen kenyérkét, a kissé sós, langyos morzsákat marokszám öntik a szájukba, a kiadósabb törmeléket pedig elteszik a fővagánynak.

A nyál összefutott a szájukban. Összerándult a gyomruk. Szédelegtek. Szerettek volna felüvölteni, felordítani és verni, verni azt a vasajtót, hogy kinyissák, kitárják, hogy megértsék végre: mi is akarunk! Jöjjön aztán a karcer vagy akármi... Megbüntetik, megverik, agyonverik őket... De előbb mutassák meg, akár csak az ajtóból, hogy ott a kenyér halomban, hegyben. Úgy magasodik, mint a Kazbek, a késekkel összeszabdalt asztalon... Hogy illatozik!

Akkor majd újra lehet élni. Akkor hitük is lesz. Ha egyszer hegyben áll a kenyér, akkor létezik a világ... És lehet tűrni és hallgatni és tovább élni.

A fűrészporral dúsított kicsiny kenyéradag nem verte el az éhséget. Csak fokozta.

Egyszer a buta tanítónő Tolsztojból olvasott föl egy részletet: Kutuzov a háború idején csirkét eszik, kelletlenül, majdnem undorral rágcsálja a kemény csirkeszárnyat...

A gyerekek túlságosan fantasztikusnak érezték ezt a jelenetet. Miket ki nem találnak! Nem ízlett neki a csirkeszárny! Hiszen ők nyomban elrohannának akárhová még a lerágott csontért is! A felolvasás után még jobban csikarta a gyomrukat az éhség, és örökre elvesztették hitüket az írókban: ha náluk a csirkét nem falják, azt jelenti, hogy az írók telezabálták magukat!

Amióta elkergették a menhely legfőbb zsiványát, Fülesbaglyot, sok mindenféle nagy és kis tolvaj járta meg Tomilinót, a menhelyet; távol az otthoni rendőrségtől, itt a télre szervezgették a maguk alvilági bandáját.

Csak egyvalami nem változott: az erősek felfaltak mindent, a gyengéknek a morzsákat hagyták, az álmodozást a morzsákról, befogva a „kis halakat" a rabság biztos hálójába.

Egy kis kenyérhéjért egy-két hónap rabság járt.

Az elülső héj, amely sültebb, feketébb, vastagabb, ízesebb volt – két hónapba került, az egész vekninek ez a felső héja lett volna, de itt csak a kenyéradagról volt szó, egy parányi darabkáról, amely elfektetve az asztalon egy kis áttetsző falevélre hasonlított; a hátulsó sápadtabb, szegényebb, vékonyabb volt – azért egy hónap rabság járt.

Ki ne emlékezne rá, hogy Töpszli Vaszka, a Kuzminokkal egyidős, tizenegy éves fiú, egy katona rokona érkezése előtt egyszer a hátsó sercliért fél évet kapott. Odaadta mindenét, ami ehető, és rügyekkel táplálkozott, hogy le ne essen a lábáról.

Nehéz időkben a Kuzminok is eladták magukat. De mindig mind a ketten.

Persze ha a két Kuzmint összegyúrták volna, az egész tomilinói menhelyen nem lett volna párjuk sem kor, sőt talán erő tekintetében sem.

De a Kuzmin ikrek így is tudatában voltak előnyeiknek.

Négy kézzel könnyebb elemelni valamit, mint kettővel; négy láb gyorsabban tud kereket oldani. Négy szem pedig sokkal élesebben látja, mikor kell felkapni valamit, hol mikor van baj!

Amíg két szem a dologgal van elfoglalva, a másik kettő mindkettőjük helyett vigyáz. Még arra is van ideje figyelni, hogy közben tőle magától ne csórjanak el valamit: a ruháját, alóla a matracát, miközben alszik, és a maga álmait látja a kenyérelosztó életéről. Mondták is: minek tátod a szád a kenyérelosztónál, amikor a magadét meg elcsaklizzák!

A két Kuzminból alkotott kombinációknak pedig se szeri, se száma. Valamelyiküket például elkapják a piacon, és vonszolják a dutyiba. Az egyik testvér jajgat, ordít, szánatja magát, aztán a másik vonja magára a figyelmet. Mialatt a másikhoz visszafordulnak, az első – sitty, mintha nem is lett volna. A másik utána! Mind a kettő fürge, mint a csík, akinek kicsúsznak a markából, másodszor már nem kapja el őket.

A szem meglátja, a kéz fölkapja, a láb elviszi...

De hát valahol, valamilyen kis bográcsban előzőleg mindent ki kell főzni. Megbízható terv nélkül: hogyan, hol és mit fújjanak meg, nehéz boldogulni!

A Kuzminok két feje kétféleképp főzte.

Szaska, mint világnézettel bíró, nyugodt, csöndes ember, magából merítette az ötleteket. Hogyan, milyen módon születtek meg benne, maga sem tudta.

Kolka, a leleményes, gyors kezű, praktikus villámsebesen kigondolta, hogy kell valóra váltani ezeket az ötleteket. Vagyis hogyan kell nyereségre szert tenni. Még pontosabban: megszerezni a falnivalót.

Ha például Szaska, kenderszőke fejebúbját vakargatva, azt mondja, jó lenne felszállni a Holdba, ott rengeteg olajpogácsa van, Kolka nem vágná rá: „Nem." Előbb megforgatná az agyában ezt a Hold-dolgot, milyen kormányozható léghajóval lehetne oda felrepülni, majd azt kérdezné: „Minek? Lehet csórni közelebb is..."

De megesik, hogy Szaska ábrándosan néz Koljára, és az, mint a rádió, elfogja az éterben Szaska gondolatát. És nyomban kapiskálja, hogyan lehetne megvalósítani.

Aranyat érő kobakja van Szaskának, nem is kobak az, hanem a Tanácsok Székháza! Képen láttak ilyesmit a testvérek. Mindenféle amerikai felhőkarcolók, százemeletesek, alattuk minden törpévé zsugorodik. Mi vagyunk a legelsők, mi szállunk a legmagasabban!

A Kuzminok másban a legelsők. Elsőkként értették meg, hogyan tudnák áttengődni negyvennégy telét anélkül, hogy felfordulnának.

Amikor a forradalmat csinálták Pityerben, a posta és a távírda meg a pályaudvar mellett nyilván a kenyérelosztót sem felejtették el rohammal bevenni!

A testvérek különben nem először mentek el a kenyérelosztó mellett. De aznap nagyon türelmetlenek voltak. Bár az ilyen séták csak fokozták kínjaikat.

„Jaj, de falnék... Még az ajtót is megrágnám! Még a fagyott földet is a küszöb alatt!" – ezt mondta fennhangon Szaska. Kimondta, de hirtelen világosság gyúlt a fejében. Minek a földet megenni, ha... ha azt... Igen, igen! Úgy bizony! Inkább kiásni!

Kiásni! Hát persze, kiásni!

Nem mondta ki, csak ránézett Kolkára. Az egy pillanat alatt felfogta a jelzést, és fejét forgatva mindent mérlegre tett, és a variánsokat latolgatta. De most sem mondott ki semmit, csak a szemében villant meg ragadozó fény.

Aki próbálta, az elhiszi: nincs a világon találékonyabb és célratörőbb ember, mint az éhes, különösen, ha menhelyi, aki a háború idején arra fejlesztette az agyát, hol mit szerezhet.

Nem szóltak egy szót sem (még meghallják körülöttük azok a kizsákmányolók, feljelentik őket, és akkor kampec Szaska minden zseniális ötletének!), egyenest a legközelebbi kis fészer felé indultak, amely száz méternyire volt a menhelytől, a kenyérelosztótól pedig vagy húszra. A fészer éppen a kenyérelosztó háta mögött volt.

A fészerben körülnéztek a testvérek, egyszerre vették szemügyre a legtávolabbi sarkot, ahol a hitvány feszítővas meg a törött téglák halma mögött Töpszli Vaszka rejtett kincsei hevertek. Annak idején, amikor fát tartottak itt, senki sem tudta, csak a Kuzminok: itt rejtőzött Andrej bácsi, a katona, akitől elemelték a fegyverét.

Szaska súgva kérdezte:

– Nincs ez messze?

– Hát honnan volna közelebb? – kérdezte vissza Kolka.

Mindketten megértették, hogy rövidebb út nincs.

A lakatot letörni sokkal könnyebb volna. Kevesebb munka, kevesebb idő. Erejük csak morzsányi maradt. De megesett már, hogy megpróbálták leverni a kenyéreloszto lakatját, nem csak a Kuzminok fejében fordult meg ez a ragyogó gondolat! Az igazgatóság akkor egy hombárlakatot függesztett rá. Fél pud súlyút!

Azt legföljebb gránáttal lehetne lerobbantani. Ha tank elé akasztanák – egyetlen ellenséges lövedék sem ütné át azt a tankot!

A kis ablakot a sikertelen kísérlet után olyan vastag vasvesszőkkel rácsozták be, hogy sem vasfűrész, sem feszítővas nem bírt vele – legföljebb az autogénvágó!

Az autogén is megfordult Kolka fejében, egy helyen karbidot is felfedezett. De sem odacipelni nem lehetett, sem meggyújtani, sok szem les körös-körül.

Csak a föld alatt nem lesnek idegen szemek!

A másik variánshoz – hogy mondjanak le a kenyérelosztóról – a Kuzmin testvéreknek semmi kedvük nem volt.

Sem a bolt, sem a piac, a magánházak pedig különösen nem voltak most alkalmasak ennivaló szerzésére. Bár Szaska fejében csak úgy rajzottak az efféle tervek. Csak az volt a baj, hogy Kolka nem látta megvalósításuk módját.

A kis boltot egész éjjel őrzi egy mérges kis vénember. Nem iszik, nem alszik, elég neki a nappal. Nem is őr – valóságos véreb.

A házak, ahová csak néznek, teli menekültekkel. Az ennivalóval meg épp fordítva áll a dolog. Azok is azt nézik, hol mit csenhetnének el.

Gondoltak a Kuzminok még egy házikóra, amelyet a Fülesbagoly idejében az idősebbek kitakarítottak.

Igaz, összehordtak ide mindenfélét: rongyokat meg egy varrógépet. Ezt aztán itt, a fészerben sokáig hajtotta sorra mindenféle népség, amíg le nem repült a hajtókarja, és minden alkatrésze darabokra nem tört.

Nem a varrógépről van szó. A kenyérelosztóról. Ahol nincs mérleg, csak kenyér van – az késztette a testvéreket arra, hogy dühödten, két fejjel gondolkozzanak.

És ezt sütötték ki: „Manapság minden út a kenyérelosztóhoz vezet."

Erődítmény az, nem kenyérelosztó. De hiszen köztudott, hogy nincs olyan erőd, azaz kenyérelosztó, amelyet be ne tudna venni az éhes menhelyi.

Kihalt télidőn, amikor az egész banda kétségbeesetten mindent elkövetett, hogy az állomáson vagy a piacon legalább valamicske ehetőt szerezzen, amikor a kemencék körül forgolódtak, hozzádörzsölődtek farukkal, hátukkal, tarkójukkal, magukba szívták a meleg egy kis részét, és mintha melegednének – a meszet a tégláig ledörgölték –, akkor fogtak a Kuzminok hihetetlen tervük megvalósításához. Éppen ebben a hihetetlenségben rejlett a siker záloga.

A fészer távoli sarkában, a rejtett kincseknél kezdték a feltáró munkát, ahogy egy tapasztalt kőmíves tanácsolta volna, egy görbe feszítővas és egy lámpás segítségével.

Megmarkolván a feszítővasat (mit jelent a négy kéz!) fölemelték és tompa döndüléssel belevágták a fagyott földbe. Az első centiméterek voltak a legnehezebbek. Csak úgy zengett a föld!

A kis lámpás világánál elhordták a fészer szemközti sarkába, amíg ott egész kis hegy nem keletkezett.

Az iskolába most felváltva jártak és felváltva ástak: az egyik nap Kolka, a másik nap Szaska.

Az, akin a tanulás sora volt, két órát végigült a maga nevében (Kuzmin? Melyik Kuzmin? Nyikolaj? És hol a másik, Alekszandr?), aztán pedig a testvérének adta ki magát. Ebből az kerekedett, hogy mind a ketten félig voltak ott. No, de a teljes jelenlétet nem is követelte tőlük senki! Jól akartak élni! Fő, hogy a menhelyen ne hagyják őket ebéd nélkül!

Ott az ebédnél vagy a vacsoránál nem sorban adnak enni, a „sakálok" az ételt egy pillanat alatt szétkapkodják, nyoma sem marad. Olyankor ők abbahagyták az ásást, és megrohamozták az étkezőt.

Senki nem kérdezi őket, senki nem érdeklődik utánuk: Szaska eszik-e vagy Kolka. Itt egyek: a Kuzminok. Ha véletlenül egyikük van jelen, az csak félnek számít. De külön-külön ritkán látták őket, úgyszólván soha!

Együtt járnak, együtt esznek, együtt feküsznek le aludni.

Ha pedig verésre kerül a sor, mind a kettőt verik meg, azzal kezdve, aki ebben a szerencsétlen pillanatban elsőnek kerül a kezük ügyébe.

2

Javában folyt az ásás, amikor mindenüvé elhatoltak ezek a különös mendemondák a Kaukázusról.

A hálóterem minden sarkában, minden ok nélkül, de kitartóan, hol csöndesen, hol hangosabban ugyanazt ismételgették. Hogy elviszik a menhelyet megszokott, állandó helyéről, Tomilinóból, és az egész társaságot egytől egyig a Kaukázusba költöztetik.

A nevelőket is elküldik velük, az ütődött szakácsot is, a bajszos zenetanárnőt is, a rokkant igazgatót is... („A szellemi munka rokkantját!" – suttogták.)

Egyszóval visznek mindenkit.

Sok volt a szóbeszéd, csócsálták a hírt, mint a tavalyi krumplihéjat, de senki sem tudta elképzelni, hogyan lehetséges ezt az egész vad hordát elhajtani azokba a hegyekbe.

A Kuzminok csak fél füllel hallgatták a fecsegést, hinni pedig még annyira sem hitték. Nem értek rá. Buzgón és dühödten ásták a folyosójukat.

Minek is jártatják erről a szájukat, hiszen még a bolond is tudja: akarata ellenére egyetlen menhelyet sem lehet elvinni sehova! Csak nem viszik őket vasketrecben, mint Pugacsovot!

Hiszen szétfutnak az ágrólszakadtak az első két állomás között, aztán próbálják csak elfogni őket, akár a szelet a mezőn!

Ha pedig, mondjuk, sikerülne is valamelyiküket rábeszélni, semmi jót nem várhat ettől a találkozástól semmiféle Kaukázus. Csupaszra vetkőztetik, felfalják az utolsó ágát is, kövenként hordják széjjel azt a Kazbeket... Sivataggá változtatják! Szaharává!

Így döntöttek a Kuzminok, és mentek ásni.

Egyikük egy kis vasdarabbal kotorta a földet, most már porhanyós volt, szinte magától omlott, a másik meg egy rozsdás kis vödörben hordta ki a földet. Tavaszra beleütköztek a kenyérelosztó téglafundamentumába.

Egyszer a kiásott járat távoli végében üldögéltek a testvérek.

A régi égetésű, kékesben játszó sötétvörös tégla nehezen morzsolódott, minden darabkáért vérrel kellett fizetniük. Csupa hólyag volt a tenyerük. Feszítővassal zúzni oldalról, az sem esett kézre.

A járatban nem lehetett megfordulni, nyakukba omlott a föld. Szemüket marta saját gyártmányú kis mécsesük, amelyet az irodából lopott tintatartóból fabrikáltak.

Először igazi gyertyájuk volt, viaszgyertya, azt is lopták. De maguk ették meg. Egyszer nem bírták már tovább, facsarta belüket az éhség. Egymásra néztek, aztán a kis gyertyára – kicsi, de ez is valami. Kettévágták és elrágicsálták, csak az ehetetlen kanóca maradt.

Most egy rongyból csavart kis zsinór füstölgött: a járat falába mélyedést vájtak – Szaska ötlete volt –, onnan hunyorgott kékes fénnyel, több volt a korma, mint a fénye.

A Kuzmin testvérek kidőltek, izzadtan, szurtosan üldögéltek, térdük az állukig felhúzva.

Szaska egyszer csak megkérdezte:

– No, mi van a Kaukázussal? Fecsegnek?

– Fecsegnek – felelte Kolka.

– Elkergetnek, mi? – Mivel Kolka nem válaszolt, Szaska újra megkérdezte: – Te nem akarnál? Odamenni?

– Hová? – kérdezte a testvére.

– A Kaukázusba!

– Mit keressek ott?

– Nem tudom... Érdekes lenne.

– Nekem tudod, mi az érdekes? Oda eljutni! – És Kolka dühösen lökte az öklét a téglafundamentum felé. Az öklétől egy, legföljebb két méterre rejtőzött a hőn óhajtott kenyérelosztó.

A savanykás kenyérszagot árasztó, késekkel összeszabdalt asztalon cipók tornyosodnak: sok-sok szürkés-aranyos cipó. Egyik szebb, mint a másik. Letörni a kérgéből, az is boldogság. Szopogatni, lenyelni. A héj alatt pedig kenyérbél, egész vagonnal, csipegesd és tömd be!

A Kuzmin testvérek még soha életükben nem tarthattak a kezükben egy egész cipót! Még érinteni se volt alkalmuk.

De látni látták, messziről persze, ahogy a kenyérbolt sokadalmában adagolták jegyre, ahogy a mérlegen lemérték.

A kortalan, ösztövér eladónő elkapta a mindenféle színű jegyeket: munkás-, tisztviselő-, eltartott- és gyerekjegyeket, gyors pillantást vetett rájuk – tapasztalt vízszintezőszeme volt –, ellenőrizte, hogy ehhez a bolthoz tartoznak-e, a jegy hátulján a pecsétet, amely a bolt számát is feltüntette, bár vevőit, a boltjához tartozókat

név szerint ismerte, ollójával – nyissz-nyissz – két-három jegyet belevágott a fiókjába. Abban a fiókban ezernyi, milliónyi ilyen jegy volt, 100, 200, 250 gramm felírással.

De valamennyi jegyre, még kettőre, háromra is csak kicsi részét adták az egész cipónak, amelyből az eladónő éles késével takarékosan csak egy-egy kis darabot szel le. Hiába áll maga is a kenyér mellett, kiszikkadt, nem hízott meg!

Késsel nem érintett, egész kenyeret, akárhogy lesték is négy szemmel a testvérek, a szemük láttára senkinek sem sikerült kivinnie a kenyérboltból.

Egy egész kenyér – olyan gazdagság, hogy elgondolni is rettenetes!

De micsoda mennyország tárul fel akkor, ha nem egy, nem kettő, nem három kenyérhez jutnak! Igazi mennyország! Valódi! Áldott! Nem kell nekünk semmiféle Kaukázus!

Ráadásul ez a mennyország itt van mellettük, néha a téglafundamentumon már tompa hangok szűrődnek át.

A koromtól elvakított, a földtől, a verítéktől és a megerőltetéstől megsüketült testvérek minden hangból egyetlen szót hallottak ki: „Kenyér. Kenyér..."

Az ilyen percekben nem ásnak, csak nem bolondok! Elhaladva a vasajtó előtt a fészer felé vargabetűt csinálnak, hogy meggyőződjenek róla: a súlyos lakat a helyén van, egy versztről látni!

Csak azután másznak le a járatba, zúzni azt a fene téglát.

A hajdani időkben csak építettek, nem is gyanították, hogy valamikor majd kemény szavakkal illetik azokat a téglákat szilárdságukért.

Hogyan törnek majd át a Kuzminok, hogyan tárul fel elbűvölt szemük előtt az esti homályban az egész kenyérelosztó, mintha máris a mennyországban volnának!

Akkor... A testvérek biztosan tudták, mi történik akkor.

Persze alighanem két fejjel gondolták ki, nem eggyel.

Egy kenyeret, de csak egyet, ott helyben megesznek. Hogy ne forduljon fel a gyomruk ekkora bőségtől. Másik kettőt magukkal visznek, és biztos helyre rejtenek. Ehhez értenek. Ez mindössze három kenyér. A többihez, akárhogy viszket is a kezük, nem nyúlnak. Különben a megvadult fickók szétverik a házat.

Három kenyér – ez annyi, amennyit Kolka számításai szerint naponta ellopnak tőlük.

Egy részét az ütődött szakácsnak; azt, hogy bolond, és már megjárta a bolondokházát is, mindenki tudja. De úgy zabál, mint egy normális. Egy másik részt a kenyérelosztók lopnak el meg azok a sakálok, akik körülöttük lábatlankodnak. A legnagyobb részt pedig az igazgatónak viszik, a családjának és a kutyáinak.

Hanem az igazgatónak nemcsak kutyái, nemcsak jószágai vannak, de tele van rokonokkal és ingyenélőkkel is. És mindnyájuknak a menhelyről visznek, hordják, hordják, hordják... Maguk a menhelyiek hordják. De akik hordják, azok is megkapják a maguk morzsáit.

A Kuzmin testvérek pontosan kiszámították, hogy a három kenyér miatt nem csapnak lármát a menhelyen. Magukat nem rövidítik meg, másoktól vonják el. Ennyi az egész.

Kinek kell, hogy rájuk szálljon egy bizottság a járási oktatási osztálytól? (Azokat

is etetheted! Azok pedig feneketlen belűek!) Hogy kivizsgálják, miért lopnak és miért nem kapják meg a nekik járót a menhelyiek, és az igazgató vad kutyái mitől akkorák, mint a borjak.

De Szaska csak sóhajtott egyet, és arrafelé nézett, amerre Kolka ökle mutatott.

– Há-át... – mondta elgondolkodva. – Mégiscsak érdekes lehet. Érdekes lenne a hegyeket megnézni. Biztosan még a házunknál is magasabbak. He?

– Hát aztán! – mondta Kolka. Nagyon éhes volt. Most nem érdekelték a hegyek, akármilyenek is. Úgy rémlett neki, mintha a földrétegen keresztül is érezné a friss kenyér illatát.

Hallgattak.

– Máma egy verset tanítottak – jutott Szaska eszébe, akinek ma kettőjük helyett kellett ülnie az iskolában. – Mihail Lermontov írta. *A szikla* a címe.

Szaska nem tudta betéve az egészet, bár rövid vers volt. Nem olyan, mint az *Ének Ivan Vasziljevics cárról, a fiatal nemesúrról és a merész Kalasnyikov kalmárról.* Pfúj! Már a címe is fél kilométer hosszú! Nem is beszélve magáról a versről.

*A szikláb*ól csak két sorra emlékezett Szaska.

Elszunnyadt egy arany fellegecske
*kebelén a sziklaóriásnak...**

– A Kaukázusról szól, vagy mi? – érdeklődött unatkozó hangon Kolka.

– Aha. Hiszen szikla...

– Ha ez is olyan idétlen, mint az a másik... – És Kolka megint a téglafundamentumra mutatott az öklével. – Az a te sziklád!

– Nem az enyém!

Szaska elhallgatott, gondolkodott.

Már rég nem a versen tűnődött. A versből nem értett semmit, de nincs is benne semmi különös. Ha teli hassal olvasná, talán volna értelme. Az a kócos hajú nő a kórusban csak kínozza őket; ha nem hagynák őket ebéd nélkül, a kórusban mind felkötnék a nyúlcipőt. Kellenek is nekik azok a dalok, versek... Akár énekelnek, akár szavalnak, úgyis csak az evésre gondolnak. Éhes disznó makkal álmodik!

– Hát aztán? – kérdezte váratlanul Kolka.

– Hát aztán, hát aztán? – visszhangozta Szaska.

– Aztán mi lett a sziklával? Ledűlt vagy sem?

– Nem tudom – felelte tétován Szaska.

– Hogyan, hogy nem tudod? Hát a vers?

– Mit a vers... No, szóval... Hogy is... Szóval a felhő beleütközött a sziklába...

– Mint mi a téglába?

– No, hát beleakadt... aztán elrepült...

---

* Lator László fordítása.

Kolka füttyentett.

– Ennyi az egész?

– Ennyi.

– Fityiszt se ér, amit kitalálnak! Hol a csirkéről, hol meg erről a fellegről...

– Tehetek én róla? – fortyant fel most Szaska. – Én vagyok a költő vagy mi? – De nem haragudott meg komolyan. Meg aztán ő az oka: elábrándozott, nem figyelt a tanítónő magyarázatára.

Az órán egyszer csak maga elé képzelte a Kaukázust, ahol minden másképp van, mint az ő büdös Tomilinójukban.

Akkora hegyek, mint az ő menhelyük, köztük mindenütt kenyérelosztók. És egyik sincs zárva. Ásni sem kell, az ember csak bemegy, maga mér magának, maga eszi meg. Kilép, ott egy másik kenyérelosztó, azon sincs lakat. Az emberek meg mind fekete cserkesz köpenyt viselnek, bajszosak, jókedvűek. Nézik, hogyan élvezi Szaska az ételt, mosolyognak, vállon veregetik. „Jaksi!" – azt mondják. Vagy valami mást. De az értelme ugyanaz: „Egyél csak, aszongyák, amennyi beléd fér, nálunk sok kenyérelosztó van!"

Nyár volt. Kizöldellt a fű az udvaron. Senki nem kísérte ki a Kuzmin testvéreket, csak Anna Mihajlovna, a nevelőnő, biztosan annak sem az ő elutazásuk járt a fejében, hideg kék szeme elnézett valahova a fejük fölött.

Váratlanul történt az egész. Tervbe vették, hogy elküldenek két gyereket a menhelyről az idősebbek közül, a legnagyobb vagányokat, de azok nyomban meglógtak, ahogy mondják, felszívódtak, a Kuzminok viszont kijelentették, hogy ők szeretnének a Kaukázusba menni.

Átjavították az iratokat. Senki sem érdeklődött, miért határozták el hirtelen, hogy elmennek, miféle kényszerűség hajtja a testvéreket a távoli vidékre. Csak a kiscsoportos menhelyiek jöttek megnézni őket. Megálltak az ajtó előtt, és ujjal mutogattak rájuk, mondogatták: „Ezek azok!" És egy kis szünet után: „A Kaukázusba!"

Pedig az utazásra alapos okuk volt, de ezt hál' istennek nem sejtette senki.

Egy hete váratlanul beomlott a járat a kenyérelosztó alatt. A legszembetűnőbb helyen szakadt be. Vele összeomlottak a Kuzminok reményei is egy másféle, jobb életre.

Este, amikor eljöttek, látszólag minden rendben volt, már a falon is átjutottak, csak a padlót kellett felnyitniuk.

Reggel kiugrottak a házból: az igazgató meg az egész konyha összesereglett, meresztik a szemüket – mi a csuda, leroggyant a föld a kenyérelosztó fala alatt!

És kitalálták: uram teremtőm! Hiszen itt járatot ástak!

A konyhájuk alatt, a kenyérelosztójuk alatt föld alatti járat van!

Ilyen még nem fordult elő a menhelyen.

Az igazgató elé citálták a nevelteket. Egyelőre az idősebbeket vették sorra, a kisebbekre nem gondolt senki.

Árkászokat hívtak a hadseregből konzultációra. Lehetséges-e, kérdezték tőlük, hogy a gyerekek maguk ásták a járatot?

Azok megnézték a fészertől a kenyérelosztóig vezető föld alatti járatot, végig is járták egészen az omlásig. Lerázták magukról a sárga homokot, széttárták a karjukat: „Lehetetlen, szerszámok nélkül, szakszerű előkészítés nélkül, semmiképp sem lehetséges ilyen metróalagutat kiásni. Egy tapasztalt katonának is egyhavi munka, ha mondjuk sáncszerszámmal csinálja meg egyéb segédeszközzel. De hogy gyerekek... Elfogadnánk ilyen gyerekeket, ha csakugyan ők műveltek ilyen csodát!"

– Műveltek ezek különb csodákat is! – mondta komoran az igazgató. – De majd én felkutatom azt a csodatévő varázslót!

A testvérek ott általk a közelében, a többi növendék között. Mindegyikük tudta, mit gondol a másik.

Mind a két Kuzmin tudta, hogy ha gombolyítani kezdik a dolgot, a szálak hozzájuk vezetnek. Hiszen ők ténferegtek ott folyton, ők hiányoztak, amikor a többiek a kályha mellett ácsorogtak a hálóteremben!

Körös-körül sok szem figyel. Egyik nem vette észre, a másik sem, de a harmadik meglátta!

Meg aztán azon az estén a járatban hagyták a mécsesüket, főképp pedig Szaska iskolai tarisznyáját, amelyben a földet hordták az erdőbe.

Az a vacak tarisznya! Ha megtalálják, akkor *kaput* a testvéreknek! Kereket kell oldaniuk. Nem jobb-e maguktól nyugodtan elvitorlázni abba az ismeretlen Kaukázusba? Annál is inkább, mert két hely is felszabadul utánuk.

A Kuzminok persze nem tudták, hogy valahol a területi szervezetekben egy világos pillanatban született meg az ötlet, hogy kiürítik a Moszkva környéki gyermekmenhelyeket, amelyek negyvennégy tavaszára százával voltak a területen. Nem számítva a „bezprizornijokat", az apátlan-anyátlan, gyökértelen gyerekeket, akik ott és úgy éltek, ahogy tudtak.

Így most, miután kiverték az ellenséget a Kaukázus termékeny vidékéről, egy csapásra megoldanak minden kérdést: megszabadulnak a fölösleges szájaktól, felszámolják a bűnözést, s még talán jót is tesznek a gyerekekkel.

Meg a Kaukázussal is, természetesen.

A gyerekeknek így is mondták: ha jól akartok lakni, menjetek. Ott van minden. Kenyér is van. Krumpli is. Még gyümölcs is, annak a létezéséről a mi sakáljaink nem is tudnak.

Szaska akkor azt mondta a testvérének: „Gyümölcsöt akarok... Olyat, amiről ez... aki eljött, beszélt."

Amire Kolka azt mondta, hogy a gyümölcs nem más, mint krumpli, ezt ő biztosan tudja. Terem mák is. Az igazgató meg mákvirág. Kolka tulajdon fülével hallotta, hogy az egyik árkász elmenőben azt mondta halkan, az igazgatóra mutatva: „Szép kis mákvirág... A kisgyerekek háta mögé bújik a háború elől!"

– Jóllakunk krumplival! – mondta Szaska.

Kolka rögtön ráfelelte, hogy ha a sakálokat elviszik olyan gazdag vidékre, ahol minden van, az a vidék nyomban szegény lesz. Ő olvasta egy könyvben, hogy a sáska után, amelyik sokkal kisebb egy menhelyi gyereknél, ha falkába verődik, csak a puszta föld marad. Pedig a gyomra nem akkora, mint a magunkfajtáé, biztosan nem legel

le mindent. A sakáloknak az az ismeretlen gyümölcs kell. Mi meg majd rághatjuk a szárát, a levelét, a virágját...

Kolka mégis beleegyezett az utazásba.

Két hónapig halogatták, amíg végre útnak indították őket.

Az utazás napján odavezették őket a kenyérelosztóhoz, persze csak a küszöbéig. Kiadták a kenyéradagjukat. Előre azonban nem adtak. Majd meghíztok, mondták, a kenyérhez utaztok, majd adnak kenyeret azok!

A testvérek kiléptek a táborból, és igyekeztek nem nézni a fal tövében a beomlott gödörre.

Pedig vonzotta őket az a gödör.

Olyan képet vágva, mintha semmiről sem tudnának, gondolatban elbúcsúztak a tarisznyától, a mécsestől és az egész szívükhöz nőtt járattól, amelyben annyi időt töltöttek a mécs fényénél a hosszú téli estéken.

Zsebükben a kenyéradaggal, amelyet kezükben szorongattak, mentek az igazgatóhoz, ahogy parancsolták nekik.

Az igazgató házának lépcsőjén ült. Csizmanadrágban, de atlétatrikó nélkül és meztélláb. Kutyái, szerencsére, nem voltak mellette.

Fel sem kelve ránézett a testvérekre és a nevelőnőre, nyilván csak most jutott eszébe, milyen alkalomból jelentek meg.

Krákogva felállt, görcsös ujjával magához intette őket.

A nevelőnő hátulról megtaszította a Kuzminokat, s azok néhány bizonytalan lépést tettek előre.

Bár az igazgató egy ujjal sem érintette őket, mégis féltek tőle. Sokat kiabált. Megragadta valamelyik menhelyi gallérját, és teli tüdőből ordította: „Se reggeli, se ebéd, se vacsora!..."

Még jó, ha csak egy napra. De ha kettőre, háromra?

Az igazgató most mintha jókedvében lett volna.

Nem tudva, hogy hívják a testvéreket – különben sem ismert senkit név szerint a menhelyen –, ujjával Kolkára bökött, és ráparancsolt, hogy vesse le a csupa folt, kurta kabátkáját. Szaskára meg, hogy dobja le a lélekmelegítőjét. A lélegmelegítőt Kolkának adta, a kabátkát pedig a testvérének.

Távolabb ment, megnézte őket, mintha jót tett volna velük. Munkájával elégedett volt.

– Így jobb... – És hozzátette: – No, hát... Ne ricsajozzatok, ne tolvajkodjatok! Ne másszatok a vagon alá, mert elgázolnak. He?

A nevelőnő meglökte a gyerekeket, s azok kétféle hangon kántálták: „Nem tesszük. Vik-Viktrics!"

– No, menjetek! Menjetek!

Szóval megengedte.

Amikor már annyira eltávolodtak, hogy az igazgató nem láthatta őket, visszacserélték öltözetüket.

Zsebükben lapult a kincset érő kenyéradag.

Lehet, hogy a mit sem értő igazgató egyformáknak látta őket. Pedig dehogyis voltak azok! A türelmetlen Szaska lerágta a kenyere héját, az előrelátó Kolka pedig csak megnyalta, de még nem kezdte meg.

Jó, hogy a nadrágjukat nem cserélték át senki idegenével. Kolka nadrágjának felhajtójában ott rejtőzött a keskeny csíkká összehajtogatott harmincrubeles.

A háborúban nem sokat érő pénz, de a Kuzminoknak sokat ért.

Ez volt egyetlen kincsük, támaszuk az ismeretlen jövőben.

Négy kéz. Négy láb. Két fej. És a harmincas.

3

Anna Mihajlovna, ahogy parancsolták neki, elvitte a gyerekeket a helyiérdekűn a Kazanyi pályaudvarig, és irataikkal együtt közvetlenül egy kopasz, gyűrött ruhájú főnök kezébe adta őket.

Pjotr Anyiszimovicsnak hívták.

Futó pillantást vetett a testvérekre, bejegyezte őket egy listára, a listát az irattáskájába tette, amelyet ki nem engedett volna a kezéből, a ruhájukra nézve pedig azt morogta: Tomilinóban jobb ruhát is kiutalhattak volna nekik, mint ahogy az elő is van írva.

– Érthetetlen, ami itt történik – sóhajtotta.

A Kuzminok csak most értették meg, miért cseréltette ki olyan furcsán a tomilinói igazgató a kabátjukat meg a lélekmelegítőt; biztosan a lelkiismeretét védte a szemrehányásoktól. Ha ugyan volt neki lelkiismerete...

Irattáskájával hadonászva Pjotr Anyiszimovics végigvezette a testvéreket a szerelvény mentén az első kocsikig.

Mindenféle zsákos-batyus emberek szaladtak hozzá, panaszolták, hogy nem tudnak hazautazni a szülőföldjükre, a segítségét kérték, hogy valahogy szerezzen helyet nekik...

Pjotr Anyiszimovics mindüknek ugyanazt válaszolta: „Nem, nem. Nem tehetem."

Egyszer aztán fölfortyant, kiabálni kezdett:

– Mi vagyok én, jótékonysági intézmény? Érthetetlen, ami itt történik! Félezer elhagyott gyereket viszek, őket se tudom hová leültetni! – Közben, valami okból, a Kuzminokra mutatott.

A „leültetni" szó nemigen tetszett nekik, de hallgattak.

Mindenütt, amerre csak elmentek, már fejek hajoltak ki az ablakokon.

Az újonnan érkezetteknek kiabáltak, fütyültek, hujjogattak, különösen, amikor felismertek valakit a piaci, a pályaudvari ismerősök közül, akikkel együtt ténferegtek, meg a dutyibeli cimborák közül...

A Kuzminokat már észrevették, megismerték, hangos kiabálás szállt utánuk:

– Tomilinói tetvek, ti meg hova mentek? Így alá sietni, sza-art csipegetni!

A testvérek elfoglalták fekvőpolcukat, a legfelsőket, a harmadik szinten, majd nyomban az ablakhoz rohantak kidugták fejüket az idegen fejek között.

Meglátták, hogy vezetik a ljubercieket, akikkel nemcsak hogy találkoztak, de ellenségeskedtek is, még össze is verekedtek, és a többiekkel együtt rikoltoztak, futtyogettek utánuk, ki ahogy bírta:

– Ljuberci tetvek, ho-ová mentek, ágy alá..

Így fogadták később a lublinói, a mozsaji (fejvadászok!), a szerpuhovi, a podolszki, a volokolamszki, a mityiscsi gyerekeket (ezek mind a gyermekgyűjtőhelyekről valók voltak, afféle csöndes, jó kis gyerekek, de úgy lopnak, hogy észre sem veszi az ember!), noginszkiakat, ramenszkojeieket, kolomnaiakat, kasiraiakat, orehovo-zujevóiakat..

De leglelkesebben a moszkvaiakat fogadták. Azok mintegy kivételezettek voltak, jobban élelmezték őket, oltozetuk sem olyan rongyos, mint a vidékieké.

Olyan uvöltéssel köszöntötte őket az egész szerelvény, hogy még a Kalancsevkán haladó villamosok csengetését is elnyomta.

Bomboltek, uvöltöttek, bégettek, bőgtek.

Egészen sötétedésig ordítoztak, az újabb és újabb csoportokat fogadva.

– Hé, Mozsaj, ide ne hasalj!

– Kasira – nem fúlsz bele a zsírba!

– Orehovo-Zujevo – csórén, meztélláb a jó!

– Kolomna – szól a hasa korogva.

A zagorszki sundisznócskák
utni akartak minket,
de mi el nem türhettuk –
kifentuk a késunket!

Kórusban ordították a csasztuskákat, rosszindulat azonban nem volt a szavaikban. Inkább megszokásból uvöltoztek.

A vonat, akár Noé bárkája, párosával szedte ossze az élőlényeket, akikre egy közös kaukázusi vidéken olyan élet várt, mint a bárka népére a vízözon után.

Éjszakára csöndesedni kezdett a szerelvény. Zsúfolásig megtöltötték, mint egy dobozt. Az újonnan érkezőnek nemcsak az idegeneket kellett kiszorítania, de gondolnia kellett magára is: fekvőpolcot találni, arrább nyomni a szomszédját, úgy befurakodni, hogy ülhessen, de még inkább fekhessen is.

Ahogy a mi Kuzmin testvéreink is tették.

Mint a bojárok, úgy fekudtek, urasan, mindegyik külön helyen a harmadik szinten, és helyzetük magaslatán, mint valami moziban, figyelték, mi történik alattuk.

Fecsegés, csúfolódás, viccelődés... Valaki rágyújtott egy nótára: „Kaukázus hegyében élt egy barát szegényen, ott aranyat keresett, mást oda nem engedett, rábukkant az aranyra, sietett, hogy eladja..."

Hogy mi lett a baráttal, az arannyal meg a Kaukázussal, nem tudni. a vagon megrándult!

Mindenki elcsöndesedett. Füleltek Hitték is, nem is. talán megindulnak, továbbmennek?

Akkor egy kis várakozás után még egyszer megrándult a szerelvény, még nagyobb lendülettel, csörömpölés, vascsikorgás, és csakugyan megindultak! Ez világossá vált a könnyű csikorgásból, az egyelőre ritka zökkenőkből és rázkódásokból.

Senki nem rohant az ablakhoz, hogy nézze, ahogy a világ fővárosa elúszik már álcázott, gyér fényeivel, belevész a múltba, vissza, a sötétségbe.

De hát köpött rá mindenki! A mi hőseink is fütyültek Moszkvára, amely, ezt a maguk bőrén érezték, nem hisz a könnyeknek!

Odalenn csak cincogtak, mintha megértették volna, miért is kellene azért egereket itatni, aki a könnyeknek nem hisz.

Valamelyik kislány azt csipogta: sajnálom, mert, aszongya...

– Mit sajnálsz rajta?

– Elutazni sajnálok...

Mit kell sajnálni rajta? Ők maguk sem értik: sajnálják, ennyi az egész. Hátha nem térünk vissza! Hová nem térünk vissza? Talán Moszkvába? Jobb is lesz így, világos, hogy nem térünk vissza, fenének kell nekünk a fehérkövű!* Kőházak – vasemberek...

Uramisten! Hát vesszen az a hiábavaló, az a rideg, mosdatlan, átkozott, háború kiherélte vidék! Ahol mindenki a háború „csak egy nap a világ"-jának él: venni és eladni... Azok meg, akik a gépek mellett állnak, és a kihűlt üzemekben az ellenség fölötti győzelmet kovácsolják, azok pedig nemhogy az elhagyott gyerekeket nem veszik észre, de még a maguk édesgyerekeit is szélnek eresztették, míg csak teljesen el nem vadultak: egy műszak tizenkét óra, úgyhogy ott alusznak az üzemben...

Ami a Kuzmin testvéreket illeti, nekik a kerek világon egyetlen közeli atyjukfia sincs... Sem itt, sem sehol másutt!

Egymásnak vannak – ez aztán az igaz kötelék!

Akárhová viszik tehát őket, házuk, szülőföldjük és födelük – ők maguk.

A Moszkva környéki menhelyen leromolva, lerongyolódva, eltetvesedve most mintha magunktól szöknénk örömmel. Szökni az ismeretlenségbe, szállni, mint magok a sivatagba.

A háborús – a sivatagi – életről ezt kell elmondani.

Valahol, valamerre, egy résben, egy kis repedésben, mélyedésben véletlenül megakadunk... Ha pedig eleven víz képében ránk ömlik a szeretet, a figyelem, akkor felnövekszünk.

Csenevész kis ággá növünk, fűszálacskává, aprócska, virágtalan, semmi kis krumplibokorrá, de hiszen nem is kérdez bennünket senki. Talán fel sem növünk, örökre beleveszünk az ismeretlenségbe. Azt sem kéri számon senki.

Ami nincs, nem is volt. Tehát nincs is szükség rá.

Nemcsak a Kuzminokról szól ez a könyv, hanem mindazokról, akik negyvennégyben áthaladtak a háborún, a fasiszták után idő híján még fel nem éledt, lerombolt vidékeken, a mi csodálatos, zabolátlan, esztelenül vidám vonatunkon!

---

* Moszkva régi jelzője, pl. a népköltészetben.

Némelyiküknek, a gyermekemlékezet furcsa kivételességének köszönhetően nemcsak arcára, hanem még kereszt- és vezetéknevére is emlékeztem, és tíz-húsz év múlva megpróbáltam felkutatni őket.

Amolyan sárgás kereső-levelezőlapokat legalább százat küldtem a címnyilvántartó hivataloknak: egyik sem küldte meg a címeket. Egyetlenegy levélkét sem a mieinktől...

Immár huszonöt éve publikálok: a neveket leplezetlenül, szándékosan leírom elbeszéléseimben, kisregényeimben, visszaemlékezéseimben – és egyetlen szót sem kapok válaszul.

Rettentő gondolat: csak nem egyedül maradtam meg mindnyájuk közül? Csak nem pusztultak, vesztek el valamennyien? Egy sem nőtt volna fel?

Ez a regény bizonyára utolsó kiáltásom a pusztába: kiáltsatok hát vissza! Hiszen félezren utaztunk azon a szerelvényen! Legalább valaki, akár csak egy is a megmaradtak közül hallja meg szavaimat, hiszen később sokan – egy részük a szemem láttára – tünedezni, pusztulni kezdtek azon az új földön, ahová vittek bennünket...

Felülről látni, de még inkább hallani lehetett, ahogy a legelőrelátóbbak belenyúltak a zsebükbe, a kis tarisznyájukba, szütyőjükbe, zsákocskájukba, és kivettek valami ennivalót.

Ki sárgarépát, egy kis céklát, sózott uborkát, ki szárított, sózott halfejet vagy sült krumplit. Akadt, akinek kásája volt, kis kemény gombóc, rongyba csavarva... Sőt – fényűzés! – szürke kis lepénye, tosnotyikja. Fagyott krumplihulladékból sütötték.

Tosnotyik, tosnotyik, háborús lepény,
hogyha eszel belőle, gatyád telemén!

És egyszer csak... Ettől az „egyszer csak"-tól elfacsarodtak a belek! Mámorító illat terjedt szét a fekvőpolcokon, a vagonban, az egész vonaton! És azokat a beleket mintha késsel szurkálták volna! Kolbászhúst bontottak ki egy aranyfényű, ovális amerikai konzervdobozból!

Ilyen kolbászhúsról a mi testvéreink csak hírből hallottak! Meg az illatát ismerték: Szaska életében kétszer szagolhatta ezt a feledhetetlen, semmivel össze nem téveszthető, bordája alá finn késként hasító illatot, és elmondta Kolkának, amit érzett.

Mint a csirkecombról szóló mesében... Hogy aszongya, jóízű a csirkecomb, ettél is, de nem, nem ettél, csak láttad, ahogy az uraság eszi.

Most mind a ketten lenéztek, mint egy sötét kútba, amely csillagokat tükröztet. De nemcsak ők, hanem talán valamennyien lefelé bámultak! Füleltek, szimatoltak, hiszen életükben mikor lesz még részük ilyesmiben! Akár a szagában is!

Aztán mintegy vezényszóra, elfordultak a testvérek, és összenéztek. Mindkettő tudta, mit gondol a másik.

Szaska azt gondolta: valamivel be kellene tömnie a száját, hogy ne kezdjen el kiabálni, ne ordítson éhségében, hogy az egész vagon hallja! Nem a konzervről kiabálna, vigye fene azt az elérhetetlen álmot! Hanem a rohadt tomilinói igazgatóról,

akit írásban utasítottak – ezt mások beszélgetéseiből is megtudták –, hogy adjanak ki nekik ötnapi fejadagot kenyérből és egyéb élelmiszerekből. Min járt az esze a dögnek ott, a lépcsőn ülve, a pattanásos hónalját vakargatva, hol volt a hitvány lelkiismerete, hiszen tudta, tudta jól, hogy soknapos, ínséges útra küld két gyereket! És meg se moccant a lelkiismerete, nem rezzent a kérges lelkének egy sejtje sem!

Fogadjátok hát a Kuzminok által és személyesen általam ki nem mondott meg nem bocsátásunkat a távoli nyolcvanas évekből, ti zsíros hátországi patkányok, akik elözönlöttétek a háború óceánjából kihalászott kisgyerekekkel teli ház-hajónkat...

Vlagyimir Nyikolajevics Basmakov, így hívták az egyiket.

A talovojei internátus igazgatója volt, sorsunk fölött rendelkezett, és majd éhen veszejtett bennünket.

Hahó, hol vagy, kurta karú és parancsoló természetű napóleonocska, aki imádtál a soron levő növendékre néhány halálos napot rásózni?

– Ebédmegvonás, vacsoramegvonás, reggelimegvonás, ebédmegvonás, vacsoramegvonás...

És szívünk elszorult a sajgó előérzettől az ítéletet hallva: ugyan hányszor csavarja ezt a listát körénk az éhség szorító öveként?

A két Kuzmin elővette a kiadott kenyérdarabkát. Már egészen parányiak voltak az adagok, már az úton csipegették és elcsipegették: mintha két kis egérfej heverne a tenyerükön.

Kolka megszagolta a magáét, megnyalta, felajánlotta:

– Akarsz?

– Hát te?

– Én reggel már jóllaktam – mondta Kolka. Közben azt gondolta: ha Szaska megeszik két falatot, ő is jóllakik. Éjszakára pedig nem is kell enni, mert a jóllakottság érzése álmukban úgyis haszontalanul múlik el.

Kolka odadugta a maga kenyérdarabkáját Szasának, maga pedig félrefordult. A kolbászhús illata kiüldözte a világból, robbanógolyóként szaggatta szét egész belsejét.

Csak ne kotornák a dögök kanalukkal a bádog konzervdobozt, ettől a hangtól hideglelős reszketés támadt a gyomrában, mintha az ő, az ő gyomrát kotornák, mint a dobozt.

Kolka szeretett volna felüvölteni! Rágni a fapriccset, amelyen feküdt! Arcát a száraz deszkához szorította, fejét két keze közé fogta, érezte, hogy még egy kevés, és rosszul lesz. Felordít. Üvölt, vadállathangon, hogy az egész vagon hallja, annyira facsarta gyomrát a mások ünnepe. Látszott, hogy Szaskának se könnyebb. A kenyérdarabkát visszaadta Kolkának. Üldözötten nézett a mennyezetre, gyűlölködő hangon suttogta:

– Csak holnapig kibírjuk... Holnapig, amíg megáll a vonat...

Kolka folytatta, mintha sóhajtotta volna:

– A pia-acra! Hej!

A piac mindkettőjüknek azt jelentette, hogy ha ínségesen is, de túlélik ezt az utat.

A moszkvai gyerekeknek, akik útitársaik voltak, több napra kiadták az élelmiszer-

adagjaikat. Meg úgy látszik, még a rokonság is feldobált nekik némi ennivalót. A Kuzmin testvérek legjobb rokonai a piaci nénék voltak, azok, akik nem őrizték eléggé éberen a portékájukat.

– Kitaláltam, hogyan fújjunk meg holnap valamit – mondta Szaska, és megvakarta a fejét. Fent a zugban, az ismeretlen sötétségben születtek meg Szaska legragyogóbb ötletei.

– Megcsináljuk – mondta dühödten Kolka. Kurta válasz. És mindketten megértették: ő végrehajt mindent, amit Szaska kiötlött. Szép szóval nem laksz jól, ha kenyeret nem szerzel!

4

A szerelvény rándult egyet és megállt.

– Ez mi? Voronyezs?

– Ahol nincs, ott ne keress! – vágta rá egy hang alulról.

A testvérek, mintegy vezényszóra, egyszerre ébredtek föl, az ablakra meredtek. A szürke épület homlokzatán barna olajfestékkel pingálva ez a szó állt: VORONYEZS.

A Kuzminok már hallották, hogy útközben lesz ilyen város.

De nem a város érdekelte őket, hanem az állomásnál levő piac.

Lehemperedtek a fekvőpolcról a lent zsúfongó és az ablakon kibámuló fickók fejére. A vagon előterébe furakodtak, és belebotlottak a kurta lábú, bajszos kalauzba, aki a vasutasok piszkossötétkék egyenruháját viselte. Csizmája szárából két kis zászló meredt ki. Cipelt valamit egy zsákban, bajsza töve verejtékezett az erőlködéstől, szeme kimeredt.

– Sokáig állunk, bá-ácsi?

A kalauz mellével az előtér végébe szorította őket, tompa puffanással ledobta a zsákját. Megfordult, kiegyenesítette a vállát. Végigmérte őket.

– Hát nektek mi köll?

– A piac – mondta Kolka. Reménykedve kérdezte, hiszen nemhiába vonszolta az az ember a zsákot. Krumpli volt a zsákban, ahogy fölmérték. Mellesleg, ezt a zsákot nem kell szem elől téveszteniük.

– Aha! A piac az állomás mögött van – mormolta a kalauz, és a kijárat felé intett. – De aztán nehogy elkéssetek! A vonat nem áll sokáig. Ha egyet dudál, söpörjetek visszafelé! Ha még egyet – akkor már... megyünk is.

A Kuzminok összenéztek.

Mindketten ugyanazt gondolták: jó, hogy nem áll sokáig a vonat. Nekik nem is kell, hogy sokáig álljon. Minél előbb indul, annál jobb. Nekik jobb. Ők már előre elgondoltak mindent magukról és a vonatukról.

A félig lerombolt állomásépületnél végződő, hosszú falon túl – alighanem kemény harcok folytak itt – népes tér tárult fel. A testvérek, átugorva a töredezett téglákon, a vizesárkon, több tucat más fickóval egyetemben a piac felé vágtattak.

Lendülettel vágtak bele, akár a tőr az áldozatába.

A piac bejáratánál, mint mindenütt, szotyolát árultak zsákokban meg vesszősöprűt. Távolabb, mélyebben zöldséget: krumplit, céklát, répát, uborkát... Zöldségféle talán több volt, mint Moszkva környékén, tej is több, poharakban árulták, rózsás habbal a tetején. Varenyecnek hívták a forralt, savanyított tejet. Vontatott kiáltással árulták: „Vare-nye-ec! Va-re-nye-ecet tessék!" A kofa utánuk kiabált. Mégpedig azért kiabált, mert Kolkának kiállt a zsebéből a piros harmincrubelese. A harmincas mögött pedig még valami kék papirosok. A harmincas nélkül a néne észre sem vette volna őket, az meg biztos, hogy kedveskéimnek nem nevezte volna. Annyi söpredék járja a piacot!

Szaska ötlete volt, hogy hadd lássa az egész piac, hogyan áll ki a zsebéből a harmincrubeles. Melléje a Belomor-kanal nevű szopókás cigaretta dobozának felvagdosott darabjait tömte. Aki rápillantott, úgy látta: súlyos kötegekkel van tele a zsebe.

A testvérek persze kockáztattak. Az igazi harmincast mutogatni veszélyes volt, a magukfajta tolvajnak könnyű zsákmány lett volna! De erre is számítottak. Kolka lépked, mint egy uraság, tüntet a harmincasával, Szaska meg mögötte őrködik, le nem veszi a pénzről a szemét, ha valaki ráakaszkodik vagy közelít feléje, azt félresöpri testvére közeléből.

Körül zsivajgott a tömeg. Szotyolát rágcsáltak. A föld csupa napraforgóhéj.

Mellettük felvisítottak: valakit elcsíptek, tehát verik.

Ez a látvány nem új a testvéreknek, maguk is kerültek ilyen helyzetbe és ők is sivalkodtak, mint akit ölnek, hátha valaki a pártjukat fogja. Mert ha némán tűrik, még fejüket is veszik, nem szánják meg őket.

Lehet, hogy egy közülük való üvöltött a szerelvényről, de ők gyorsan másfelé fordultak. Itt nagyon éberek a kofák!

Mentek vagy ötven lépést, ott megtorpantak: itt van! Itt hever, amit kerestek!

A lapos deszkapulton, nem a közepén, ahonnan nem lehet elugrasztani, hanem a szélén, egy darab rongyra kitéve állt a házi sütésű rozskenyér, akkurátusan egyforma, kerek karéjokra vágva. Mellette pedig egy egészen csodálatos, fehér valami; Kolka látta meg, s mintha megbotlott volna mentében. Elbűvölten meredt rá.

Szaska könnyedén oldalba bökte:

– Mit bámulsz, mint borjú az új kapura?... Cipó ez! Fehér cipó, mutattak ilyet egyszer a moziban...

Suttogva mondta, de mintha egy agyagdarab tömődött volna a torkába, amit se lenyelni, se kiköpni nem tudott. Az az ördögi cipó volt az oka, amely ott derengett a szemük előtt.

Szaska látta egy háború előtti filmben: péküzlet áll, csak úgy, az utcán, valaki bemegy, és vesz egy ilyen fehéret... És azt mondja: „Vettem egy cipót!" Csak nem ingyen adták? Méghozzá jegy nélkül! És egy egészet!

A testvérek összenéztek: csak meg ne előzzék őket! Csak rá ne vessék magukat a vevők erre a csodálatos kincsre! De nem. Senki sem kapja fel, nem dugja oda érte a pénzt... Egy-két ember megkérdi az árát, aztán elfordul. Úgy látszik, drága a kenyérke, érintetlen fekszik, gazdag vevőre vár, teliragyogja az egész világot aranyos héja, tetején az egyenetlenül kihasadt gyürke.

És az illata! Száz méterről is megérezték volna a testvérek ezt az illatot, talán azért is jöttek ide, mert éhes gyomrukat, akár a méhecskét az édesség, idecsalta a kenyérillat?

Imádkoztak magukban. Így könyörögtek: „Uram! Ne add oda senkinek, vigyázz rá, amíg a mi időnk el nem érkezik! Vezesd el innen, Uram, akinek sok a pénze, aki elkaphatná előlünk ezt a hófehér csodát... Hiszen látod, Uram, hogy tovább kell utaznunk, s ha most elszalasztjuk... Éhesek vagyunk, Uram! Te ezreket lakattál jól (öregasszonyok mesélték), hát egy kevéskét adj kettőnknek is!"

Lehet, hogy nem ezek a szavak voltak, de értelmükért kezeskedem, az ima őszinteségéért még inkább.

Most a testvérek így osztották meg a munkát: egyikük arccal a vonat felé fordul, a másik a cipó meg a kenyér felé, még lépesméz is volt a kenyér mellett, feldarabolva.

Ha valahol, hát itt kell a négy szem! És Szaska eszeveszett feje és éhes gyomra mindent kitervelt! Háttal álltak egymásnak, a harmincast sem csórták el, körül mindent látni, és jelt adni – csak egy könyökmozdulat.

Szaska hallotta meg: sípol a vonat. Kissé rekedten, vontatottan, mintha hívná őket: „In-du-lá-ás!"

Éppen ez a jeladás a cselekvésre. Olyan volt, mint az arkangyal harsonája, hívta hőseinket, hogy kezdjék el igaz dolgukat.

Most: előre! Csak előre! A csodacipóhoz, a kerek rozskenyér karéjokhoz, a lépesmézhez, amelyet szemtelen darazsak rajzanak körül... De mindenekelőtt a drága, aranyhéjú kenyérkéhez! Gyorsan, Kolka! Gyorsan!

Szaska testvére oldalába bökött hegyes könyökével. „Nyomás!" – súgta neki.

Kolka kicsit kijjebb húzta, feltűnőbben helyezte el zsebében a harmincast, és egyenest a pulthoz nyomult. Tudta: egy vagy két percük van legföljebb. Odalépett az árusító pulthoz, úgy forgolódott, hogy jól láthassák a pénzecskéjét, és megkérdezte:

– Ez meg micsoda? – Azon a fitymáló vevőhangon kérdezte, amelyből világos, hogy semmi valamirevaló portékát nem lát. Csak mindenféle silányságot.

A fiatal fehérnép világoskék, üveges gombszeme fennakadt, az égre mered. Szélehossza egy volt, Szaska megtalálta volna, mit mondjon neki: „Szélesebb, mint a pultja." Lám, meghízott valamilyen zsíros levesen, tán csak nem a piacon hízott ilyen disznókövérre?

Hozzá képest, aki száz pudnyi is lehetett, csenevésznek látszott a mellette álló parasztember.

Mindez egy pillanat alatt suhant át Kolka agyán, mint valami könnyű kis huzat, miközben kelletlenül, elégedetlen képpel szemlélte a kenyeret.

– Idehordanak mindenfélét... – mormolta, és elnézett a messzeségbe; mindjárt továbbmegy. – Nem látni itt semmit, ami valamit érne.

A fehérnép egykedvűen rágja a szotyoláját, félreköpködi a héját. Dolgozik, köpköd, akár a golyószóró. De a szó megcsípte.

– Mindenfélét? – kérdezte, még a napraforgóhéj is ottragadt az alsó ajkán. – Ez neked mindenféle? – És odadugta Kolka orra alá a cipót.

Kolka mintha már tovább akart volna menni, mégis maradt, kézbe vette a cipót, és ropogós héjától, mámorító illatától hirtelen émelygése támadt.

– Korpából van, mi? – kérdezte a homlokát ráncolva. Látni rajta, nem szereti, ha mindenféle korpakenyeret dugnak az orra alá.

– Magad vagy korpából! – fortyant fel a fehérnép. – Búzakenyér ez! Jobban meg kell nézni!

Kolkának valóban csukva volt a szeme; mindjárt kiad mindent. Ha most elkezd hányni ennek a hájas fehérnépnek a szeme láttára, akkor beföllegzett minden tervüknek. Ez aztán a bökkenő! Mindent kiterveltek, minden mozdulatukat előre meggondolták, de az éhség okozta émelygéssel, zsigereik görcsével nem számoltak.

Kolka megrázta a fejét, jó mélyet lélegzett, s megint egyet. Hogy leplezze, kezét a szája elé tette, mintha ásítana. Természetesnek is látszott, ásít a kislegény, unalmas neki itt ácsorogni, nézni valami csenevész cipót, amit állítólag nem korpából sütöttek.

– Aztán hogy? – kérdezte, hanyagul visszatolva a cipót a fehérnép elé. De nem tolta el olyan messzire, hogy újra el ne érje.

– Százötven*.

– Olcsóbban nem adja?

– Mit – olcsóbban? Nézd csak meg! Tiszta búza!

– Száz – morogja Kolka, és legyint. Láttam már én azt a te tiszta búzádat. Piacnapon garasért adják.

– Százegyven – mondja a fehérnép. És tovább őrli a szotyolát.

– Százhúsz – veti oda Kolka, és menni készül. Már lépett is egyet oldalt, a fehérnép felé, a cipójára rá se pillant. Nem érdekli.

– Százharminc – kiáltja utána a fehérnép. Szájából sugárban ömlik a szotyolahéj.

– Rendben – mondja Kolka kegyesen, visszalép, és úgy csap rá a zsebére, hogy újra látni lehessen a pénzét. – De tudd, veszítek rajta.

Elvette a cipót, a pénzes zsebébe tömte befelé. Hogy pedig a dagadt kofa észhez se térhessen, rögtön rábökött ujjával a kenyérre:

– Hát ez hogy?

– Harmincas egy karéj! A méz is harminc! – A fehérnép megint munkálkodni kezdett a szájával, csak úgy fröcsögött szét a szotyolahéj.

– Megveszem! Pedig megnyúzol, mint a fűzvesszőt! – mondta hetykén, hirtelen felvidámodva Kolka, és két karéjt nyomban beledug abba a zsebébe, amelyben már a cipó lapul. És mielőtt még a fehérnép felocsúdhatott volna, még két darab lépesmézet is az inge alá dug. – Eh, egye fene, bánom is én... Mindent megveszek! Mindent!

A fehérnép mintha sejtett volna valamit, abbahagyta a szotyolázást, gombszeme Kolkára meredt.

– Fizess! Mi az, csak úgy fölkapod? Fizess, aszondom!

Mellette a parasztocska, aki egészen eddig bóbiskolt, fölrezzent felesége rikoltozá-

* Régi rubelben értendő, ma kb. 15 rubel.

sára, körülnézett. Szeme láttára államosítják a portékát, ő meg elmehet zabot hegyezni.

Íme a második kritikus pillanat! Amikor mindent megkaparintottak, szépen kereket kell oldani. Ahogy az információs iroda jelentette volna: Sztálingrád térségében bekerítettük az ellenséges csapatokat. Ideje végső csapást mérni rájuk.

Ezért áll Szaska lesben. Ahogy Dmitrij Bobrok csapata vetett tört Kulikovo mezején Mamaj seregének. Tanulták az iskolában. Mamaj természetesen a hájas ülepű kenyereskofa volt...

A mongol-tatárok szorongatni kezdték az oroszokat: a fehérnép másodszor is elrikkantota magát:

– Fizess! – És elkapta Kolka ruhája ujját. – Ide a pénzt!

Ekkor adott parancsot Dmitrij Bobrok volhíniai vajda a lesben álló ezrednek, hogy cselekedjék, és tankjaival mérjen döntő csapást a fasisztákra.

Akkor, mint ördög a sutból, ott termett mellette Szaska.

– Gyorsan! Gyorsan! – kiáltotta hangosan, hogy túlharsogja a kofát. – Indul a vonat!

Kolka odakapta a fejét, és a fehérnép önkéntelenül ugyancsak arra nézett: a vonat, az ő vonatuk, lassan megindult.

Megcsikordultak a kerekek, mintha bemelegítenének. A fickók a vagonajtóknál tolongtak, gyúródtak befelé.

– Söprés! – ordította még hangosabban, pánikot keltve Szaska. – Aztán... Majd aztán megadjuk!

A fehérnép nyomban magához tért. Erősen belekapaszkodott Kolka ruhaujjába.

– Mikor aztán? Most fizess! – És felsivalkodott: – A pé-é-énzt!

– Add oda a pénzt! – kiáltotta Szaska. – Mert még lemaradunk!

– De hiszen ott van a cipó alatt!

– Ide a cipót!

Szaska megragadta a cipót, de még útjában van a kenyér. Keresgélni kezdett a kenyér alatt, rángatta a kezét, mintegy azt mondva: ereszd el a ruhám ujját, különben hogy találom meg!

A fehérnép elengedte a kezét, Kolka pedig rohanni kezdett. Szaska már rég a vonat felé száguldott a cipóval.

Az egész így festett: elöl Szaska a cipóval, nyomában Kolka, az ő sarkában pedig a kenyereskofa meg a férje.

A kofa úgy nekihevült, hogy Kolka a hátával érezte a melegét.

De nem volt nevethetnékje: bár a fehérnép széle, hossza egy, mégis a nyomában van, és Kolkát elfogta a félelem. Ha utoléri, agyonveri. Ezek aztán biztosan nem kímélik. Más kofák is csatlakoztak hozzájuk, nekik a tolvajüldözés szórakozás. Ha megüthetik – könnyítenek a lelkükön...

Az egész piacot betöltő kiáltás:

– Fogjá-ák meg-e-eg! Tol-va-a-aj!

Az egész szerelvény kibámult az ablakon. Olyan látvány, mintha színházban volnának.

Moszkva környéki zsiványok:
tolvaj-rabló legénykék.
Trágyát vitt az öregapó,
de még őt se kímélték!

Mind a tizenöt vagon száz ablakában ötszáz csúfondáros pofa, ötszáz mérges nyelés. Kiabálás, hahota, üvöltés, sivítás, csúfolódás. Ki miben volt mester.

– Hé, Voronyezs, ahol nincs, ott ne keress!

– Ha meg találsz, kitör a frász!

– Hő, odanézz, elvesztette az urát!

– Nem asszony ez, mozdony! Engedd ki a gőzt, mert felrobbansz!

– Lehet, hogy a vonathoz jön, meglökni a vagonokat?

– Jókora ütközői vannak!

Valaki harsányan rágyújtott egy divatos dalra, a többiek felkapták: „Indul Tambovból a vonat, Moszkva messze még, fekszem fenn a felső polcon, s mintha aludnék... Tral-lala, oj-jaj! Ott fut a tolvaj!"

A vonatablakokból csutkák, palackok, konzervdobozok záporoztak, azok fékezték meg a fasiszta Mamaj-hordákat. Mint a történelemben mindig, az ütközet sorsát végül is a nép döntötte el.

Szaska ért elsőnek a vagonjához, belekapaszkodott a kilincsbe, hátranézett.

Kolka elcsúszott, elejtette a darab kenyeret, amelyet a kezében tartott. Lehajolt, hogy fölvegye, de elejtette a második darabot is.

A fehérnép, az ablakok felé rázva öklét, már ott tappog Kolka mellett. Mindjárt elkapja! Mögötte a parasztocska. Egy önkéntes fickó pedig egész jól mulat. Azok meg futnak, csak futnak...

– Dobd el! – kiáltotta Szaska teli tüdőből. Kétségbeesetten, hogy egész Voronyezs meghallotta. – Dobd el! Dobd el! Dobd el!

Kolka megzavarodott, de már hallotta maga mögött a lihegést! Nem is lihegést, hanem mintha sistergést hallott volna, csikorgást és csörömpölést: mintha tank rontana rá!

Majdnem négykézláb, kezén és lábán ugrándozva, két kézzel belekapaszkodott a lépcsőbe, a fehérnép pedig húzta lefelé a lábánál fogva.

Szaska és a kalauz megragadta Kolkát a hónaljánál, húzták fel maguk felé, a fehérnép is maga felé, kihúzták, mint a harmonikát. Az ordít, jajveszékel, visít, mint a malac! Ott van a kofa mellett a fickó is...

És megrántották szegény Kolkát, úgy megrántották, hogy a nadrágja a fehérnép markában maradt.

A fickót meg, aki odaért és már a kezét nyújtotta, a kalauz kis zászlóval képen vágta, s még megtoldotta a csizmájával:

– Nem mászol föl! – kiáltotta. – Piaci legyeket nem engedünk föl! Még mit nem! Nyomorult spekulánsok! Zsá-ákosok!

És újra hullani kezdtek rájuk az ablakokból a konzervesüvegek, valaki még azt is megpróbálta, hogy lepisálja őket a mozgó vonatból...

A vonat, hujjogatás és csúfolódás közepette, gyorsított.
„Tral-lala, oj-jaj! Ott fut a tolvaj!"

5

A cipó sokáig táplálta a Kuzminokat.

A belsejét az utolsó morzsáig kirágták, kinyalták és megették. Hanem a formája...

Az érdes héj edényül szolgált nekik, vigyáztak rá. Varázsedény lett, ha meggondoljuk. Szaska ötletéből kétszeres, háromszoros, ötszörös hasznát látták!

Az állomásokon, a parányi feltételes megállókon a kikapart belű cipóval és a Kolka zsebéből kiálló, elmaradhatatlan harmincassal odavágtattak a piaci nénékhez, és kérték, hogy töltsék tele az üres kenyérhéjat tejföllel, savanyútejjel vagy varenyeccel.

Aztán hangos kis jelenet zajlott le a két testvér között: az egyik kiabálni kezdett, hogy drága, a vonat pedig indul...

A tejterméket visszaöntötték, azt meg, ami beleivódott a cipóhéjba, kikaparták kanállal. A kanalakat a moszkvaiaktól szerezték.

De a cipó sem bizonyult öröknek, mint ahogy semmi sem halhatatlan ezen a világon.

Az üreges héj egyre vékonyodott, átázott, és Voronyezs után, egy előre nem látott napon apró darabokra mállott szét a tápláló edény. Nem minden sajnálkozás nélkül, nyomban megették.

Elfogyott a lépesméz is. Kolka futásakor szétfolyt az inge alatt, átáztatta az inget a hasán. Az inggel még könnyű volt a dolog: kiszopogatták, rágcsálták innen is, onnan is, lyukasra nyalták.

A hasához azonban nem engedett nyúlni Kolka. „Inkább ing nélkül maradok, mint has nélkül" – mondta.

Ahogy végigment a vagonon, darazsak keringtek körülötte. Eleinte az alsó fickók úgy különböztették meg őket: Kolka az édes, Szaska meg, az ellentét kedvéért, a keserű.

A ragadványnevek rajtuk maradtak volna, de a Kuzminok, akik szerették megkeverni környezetüket és egymásnak adni ki magukat, hamarosan mindenkit megtévesztettek, különösen, amikor már elpárolgott a mézillat. Az önvédelem hosszú évek alatt kidolgozott eszköze volt ez.

Lentről felkiáltottak:

– Hé, édes! Fogd a cipódat, állomás következik!

Kolka meg azt felelte:

– Őneki mondjátok! Ő a Kolka! – És Szaskára mutatott.

Még helyet is cseréltek, és felvették egymás ruháját. Pedig itt semmi kézzelfogható haszna és értelme nem volt ennek a játéknak.

A velük utazóknak édes mindegy volt, melyikükön milyen ruha van és hol alszik. De a testvérek tudták, nagyon is jól tudták, hogy csak egyelőre mindegy. Amint

kellemetlenség történik, valami kriminális história, fontos, hogy megtévesszék környezetüket, s ezzel eltüntethessék nyomukat...

Úgy cselekedtek, mint régen.

De nem hátrafelé néztek, hanem előre!

Aztán hamarosan más szagok kezdtek terjengeni a kocsiban, elfojtva minden mást: a méz, a verejték és a vizelet szagát. A vonat elérte az iskolásan „a feketeföld zónájának" nevezett területet.

A sok vihart látott menhelyi gyerekeket nem könnyű ámulatba ejteni. De ami itt feltárult előttük, szokatlan volt a szemüknek: itt valóban fekete volt a föld.

Szinte teljesen tar, erdő és mindenféle nyírfa nélküli föld, halmokban húzódva a szemhatárig, fekete, olyan fekete, mint a menhely magukra valamit is adó sakáljainak körmealja.

A vetési varjakat, amelyek leszálltak rá, nem lehetett a földtől megkülönböztetni! Még a mozdony – az is beléveszett!

Ami még elcsodálkoztatta őket: felügyelet nélkül, csőszök nélkül mindenféle gyümölcs és zöldség terem ezen a fekete földön! Hogy milyen, messziről, menet közben nem lehet kivenni. Ha egy kicsikét lassabban menne a vonat, ha fékezne valahol!

De a vonat, mintha csak azért is tenné, folyton csak vágtatott, vágtatott mellettük, csak söpört, nyargalt, mint akit a tatár kerget...

Már könyörögtek a vagonokban: kedves, no, állj meg egy pillanatra... Egy kicsikét csak, amíg egy sárgarépát, egy kis céklát kirántunk... Fékezz, állj meg, ugyan mi az neked, mi az neked, édes kis mozdony!

És egyszer csak megállt.

Lehet, hogy meghallotta könyörgésüket? Lehet, hogy gondolatuk erejével állították le a gőzt a mezők közepén?

A szerelvény lassított, sistergett, aztán megállt.

A mozdonyvezető, a kurta üstökű, hallgatag öreg, odadörmögte a fűtőnek:

– Kész! Lesz egy kis takarmány a mi népségünknek! Két órára zárd le a gőzt, és adj forró vizet, teát főzünk!

Az egész szerelvény, süvölvények ezrei, talán csak a legkisebbek, a legbátortalanabbak meg a betegek kivételével kitódult a vagonokból, megnézni, miért álltak meg. De némelyek azonnal a földekre, a pálya melletti veteményeskertekbe nyargaltak, a közeli zöldelő ágyásokhoz, és tépték, szaggatták, amit lehetett.

Eleinte csak a legmerészebbek, a legfurfangosabbak csinálták. A többiek meg álltak és nézték.

A masiniszta csak hümmögött, a kisablakon nézve ezt a dúlást: a veteményekközött, mint bogarak a fűben nyüzsögtek, sokadoztak, ide-oda rohangáltak a gyerekek.

Forró vizet öntött az óriási bádogkannába, s fölemelve azt reszkető kezével, óvatosan belekóstolt, és hozzátette:

– Nem megy tönkre Oroszföd, ha ezek a kisgyerekek életükben egyszer jóllaknak...

Elképzelhetetlen, ami a földeken történt. Ki-ki azt szerzett, amit tudott. Ami csak a keze ügyébe került. Tördelték a még tejes, soha nem látott kukoricacsöveket, lerágták indáikról az apró tököket, helyükről el sem mozdulva héjastul rágicsálták, mint az almát. Mások tövestül rángatták ki és cipelték a vonathoz.

Az uborkát, a sárgarépát, a zsenge céklát az ingük alá és a szájukba tömték, kiköpködve az ízetlen feketeföldet. Lecsavarták a sárgás, éretlen napraforgófejeket, ha nem bírták erővel, gyökerestül tépték ki, s akár a rőzsenyalábot, vonszolták a vagonokhoz.

Néha micsoda zöldségekre bukkantak! Kolka az inge alá óriási uborkát tömött, aztán kiderült, hogy az nem is uborka, hanem spárgatök, és csupa gyötrelem volt elrágni. De felfalták, csak nem hagyják veszendőbe menni a kincset!

Ebben a, mondhatni, rendkívüli pillanatban találkoztak a Kuzminok Regina Petrovnával.

A testvérek a zsákmányukat vitték, és semmi másra nem volt gondjuk, mint hogy teletömjék a felső fekvőpolcot, aztán maradjon annyi idejük, hogy leszaladjanak és hozzanak még.

Meg kell hagyni, egyformán dolgoztak foggal és körömmel. Volt idejük futtukban kiharapdálni a napraforgótányérokból a nedvdús, édeskés magvakat, megrágni és a héjukat kiköpködni a fűre.

A nő pedig ott állt a vagonok ajtajánál.

Szaska még a száját is eltátotta csodálkozásában, és potyogott szájából az éretlen napraforgómag megrágatlan, fehér kásája. Kolka is elámult, magán kívül meredt rá. Olyan meglepő teremtés volt.

Fiatal, biztosan fiatal, sötét hajú; sűrű, hosszú haja hanyagul hátravetve. Szeme fekete, belülről csillogott, valami ismeretlen mélységből, és meleg gyengédség áradt belőle; a szája nagy volt, eleven, mintegy magától élt, és semmiféle pirosító nem volt rajta, ez tetszett a testvéreknek a legjobban. A nő arcából még valami büszke, keleti méltóság sugárzott. Fejét magasan hordta, ahogy csak az istennők és a cárnők hordják.

Így látta meg a két testvér. És nyomban beleszerettek. Reménytelenül, egész életükre.

De ezt nem mondták meg egymásnak. Ez volt az egyetlen, ami nemhogy nem volt közös köztük, mint minden egyéb, de külön úgy is volt, mindegyikük saját dolga.

Meg aztán más-más tetszett a nőben a testvéreknek.

Szaskának a haja, a hangja, különösen, amikor nevetett. Kolkának inkább az ajka, egész varázslatos külseje: olyan volt, mint Seherezádé, akit valami keleti mesegyűjteményben látott.

De ez nem mindjárt volt. Mindezt csak később ismerték fel.

Most a testvérek mozdulatlanná dermedtek előtte, mintha nem is embert, hanem égből leszállott angyalt láttak volna meg a vagon előtt.

Fél méterre kidagadó, kitömött inggel, napraforgóval teli kézzel, éretlen napraforgómaggal teli szájjal – még nem volt idejük elrágcsálni – torpantak meg előtte, s hirtelen úgy rémlett, nem tudják, hogyan éljenek tovább.

A nő rájuk nézett, és hangosan elnevette magát. Mély, bársonyos hangja volt, a gyerekek libabőrösek lettek tőle.

– Ez aztán igen! – mondta, mintha alt hangon énekelte volna a nő, végignézve a testvéreken. – Hát ti honnan termettetek ide? Ilyen egyformák! Akár egy pár csizma! Nem! – kiáltott fel, és lehajolt, hogy közelebbről szemügyre vegye őket. – Nem, olyanok vagytok, mint két, ugyanarra a lábra való csizma!

És megint, csodálatos könnyen, szinte szikrázva (vörös szikrák a meleg éjszakában) felnevetett.

S mivel a testvérek elgyávultan hallgattak, csak Szaska szájából hullott tovább a megrágatlan szotyola fehér kásája, a nő mint régi jó ismerősökhöz fordult hozzájuk, hozzátéve:

– Nálam, a vagonban is van két emberke, csak kisebbek nálatok! Sokkal kisebbek! Összesen hét évesek. Zsoresznek és Maratnak hívják őket. Nagyon komoly, mondhatom, tekintélyes emberkék! Engem pedig Regina Petrovnának szólíthattok... Megjegyzitek? Re-gi-na-pet-rov-na! Hát ti kik vagytok?

Szaskának csak most jutott eszébe becsukni a száját, Kolka pedig krákogva, lába elé köpve a napraforgóhéjat, izgalomtól rekedt hangon megmondta, hogy ők – a Kuzminok.

– Ennyi? – kérdezte vidáman a nő.

A testvérek egyszerre bólintottak.

– Ilyen nincs! – kiáltotta mosolyogva a nő, és megremegett a szája, biztosan így nevetett. – Talán így hívjalak benneteket: Kuzmin-egy és Kuzmin-kettő?

– Nem – mondta Kolka mogorván. – Mi külön-külön Kolka és Szaska vagyunk. Együtt pedig Kuzminok.

A nő ingatta a fejét, mintha csodálkozott volna a hallottakon, sötét haja hullámzott, és egy része a halántékára meg a vállára hullott.

– Melyikőtök melyik? Who is who – ahogy az angolok mondják. Bár hiába mondjátok meg, legközelebb úgyis összetévesztelek benneteket, hiszen mintha indigóval másoltak volna benneteket, tudjátok... Indigóval készítettek...

A testvérek nem tudták, mit jelent az „indigó", de aztán megállapították egymás között, hogy életükben először beszéltek velük külföldiül. Szaskát még a verejték is kiverte, Kolka pedig belecsurgatott a nadrágjába.

De a nő ezt nem vette észre. Egészen közel hajolt a testvérekhez, lélegezni sem lehetett tőle, és érződött, hogyan árad sűrűn belőle valami addig soha nem érzett, sötét illat. És váratlanul közéjük lebbent hullámzó haja is. Hangját lehalkítva, úgy mondta nekik, ahogy csak az övéihez beszél az ember:

– Barátocskáim! Találkozunk még, hiszen én leszek a nevelőnőtök! Igen, igen! És mindig meg fogjátok mondani, melyikőtök kicsoda, és nem vezettek félre, igaz? Hiszen másokat megkevertek! A ti hasonlóságotokkal akárkit félrevezethettek! Ugye?

A testvérek lesütötték a szemüket.

Ez volt az első nő, aki rögtön megértette a dolgaikat.

– No, szervusztok, kedves Kuzminok! – búcsúzott a nő, és felsóhajtott. – Két épp ilyen fontos emberkét viszek Moszkvából, s ők nem tudnak sokáig meglenni nélkü-

lem... Találkozunk még? Mondjuk a következő állomáson... Igen? Akkor hát megegyeztünk. Minden jót!

Elment.

A Kuzminok pedig felmásztak a vagonukba, a felső polcon kiöntötték kincsüket, de valahogy már nem örültek úgy neki.

Alig várták, hogy a vonat elinduljon, s mielőbb a következő állomáson legyenek.

Amikor ez, sok epesztő perc után, bekövetkezett, a különös „Reginapetrovna" nevű nő nem volt a vagonnál. Nem látták a következő állomásokon sem. Ezért aztán a testvéreknek úgy rémlett, hogy egyáltalán nem is volt. Másnap aztán a vonaton kitört a hasmenés.

6

A bajszos kalauz csak sóhajtott egy nagyot, amikor benézett a vécébe.

Minden tele volt mocskítva, az ülőke, körülötte a padlózat, a vízcsap, alatta a mosdókagyló, a szappantartó polc, még a falak is tele voltak fröcskölve, majdnem a mennyezetig.

Már a kocsi előteréig, a két vagon közötti átjáróig jutottak, sőt valaki még a vagon kályhájába is nagy ügyesen belerakott.

A gyerekek a most már sűrűsödő megállókban nem a földekre rohantak ki zsákmányért, hanem a töltés alá, megkönnyebbülni.

De már erejük sem volt leszaladni, ott ültek le a vagonok mellett vagy alattuk. Némelyeknek a gyengébbek közül csak arra futotta az erejéből, hogy lekuporodjanak a vagon alá, vissza már úgy vonszolták őket.

A csupa korom, elzsírosodott fekete ruhájú mozdonyvezető – kis termetű, ráncos arcú ember –, mielőtt továbbindult volna, maga futott végig az egész szerelvény mentén, le-lehajolt, és könyörgött:

– Gyerekecskék! Kedveseim! Hogyan menjek tovább, amikor itt ültök a kerekek alatt! Micsoda bűn, isten őrizz, ha elgázolok valakit! Hiszen kiszolgáltam a frontot, Sztálingrádba a puszta földre fektetett síneken szállítottam a hadsereget... Éjszaka! És nem volt egyetlen balesetem, képzeljétek! Most meg...

Ingatta ősz sörtehajas fejét, és az igazgatót hívta segítségül.

Megjelent a buzgólkodó Pjotr Anyiszimovics, kocsitól kocsiig szaladt mellére szorított aktatáskájával, le-lehajolt, úgy kérte őket:

– Másszatok ki! Indulnunk kell! Vár a vonat! Így sohasem mehetünk tovább, nem értitek?

A gyereknép nem felelt, nem mozdult. Csak a felsorakozott, meztelen ülepek válaszoltak hangosan a direktor szavaira.

Az igazgató felegyenesedett, ránézett a masinisztára, és kezét széttárva azt mondta:

– Érthetetlen, ami itt történik!

– Pedig hát érthetőnek érthető – dörmögte a mozdonyvezető. – De mit tehetünk?

A következő állomáson, az pedig Kubán volt, három napig vesztegeltek. A hegyi folyón átvezető ideiglenes hidat, amelyet még a támadás idején építettek a hidászok, elsodorták a nekivadult elemek, az újat pedig még nem nyitották meg.

A szerelvényt mellékvágányra terelték.

A gyerekeket leszállították, a szomszédos tehervonaton, szénán helyezték el őket, azelőtt lovakat szállítottak benne.

Szaska, kettőjük közül a türelmetlenebb, duplán teleette magát, csak úgy tömte magába a zöldségfélét, a napraforgómagot, a zöld dinnyét, a padlizsánt és egyebet. Őt vette le a lábáról elsőnek a hasa. Óránkint szaladt a többiek után a vagon előterébe.

Még azt is kiügyeskedte a két vagon közötti átjáróban, a csörömpölő vasak között, hogy úgy helyezkedjék el, hogy a résen szökőkútként fröccsenthessen ki mindent.

Aztán már kifröccsenteni sem volt mit. Kiment a zöld, a sárga, még a fekete is. Megjelent a nyálka, benne vércsomók.

Estefelé az igazgatóval együtt megérkezett két fehér köpenyes: egy férfi meg egy nő. Mindenkit megvizsgáltak. Szaskát is. Megtapogatták a hasát, megnézték a nyelvét.

Szaska a szénán feküdt egy kis takarón, sápadtan és szótlanul.

Kolka megpróbálta felélénkíteni, mesélt az állomásról, amelyet *sztanyicának* – kozákfalunak – neveznek, meg hogy a kertekben egy *alicsa* nevű sárga gyümölcs – meggyszilva – terem. Kihajlik az utcára, szedhetsz, ehetsz, amennyi beléd fér. A töltés mentén pedig egy másfajta gyümölcs terem, az is ingyen van, kökénynek hívják. Van abból is tömérdek.

Mindenféle gyümölcsmag pedig annyi hever, hogy a földet se látni. A gyerekbanda, a sakálok, aki járni tud, ráteszi a magokat a sínre, és kővel töri fel. Az egész állomás visszhangzik a kopácsolástól!

– Hallom – próbálta mondani Szaska, vértelen ajka még mosolyra is húzódott. Mintha mindenét kifacsarták volna. Kolka csodálkozva nézte.

Egy valamiről azonban, amit az állomáson látott, hallgatott. Azokról a különös vagonokról egy távoli holtvágányon a szivattyúházon túl. Véletlenül tévedt oda, kökényt szedegetett a töltés mentén, és meghallotta, hogy az egyik kocsiból, a berácsozott kisablakból felülről szólítja valaki. Felnézett, és egy szempárt látott, először csak egy szempárt: vagy fiúét, vagy lányét. Csillogó fekete szempárt, aztán szájat, nyelvet és ajkat. Ez a száj kifelé nyomódott és egyetlen különös szót mondott: „Hi." Kolka elcsodálkozott, és odamutatta tenyerét a szürkés, kemény bogyókkal, „Ezt?" Hiszen világos volt, hogy kértek tőle valamit. Mit kérnének, ha a kökényen kívül semmi nincs nála?

– Hi! Hi! – kiáltotta a hang, és a favagon belseje hirtelen megélénkült. Gyerekkezek markolták a rácsot, más szemek, más szájak tűntek fel, cserélődtek, mintha ellökdösnék egymást, ugyanakkor erősödött a furcsa zsivaj, mintha egy elefánt gyomrából szólna.

Kolka hátraugrott, majdnem elesett. Akkor, ki tudja, honnan, előtermett egy fegyveres katona. Öklével megverte a vagon faoldalát, nem erősen, de a hangok

nyomban elnémultak, és halálos csend lett. Eltűntek a kezek is. Csak a szemek maradtak ott, teli félelemmel. És most minden szem a katonára irányult.

Az felszegte a fejét, az öklét mutatta, és megszokott hangon mondta:

– Nem lármázunk! Böszörmények! Kinek beszélek? Csön-nd legyen!

A még fel sem ocsúdó Kolkához lépett, arccal ügyesen az állomás felé fordította, mintha tudta volna, honnan került ide, és hátba taszította:

– Tágulj, tágulj innét! Ez nem cirkusz, nincs mit bámészkodni!

Kolka elnyargalt egészen az állomásig, markában szorongatva azokat a hülye kökénybogyókat. Ha Szaska nincs ilyen súlyos állapotban, nyomban elújságol neki mindent, s megkérdezi a böszörmények felől is. Börtöntöltelékek azok, vagy csavargó gyerekek, vagy zsiványok, vagy tolvajok? Ezeket a szavakat ismeri. De ez új, ezen még törnie kell a fejét. Szaska azonban rosszul volt. Minden arra utal: a végét járja Szaska.

A fehér nő, az a köpenyes, újabb tablettákat hozott meg valami kotyvalékot egy üvegben. Kolka, testvére iránti szánalomból, maga kapta be azoknak a tablettáknak a felét (méreg!), a löttyöt is megitta. Szaska egyedül, tudta, nem marad életben ilyen orvosságtól. Még a hőmérőt is ő tartotta a hóna alatt Szaska helyett, de lefülelték.

Az éles szemű fehér orvosnő elkülönítette a testvéreket, Kolkára ráparancsolt, hogy egyelőre költözzék másik vagonba.

Kolka ellenkezett, nem tágított, megpróbált még szóval is tiltakozni, de hiába. Az orvosnő hajthatatlannak bizonyult. Majdnem erőszakkal, a fehér férfi segítségével kituszkolta Kolkát, és megparancsolta neki, hogy ne mutatkozzék többet Szaska közelében. Ha nem engedelmeskedik, fenyegette, elviszik.

Kolka feltalálta magát, bemászott a vagon alá, és onnan a vagon padlóján keresztül próbált beszélgetni a testvérével. Amikor az orvosok elmentek, Szaska tompa hangon felelgetett. Ha a vagon aljához szorította a fülét, Kolka meg is értette.

Kolka akkor füvet meg lapulevelet dobott a sínek közé, és fekvőhelyet vackolt magának, az alatt a hely alatt aludt, ahol Szaska feküdt. Hogy pedig tudja, hogy ő, Kolka, mindig vele van, egy kaviccsal kopogtatott a vagon fenekén. Szaska válaszolt neki.

Így múlt el két nap.

A közelben álló hajdani szerelvényüket rendbe hozták. Kikaparták, lemosták, kitisztogatták, mésszel és karbollal űzték ki a bűzt. De úgy, hogy az elsők, akik vissza akartak költözni, lélegzeni sem bírtak, folyt a könnyük. Ezért még egy napot vártak, amíg minden büdösség kiszellőzik a vagonokból.

Ezekben a napokban Kolka még egyszer odalopódzott a különös tehervonathoz. Nem volt rest vargabetűt leírni a tüskés bokrok körül, mindezt a menhelyi sakálokra jellemző aljas szokásból: keringeni, ahogy a darazsak keringenek éppen ott, ahonnan kergetik őket! Köztudott, hogy ott mindig fel lehet csípni valamit! Ha nem a száddal, hát a szemeddel!... Nálunk még az odanézésért is pénzt kérnek! A sakálok éles szeme pedig felér egy második élelmiszeradaggal!

De akármennyit leskelődött a töltés melletti bokrokban üldögélő Kolka, akármennyit hallgatózott, semmit sem tudott felfedezni. Látta a katonát, de nem azt, aki

ellökdöste onnan, hanem egy másikat, aki termetesebb volt annál, ott lépkedett a szerelvény mellett, igyekezett a vagonok vetette keskeny árnyékba húzódni a pokoli hőség elől.

Rövidke életük alatt, az ő és Szaska kurta élete során sok mindenféle Tomilinón áthaladó vonatot láttak, sebesültszállítókat, vörös kereszttel az oldalukon, ponyvával borított tankokkal megrakodottakat, menekültekkel, munkaszolgálatosokkal, sőt elítéltekkel teli szerelvényeket... Látták egyszer, ahogy foglyul ejtett fasisztákat szállítanak szintén fűthető vagonokban, a tábornokaikat pedig külön, elegáns kocsiban... Moszkvában aztán menetoszlopokban vezették őket. De ezen a szerelvényen, Kolka megesküdött volna rá, nem fasiszták voltak, nem is menekültek. Inkább az ő menhelyi vonatukhoz hasonlított, nyilván azokat sem élelmezték. Hiszen a sakálok maguk is meg tudták szerezni az élelmüket – megszokták gyerekkoruk óta! De ezek bezárva hogyan szerezhetnének?

Kolka tudta, milyen nehéz bezárva üldölgélni, Szaskával együtt nemegyszer kerültek karcerba, utoljára a piacon lopott vizes uborkáért. Míg vitték őket, megették azt az uborkát, aztán egész éjjel ültek és ordítottak a szomjúságtól! A Kuzminokat legalább a vizes uborkáért zárták be vagy egyébért, de ezeket?... Lehet, hogy kifosztották az igazgatójukat? Vagy csapatostul bevették a kenyérelosztót?

Amíg Kolka a fejét törte, az a szerelvény sípolt, és elindult. A katona még utoljára végigpásztázta szemével a vonatot, felugrott a lépcsőre, s akkor újra megszólaltak a hangok. Már nem csak egy vagonból – valamennyiből. Üvöltöztek, kiabáltak, sírtak...

A vonat arrafelé húzott el, amerről nemrég a testvérek érkeztek, de lám, milyen különös: a vagonokból szűrődő hangok még sokáig kerengtek a levegőben az állomáson túl, amíg csak szét nem foszlottak a langyos alkonyatban.

De ezt, persze, mind Kolka képzelete szülte, mert rajta kívül mintha senki sem hallotta volna a kiáltozást és a sírást. Az ő ősz mozdonyvezetőjük is békésen járt fel-alá, kopogtatta kalapácsával a kerekeket, a sakálok a vonat körül sokadoztak, az állomás népe is nyugodtan ment a dolga után, a rádióban pedig dallamos indulóját harsogta a fúvószenekar: „Drága föld, szülőhazámnak földje..."

Aztán elindultunk mi is a számunkra ismeretlen Kaukázus felé.

A Kubánon túl, annak hatalmas árterületén lépésbe keltünk át a meg-megremegő ideiglenes hídon, amelyet nemrégen a hidászok építettek, vízzel elárasztott kertek tárultak fel előttünk, aztán pedig a szemhatáron felfénylettek a távoli hegyek is. Ujjongtunk, mintha életünkben óriási felfedezést tettünk volna: „Hegyek! Nézzétek, hiszen azok hegyek! Igazi hegyek!"

Úgy ültek ott, mint felhők az ég peremén, és úgy tetszett, több napig tart, amíg elérjük őket. Elakadt a lélegzetünk a szikrázó hegyormok láttán, s akkor már elhittük, hogy beteljesedik minden sakálálmunk a bőségről, a háború nélküli jóllakott, nagyszerű, boldog életről.

És feledésbe merült, elmosódott a különös találkozás Kubán állomáson a szerelvénnyel, amelyből velünk egykorúak nyújtogatták a kezüket: „Hi! hi!"

Vonataink egymás mellett álltak, mint egy ikerpár, akik nem ismerték meg egymást, és örökre elváltak, és mit sem jelentett, hogy egyikük észak felé, a másikuk dél felé tartott.

Közös sors fűzött össze bennünket.

7

Kora reggel ébresztették őket.

A vagonokon végigrepült: kiszállás, ne feledjétek ott a holmitokat, ha van!

A bajszos, kurta kis kalauz, aki a holmikról kiabált, elmenőben rákacsintott a testvérekre:

– Hát megérkeztünk, csemeték, a Kaukázusba, kiszállhattok és megnézhetitek, eszik-e vagy isszák!

Az ajtóhoz szaladt, összecsavart kis zászlói kiálltak a csizmája szárából.

A Kuzminok egymásra néztek, aztán ki az ablakon.

Alacsonyabb, kopár hegyek mellett állt meg a vonat – se állomás, se pályaudvar. Leégett a nemrégi harcok idején.

Az állomás neve – Kavkazszkije Vodi* – szénnel volt felírva egy távíróoszlopra ferdén felszögezett furnérlapra.

A vasúti pályától jobbra tágas völgy nyúlt egészen a szemhatárig a reggeli párában, mezők zöld kockáival, fák láncsoraival az innen nem látható dűlőutak mentén, s ebbe a zöldbe fehérrel belepöttyögetett házacskákkal vagy talán egész falvakkal.

A völgyön túl, a kivehetetlen messzeségben, vörösbarna dombok hullámzottak, rajtuk erdők vörhenyő foltjai, mint holmi véraláfutások, azokon túl pedig, mintha a levegőből születtek volna, a Kaukázus legmagasabb hegyeinek jeges ormai tündököltek.

Ilja, a kalauz még előbb, valamelyik feltételes megállóban felfelé böködve zászlócskáival apróra elmagyarázta a testvéreknek, hogy hívják azokat a hegyeket, melyik a Kazbek, melyik az Elbrusz, az az egytestű, kétfejű, szóval, azok is ikrek.

Rögtön eszükbe jutott a cigarettásdoboz a szép alezredes kezében, a cikcakkos, tört vonalú hegytarajok, amelyek cseppet sem hasonlítottak ezekhez a hegyekhez.

Az útról mintha fátyolon keresztül látták volna őket, reálisan, de nem annyira, hogy valóságnak fogják fel.

A mai verőfényes reggelen tisztán láthatták a szürke hegyoldalakon a szakadékok minden barázdáját meg a gleccsereket, amelyek görbe fehér vonalakként futottak lefelé.

A hegyek ott voltak mellettük. Közelebb látszottak még az erdős, rőtbarna domboknál is, amelyek fölött magaslottak.

---

* Kaukázusi Víz.

De már világossá vált, hogy a völgyön túli rótbarna dombok messze vannak, nagyon is messze, azok a hegyormok pedig, amelyek fölöttük lebegnek az égen, még messzebb.

Balra a vasúti pályától, a már nem létező állomástól, egyenest a sínek mellől függőleges, kopár halmok emelkedtek, sárgára perzselte őket a nap. Az egyik dombon kör alakú épület oszlopai fehérlettek, ki tudja, milyen véletlen mentette meg a háborúban.

Afelé a kör alakú épület felé vezették az ötösével felsorakozott gyerekeket. De nyomban kiderült, hogy senki sem tud, de nem is akar sorban vonulni: menhelyek szerint összeverődött csapatokban mentek, menekültekre emlékeztettek visszavonulás idején.

Miközben az elsők már az igazgató után, a tágas hegyszorosban vonultak, a hátulsók még ott sokadoztak a vagonok előtt, sehogy sem tudtak tőlük elszakadni.

A gyerekek, végighaladva a keskeny, de kitaposott ösvényen az alacsony dombpúpok között, váratlanul egy tágas téren találták magukat, amelyet ezek a dombok takartak el az állomás elől.

Itt egy hajdani szanatórium romjai fehérlettek, s a tégla- és szeméthalmok között különös, négyszögletes gödröket láttak meg, vízzel teli. Bugyborékolt, forrt bennük a víz, könnyű pára lebegett a tér fölött, a víz poshadt szagot árasztott.

– Fúj, de bebüdösítettek! – hallatszott. És szájról szájra szállt ez a tréfa, hangosan nevettek, felszabadultan az első nehéz percek feszültségéből ezen az ismeretlen vidéken.

Odaszaladt a kifulladt Pjotr Anyiszimovics, aki fel-alá cikázott a menet mellett, és irattáskájával hadonászva kérte, hogy álljanak meg.

De amúgy is állt mindenki, nem tudták, merre tovább. Kiderült, hogy megérkeztek.

Pjotr Anyiszimovics a gödrökre mutatott:

– Kénes víz! Nem hallottatok még ilyenről? Nos, hát... Szóval, ez még hasznos is, ha valaki meg akar mosdani...

A gyerekek hallgattak. Az utolsónak érkezők még tovább zsivajogtak, s mivel nem hallottak semmit, az elsőket lökdösték és kérdezgették: „Mi van ott, a házunk? Megérkeztünk, ugye?"

– Izé... Másszatok bele... Vetkőzzetek le, és mossátok le magatokról az út porát! – tette hozzá kicsit hangosabban az igazgató, és bizalmatlanul sandított a gödrök felé. Látszott rajta, hogy ő sem tudja, hogyan kell bennük megmosdani.

– Mássz bele magad! – mondták a tömegben hangosan. – Bolondok vagyunk mi? Vagy levesbevalónak hoztak ide bennünket?

– Levesbevalónak? – Pjotr Anyiszimovics nem értette. – Miért levesbevalónak? – A gyerekek arcát fürkészte, mintha támogatást keresne. De az arcok egytől egyig csúfondárosak, kíváncsiak voltak, vagy legföljebb bizalmatlanok és ijedtek.

– Érthetetlen, ami itt történik! – mondta, homlokát törülgetve. – Mi az, hogy levesbevalónak? Mi?

– Azért, mert megfőlünk, mint a rákok! – mondta valaki őszintén. – Hiszen ez forró víz! Nicsak, hogy bugyborog!

– Aha – mormolta az igazgató, és felsóhajtott. – Kénes víz... Sohasem láttatok ilyet... Érthető, szóval...

Pjotr Anyiszimovics a gödrökre nézett, egy kicsit toporgott, majd elindult a legközelebbi felé.

Többet nem is nézett a gyerekekre, mintha elfeledkezett volna róluk, lassan vetkőzni kezdett. Levetette a zakóját, bélésével kifelé kettéhajtotta, alája, mint valami kincset, irattáskáját rejtette. Lehúzta a nadrágját, ingét, atlétatrikóját, s valami okból utolsónak a cipőjét.

Egy szál térdig érő, sötét szaténalsóban lassan, krákogva és sóhajtozva odament a gödörhöz. Lábával kipróbálta, kezével megpaskolta a vizet, és még mindig nem szánta rá magát, hogy belemerüljön. *A púpos lovacska** cárja a zubogó katlan előtt, amelyben aztán megfő!

Egyszer csak hangos sóhajtással belecsusszant a gödör széléről egyenest a vízbe, a víz felfröccsent a közeli kövekre.

A tömegen, amely összesereglett ekörül a cirkusz körül, nevetés futott végig. Kiabálás, hahota, tréfák.

– Érthetetlen, ami itt történik! – utánozta valaki az igazgatót.

– Nagy-gyon is érthető! Mindjárt kész a húsleves!

– Jó zsíros!

– Igazgatóleves!

– Talán ideje kimenteni, pajtások: ti, hülyéskedők sokan vagytok, az igazgatónk pedig egyedül van!

– Dobjátok be neki az aktatáskáját! Anélkül megfullad!

Kiabáltak mindenfélét. Pjotr Anyiszimovics pedig lubickolt, és ügyet se vetett a gyerekekre, nem törődött replikáikkal.

Prüszkölt, vakargatta a hónalját, alámerült, szökőkútként köpte a vizet, egész lényével azt fejezte ki, hogy milyen jólesik lubickolnia a poshadt gödörben.

A tréfálódzás lassankint alábbhagyott. A bizalmatlanságot felváltotta a kíváncsiság. A legvakmeróbbek odamentek a gödrökhöz, és vihogva próbálgatták a vizet. De nyomban elugrottak. A legkíváncsibbat, aki a gödör szélén elbámészkodott, ruhástul belelökték. És az már nem is próbált kimászni, a gyereksereg nevetése és biztatása közepette tovább úszkált.

Akkor egyszerre több gyerek is bemászott, sok „jaj" meg „ó" kíséretében, mintha megijedtek volna a poshadt víztől, de mindenki előtt világos volt, hogy nem félnek, mert már amikor a vízbe léptek, ricsajozni kezdtek: fröcskölődtek, csobolódtak, szájukból lövellték a vizet...

Erre már zúdultak a többiek is. Végre megértették, hogy szó sincs semmiféle levesről, hogy ez fürdő, mégpedig vidám fürdő, egyszóval mulatság.

Hurrázva nyargaltak, hogy mielőbb elfoglalják a gödröket, amelyek már kicsinek bizonyultak, s kezdődött a huzakodás, egymás lefröcskölése.

---

* Pjotr Jersov (1815–1869) népszerű verses meséje.

Csak a kislányok szorongtak távolabb, félős kíváncsisággal figyelték a lármás veszekedést.

De megjelent Regina Petrovna, és maga után vezette a kislányokat.

A szanatórium romjain túl, egy tisztás szélén négyszögletű, nagy medence gőzölgött. Valahogy nem mindjárt vették észre. Ide vezette Regina Petrovna a kislányokat. Gyorsan meztelenre vetkőztette a két hallgatag és zord, három- és négyéves kis vasgyúrót, és egymás után belebocsátotta őket a medencébe. A kislányok szokott visongásukkal követték őket.

Távolról nézve különös látvány lehetett.

Félezer gyerek – most már láthatóbbá vált, hogy gyerekek –, a leghétköznapibb gyerekek, vadul rohantak a romok között fürödni. Belebuktak a maguk és mások gödreibe, locsolódtak, kifröcskölték a meleg vizet a téglákra.

Csak Pjotr Anyiszimovics üldögélt már felöltözve kissé távolabb, őszülő, gyér haját vakargatva és térde közé szorítva irattáskáját, miközben aggodalmasan nézegetett a lármázó gyerekek felé.

Mellette, magabiztos arccal a sörtehajú, öregecske mozdonyvezető szívta guggolva a „kecskelábat"*. Ő mutatta meg az igazgatónak a különös fürdőt. Bizonyára nem először jár itt.

Nehezen csalták ki a fürdőzőket a gödrökből, hogy aztán újra felsorakozzanak.

Volt, aki már felöltözött, mások tovább kapálóztak a vízben, semmi erővel nem lehetett őket kiparancsolni. Kolka meg Szaska sem akart eleinte belemászni, nagyon pocsék szaga volt a víznek. Felfordult tőle a gyomruk. De aztán tetszett nekik, meg sikerült időben elfoglalniuk egy világoskék csempével kirakott, nem nagy, de kényelmes gödröt.

A testvérek dörgölték egymást, egyszerre buktak le, meg akarták nézni, hogy festenek a víz alatt. De megkapaszkodni nem volt miben, rögtön feldobta őket a víz. Akkor belebugyborékoltak a vízbe, hullámokat kavartak, lefröcskölve valakit, aki a szomszédos gödörből hozzájuk akart társulni, és öltözködni kezdtek. Elég volt, meg a betegségtől legyengült Szaska nem is tudott sokáig ülni a vízben.

Mint sokan mások, nedves ruhában álldogáltak a sor közepén és a hegyeket nézték, amelyek ott szikráztak a magasban. Kiderült, hogy mindenünnen látni őket, és addig nézhetik, amíg be nem telnek velük. És nem tudták megunni.

Pjotr Anyiszimovics, nem törődve a gödrökben üldögélő gyerekekkel, névsor szerint szólította őket. Akkor derült ki, hogy az úton hét személyt elvesztettek: volt, aki lemaradt, volt, aki nyilván megszökött, ez együtt jár a dologgal.

Ugyanazon az ösvényen tértek vissza a vasúthoz, és az állomás mellett (most már érthető volt, miért hívják ezt a helységet Kaukázusi Víznek, bár inkább Poshadt Víznek kellett volna elnevezni) ereszkedni kezdtek egy völgybe.

Mentek hosszan elnyúló sorban a széles, poros úton a zöld mezők között. A Kuzminok, biztos, ami biztos, igyekeztek megjegyezni, hol mi terem, noha nem nagyon

* Újságpapírba csavart mahorka, főleg a háború idején szívták.

hitték, hogy még hasznát veszik, hiszen nem tudta senki, hová tartanak és mennyit kell még menniük.

Egy kis pihenő után – ezalatt szétfutottak, hogy elcsenjék, ami a kezük ügyébe akad, de már lustán, hisz az úton teleették magukat – tovább vánszorogtak, addig, amíg a zöld mezők közepén kis fehér házak nem tűntek fel.

A menet a portól lágy, fehér és furcsán néptelen utcán átvágott a sztanyicán, amelyet Berezovszkajának* hívtak, bár ott egy szál nyírfa sem nőtt.

Túl a sztanyicán mező terült el, égnek meredő kőoszlopokkal, magasabbak voltak, mint a Kuzminok; sok szürke oszlop volt, a harckocsiakasztókhoz hasonlítottak, amelyeket Moszkva környékén állítottak fel fasiszta tankok ellen. Látszik, hogy itt is védekeztek, gondolta mindkét testvér, nicsak, mennyi követ leástak! De tekintetük most előre irányult, az útra, amely, minden arra vall, véget ért.

Az állomástól vagy három kilométerre megálltak. A fákon túl, közvetlenül a zöld hegyek lábánál, épületek látszottak: az egyik ház fehér, egyemeletes, két másik földszintes, de hosszú, barakkra emlékeztető.

A tüskés zöld sövényen túl, a bejáratnál, felirat egy oszlopon: MEZŐGAZDASÁGI-TEKNIKOM.

Ezt a szót krétával áthúzták, alája sietős kézzel ezt írták: „Moszkv. körz. áttelepítettjei, 500 sz. menhelyi".

Pjotr Anyiszimovics gondterhelten nézett végig az elnyúló meneten. Aktatáskáját magához szorítva, elolvasta a feliratot az oszlopon, megcsóválta a fejét, és a gyerekekhez fordult.

– Nos hát megérkeztünk – mondta, megtörülve verejtékes homlokát. – Szóval itt fogunk lakni. Szóval, fegyelem és egyéb, magatok is értitek. Ne rosszalkodjatok! Ne fussatok messzire, nincs, aki utánatok eredjen... Elvesztek.

Eközben valahol túl a hegyeken dörrent valami, és a hang hosszan visszhangzott. A gyerekek fölkapták a fejüket, de az égen egy árva felhőt sem láttak.

Pjotr Anyiszimovics is fölnézett, már mondta volna a magáét: érthetetlen, ami itt történik... de mást mondott:

– Aknákat robbantanak... Amik a fasiszták után maradtak itt. No, jól van. – És tenyerével megint megtörülte a homlokát. – Szóval mindjárt megmutatják nektek, hol a háló, az étkező, a vécé... Most szabadok vagytok.

Afféle bevezető szónoklat volt ez a megérkezés tiszteletére.

A zavart férfiú, aki mindeddig valami raktár főnöke volt, másképp nem tudott beszélni. Meg aztán nem is volt mit mondania, először került ilyen helyzetbe. A parancs az volt, hogy szállítsa ide a gyerekeket, hát ő ide is szállította őket.

Korábban krumplit szállított a közélelmezésnek, szappant, bödönökben növényi olajat. Leginkább ehhez értett. Kitűnő szakember hírében állt a járásban.

Irattáskájában, akár régebben a fuvarlevelek, a gyerekek valamilyen iratai lapultak. Még ki kell igazodnia rajtuk. Persze, ha talál rá időt.

---

* Szabad fordításban: Nyírfalva.

Miután kimondta: „Most szabadok vagytok", a házak felé intett, azt képzelte, hogy a gyerekek a hosszú utazás után rohannak mielőbb elfoglalni vaságyaikat. De tévedett. A menet, ahogy állt, úgy maradt továbbra is. Mindenki a házak felé nézett, és várt valamire.

Az igazgató már észrevette, hogy különböző helyzetekben ez a kiismerhetetlen, kezelhetetlen tömeg kiszámíthatatlanul viselkedik, ráadásul anélkül, hogy összebeszélnének, mind az ötszázan ugyanazt csinálják.

Most egy tüskéit kieeresztett, roppant sündisznóra emlékeztette a tömeg. Sem tréfa, sem csúfolódás, de még egy árva hang sem hallatszott.

A lappangó aggodalom, amely a vasúttól idáig vezető hosszú gyaloglás alatt feltámadt bennük, nem tűnt el, hanem inkább erősödött.

Ezek a szűnni nem akaró robbanások is nyugtalanították őket, emlékeztették őket valamire, amit már ideje lett volna elfelejteni. A gyerekek azért érkeztek erre a telepre, hogy békében éljenek, az áldott hegyi tájnak békével kellett volna fogadnia őket. Nyárutói aranyos napfénnyel, gyümölcstől roskadó fákkal, csöndes hajnali madárdallal.

Emlékszem arra a riadalomra, amely megszállt bennünket az állomástól idáig, az erdős hegyek lábáig vezető úton.

A vonatot, a vagont, még az utazást is megszoktuk, ez a mi elemünk volt. Viszonylag biztonságban éreztük magunkat a pályaudvarok, piacok, batyuzók, menekültek, lármás peronok és vonatok között.

Egész Oroszország mozgásban volt, egész Oroszország utazott valamerre, mi pedig – gyermekei, test a testéből – ennek az áradatnak a közepén voltunk.

Most pedig mély repedések szántotta, kemény úton vezettek bennünket ide, ahol szedetlen virágok nyílnak, érik az alma, és a napba meredve magjukat félig kihullatott, fekete napraforgók vicsorognak. És sehol egyetlen ember. Egyetlen egy sem...

Az egész többórás úton nem került elénk sem szekér, sem autó, sem egy arra vetődő gyalogos. Körül minden kihalt volt.

Hatalmas gabonaföldek. Valaki vetett, valaki gyomlált, behordta a termést. Ki?...

Hosszú utunkon egy falut is értünk, akkor hát laktak itt valakik...

Miért fogadott bennünket ilyen néptelenül és elhagyottan ez a szépséges föld? Miért, hogy még a technikum épülete azzal a sebtén rótt, idétlen furnérlemezzel, amely minket jelölt, az elhagyottságunkat, még az is néptelen, egy lélek sincs benne?

Igaz, magunk is vadállatkölykökhöz hasonlítottunk, akiket kivetettek a pusztába hihetetlen kísérlet céljából: „500 sz. menhelyi". Így jelölték a fajtánkat. De mit jelent az a „sz"? Szurtosak? Szamarak? Szutykosak? Vagy talán szerencsétlenek?

Hátunk mögött a hegyekben újra felhangzott a hangos dörej, s egy kislány, a sor kellős közepén – jól hallottuk – azt mondta: „Haza akarok menni!" És sírva fakadt.

A sor megbolydult, odanéztek, hallgatták, hogyan vigasztalják.

Így nyugtatgatták:

– Ugyan, miért sírsz? Mitől ijedtél meg? Odanézz! Ott a házunk! Látod? Itt most minden a miénk, a ház, a patak, a hegyek... Azért jöttünk, hogy itt lakjunk!

A hegyek, már ki tudja, hányadszor, felduborógtek Ott álltunk az új élet kapujában, és nem siettunk belépni

Azt hiszem, valamennyien ugyanazt gondoltuk és éltuk át. Gondolataink szétiramlóak és kuszák voltak, egyáltalán nem arról szovődtek, hogy hazajottunk, s itt most minden a miénk .

A miénk – itt – csupán mi magunk voltunk. Mi meg a lábunk, amely mindig kész volt kereket oldani Meg a lelkunk, amelyről azt mondják, hogy az, mármint a lélek, nem is létezik .

Akkor hát mi fájt abban a pillanatban, emlékszem, pontosan emlékszem, olyan élesen bennem, s bizonyára nem csak bennem, ott belul?

Talán a szornyű sejtelemtől, hogy az új helyen nem vár ránk semmiféle boldogság Egyébként nem is tudtuk, mi az Csupán élni akartunk

8

Nyugtával dicsérd a napot, ugy mondják

Egyelőre a három oldalról épuletekkel korulzárt udvaron – a negyediket tövises sovény zárta le – dobáltuk le a vagyonunkat, amit az útra adtak· néhány ládát, teli kulföldi címkéjű konzervdobozzal, egy ballon megavasodott növényi olajat a közélelmezés készletéből, magának az igazgatónak az ellátmányából, furcsa kis ajándékzsákokat nem orosz címkékkel, meg egy halom rongyot

Szerencsére az emeletes házban, annak minden szobájában matracos ágyak voltak, akinek pedig nem jutott ágy, az a foldre ágyazott magának

A kislányok, ők kevesebben voltak, a foldszinten helyezkedtek el, a fiúk az emeleten, a legidősebbek, a hatodik és hetedik osztályosok pedig a foldszintes épulet egyik szárnyában A másik szárnyat konyhának és étkezőnek tartották fenn. A szomszédos foldszintes épuletet az igazgató és a nevelők foglalták el Itt volt a raktár is és egyéb szolgálati helyiségek

De ez a látható rend volt, amelyet néhány hét alatt sikerult kialakítani Minden egyéb magától alakult ki, vagyis szervezetlenul Három nevelő és az igazgató – ennyi volt a telep egész személyzete Senki nem ismert senkit, és lehetetlen volt áttekinteni ezt a félezer fónyi, óriási testet, amelyet a véletlen akarata forrasztott össze

Nem volt szakács, de nem is volt mit főzni A szép amerikai konzervdobozokban zold csalánleves volt Az ajándékcsomagok, amelyeket csoportonként osztottak szét, anélkul, hogy idejuk lett volna ellenőrizni, mi van bennuk, a következőket tartalmazták· levelet az angol szakszervezetek szövetségétől, a Brit Szovetséges című újságot, néhány csomag cigarettát, óvszert, pár levél lapos papírgyufát, valamint reklámszépségeket, ocsmány pózokban

Mire Pjotr Anyiszimovics rájott, hogy ezeket a csomagokat egyáltalán nem gyerekeknek szánták, a gyerekek fele már fustolt, az óvszereket felfújták és a levegőbe dobálták A szépségeket felakasztották a falakra, a gyengébbek kedvéért odaírták

ceruzával, mijüket hogy hívják. A Brit Szövetséges klozetpapírul szolgált, s mivel az egyetlen vécét és körülötte mindent már az első nap a tetőig bemocskították, dolgukat most a ház falain kívül végezték, a zöld sövénynél, és mindenütt a szokatlanul kemény papírú szövetségi újság cafatai hevertek. Talán ezek bizonyultak a leghasznosabbaknak.

A csalánleveses konzervdobozokat tányérnak használták, miután mindegyiket kettévágták. Kanalat maguk szereztek a gyerekek és maguknál tartották. Sokuknak maga faragta kanala volt. De egyelőre nem volt mit enni ezekkel a kanalakkal. A lötty, amit kezdettől fogva maguk kotyvasztottak a maguk rótta kis konyha tűzbakján, íztelen volt, mosogatólének hívták: kukoricalisztből, vízből állt meg az igazgató napraforgóolajából. Egyenesen a csordultig töltött konzervdobozokból lehetett inni. Hamarosan a liszt is elfogyott, a kolónia lakói áttértek az önálló élelmezésre, ami a legtöbbjüknek nem volt újdonság. A Kuzminoknak sem.

Egészen tisztes rendben helyezkedtek el a kemence zugában, ugyan a kemence egyelőre nem fűlt, de küszöbön állt a tél, és a Kuzminok messze előre láttak, messzebbre, mint a többiek – számba vették kincseiket.

A közelben kiépített rejtekhelyükön, a vöröses vizű, sekély Szunzsa partján volt eldugva a szövetségesek csomagjából való lapos külföldi gyufa, két óvszer tetszetős, átlátszó csomagolásban meg a vagonjuk kulcsai, amelyeket a kalauz zsebéből csentek ki, amikor az a hegyek nevét magyarázta nekik, a gyakori használattól a hajtogatásnál foszladozó harmincrubeles meg néhány krumpli, azt meg ugyanattól a jámbor, mamlasz kalauztól lopták.

Sokkal több, főleg pedig jobb holmik voltak ezek, mint tomilinói kis cókmókjuk.

A rejtekhelyet, amely valamilyen vad vacka volt, a testvérek kitágították, hogy még odarejthessenek valamit, ha lesz mit.

Lett is, bár nem mindjárt.

Új életükben a Kuzmin testvérek a következőket végezték: felderítették magát a kolóniát, azaz gondosan végigvizsgálták minden helyiségét, zugát, padlását.

Megszokásból a kenyérelosztóval kezdték, amely egyelőre üresen állt. A súlyokon és a mérlegen kívül – ezt látták az ablakon – nem volt benne semmi. Az ajtón hitvány kis lakat, az ablakok vasrács nélkül.

Ez Tomilinóhoz képest némi haladás volt. Érdekesnek látszott az is, hogy az étkezőt meg a konyhát óvatlanul a fiúk hálóterme mellett helyezték el. Alkalomadtán majd meg kell keresni, hol lehet bejutni a konyhába erről az őrizetlen oldalról. Bár konyha, abban az értelemben, ahogy a testvérek megszokták, szintén nem volt.

A leveslöttyöt maguk a kislányok főzték kint a szabadban, tűzbakon. Nem ért annyit, hogy a testvérek lopni akartak volna belőle.

Az étkezőbe, aki akart, egyszer is, másodszor is befordulhatott ebédért. A testvérek annál is inkább, mivel hasonlóságukkal itt, helyben is már az első naptól fogva meg tudtak téveszteni, félre tudtak vezetni mindenkit.

Ágyat, ruhát, kanalat, tálat, még szokásokat is cseréltek, ha lehetett.

Egyszer valamelyik gyerek egészen őszintén felkiáltott:

– Ti magatok, testvérek, emlékeztek rá legalább, melyikőtök melyik? Melyik Szaska, melyik Kolka?

A testvérek gondolkodás nélkül rávágták, hogy nem emlékezenek rá, amivel még jobban megkeverték a többieket. Akkora nevetés robbant ki a hálóteremben, hogy túlharsogta még a távoli dörrenéseket is a hegyekben, de aki a legigazából nevetett, az maga a testvérpár volt. Elkezdődött a bolondozás, amelyben a Kuzminok úgy érezték magukat, mint hal a vízben.

Felkutatták az igazgató irodáját is, főleg pedig a szomszédos raktárt, amelyben a holmikat tartották.

Az igazgatóból egyelőre nem tudtak semmi hasznot húzni, és ez hátrányosan különböztette meg a tomilinói gazembertől, akit, persze, nemegyszer próbáltak kifosztani a menhelyiek, de a vérebek mindig megzavarták őket.

A raktárban, ahová sikerült bedugni az orrukat, zsákokon és rongyokon kívül csak egy bödön napraforgóolaj volt, azt vették a testvérek megfigyelés alá.

Annál is inkább, mivel a lakat is, a retesz is kezdetleges volt: egy ujjal ki lehetett nyitni.

A raktár ajtaja előtt ógyelegve Regina Petrovnába ütköztek. Ott lakott egészen közel, a sarkon túl.

Parányi szobácska nyílt a ház homlokfalából, két vaságy, ugyanolyan, mint a testvéreké, egy éjjeliszekrény.

De a kis ablakot már függöny díszítette, az ágyakon szemnek szokatlan, színes takarók, a padlón a küszöb előtt kis szőnyeg, a falon még egy tükör is, nem nagy, fakeretben.

A Kuzminok, akiket a nevelőnő beinvitált magához, mindezt roppant ünnepinek és csinosnak látták. De hiszen másképp nem is lehetett.

Toporogtak a küszöb előtt, nem merték ezt a rendet megbontani cipőjükkel és jelenlétükkel, úgyhogy a nevelőnő majdnem erőszakkal tuszkolta be őket a szobába, s helyet kínált nekik az ágyakon. Székei egyelőre nem voltak.

Már útközben elmagyarázta, hogy az emberkék az udvaron játszanak, ezért kevesebb a nyüzsgés és a sár, aztán tiszta szalvétát terített az éjjeliszekrényre, kis tálat tett rá két darab kétszersülttel. Majd a tűzbakról behozott egy kis kancsó teát, kitöltötte, és mindnyájuknak beletett néhány szaharinmorzsát egy fehér papírskatulyából, olyanból, amilyenből Kubán állomáson orvossággal tömték meg Szaskát.

A testvérek mohón hörpölték az édes teát, takarékosan harapdálták a kétszersültet, amely magától olvadt el a szájukban, felkeltve amúgy is erős éhségérzésüket.

Maga a háziasszony, csomóba fogva sűrű fekete haját, a kis ablaknál cigarettázott, ami különben gyenge kis ablak volt, könnyen benyomhatta volna, aki be akar ide hatolni.

A tapasztalt Kolka ezt nyomban felmérte.

– No, hát mindenkit megtévesztettetek a hasonlóságotokkal? – kérdezte Regina Petrovna, oda-odanézve rájuk. – Én itt rendeztem az iratokat, bár a lányokkal foglalkozom, de a kezembe kerültek a tieitek is... Mindkettőtöknek ugyanaz a jellemzése. Az áll ott, hogy nemcsak a külsőtök, hanem a szokásaitok, hajlamaitok

s minden egyéb egyforma. Így írták. Hogy nem érdemes rólatok két jellemzést írni, mert a két Kuzmin egy ember két személyben.

Regina Petrovna még mondani akart valamit, de meggondolta.

– Jól van. Majd aztán – mondta tétován. – Egyébként: ki kicsoda? Who is who?

Kolka sóhajtva nézett a megmaradt kétszersültdarabkára, és azt felelte:

– Szaska gyorsabban eszik, kevesebb a türelme. Nekem több. Viszont ő az okosabb, vág az esze. Én meg gyakorlatiasabb vagyok.

– Aha, szóval különböztök... Gyanítottam, hogy ők nem ismernek jól benneteket. Hogy őket is egészen megkevertétek. Bár... Némelyeket megtéveszteni sem kell, nekik minden gyerek egyforma. Különben... – Regina Petrovnának eszébe jutott valami, és a kis ablak felé fújta a füstöt. Olyan jóízűen dohányzott, ajkát csücsörítve, hogy a testvérek is megkívánták. – A jellemzésben azt is írják, hogy a rendőrség is foglalkozott veletek... Miért, ha nem titok?

Kolka zavarba jött, Szaskára nézett. De Szaska a kétszersültjét rágcsálta, és hallgatott.

– Szóval... Vizes uborkát loptunk egy piacon.

– Uborkát? Egyetlen uborkát?

– Nem, nem egyet, hanem kettőt! Egyet én vettem el, a másikat Szaska.

Szaska, miután végzett a kétszersülttel, hozzátette:

– Nem, nem úgy volt. Megfeledkeztünk az éberségről. Egyikünk gázon állt. Szóval, ha valami van, azt kell kiáltania: „gáz van!" vagy „gázolás!". A másik meg azalatt megfújja az uborkát. Aztán, aki a gázon áll, el akarja a másik uborkát csórni, és akkor kaptak el bennünket...

Regina Petrovna nem nevetett, elgondolkozva nézett ki az ablakon.

Végigszívta a cigarettát, a csikket kidobta az ablakon, és a gyerekekhez fordult.

– Egy kis türelem, barátocskáim. Az én emberkéim is türelmesek. És a csoportomból minden kislány ugyanúgy éhezik, mint ti. Az igazgatónk most készül Gudermeszbe, talán hoz valami élelmet. Addig meg... Gyertek el hozzám, jó? Gyertek, de igazán, valamivel csak megkínállak benneteket. Van még egy hétre való szaharinom, majd teázunk.

A testvérek felálltak, megígérték, hogy eljönnek. És bár nem is néztek egymásra, de érezték, sőt tudták, hogy egyformán érzik: nem jönnek gyakran ehhez a szépséges és jóságos Regina Petrovnához, épp azért, mert maga is éhezik.

Majd ha sikerül megfújniuk valamilyen „falatot, amit az isten adott", akkor majd eljönnek. Eljönnek, hogy fejedelmien megajándékozzák.

Ráadásul ők jobban is tudnak szerezni, az ő Regina Petrovnájuk biztosan nem ért hozzá. A finom ujjaival talán le tud feszíteni egy lakatot? Pedig ennie neki is kell, neki meg az emberkéinek – Maratnak és Zsoresznek.

Ezt gondolták, miközben elbúcsúztak. Kolkának mégiscsak sikerült megtakarítania és a zsebébe rejtenie egy darabka kétszersültet. Majd aztán odaadja Szaskának.

9

A testvérek, miután átvizsgálták a házakat, a raktárakat, a hálótermeket, a padlásokat (ott a rosszul beszögezett ajtókon túl szintén matracok hevertek!), végigböngészve az utolsó bokorig a tüskés élősövényt s ott két rejtett kijáratot találva, állhatatos figyelmüket a folyóra, a környező kertekre, és természetesen a kolóniától három kilométerre fekvő Berezovszkaja Sztanyicára irányították.

Az, amit a mezőn harckocsiakasztónak véltek, mint kiderült, régi temető volt, egyáltalán nem félelmetes, sem keresztek, sem friss sírok nem voltak benne. A szürke gránitoszlopokba ismeretlen nyelven véstek valamit, némelyikbe két töltényhevedert töltényekkel, ilyet már láttak a testvérek *A kondáslány és a pásztor* című filmen a szép szál pásztoron. A pásztor birkát legeltet és teli tüdőből énekel.

A testvérek megérintették a sima követ a belevésett töltényhevederekkel, és egy időben gondolták, hogy az itteni hegyekben, ellentétben kedvenc filmükkel, amelyet már vagy tízszer megnéztek, senki sem énekel vidám dalokat és senki sem terelget birkát.

Néhányszor már benéztek a sztanyicába, és arra következtettek, hogy laknak ott emberek. Valahogy rejtőzködve élnek, bizonytalanul, mert esténként az utcára sem mennek ki, a házak tövében a földhányásokon sem üldögélnek. Éjszaka nem gyújtanak világot a paraszthá zakban. Nem sétálgatnak az utcákon, nem hajtják ki a jószágot, nem énekelnek. Ördög tudja, hogy lehet így élni, de élnek, ez a fő.

Első ízben a mezőkön át, a kertek alján lopakodtak be a faluba a testvérek. Krumpliföldre bukkantak, egy bokrot próbaképpen körülástak, belevágtak: a termés már fölszedhető, este kell majd idejönni.

Nesztelenül lopóztak egy szénapadlásig, ott vártak, hallgatóztak. De akkor köhögés, nehéz férfiköhögés hangzott fel, valami dörmögésféle. Visszafordultak. Semmi jóval nem kecsegtette őket egy falusi gazdával történő találkozás.

A tomilinói piacon a parasztok kegyetlenül ütöttek, megtörtént, hogy agyon is vertek valakit.

A városiak is ütöttek, de irgalmasabban.

Takarodó után a kolóniáról másodszor is visszatértek a sötétben, kiásták a krumplit, az ingük alá meg a zsebükbe tömték, s az utca szélén lopakodtak vissza.

Megint nem láttak semmi különöset, csak fojtott hangokat hallottak itt-ott a kerítések mögül.

Sem kutyaugatás, sem tyúkkárálás, sem malacvisítás, mint náluk Tomilinóban, sem valamilyen csasztuska nem zengett fel a nyűtt harmonikán...

Sen-ki.

Pedig volt idő, amikor a tomilinói gyereksereg, köztük a testvérek is, elmentek megnézni, hogy a félszemű harmonikás, aki nappal fagylaltot árult a peronon, hogyan markolássza a lányokat, cseppet sem szégyellve magát a suhancok előtt, volt, akit az ölébe ültetett, és felhajtotta a szoknyáját. Részegen vihogott, fél szemét kimeresztette, és röhögve kérdezte: „Ehhez mit szóltok?"

A gyerekek zavarba jöttek. Hallgattak. A harmonikás akkor kihúzta vedlett harmonikáját, és trágár csasztuskákkal ordította tele az utcát.

A Moszkva környéki házakban volt élet. Ez bizonyos.

Itt azonban mintha titokban pislákolna. A testvéreket elgyávította a szokatlan helyzet: hogy menjenek be egy házba, ha nem tudják pontosan, ki a gazda, milyen időben szokott otthon lenni?

De most maga a véletlen jött segítségükre.

Egy ízben, a kozákfalu körül csatangolva, egy száraz rőzsét szedegető emberbe botlottak.

A testvérek el akartak surranni mellette, de megismerték: a vagonjuk kalauza volt. A bajszos, kurta lábú ember most egyenruhája nélkül, ingben, egy szál gatyában egyszerre fiatalos férfinak látszott, szóval majdnem olyannak, mint az a harmonikás volt.

A kalauz rájuk nézett, és teli szájjal vigyorgott. Alighanem eszébe jutott, hogy ez az ikerpár lógott meg Voronyezsben a spekuláns kofa elől. Még a Kazbeket is megmutatta nekik a kétfejű Elbrusszal. Ők voltak, akik... a kulcsokat megfújták. Csak úgy szokásból csapták meg: nagyon fényesek voltak meg csilingeltek, hát a kezük magától nyúlt utánuk. De hogy minek, csak az isten tudja.

– Meggyüttetek? – kérdezte tárgyilagosan a kalauz, s mintha fölényesen mosolygott volna.

– Sétálunk – mondta Kolka. Szaska meg rábólintott.

– Úgy ám, itt már sokan sétáltak a tieitek közül – mondta a kalauz. – A krumplim felét elsétálták! – És rájuk parancsolt: – Fogjátok a rőzsét, aztán gyerünk!

– A krumplit – azt nem mi... – vágott a szavába Kolka.

– Nem ti... Nem ti... – legyintett a kalauz. – Ti csak a kulcsokat csórtátok el. Vagy nem? – Megismételte: – No, gyerünk! Jól van.

A rőzse hatalmas kötegekbe volt kötözve. Mind a hármuknak jutott egy. Elvitték az útig, felrakták a rozsdás kerekű targoncára, és eldöcögtek a falu felé. A szélső, fehérre meszelt háznál rakodtak le. Elöl kis kert, hátul veteményes. A kalauz bement a házba, a testvérek az udvaron maradtak, vártak.

Egy időben gondolták mind a ketten: a menhelyiek azért kereskedtek ebben a veteményeskertben, mert ez a szélső ház, a legközelebb esik a kolóniához. Szélről mindig biztonságosabb lopni.

Amíg álldogáltak, érdeklődéssel szemlélték a kis udvart, amelynek magas, tömör kerítése mentén belül eszterhéj vonult végig, alatta kukoricaszár, rőzse, valami vasdarabok, amelyek között egy megzöldült, szűk nyakú rézkancsó is hevert. A kancsót érdemes megjegyezni, bár egyelőre még nem tudni, minek. A kis udvaron padló, a gyerekek először láttak ilyet, szilárd, sima padló volt, sárga agyaggal felmázolva. A ház bejáratánál idő fakította kecskebőr hevert.

A házigazda kidugta az ajtón borzas fejét, és kikiáltott:

– Gyertek be hát, mért ácsorogtok odaki?

A testvérek óvatosan, egymás után, hogy akármi történik, elinalhassanak, végigmentek a sötét, keskeny pitvaron, ahol réz- és cserépkancsók sorakoztak, és megáll-

tak a szoba küszöbén. Itt minden ki volt meszelve, a falak, a mennyezet, ahogy Oroszországban meszelik ki a kemencéket.

A sarokban, az ikon helyén, az „össz-szövetségi sztaroszta", Kalinyin elvtárs arcképe. Középen durván tákolt, csupasz asztal, két támlátlan kisszék, ágy. Alatta vörös mintás fekete rongyszőnyeg. Semmi más nem volt a szobában. A bejárat mellett polc felakasztva, rajta az egyszerű háztartás, nőtlen emberé, rögtön látni: egy vasfazék, két vastálka, katonacsajka, egy horpadt falú kancsó. Az asztalon csupa korom, félvedrós* teáskanna.

– Hát így élek – mondta a kalauz, és újra megjelent szája szögletében az a fölényes mosoly. – Ahogy mondják, jól élek, jobbat várok! – Aztán a gyerekekhez fordult, akik leültek az ágyra, a piszkos szürke takaróra, egymás mellé, váll váll mellett – nemcsak mert szűk volt a hely, hanem azért is, hogy így mintegy véletlen mozdulattal jelezhessenek is egymásnak –: Szóval a kis szomszédaim vagytok! No lám!

A testvérek bólintottak.

– Már elfelejtettem, hogy is... Mi a nevetek?

Kolka azt mondta:

– Én Szaska vagyok.

Szaska meg:

– Én Kolka.

Az ikrek ezúttal ok nélkül, inkább csak megszokásból füllentettek.

– No, én meg... Ilja vagyok. Így szólítsatok.

A gyerekek megint bólintottak.

– Pedig emlékszem ám rá, hogyan szaladtatok az elől a spekuláns fehérnép elől! Magam is futottam... Hű, de szaladtam, ha láttátok volna! De – majd egyszer elmondom. Én itt egyedül lakok. Fehérnép nélkül. Krumplit főzök odaki, csináltam tűzbakot. Teát forralok. Meg lesem, nehogy nekem itt elcsórjanak valamit a fenébe.

Kolka rögtön megkérdezte, mert érdekelte ez a kérdés:

– Hát nem a magáé a ház?

A kalauz kényszeredetten nevetett, megmozdult a bajsza.

– Hö! Méghogy az enyim... Még a tetű, asse az enyim! Tudjátok, hogy hívják ezt a falut?

– Hát Berezovszkaja – felelte Szaska.

– Berezovszkaja! Miféle Berezovszkaja, mikor Dej Csurtnak hítták! – ordított fel a kalauz. – Csak most Berezovszkaja. Ugyanúgy lehetne Oszinovszkaja is vagy Szosznovszkaja**... Valójában Dej Csurt. Úgy ám!

És Ilja kalauz körülhordozta a tekintetét a szobában, úgy vélte, a gyerekek nem értik.

De Kolkának mindent pontosan kellett tudnia. Különben miért jöttek volna ide?

---

* Kb. 6 literes.

** Szabad fordításban: Nyárfásfalu, Fenyvesfalva.

– No és mi az – daj csort*? – vágott szándékosan a szavába.

– Az, az, ördög... Veszejtő hely ez... Körös-körül meg ördögök!

Ilja kalauz megcsóválta a fejét, csodálkozva ezen a lassú észjáráson. Közel hajolva hozzájuk és suttogva beszélt, mintha nem maguk volnának. A gyerekeknek különben is úgy rémlett, mintha egész idő alatt körülkémlelne.

– Ti meg minek gyüttetek ide, mi? Ti kis szerencsétlenek! Városi csótányok!

– Minket hoztak – mondta Kolka.

– De hát há hoztak? Há?

– A Kaukázusba...

– Hö! A Kaukázus nagy! – legyintett Ilja. – Azér hoztak, hogy betelepítsék ezt a földet. Világos? Azér! Szerencsétlen kis fajankók! Ti lesztek itt a lakosság... Meg én – énnekem is lakosságnak köll lennem... Meg azoknak is, a nyughatatlan kis bogaraknak... – És kimutatott az ablakon, a zöldelő élősövényen túl szemközt fehérlő kis házra.

– Hát ott – laknak? – kérdezte rögtön Kolka.

– Laknak... Úgy, mint én... Semmi se az övék. Minden a másé. – És ki tudja, miért, ujjával a tarka szőnyegre bökött.

– Lopott holmi, ugye? – kérdezte meg váratlanul a valamit megsejtő Szaska.

– Mér?! – kérdezett vissza a kalauz, aztán elkeseredetten hozzátette: – Ha nem a tiéd, akkor világos, hogy lopott. Hát ti tán nem a lopottból éltek? A teknikumba?

Kolka meglökte Szaskát. Mindketten ugyanazt gondolták: „Itt valami nincs rendjén. Vagy ez az Ilja lökött, bár nem venni észre rajta. Vagy gyanúsítja őket, hogy ők ásták ki a krumpliját. Kitalálta a kulcsokat is... Igaz, hogy akit nem csípnek rajta, az nem tolvaj!"

Kolka az ajtóra nézett, és óvatosan megkérdezte:

– Honnan tudja? Hogy mi... Mi nem mászunk be sehova...

Ilja kalauz csak hümmentett. És szigorúan nézett a testvérekre.

– Hö! Mápedig be köll mászni, különben hogy él meg az ember? Itt van e, a raktárotok, abba van a téli ruházat... Nem őrzi senki. Az isten is azt parancsolja, hogy oda bemásszatok! Én meg megveszem tőletek, világos?

A gyerekek tétován bólintottak. Nem próbára akarja-e tenni őket? Hogy: próbára teszlek benneteket, aprónép, s ha ráálltok, lefülellek. Mert a testvérek tapasztalt népség voltak, s nem csak a vizes uborka miatt járták meg a rendőrséget.

Ilja azonban konokul csak a magáét hajtogatta:

– Ha a krumplimat kiássátok, elverlek benneteket. Ezt mondjátok meg a tieiteknek! Ássátok ki másokét, nekem mindegy... De ruhát hozzatok!... Pénzt adok érte! Krumplit is adok... Még mást is!

– Majd meglátjuk – mondta bizonytalanul Szaska, aki már mindent értett, s még a ruhákra nézve is kiagyalt valamit. – Akkor hát mehetünk, Ilja bácsi?

---

* Adja ördög.

– Bácsi nélkül, csak Ilja – mondta Ilja. – Gyüjjetek! Én, amíg útra nem köll mennem, itt vagyok. Ami meg a másét illeti, hát...

A tornácon fölemelte az ujját, és sokáig hallgatózott. Amikor újra dörrenés visszhangzott a hegyekben, azt mondta: – Halljátok? He?

– Aknákat robbantanak – állapította meg magabiztosan Kolka.

– Hö! Aknákat... – vicsorította ki fogait Ilja, anélkül, hogy mosolygott volna. – Mink meg, szerencsétlen áttelepített kutyák, világot se gyújtunk, félünk... Félünk! Élet ez? – A lába elé keveredett kecskebőrre köpött.

– Kitől? – kérdezte megint Kolka.

– Az ördögöktől! – kiáltotta Ilja, s az ajtó felé lökdöste őket.

10

Az igazgató a szokásos „Érthetetlen, ami itt történik!" után elutazott Gudermeszbe – miféle hely az a Gudermesz, milyen, hol van, nem tudták a testvérek, s a kolónia lassacskán szétszéledt. Matracokat, párnákat, bútormaradványokat vonszoltak a faluba, elcserélték krumplira, tavalyi kukoricára.

Becipeltek egy lapos követ, nagy robajjal lecsapták egyenesen a hálóterem közepére – Szaska ötlötte ki! –, és hárman munkához láttak. Az egyik rátette a kőre a kukoricát, a másik rácsapott egy másik kővel, a harmadik, a legkisebb, kis tenyerével egy konzervdobozba söpörte a morzsalékot. Ugyanabban a dobozban főzték meg a szétmorzsolt szemekből a kását.

Nem éppen magabiztosan, de kitartóan fosztogatták a földeket kilométerről kilométerre, kiszélesítve a zónát a telep körül, bár különösebb fosztogatnivaló nemigen akadt. A kukorica még nem érett be, krumplija meg csak a falubelieknek volt. De azt őrizték!

Egy ízben a gazdák furkósbottal vették üldözőbe a kolóniabelieket, egészen a kapuig kergették őket, csak a csoda segített, hogy agyon nem verték mindet. De fenyegetően kiabáltak, hogy mindenki hallja: „Ha még egy bokrot kiástok, ágrólszakadt gazemberek, fölgyújtjuk a házatokat! Porig égetjük!"

A menhelyiek visszakiáltották:

– Falusi tuskók! Takarodjatok innen! Előbb mi gyújtjuk föl a falutokat!

– Berezovszkajai tetvek, ti meg hova mentek? Ágy alá siettek... Szart csipegettek!

– No, csak vigyázzatok! Majd ha leégtek, megtudjátok!

– Mi is segítünk! – üvöltötték kórusban a menhelyiek. – Pusztuljatok el ezzel a Kaukázussal együtt! Rágjon meg a moly! Hogy a kinzsál* mészároljon le benneteket! Ti élősködő kulákok!

---

* Kaukázusi tőr.

Teli torokból ordították:

Cimborám a, cimborám a kifent kés,
dühödt szablyánk van velünk!
Mint egy garas, annyit érsz, annyit érsz!
Kopejkát ér életünk!

A gyerekek a kinzsált csak úgy megemlítették, mert odaillett. De a falu lakói elhallgattak, és körültekingetve hátráltak. És többé nem jöttek ide.

A technikum körül most minden este szabadtüzek fénye vöröslött. A kolónia valamennyi lakója, néhány más társával egyesítve erejét, száraz ágakból és aszú fűből tüzet rakott, és főzött rajta valami löttyöt, többnyire konzervdobozokban.

A testvérek is bevetették krumplijukat és néhány kukoricacsövet, amit Ilja kalauzzal cseréltek matracokért.

Ilja fejcsóválva vizsgálta a matracokat, bemászott valahova a tető alá, hozott néhány sárga, kőkemény kukoricacsövet, és oktatóan, komolyan emlékeztette őket: „Ruhaféle köll. Mondom, ott halomba áll. Ruhafélit hozzatok!" Ezzel kitessékelte őket.

Egy alkalommal a tűz mellett ültek a testvérek. A dróttal áthurkolt konzervdobozban főtt valami kotyvalék nádgyökérből, amely bőségesen nőtt a kis folyó mentén; a kukorica nem tartott sokáig.

Szaska megvakarta piszkos fejét, és azt mondta:

– Ideje meglógni. Mi?

Kolka nem kérdezte: hova?

A kolóniáról csak egy ösvény vezetett: az állomásra. Arrafelé egyesével vagy párosával mentek a telepiek, és soha nem tértek vissza.

– Ne várjunk még?

– Mire várjunk?

– Az igazgatóra... Gudermeszből...

– Lehet, hogy nincs is. Az a Gudermesz! Emlékezz Vik-Viktricsra! Az elmenne? Élelemért?!

– A kutyáinak elment volna!

– No persze. Ez is... Látta, hogy itt rohadtul állnak a dolgok, kapta a kis aktatáskáját, és elvitorlázott! Kellünk is mi neki!

Hallgattak. Zizegett a fű a tűzön, gyorsan kiégett, ezért a testvérek egész kazalnyit hordtak oda belőle. Körül itt is, ott is tüzek lobogtak, de a Kuzminok mellett ezúttal nem volt senki.

Kolka maga faragta fakanalával megkóstolta a kotyvalékot, elfintorodott, aztán váratlanul megkérdezte: „És a raktár?"

Szaska a földön feküdt, és az eget nézte.

– Mit: a raktár? Azt hiszed, maradt ott valami?

– Maradt. Ilja tudja!

– Tudja... hogyan kell más kezével a gesztenyét kikaparni!

Kolka azt kérdezte:

– Talán nehéz? Betörjük...

Szaska az alkonyati kék párával bevont, kihamvadó eget nézte, és hallgatott.

– Elég, ha egy kővel ráverünk, szétdől az egész! – tette hozzá Kolka.

– Kővel? Nincs szükség semmiféle kőre – felelte nyugodtan Szaska. – Hiszen retesz van rajta, nem?

– Jó, hát retesz.

– A lakat füle meg hosszúkás formájú. Ha a lakatot oldalra fordítjuk...

– Értem! – kiáltott fel Kolka. – Értem. A retesznél nagyobb lesz a rés...

– Hát ezt a bolond is érti – felelte Szaska lustán, mozdulatlanul szemlélve az eget. – A mi sakáljaink, akárcsak te, kővel verték a lakatot... horpadtra... Esztelen kopácsolók...

A testvérek többet nem mondtak egymásnak. Nem laksz jól a sok beszéddel, hogyha nem élhetsz kenyérrel! Ma, amint besötétedik, elmennek a raktárba... Addig pedig zabálják a löttyüket és figyelnek, nehogy más sakálok megelőzzék őket.

Rég tudott dolog, hogy az ötletek a levegőben röpködnek, s ha a raktárat mindmáig nem fosztották ki, az még nem ok a megnyugvásra. Ma odamégy, de lehet, hogy tíz csibész is ebben töri a fejét. Vannak ilyen csodák a természetben!

A testvérek gyorsan kihörpölték a levesüket, biztos helyre rejtették a konzervdobozt, aztán besötétedésig a bokrok közt kuporogtak, a raktár ajtaját lesve.

De az ellen egyelőre senki sem kísérelt meg merényletet. Talán csak ők ketten voltak az egész kolónián olyan szamarak, hogy azt remélték: van ott még valami. Pedig már előttük kiürítették, törvényes úton ürítették ki, nemhiába utazott az igazgató, Pjotr Anyiszimovics olyan óriási zsákkal Gudermeszbe. Az irattáskával meg a zsákkal. Talán a cókmókjait ment eladni?

Minden úgy ment, ahogy kitervelték.

Lassú ügetésben, körül-körülnézve futottak el a Kuzminok a raktárig. Kolka vízszintesen elfordította a lakatot, balra rántotta a reteszt, és csodák csodája! – ami előbb Szaska zseniális kobakjában ment végbe: a retesz csattant, az ajtó kinyílt.

A testvérek egy pillanatig elképedten néztek a fekete ajtónyílásra, nem akarták elhinni, hogy mindez ilyen egyszerű. „Szézám, tárulj!"

Itt van, tessék!

– Rajta! Előre! – suttogta az izgalomtól hangosan Kolka, és besurrant a raktár ajtaján. A titokzatos, vonzó mélybe.

Szaska pedig gyorsan rákattintotta a reteszt, helyére tette a lakatot. Elszaladt, hátranézett, nem követi-e valaki, beiramlott a bokrok közé jelezni, ha „gáz van".

Persze bizgatta, furdalta a kíváncsiság, hogy legalább fél szemmel megleshesse, mi hever hát a raktárban. Hogy egy percre egy egész vagon cókmók gazdájának érezhesse magát! Nem, nem azért, hogy mind egy szálig az övé legyen! Minek egynek – no, hát kettőnek – annyi rongy?

Hogy embernek érezhesse magát, csak annyit akart. Nincs a lelkében no meg a hasában semmi egyéb, mint nádgyökér. Aztán egyszer csak – minden az övé! Úgy jár, mint az uralkodó a birodalmában, megtapogatja, próbálgatja, épp hogy csak bele nem harap, és tudja: ha tetszik, ezt veszem el, ha tetszik, a másikat. De az is lehet, hogy semmit, csak a szemével lakik jól vele, aztán félrehajítja.

Szaska itt félbeszakította magát: nem vinni el semmit, ez nem jó. Vinni – kell. Mértékkel. Kolka tudja, mennyi az a mérték. Csak senki meg ne zavarja!

Szaska tudta ezt a babonát: ne gondolj senkire, ne idézz fel senkit – ha mégis, nesze neked, jönnek! Kislányok jönnek, telecsivitelik az egész környéket a kislányfecsegésükkel. Az igazgatóról, Gudermeszről, ahová elutazott. Ők is mindnyájan Gudermeszbe kívánkoztak, az ígéret földjére, ahol cipók érnek a fákon. Pedig a cipók ebben a raktárban teremnek. Így gondolta Szaska.

Alig csöndesedtek el a kislányok a távolban, szeretett Regina Petrovnájuk jelent meg Marattal és Zsoresszel. Leült a raktár lépcsőjére, nézte, hogyan hancúroznak az emberkéi. Azok a bokrok alá másznak, majdnem Szaska fejére lépnek. Még észreveszik, isten őrizz! Lármát csapnak! Vagy még utóbb Kolka belülről dörömbölni kezd! Hiszen ő nem látja, hogy egészen közel hozzá, a tornácon, Regina Petrovna ül, olyan elgondolkodva ül, még a cigarettája is a körmére ég, s a messzeségbe néz.

De Regina Petrovna nem szívta végig a cigarettáját, hívta az emberkéket, és elment. Szaska pedig hirtelen rettenetesen megsajnálta.

Ilyen nagyszerű nő, és ő is itt hányódik ezen a hülye kolónián, szükséget szenved. Hát itt kell élniük ilyen szép nőknek, a kolónián, gazfickók között és ínségeskedve? Hogy vetődött ide? A menhelyiek, az más, azok mint az ördögszekér, amerre a szél fújja őket, arra sodródnak... Egyszer Kolkára is ezt mondta valaki: „Te Perekatyi-Kolja*."

Hej, ha tudná odabenn Kolka, milyen szomorú volt a szeme Regina Petrovnának, csórna valamit az ő számára is!

Szaska elgondolkodott, majd összerezzent meglepetésében: a kislányok visszatérnek. Vitatkoznak, messzire hallatszik a hangjuk. Arról folyik a szó, hogy ma, mint kiderül, szekeret küldtek egy fiúval az állomásra az igazgató elé, akinek vissza kellett volna térnie. A fiú meg nem volt bolond, felült egy elhaladó vonatra, és megpattant. A ló a szekérrel magától kocogott haza. A telepi fiú nélkül, de az igazgató nélkül is.

A kislányok eltűntek, akkor meg három fiú bukkant elő valahonnan az idősebb csoportbeliek közül. Szaska nem is sejtette, mennyi nép őgyeleg itt. És úgy látszik, nem önzetlenül!

A telepiek óvatosan odamentek a raktárhoz, megrángatták a lakatot, szöget vettek elő, ezzel kezdték piszkálni.

Szaskának égnek állt a haja. Keze, lába elzsibbadt. Mi lesz, ha Kolka azt hiszi, hogy ő motoz a lakat körül, és megszólal odabenn?

Szerencsére valami kiabálás hangzott fel nem messze. A telepiek elugrottak a raktártól. Mintha csak úgy sétálnának, fütyörésztek és elmentek.

Szaska megkönnyebbült. Bár megijedt egy kicsit, de kárörömmel gondolta: „Sza-

---

* Ördögszekér oroszul: perekatyi-polje. Arról a kis gömb alakú, tüskés burjánról van szó, amelyet, míg zöld, iringónak is hívnak. Ősszel, megszáradva, kitépi gyökerét a szél, és sebesen erre-arra sodorja a kis tuskegömböt.

marak! Nagy melákok! A kezük nagyra nőtt, de itt fejjel kell ám dolgozni! Ésszel kell, nem szöggel!"

Amint csönd lett, Kolka kopogtatott.

Háromszor, elég halkan, de Szaskának úgy rémlett: olyan hangosan döngeti, hogy az egész kolónián meghallják.

Az ajtóhoz ugrott. A kis lakatot oldalra próbálta fordítani, de az nem fordul. Úgy látszik, a kolóniabeliek elcsavarták a szögükkel, és beékelték.

– Nyisd ki! – suttogja az ajtón túl Kolka. – Gyorsan! Gyerünk!

– Mingyá, mingyá! – idegeskedik Szaska, sehogy sem tudja azt a fene lakatot elfordítani. Akkor megint hangok a közelben.

Elugrott az ajtótól. De rögtön visszatért. Hogyan hagyhatná ott Kolkát bezárva a raktárban?

Az már nem suttog: hangosan sziszeg, mérgesen!

– Nyisd ki hát! Mit vacakolsz ott? Söprés!

Szaska nagyot rántott a lakaton, és kiszabadította. Majdnem maga is elesett. A kapkodásban odacsípte az ujját, véresre sebezte.

Kolka kiugrott az ajtón. Szaska alig ismert rá: valami pöttöm emberke, földig érő, hosszú kabátban, szeméig érő sapkában, óriási cipőben. A Kis Mukk, nem Kolka! Ha nem ismer rá, megijed tőle.

Bezárták az ajtót. Hármat se léptek a raktártól, Regina Petrovna jött velük szembe. Nem egyedül, hanem a kislányaival, azokat oktatgatta.

Amikor belebotlott a Kuzminokba, elcsodálkozott. Megtorpantak a kislányok is, szemlélték őket.

– Hát itt vannak az én kis barátaim! – mondta a nevelőnő. – Minket meg öröm ért! Az igazgató visszajött! Ti miért nem jöttök el néha hozzám?

A testvérek egy helyben toporogtak, nem néztek Regina Petrovnára.

A kislányok vihogni kezdtek. Akkor a nevelőnő is felfigyelt Kolka öltözetére. Elnevette magát. Más helyzetben a testvérek is nevettek volna, de most csepp kedvük sem volt nevetni.

– Miféle öltözet ez? Ki öltöztetett így fel? – kérdezte erélyesen Regina Petrovna, szemügyre véve Kolkát. – Egyébként: melyik vagy te? Szaska, vagy Kolka?

– Szaska – dünnyögte Kolka.

Nem akarta pedig becsapni, de valahogy így jött.

Szaska, odacsípett, vérző ujját szopogatva, hozzátette:

– Én meg Kolka. – Ezt mindenesetre, ha a jövőben fedeznie kellene a testvérét.

– No, kislányok, jegyezzétek meg... Ha tudjátok – mondta vidáman Regina Petrovna. De nyomban komoly lett. Sőt szigorú.

Közel hajolt Kolkához:

– Bocsáss meg, olyan buta vagyok, nem mindjárt vettem észre, hogy új kabátod van. Kabátod és sapkád... De honnan?

– A raktárból – felelte váratlan pimaszsággal Kolka. Szaska félrenyelt ijedtében. Köhögni kezdett. Most aztán inalni kéne, amíg észbe nem kapnak!

A nevelőnő azonban naiv ember volt. Semmit sem értett meg. Jóakaratúan felkiáltott:

– Nagyon helyes! Ideje felöltöztetni benneteket.

És nyomban így szólt a kislányokhoz:

– Menjetek, majd utolérlek benneteket.

A kislányok elmentek.

– Persze, nagy egy kicsit – mondta Regina Petrovna, jól megnézve Szaskát, aki Kolka volt. Megigazította a kabát gallérját, a sapkát is megigazgatta. – Majd belenősz... – tette hozzá elgondolkozva.

Menni készült, de valami még visszatartotta.

– Legalább a hidegekig ne vegyétek fel – tanácsolta. – Most jó idő van... Meleg van, igaz? Még azt hiszik, álarcosbálba készültök...

– Meleg van – felelte Kolka, mintha beismerne valamit.

Regina Petrovna még egy pillantást vetett rá meg Szaskára, aztán elsietett.

A testvérek rögtön besurrantak a bokrok alá, a titkos járathoz. Az álarcosbál dologban igaza van Regina Petrovnának, az udvaron keresztülmenni nem veszélytelen. Újabb tíz perc múlva pedig, miután batyut kötöttek a kabátból, a száras cipőből meg a kucsmából, elindultak Berezovszkaja felé, útközben vitatva meg a történteket.

Kolka ordított:

– Bemegyek, hát... Az anyja szentségit! Körös-körül hegyben áll a sok cókmók! Azt se tudtam, mivel kezdjem... Akkor hallom, hogy...

– A kislányok...

– Persze, de én ijedtemben fejjel bújtam a rongyok közé! Ott kuporogtam, nem moccantam. Turkálni kezdtem, akkor meg hallom, csörög a lakat...

– A sakálok voltak!

– Könnyű neked, te láttál! De én csak úgy remegtem... Fölvettem egy kabátot, hát a földet söpri... A kucsma a szememre csúszik... Akadály a cipő is... Gondoltam, sietni kell! Hadd söpörje a földet! Te meg nem nyitod a lakatot! Odabenn meleg van...

– De hát beszorult a lakat!

– Beszorult... Én meg odabenn megsültem!... Regina Petrovna kérdez valamit, nekem meg csorog a verítékem, csupa víz a hátam... Már azt gondoltam: kirontok a bokrok közé! Nem bírok tovább várni! Mégis elkapott bennünket!

– Mért szóltál neki a raktárról?

– Hát mit mondtam volna?

– Találtál volna ki valamit!

– Hiszen kitaláltam! Ő talán nem tudja, hogy nekünk egyebünk sincs, csak tetű a fejünkben, lyuk a zsebünkben? Semmi sincs, ami a mienk!

– Akkor is... Ilja meg vár bennünket?

– Talán nem is vár. Mindig otthon van. Sötéttel már nem lép ki.

– Fél talán?

– Fél...

– Én is félek... – mondta váratlanul Szaska.

Kolka füttyentett, ránézett a testvérére.

– Te mitől?

– Nem tudom.

– Hogy lehet úgy félni, hogy valaki azt se tudja, mitől?

– Lehet. Meg aztán... Ha körül mindenki fél... az még rémesebb.

– Jól van – döntötte el Kolka. – Most elsózzuk a rongyokat, aztán telezabáljuk magunkat! És mingyár nem félsz!

11

Ilja már az udvaron rátapasztotta szemét a batyura, és behívta őket a házba.

A kis ablakokat befüggönyözte, meggyújtotta a petróleumlámpát. Főtt krumplit hozott be, vastag kukoricalepényt, amelyet *csureknak* nevezett. Szalonnát kanyarított, szalonnája is volt a nyavalyásnak! Sohasem tálalt gazda ilyen bőségesen a Kuzminoknak.

De hát a testvérek sem azok most, akik eddig. Kereskedők! Gazdák! Portékával jöttek! Hogy eshetne ez meg vendégelés nélkül?

Ilja egy üveget is kitett:

– Mulass, Vanyka! Rajta, Vanyka! Fűrésztelepen lakunk, fűrészporral jóllakunk!

Töltött a bögrékbe, biztatta, kínálta őket. A testvérek összenéztek.

Mindketten azt gondolták: félnek az italtól, de a megszégyenüléstől még jobban. Életükben először vendégelik meg őket így, egyenragúakként. Először töltenek nekik pálinkát, mint a felnőtteknek.

Ilja pedig nyújtja a bögréjét.

– Rajta, indulás! – ahogy a kalauzok mondják. A szerencsére! Igaz?

A testvérek fölvették a maguk bögréjét, beleszagoltak. Felfordult tőle a gyomruk, mint a mosogatólétől. Inkább édes gyümölcslevet ittak volna... Egyszer megkínálták őket vele, finom édes volt, nem olyan, mint ez.

De a szemük se rebbent, nem mutatták, hogy undorodnak. Sőt hangosan koccintottak Iljával, mintha mást se csináltak volna világéletükben, mint hogy iszogatnak!

Követték szemükkel, ahogy Ilja könnyedén magába dönti, nem is nyel közben, letörli álláról a cseppeket, és az orra elé emel egy darabka kenyérhéjat. Nagy mester, rögtön látni!

Az, amikor észrevette, hogy tétováznak, vidáman rájuk parancsolt:

– Egy hajtásra, no! Ha iszunk, hát igyunk, mondta a kismacska, mikor megsütni vitték.

A testvérek kényszeredetten nevettek. Kolka behunyta a szemét, kortyolt egyet, még egyet, rögtön visszakívánkozott belőle. Erőt vett magán, kortyolt még néhányat, amíg köhögni nem kezdett, könny nem szökött a szemébe.

De Ilja már leleményesen egy kis szalonnás kenyérhéjat dugott oda neki, olyan ügyesen, hogy épp a szájába került.

Kolka rágni kezdte, de a könnyei egyre csorogtak, és görcs állt a torkába. Se levegőt venni nem tudott, se egy szót kinyögni.

De egyszer csak, maga sem értette, hogy történt, könnyű és kellemes érzés fogta el. Jóleső meleg áradt szét a testében, forróság szállt a fejébe. Szaskára nézett, és mintha más szemmel látta volna meg, hogy az még nem tudja, milyen pompás, ha iszik az ember. Szaska még kínlódik, himbálja a fejét, fintorog.

– Azt hiszitek, mézet iszunk? – rikkantja pajkosan Ilja, és atyafiságosan megveregeti Szaska hátát. És neki is odadug egy kis kenyérhéjat, a nyelven elolvadó, fehér szalonnával.

– Egyél, amíg friss a kenyér! Ha megszárad, nem kívánod!

Valahonnan elővett egy gyufaskatulyát, és megmutatta a testvéreknek, hogyan mérik szét a vonaton az üveget. Ha a gyufásdobozt a rövid oldalára felállítva mérik az üveghez, az a „masinisztaadag", hosszú oldalára állítva a „segédmasiniszta", lapjával pedig a „fűtő". Így is kérdezik, amikor felszállnak, hogy osztunk, aszongya, masinisztaadagot vagy segédmasinisztát?

A gyerekek egyhangúlag masinisztaadagot kértek! Tetszett nekik ez a játék.

Egy félóra múlva kipirulva, nekibátorodva már maguk gazdálkodtak az asztalnál, néha mintha rá is kiabáltak volna Iljára.

És csodák csodája: az csak mosolygott, és mindent, de mindent elviselt! Csak a vak nem látja, hogy derék és béketűrő fickó ez az Ilja! Belevaló legény! Töltöget meg kínálja őket, a batyura rá se néz, mintha ott se volna.

– A rongy az csak rongy – mondta, mintha erre vágná rá. – Nem azért vendégellek benneteket, ami a batyuban van, hanem mer a magaménak érezlek benneteket!

Lám – hogy megbecsüli őket!

És poharat emelt – masinisztaadagot persze – a bátor testvérekre, akik bár nem a hét bátrak, mint a moziban, de annyi biztos, hogy mindegyikük fölér héttel! Ilyen legényekkel bármilyen dologba bele lehet vágni. A raktárba is, egyébbe is...

– Bármilyen... A raktár... – próbál felelni Kolka, de sehogy sem állnak össze a szavak. Úgy rémlik, ért mindent, mindent hall, de a szája mintha másé volna, nem az övé, együtt forog elzsibbadt nyelvével. – Márbilyen... Raktár...

Szaska nem is próbál beszélni, csak a fejét himbálja.

– Ott az a sok rongy... dögivel van, mi? – faggatózik Ilja, és hirtelen kétfelé, háromfelé válik az arca, megsokszorozódik és elmosódik Kolka szemében. – Csak hozni köll és hozni... Mi? Estére!

– Testvére! – vágja rá vaktában Kolka. – Én mindig a testvére... Ő meg nekem a testvére...

Szaska egyetértően bólint, de fejét a kezére ejti, nem is emeli föl az asztalról.

Ilja, sejtve valamit, hangot vált, és maga is megváltozik, mintha egyáltalán nem is ivott volna.

– Hej, tik ostobák... Hej, zöldfülű szamarak! Most aztán micsináljak veletek? – dörmögi. – Iszen, bizisten, nem értek el a kolóniátokra... Nem értek oda, he? – És megrázta Kolka vállát.

– Én... Elérek... Előre... masinisztaadagot... – kiáltotta feltápászkodva Kolka,

és egyszer csak dőlni kezdett az asztal felé, feldöntötte bögréjét a kisüsti maradékával. Elcsodálkozott, belemártotta a tócsába az ujját, megnyalta, és felkavarodott a gyomra.

Ilja felkapta, és a küszöbhöz vonszolta.

– Mondom... Ez kész! – mondta már cseppet sem baráti hangon, és kivonszolta Kolkát az udvarra. Otthagyta okádni, visszament Szaskáért.

Aztán mindkettőjüket az eresz alá vonszolta, ahol a szénáját tartotta.

– Itt dögöljetek! Masiniszták! Majd holnap fölkeltelek!

Visszament a házba, és bezárkózott.

Kibontotta a batyut, és a padlóra ömlesztette a tartalmát. Minden holmit külön felemelt, ráérősen megvizsgált, és szép rendben az ágyra rakta őket.

Aztán újra végigment rajtuk, fordított sorrendben, tapogatta, fontolgatta, mi az ára egy ilyen kabátnak, kucsmának, erős, magas szárú, vastag bőrtalpú cipőnek. A kabát posztó, egészen új, külföldi jelzéssel. A kucsma hazai, Kazanyban készítették, puha prém, kellemes tapintású... Nem is prém – macskaszőr...

Megsimogatta, és ellágyult a lelke.

Mindenki szereti a javakat, de azok nem mindenkit szeretnek. Ilja élete hol így, hol úgy folyt, de csak most érezte meg: markában a szerencse! Csak el ne eressze!

12

Azt tartja a mondás: ki kivel él, arra nézdegél.

Ilja apátlan-anyátlan nődögélt, szüleit mint kulákokat még harmincban „felszámolták" és elvitték a faluból. Nyomuk veszett azóta. Úgy látszik, a távoli Szibériába vezető úton hagyták ott szegény csontjaikat. Ilja a nagyanyjával maradt, úgy éldegélt, nyomorgott.

Kisgyerekkora óta húzta az igát a kolhozban: miután tönkretették, igen szegény kis kolhoz lett.

Alighogy Ilja felcseperedett a közösben, kitört a háború. Kicsi volt még a frontra, de háborús munkára teljesen alkalmas, bár még a rendes súlyt sem ütötte meg. Sovány volt és kicsi, még a fogai se nőttek ki mind.

Behívtak mindenkit az egész környékről, tehervonatokra rakták és vitték őket egész Oroszországon keresztül, a szüleik útján, a távoli Szibériába. Az úton éheztek, a szénátették, amit alájuk terítettek.

Omszkban kaptak először enni az állomás piszkos étkezdéjében. Aki tapasztaltabb volt – Ilja megjegyezte –, az keveset evett. Inkább tartalékolt. Kenyérhéjat a csizmaszárba, kását a zsebkendőbe.

Mintha most is látná! Novoszibirszk környékére vitték, aztán otthagyták őket. Egy hónapig tétlenkedtek: se parancsnokság, se munka. Se élelmezés. Fosztogatni kezdtek, élelmiszert, kenyeret, krumplit szállító fogatokat rohantak meg. Kifosztották őket, és szétnyargaltak. Nézte most Ilja a kolóniabelieket, mennyire hasonlítanak őhozzá-

juk! Oroszország nagy, sok szép hely van benne, de a bordély, úgy látszik, mindenütt egyforma.

Elszánta magát Ilja – maguk között a családnevén, Zverevnek szólították, néha Zverjoknak* –, hogy három cimborájával hazaszökik. Ehhez a munkaszolgálathoz nem fűlt a foguk.

Felültek egy arra haladó tehervonatra, utaztak. De bután utaztak, alig rejtőzködve, s valahol az Urál előtt a nyílt pályán lefülelték a társaságot.

Egy lakatlan bakterházikóba zárták őket, őrt állítottak elébük. A kis ablakból megláttak egy szénnel megrakott szerelvényt, kikéredzkedtek, mintha szükségre mennének. Az őr fiatal volt – kieresztette őket. Ők a ház mögé mentek, aztán egyenest a szerelvényre. Bottal üthették a nyomukat!

Körültekintőbbek lettek. Amint vasúti csomópontra értek, lemásztak. Gyalogoltak egy kört, és a szemafornál lesték a maguk szerelvényét. Így lógtak át az Urálon.

Ínségesen éltek, világos. Hol mit tudtak kunyerálni vagy lopni. Egyszer sikerült megfújniuk egy bácsika böröndjét. Ehető dolog nem volt benne, de találtak egy rend tiszti alsóneműt, gimnasztyorkát, posztónadrágot. Megpróbálták magukra húzni, de minden hat számmal nagyobb volt, még maskarának sem felelt volna meg.

Iljának ez megint eszébe jutott most, ahogy a kabátot szemlélte.

Az egyenruha-felszereléssel Zverjokot küldték be a faluba, de ő nem volt olyan mafla, mint ez a két testvér. Összeszedte az élelmiszert, fagyott darabokban a tejet, a túrót meg a tojást, de a gimnasztyorkáért egy magára illő inget cserélt.

Tutajevo – a volt Romanovo – közelében a sok evéstől elálmosodott fiúkat megint elcsípték. Ügyük végleges kivizsgálásáig egy gyerekkolóniára dobták őket. Az a telep szögesdróttal volt bekerítve, és őrség vigyázott rá.

„Tutajevóhoz közelgünk, három sarkát látni már: itt a gyűjtő, ott a kórház, amott meg börtönje vár..." – ez a dal járta a kolóniájukról. A látkép, hogy megértsük, ugyanígy tárult fel a Volga-anyácska felől is.

Addigra, mire Ilja hurokra került, már vagy kétezer kamasz gyűlt össze a kolónián. Éhség. Amíg mindenkit átrostáltak, amíg kivizsgálják az ügyüket: kinyúlhat az ember.

Egyszer összebeszéltek, hogy megszöknek. Mindennap egy élelmet szállító ló jött a táborba, kitárták előtte a kaput. Úgy döntöttek egymás között: miközben a lovacska kifelé tart, csapatostul kirohannak a nyitott kapun... Aztán szétszóródnak. Akinek szerencséje van, az szabad lesz.

Várakoztak, megjött a rozzant gebe, büdös halat hozott. Levest főztek belőle, hallevest. Lemálházták a lovat, kinyitották a kaput, a gyerekek abban a pillanatban hangos ordítozással kirohantak. Azért ordítottak, hogy ne féljenek!

Üvöltés, visítás, lábdobogás, tűz!

Zverjok rögtön észnél volt – a gyerekek egy csapatban egyik irányba rohantak, ő meg ellenkezőleg, a Volgának.

---

* A név a *zver*: vadállat szóból ered; *zverjok*: vadállatkölyök.

Május volt, a víz jeges, de ezt a futás után nem érezte! Csak később ébredt rá, hogy nem bírja átúszni; merulni kezdett.

Arra eszmélt, hogy kemencén fekszik, birkasubával betakarva

Kidugta a fejét, korulnézett. paraszthaz Oregapó ul az asztalnál az oregasszonnyal, valamin tanakodnak Az oregasszony azt mondja. „Gyere oreg, adjuk vissza! Aszongyák, ott a kolónián mindenféle gyilkosokat tartanak, lehet, hogy ez is kozüluk való" De az oreg azt feleli: „Bolond, te vén bolond! Rá van erre irva, hogy gyilkos? S ha nem az? S ha a mi fiunk is igy hányódik valahol, és a jóemberek megtagadják tőle a segitséget?"

Ilja hamar jobban lett. Az oreg elmondta neki, hogy révőr a folyón Észrevette, hogy a folyó kozepén valaki a vizet csépeli, s már messziről látszott, hogy fuldoklik. Miféle furdőző lehet ilyenkor tavasszal, csodálkozott, odaevezett, s ő, Ilja már eszméletlen volt .

Feloltoztették Ilját a fiuk condráiba, adtak neki egy darab szalonnát, kenyeret. Az oreg búcsúzóul keresztet vetett rá, s még sotéttel kikísérte a házból.

– Jaroszlavl nincs messze innen – mondta. – Ribinszk is kozel van, de hogy a hídon hogyan jutsz át, nem tudom A hídnál őrség van, elkaphatnak – Ám Zverjok útjában sok tapasztalatot szerzett. Megkornyékezte a mozdonyvezetőt, ajánlkozott, hogy Ribinszkig hányja a szenet, igy csúszott át

Megérkezett a szulőfalujába A házuk feldúlva, a nagyanyja sehol Meghalt a nagyanyja. Ment a szomszédasszonyhoz, Olja nénéhez, éjszaka volt, ő meg csupa szénpor. Meglátta a szomszédasszony az ablakban Zverjok fekete fizimiskáját, azt hitte, az ordög akar bemászni; akkora lármát csapott, hogy osszeszaladt az egész falu

Ottmaradt Ilja egy-két napig, mindenki azt tanácsolta neki, hogy telepedjen le, és hazasodjon meg. „Volga folyón gőzos úszik, fust borítja a kéményt Minek házasodjak én meg, mulatozok legényként!"

Nem volt maradhatnékja Iljának. nyilvántartásba veszik, aztán megint beszipkázzák hadiszolgálatra! Elindult Oroszországba, bőrondoket csórni vagy felfeszíteni. Volt már tapasztalata. Sokadalomban, felszállásnál vagy a vonat tetejéről horoggal a felső polcról Kicsi volt, de ugyes! Meg szerencsés!

Hanem egyszer rajtavesztett: megint bedugták egy kolóniába

De itt már Zverjok – mint minden vadállatkolyok – fékezhetetlenné vált Mindenkit át tudott ejteni, be tudott csapni

Téglával üveget morzsolt szét, és jó erősen beszivta az uvegport. Lehetett volna tort cukrot is, de cukor nem volt akkoriban. Az uvegpor a tudejébe ment, vér szivárgott a torkából. Kórházba fektették Kórházból pedig mindig rovidebb az út a szabadságba De úgy látszik, nem torte elég apróra az uveget, mert még sokáig kopte alvadt darabokban a vért. Vagy egy félévig.

A Kalinyini teruleten, Osztaskov kozelében, fakitermelésre toboroztak fűrészelni. Hulyéknek való munka· húzni a fűrészt, tolni a fűrészt Munka kozben mint valami dalocskát mondogatták. „Énnekem, teneked, hogy adjon meleget.. Énnekem, teneked, hogy adjon meleget ."

Egyszer az egyik pajtásával munkába ment, amikor fogoly fritzeket pillantott meg,

a szomszédjukban dontották a fát Majdnem úgy éltek, mint a szabadok – a falu szélén, egy kis foldkunyhóban

No, hát ulnek a fritzek, szalonnát zabálnak Meglátják őket, odakiáltanak „Russ, schnell!" Hogy aszongya, gyertek ide, megkínálunk!

A fiúk visszautasitották, de az agyukban fészket vert a dog fasiszták a mi szalonnánkat zabálják, és még bennunket kínálnak vele!

Visszafelé nem birták megállni, elhatározták, hogy bekukkantanak Beléptek a foldkunyhóba, senki · mindenki szétszéledt a házakba, fehérnépre vadászni. A fiúk erre még jobban nekibőszultek Mi ez? Mi barakkokban lakunk, kotyvalékot hörpölünk, ezek meg a mi fehérnépeinkkel heverésznek a melegben, a kemencén!

Magukkal vittek mindent, ami csak volt a foldkunyhóban, elsősorban enniválót, vagyis húst, szalonnát, konzerveket Lisztet is vagy egy pudot, de nem birták cipelni, hát tartalékba felakasztották egy útmenti fenyőfára Később, mondták, majd elviszszuk

Elmentek egy parasztházba egy ismerős néhéhez Süss, anyóka, húst, suss-főzz, pálinkát is adj! A győzelem unnepét uljuk! Ma bekerítettuk és tonkrevertuk a fasiszta-német bitorlókat, ez pedig a hadizsákmányunk!

Az anyó semmit nem értett, de a vacsorát elkészítette

Teleették, teleitták magukat, ledőltek aludni.

Éjjel Zverjok furcsa érzésre riadt fel: mintha valaki gyongén megharapta volna a meztelen lábát Rántott egyet a lábán, erre csaholás! Felugrik · az anyja szentségit, farkaskutya van a házban, mellette meg katonák és a korzeti rendőr

Kikérdezték őket, az anyókát is kikerdezték. Nagy hűhót csaptak. Az anyó az egész zsákmányt, amit nem volt idejuk felfalni, elébuk rakta, csak a liszt nem kerult elő Nincs énnekem lisztem! Nincs, nem is volt, színét se láttam semmiféle tizenhárom kilónak!

Ilját meg a pajtását szánra rakták, bevitték a városba Azon az erdőn vitték keresztül, amelyen előző este átmentek Azt mondja Ilja útkozben · „Állj, parancsnok polgártárs! Úgy emlékszem, lisztet kerestél? Ott van ni, ott lóg az ágon!"

Megduhodott a parancsnok, azt hitte, a bolondját járatják vele Aztán meglátta maga is, rákiáltott Iljára. „Mássz föl, gyerunk! Ahogy folakasztottad, vedd is le!" Zverjok meg azt feleli „Nem, parancsnok . Én megmutattam, koszond meg! Énnekem most sokáig nem lesz ra szukségem Én majd eszem a hallevest a te jóvoltodból! Szóval neked kell, te mássz fol érte a fenyőfára!"

Folmászott a paracsnok. Semmi baja nem történt! Megint csak Ilja mulatott!

Zverjok egy évet kapott Már az első hónapban tintaceruzaport szórt a szemébe. Megvakult egy félévre Kórhazba kerult, szó ami szó, jól számított Aztán a szabadságba...

Bajuszt novesztett, a koránál idősebbnek látszott. Elhatározta, hogy új életet kezd

Még ott, a lágerben egy elítélt, akit azért vágtak oda, mert zsebekből tárcákat fújt meg, egyszóval zsebtolvaj volt, elmondta neki, hogy a Kaukázusban vannak jó kis foldek. Eredj oda, mondta, ott ingyen osztogatják a házakat cókmókostul, kertestul Csak el ne szóld magad, mondd, hogy menekult vagy.

Hát Zverjok mi volna? Hiszen úgy menekult! Akkor hát ő is menekult.

Kalauznak szegődött el a déli vonalra, a kolóniákra szállította az embereket. Minden huzavona nélkul letelepedett. Volt minden, ahogy mondták: ház, veteményeskert... Még krumpli is, amit ki tudja, ki ultetett, csak terem a kertben, meg napraforgó és kukorica is.

Nem fogta föl mindjárt, hogy – amint vadállatkolyókhóz illik – kelepcébe esett. Becsapta a szimata. Becsuletesen akart élni, de megint kalandba mászott bele. Méghozzá milyenbe!

Megszökni! De már belefáradt a szökésbe. Meg pénz is kell hozzá És nicsak, akkor akadtak útjába a Kuzminok.

A testvérek későn ébredtek A nap már túlhágott a delelőn Fulledt meleg lett a szénában.

Nagy nehezen erőt vettek bágyadtságukon, odamentek a házhoz, ott Ilja már elkészítette a reggelit: teát meg kukoricalepényt, és megint – kisustit.

A Kuzminok a fejüket rázták: nemhogy inni, de még ránézni sem birnak. Már az uveg láttán émelyegni kezdtek.

Lassan szürcsölték a fémbogréből a teát, es lopva Iljára pillogtak, aki ma kulonösen buzgó és bőbeszédű volt.

– Nem is mosakodtatok?. . – kérdezte. – Jóvan. Gyakran mosakodni még ártalmas is. Valamilyen könyvbe olvastam. De lehet reggeli után is. Ismeritek a macska históriáját? Nem? Hö! Elmondom Fogott a macska egy madárkát. Éppen nekiült, hogy megegye, de a madárka okos volt, megszólalt: „Hogyan, hogy mosdatlanul akarsz engem megenni? Tán piszkos fajta vagy?" Alighogy a macska szétnyitotta a mancsát, a madárka, huss! – elrepult! Azóta mosdanak a macskák csak evés után. .

És az energikus házigazda megint egyre azon igyekezett, hogy toltson nekik a pálinkából, mintha tegnap mi sem történt volna.

Vagy csakugyan nem történt semmi? A testvérek csak az elejére emlékeztek, a többit mintegy ködön át látták. Valaki dicsekedett, kiabált, valaki hívta őket valahova ..

Vagy talán nem is kiabált, nem is hívta őket, mert mindketten valami vadat álmodtak, lovakról.. Valahova lovakon vágtattak, s még a lélegzetuk is elakadt a nyargalástól. Nehéz volt elválasztani az álmot a valóságtól, de egy biztos· lovak a valóságban nem lehettek!

Kolkának akkor jutottak eszébe a holmik, és a sarokba nézett, majd Szaskára. Szaska is a holmikra gondolt

Ilja elkapta a tekintetuket, és gyorsan megkérdezte

– Mi az? Valamit elvesztettetek? – És valahogy furcsán folnevetett. Megmozdult a bajsza.

– A kabát... hol van? – kérdezte Kolka.

– És a sapka? – tette hozzá Szaska. – Meg a cipő?

– Á, szóval erről beszéltek! – csodálkozott jámborul Ilja. – Ho! Azok messze vannak... Má nem érítek utol!

– Hogyan, hogy... nem érjük utol? – kérdezte Kolka, és Szaskára nézett. Mindketten Iljára meredtek, aki közben tovább mosolygott rájuk. De aztán eltűnt arcáról a mosoly, és gondterhelten kérdezte:

– De hiszen nekem ajándékoztátok, nem, azokat a... rongyokat? Jól értettem tegnap?

– Ajándékoztuk? – kérdezte vissza Kolka, és kikerekedett a szeme.

– Mi? Ajándékoztuk? – visszhangozta Szaska.

Mindketten Iljára meresztették a szemüket, mintha először látnák.

– Hát mi az? Nem is emlékeztek? Ahogy ajándékoztátok?

De Ilja maga is látta, mennyire elképedtek a testvérek.

Felkelt, teát töltött nekik. Letört egy-egy darab kukoricalepényt. Leült, és bánatosan ingatta a fejét.

– Hö! Jól adjátok... No, tán nekem köll eszetekbe juttatnom, mi? – És mivel a testvérek továbbra is hallgattak, elmondta az előző napot, hogyan kezdett ő alkudozni, felajánlotta, hogy válasszanak krumplit, kukoricát vagy pénzt, de Szaska szalonnát kért. Amikor aztán megállapodtak, hogy ad nekik egy darab szalonnát meg egy vödör krumplit, akkor Szaska rögtön kijelentette: legyen ingyen a tied! Holnap újra hozunk! Ilja, persze, kereken visszautasította, de akkor Kolka is csatlakozott a testvéréhez, és ostromolta, rábeszélte Ilját, hogy szilárd barátságuk jegyében fogadja el ezeket a vacakokat, és vigye is a szemük elől. Hiszen nekik nem kerül semmibe újra megdézsmálni azt a kis raktárt. Ahol, mint Szaska elmagyarázta, csak a lakatot kell a reteszen elfordítani...

A testvérek a padlóra meredve hallgatták végig Ilját. Még csak egymásra se néztek. Semmi ilyesmire nem tudtak visszaemlékezni. De hát Ilja tud a reteszről... Akkor... Részegségükben könnyelműen elverték a javaikat!

Ilja felajánlotta, hogy melegít még teát, de a testvérek siettek haza.

– Hö! Értem! Az idő nem vár! Nem vár! – élénkült meg Ilja, és felállt. Felálltak a fiúk is. – Énrám, mint mindig... Mint igazi barátra – mondta, kilépve utánuk az udvarra. – Csak füttyentsetek, és válaszolok! Ajándékot pedig nem fogadok el többet, tudjátok meg! Húzzátok el a reteszt, hozzatok ruhafélét, de... Pénzért! No! Áll az alku?

Kolka és Szaska tétován bólintott. Levertek voltak. Vásárt csaptak – vígan laktak, hogy számoltak – sírva fakadtak!

A kertkapuban Kolka sóhajtozva hátranézett, és kerülve Ilja tekintetét, panaszos hangon megkérdezte:

– De... Nem lehetne egy kis szalonnát?... Elfogadnánk.

Szaska hallgatott. Még el is fordult, hogy ne lássa Kolka megalázkodását.

Ilja már ott akarta hagyni őket. Elcsodálkozott. Visszakérdezett:

– Szalonnát? Nektek... Szalonnát? – És szünetet tartott, merőn szembenézett a testvérekkel. – De'jszen ti, kizsákmányolók, mind elvittétek tegnap, énnekem csak a puszta rongy maradt a sóval!

A testvérek csüggedten hallgattak. A szalonnára, azon a falatkán kívül, amit Ilja kóstolónak a szájukba dugott, szintén nem emlékeztek.

– Ami az ennivalót illeti... Négy helyett zabáltok! – Ilja sóhajtott, olyan nehezére esett nemet mondani legjobb barátainak.

Egyszer csak megélénkült:

– Hö! Várjatok csak! Megnézem, hátha...

Csak úgy áradt belőle az adakozó szándék. A bőkezűség meg a nagylelkűség. Csak nem ereszti el legjobb barátait üres kézzel!

Eltűnt a házban, s egy féltenyérnyi darabka szalonnával ,tért vissza. Mindjárt keresett egy lapulevelet, belecsavarta. Tétovázott, habozott, rögtön látni, hogy az utóját adta oda! A szájától vonta meg, ahogy mondják.

Meg is mondta:

– Jól van no, a barátság kedvéért... Magam majd csak eltengődök...

A testvérek külön-külön mondták:

– Köszönjük. – És mentek.

Ilja utánuk nézett. Hirtelen elkiáltotta magát:

– Hé, kizsákmányolók!

A Kuzminok hátrafordultak. Ilja szótlanul nézte őket, mintha tétovázna, mondja vagy ne mondja, végül nem túl hangosan azt kiáltotta:

– Inaljatok innen! Jót mondok! Fussatok! Ahogy csak bírtok, fussatok!

13

A kolóniára nem mentek vissza.

Még ha hozott is ezt-azt az igazgató, ahogy mondták, és főznek valami meleg löttyöt, nekik már úgysem jut. Elkéstek. Valaki majd örül neki. Igaz, nem kap tőle erőre.

Alighogy eltűnt a falu, letértek a forró, lágy porral lepett dűlőútról a mezőre; azon túl, a bokrok mentén, a Szunzsa patak iramlik. A part fölött, a szúrós szederbozótok és apró ezüstlevelű olajfák között – madarak sohase szálltak rájuk, mint Kolka észrevette – elhevertek a fűben.

Beszélni nem volt kedvük.

Nagy sokára Kolka szólalt meg elsőnek:

– Csak úgy recseg a fejem! Hát neked?

Szaska komoran hallgatott.

– Recseg is, zúg is... Mozdony ez, nem fej! Soha többet nem iszom... Nem is gondoltam, hogy ez ilyen...

Nem fejezte be, leereszkedett a partról a patakhoz, vizet merített a markába, és az arcára locsolta. Aztán csészét formálva a tenyeréből ivott egy jót, s bár csöpögött az ujjai között, vitt Szaskának is, és az arcába loccsantotta. Szaska még csak meg sem fordult, vagy talán nem vette észre.

– Tudod, mi az a kutyaláda? – kérdezte, ki sem nyitva a szemét. A vízcseppek ott csillogtak az orrán, a homlokán, és legördültek a halántékán.

– Mi? – kérdezte kíváncsiság nélkül Kolka. – Kutyaláda? – Sejtette, hogy Szaska okos kobakja valami fontos dolgot főz. – Nem, nem tudom.

– Láda... Vasláda – folytatta Szaska nyugodt hangon, fel sem nézve. Lehet, hogy az álmát meséli. – A vagon alá akasztják... Mikor az egyik állomáson álltunk, a szomszéd vonaton láttam... Zverjok odabökött a zászlóval, aszongya: a háború előtt vagy mikor... kutyákat szállítottak az ilyen ládákban. Most már ideje, hogy emberek is utazzanak benne.

– Okos a te Zverjokod! – sóhajtotta Kolka.

– Mint a tavalyi kos! – mondta Szaska, és kinyitotta a szemét. – Na, szóval akkor belemásztam, kipróbáltam... Igazán lehet benne utazni.

Kolka kapcsolt.

– Szóval ideje? – kérdezte, Szaskára pillantva. – Hát a kolónia?

– Próbáltuk hiszen! – És Szaska elmondta, mit csinált az egyszeri ember, aki meglátott az úton egy határ szart. Lehajolt, elcsodálkozott rajta, és megkóstolta. Aztán egyszer csak fölkiáltott: „Jó, hogy megkóstoltam, mert különben még beleléptem volna!"

Kolka nem nevetett. Betakarta a fejét egy lapulevéllel, és elszundított a napverőn. Minek is nevessen, mikor mind a ketten úgy jártak, mint az egyszeri ember... Beleléptek a kolóniába. De meg Iljába is.

Hanem Szaskának már nem volt maradása. Nem hagyta nyugton a terve.

– Gyerünk az állomásra – indítványozta.

– Most?

– Hát mikor?...

– Talán előbb izé... Megdézsmálhatnánk a raktárt... Ahogy Zverjok mondta...

– Nem Zverjok az, nem kölyökvad. Igazi vadállat – mondta keményen Szaska. – No, megyünk? De ne hidd, hogy még ma vissza is jövünk!

Kolka tudja, hogy Szaska nemhiába hajtja magát meg őt.

– Heverjünk még egy kicsit – kérte. – Remeg a lábam.

– Akkor elválunk egymástól – mondta tárgyilagosan Szaska. – Különben ott jön, ni, egy szekér.

Szaska jókor vette észre a szekeret, különben talpalhattak volna az állomásra egészen estig. Vagy még addigra sem értek volna oda.

A mezőn keresztülvágva ugrottak a szekérhez, már messziről kiáltották:

– Az állomásra, bácsika?

– Az állomásra, nénike – felelte az ember, és parancsolóan intett: – Üljetek föl! Tán csak odaérünk! Jó járású mozdonyom van!

Nem öreg paraszt, nem is ősz, ahogy a testvérek megállapították, de öregebb Iljánál. Fakó, majdnem fehérre égett gimnasztyorkát viselt, alsónadrágra való fehér gombokkal, ellenzős sapkája a szemére húzva. Ült, bóbiskolt, kékes árnyalatú világos szeme néha előrepillantott az útra, aztán újra magába süppedt a kocsis. A szekerére felkéredzkedett fiúkra már ügyet se vetett.

Csak már az állomáshoz közeledve kíváncsiskodott:

– A kolóniárul, ugyi?

– Miért? – kérdezte elővigyázatosan Kolka.

– Szöktök...

– Hová... szöknénk?

– Hová-hová... Világos, há szökik mindenki... Haza! – mondta a paraszt, és cuppantva megnógatta a lovat.

– Lehet, akinek van haza... De van, akinek nincs – acsargott Kolka. És a parasztra nézett.

De az láthatóan nem készült vitatkozni, nem azért kezdte a beszélgetést, hogy leleplezze a fiúkat. Följebb tolta a sapkáját, ránézett a testvérekre, tekintetével mintha kékbe mártotta volna őket.

– Iszen igaz – mondta jámboran. – Akinek van... De kinek van? Aszondom én, olyan a háború, hogy mindent fölforgatott, kivetett a kerékvágásbul... Összekeveredett ég a földdel, élő a hóttal... Aztán máma egyszer csak megértette mindenki: vége a háborúnak... Az otthonárul beszél mindenki... – Elhallgatott, de választ nem várt. Elmerült a maga gondolataiba. Aztán váratlanul újrakezdte: – Eddig az életre nem gondoltak, nem az járt az eszükbe, hogyan éljenek, hanem hogyan maradjanak életbe... Nem a jó élet, hanem a megmaradás... Az épen maradás. – Ostora nyelével megveregette a lábát, s az fahangon kopogott. A testvérek csak most vették észre – falábú. Szóval rokkant.

Az közben folytatta:

– ...Odaadtam egy részemet, kész voltam a másik részemet is odaadni. Mert mintha magamnak se köllöttem vóna. De hogy vége a dolognak, most meg sajnálom magamat... Hátha élhetek még, gondolom. De hol? – kérdem. – Hol a házam? Hol? Nincs... A családom megölték, a házat fölégették. Nem is mentem haza a falumba, mikor megtudtam. Ilyenbe hazamenni – mintha temetőbe telepedne le az ember! Mindennap a szíve vérzik. Magát öli... Elgyüttem hát Berezovszkajába... Majd gyökeret verek... Tik még kicsinyek vagytok, van még idótök szakállt növeszteni. Énnekem nincsen. Én remény nélkül telepedtem meg itt. Csak most kezdek reménykedni. Itt, az állomáson vagyok kisegítő munkás. Ha valami köll, Gyemjant kérdjétek...

Ezt mondta, és újra mintha a sapka ellenzője alá rejtőzött volna. Eltűnt, mint a teknősbéka a páncélja alatt.

Amikor az állomásnál leszálltak a testvérek és megköszönték a szívességét, mintha felélénkült volna, bólintott:

– Minden jót! – És megrántotta a gyeplőt. – Gyertek majd el hozzám, ha mégse szöktök el... Én magam nem szökök. Gazdag vidék ez, lehetne élni... Csak a félelem ront el mindent. Nekem ugyan nincs mitül félni. Én má semmitül se félek...

A testvérek még egyszer köszönetet mondtak, és elmentek. Szétterpesztett lábbal lépkedtek, mert csontos ülepüket alaposan összeverte a szekérdeszka. Elbaktattak a kénes gödrökig, lubickoltak egyet, könnyebb lett. Egészen könnyű. Mintha azok a büdös gödrök a mesebeli élet-vizével lettek volna tele.

Valamikor, a valószínűtlenül távoli időkben, kisasszonyok és úrfiak jöttek ide, erre a vízre az északi fővárosokból... Fehér ruhákban, színes napernyókkel, pompás fogatokban sétakocsikáztak itt a fővárosi dámák és a bajszos tisztek, s mind csak

azért, hogy igyák a kaukázusi gyógyvizeket és rendbe hozzák egészségüket. Fúvószenekar játszott itt nekik, virágoztak a glicíniák. A meleg fürdő után a szépséges hölgyek és urak felmentek a zenepavilonhoz, és nézték a távoli hegyeket az alkonyat aranyfényében... Ahogy Regina Petrovna mondta: szemlélődtek!

Így volt-e, vagy a nevelőnő találta ki ezt a mesét, a testvérek nem firtatták. Vizek, azok voltak, még a Kuzminokhoz is elértek. De ami az uraságokat illeti, akik ezeknek a gödröknek a kedvéért elvergődtek ide Moszkvából, amikor még vonat sem járt, azt nyíltan kétségbe vonták a testvérek. Még ha, mondjuk, kukoricalepényért, krumpliért vagy meggyszilváért, az más dolog... Ha zabálni akarsz, utánamégy... De a víz – az víz. Ha eszed is víz, ha iszod is víz...

De vonat csak nem jött, pedig innen, a dombról messzire ellátni. A testvérek felmásztak egy kisebb magaslatra, ahol a hófehér zenepavilon csillogott.

Közelről már nem volt olyan hófehér. Hámlott volt, mocskos, ráadásul minden oszlopa telefirkálva és telekarcolva: oroszul és alighanem németül.

Szaska leült a kőlépcsőre, lenézett a völgybe. Ahogy valamikor a kisasszonyok meg gavallérjaik szemlélődtek. Kolka pedig keresett egy hegyes követ, és belekarcolta az egyik oszlopba: „A Kuzminok Tomilinóból. 44. 9. 10."

Fanyar nevetéssel nézte a feliratot. Tudjátok rólunk is, úgymond, mi is fürdőztünk és szemléltük az alkonyt a hegyekben! Eljönnek majd ide... úgy... húsz év múlva, mint öreg emberek, olyanok, mint az a Gyemjan, megmutatják a menhelyi sakáloknak a pavilont: itt mulattunk Szaskával... Zenekar játszott, meséli majd, a napernyős kisasszonyok pedig sóhajtoztak a gyönyörűségtől...

Kolka nem tudta végiggondolni a képet, a tar hegy távoli kanyarulatában füst jelent meg. Levágtattak, éppen odaértek a vonathoz.

Szaska szakértően végigjárta a vonatot, benézett a vagonok alá, végre megtalálta, amit keresett, odahívta a testvérét.

– Odanézz! – mutatta az ujjával.

Közvetlenül a kocsi alá, a sínek fölé függesztve, egy piszkos, vörös láda volt erősítve, hosszúkás, mint egy koporsó.

Szaska fölemelte a fedelét, és ráparancsolt Kolkára, hogy másszon bele.

– De nem indul el a vonat?

– No, és ha elindul – mondta Szaska. – Hát aztán?

Hangosan szuszogva az erőfeszítéstől, Kolka belemászott a ládába, utána Szaska is. Kiderült, hogy fejtől-lábtól elférnek. A láda oldalfalán kerek nyílások voltak, fél szemmel ki lehetett nézni rajtuk. Alattuk talpfák, sínek, fű. Csak egy a félő: nehogy leszakadjon a láda menet közben, mert akkor csakugyan koporsóvá válik.

– Érckoporsó indulóval! – mondta Kolka a lyukba. – Az északi fővárosokból... Fogaton a vizekhez... Hölgyeim és uraim, megérkeztek Kuzminék!

És fölfújta az arcát: „Pum-pu-pum, pum-pu-pum... pum-pu-pum..." A zenekar rázendít annak örömére, hogy kutyaládában megérkeztek.

– Hová akarsz ingyen utazni? Mi?

– Hát te hová? – kérdezte Kolka. – Pum-pu-pum, pum-pu-pum...

– Minél messzebb – felelte Szaska. – És még annál is messzebb. Visszafelé nem.

– Nem lesz rosszabb?
– Mint most?
– Igen. Mint most!
Elől füttyentett a vonat, megrázkódtak a kocsik. A láda erősen himbálózott.
Kolka még hangosabban fújta a marsot: „Pum-pu-pum, pum-pu-pum..."
– Indulunk, he? – indítványozta Szaska.
– Most?
– Hát mikor?
– És Regina Petrovna?
Szaska hallgatott.
– Egyedül marad az emberkéivel? Nem sajnálod? – kiáltotta Kolka.
Szaska gyorsan felhajtotta a láda fedelét, és kiugrott. Utána kihemperedett Kolka is, megbotlott a talpfában. Néztek a vonat után, a vagon után a maguk már álommá lett ládájával. Mintha ábrándjukat követnék tekintetükkel.

Egy vakvágányon álló, félig leégett tehervagonban töltötték az éjszakát. Csak másnap este jelentek meg Regina Petrovnánál.
De előbb elmentek a raktár előtt, hogy meggyőződjenek róla: a lakat, az a bizonyos lakat a reteszen a helyén van.
A nevelőnő nem mindjárt nyitott ajtót. Amikor a testvéreket meglátta, betessékelte őket, de jelt adott: csöndesen, alszanak a gyerekek.
A Kuzminok lábujjhegyen mentek be a szobába, odanéztek az ágyra, ahol fejtől-lábtól aludtak az emberkék. Zsoresz hanyatt, szétvetett tagokkal, Marat viszont összegombolyodva, fejére húzva a takarót. Rögtön látni lehetett, hogy Zsoresz az idősebb.
Maga Regina Petrovna élénk rózsaszínű, aranyosan csillogó, földig érő, végig gombolós ruhában volt.
Úgy ragyogott kibontott fekete hajával, hogy a testvérek még gyönyörűbbnek látták. Igazi cárnő!
– Üljetek le! Vártalak benneteket. Mi újság, barátocskáim? Éhesek vagytok?
– Nem – felelte mindkettőjük helyett Szaska. – Ma már ettünk egyszer.
Kolka pedig letette az éjjeliszekrényre a lapulevélbe takart szalonnát.
Regina Petrovna ránézett a szalonnára, de nem nyúlt hozzá, aztán a gyerekekre pillantott. Megrázta a fejét.
– Nem, nem. Köszönöm. Nem fogadom el.
És mivel a gyerekek értetlenül hallgattak, megmagyarázta:
– Ti dolgoztatok meg érte, ti is egyétek meg! Mert ugye megdolgoztatok érte?
A testvérek összenéztek.
– No látjátok – mondta Regina Petrovna. – Azt hiszem, értjük egymást. Igaz?
Szaska bólintott. Gyorsabban kapcsolt, mint Kolka. De itt kapcsolni se kellett. A nevelőnő még ott, a raktárnál kitalálta, hogy loptak. Azért is izgult és várt. De nem árulta el őket! Ez a fő!
Közben folytatta:

– Kerestelek benneteket, kérdezősködtem. Nem töltöttétek itt az éjszakát, ugye? Mindenki azt hitte, hogy megszöktetek, azt mondják, láttak benneteket az állomáson... De én nem hittem, én tudtam, hogy nem mentek el csak úgy. Igazam volt.

Regina Petrovna belenyúlt a falon függő kabátja zsebébe, valamit keresett, s miután nem találta, visszaült melléjük.

– Istenem, milyen nehéz dohány nélkül! Legalább valami fű volna!... No, jól van. Miért is kerestelek benneteket: a napokban elkezdjük a munkát a konzervgyárban. Pjotr Anyiszimovics megállapodott velük. A felsőbb osztályosok dolgoznak majd, az ötödikesek és a hetedikesek. De én benneteket is beírtalak... Ott legalább feltáplálnak benneteket. Értitek, ugye?

A testvérek bizonytalanul bólintottak, terveikbe nem illett semmiféle gyár.

– Kérlek, jegyezzétek meg, ti nekem nem negyedikesek hanem ötödikesek vagytok... A kisebbeket a kolhozba küldi almát szüretelni... Most pedig menjetek aludni. – És már utánuk: – A szalonnát, a szalonnátokat itt ne felejtsétek!

Kolka szó nélkül felvette a lapulevélbe takart szalonnát. Az ajtóban, mintegy vezényszóra, mindketten visszafordultak.

– Különben úgy gondoltuk... Hogy mi... Hogy ma...

– Ti – mit?

– Igen! Máma majdnem elmentünk! – tört ki Szaskából.

– Végleg? – kérdezte valahogy tompán Regina Petrovna. És mintha minden kihunyt volna benne.

– Ühüm!

– És mi? És a többiek?

A testvérek zavarba jöttek. De hiszen így is érthető, hogy csak azért nem mentek el, mert órá gondoltak.

– Barátocskáim! Várjatok még! – hadarta hevesen Regina Petrovna. – Megyünk a konzervgyárba... Meglátjuk... Hátha tetszik? Azt hiszem, elrendeződik majd minden. Elrendeződik. Meglátjátok.

Kolka nem válaszolt, ilyen gyorsan nem tudta felfogni. Szaska összevonta a szemöldökét, a padlót nézte, s mintha kettőjük helyett válaszolna:

– Szóval... Várjunk még. Helyes.

Ez majdnem felnőttesen hangzott.

– No, akkor rendben! – Regina Petrovna egy kicsit felvidult. – Van még egy meglepetésem... Majdnem elfelejtettem. Gyertek csak ide!

Kivett az éjjeliszekrényéből egy óriási szőrös sapkát, abból meg egy kis bőrövet húzott elő.

A testvérek rátapasztották szemüket a sapkára.

– Mi ez?

– Papáha*... Alighanem.

– Honnan?

---

* Hosszú szőrű kaukázusi báránybőr kucsma.

– A kisraktárból. Talán a műkedvelő csoport hagyta itt. Vagy faluról való... Nem tudom. Sok ilyesmi van ott... A gyerekek találtak rá. Odamentek bolondozni, maszkabált rendeztek... – Regina Petrovna felfigyelt a kiabálásra az udvaron. – Én meg elhoztam nektek... Tetszik?

A testvérek összenéztek: most fogták fel, mit mulasztottak. Hogy hagyhatták ki a kisraktárt, amikor a padlásokat kutatták? Hátha ott ennivaló is akadt volna?

Kolka bennfentesen megkérdezte:

– Köpeny nem volt, töltényhevederrel?

– Olyat nem láttam – felelte Regina Petrovna. – Volt kaukázusi tőr, csak törött, meg ez az öv... Úgy gondoltam, jó lesz nektek.

De a gyerekeket nem érdekelte az öv. Egymás után felpróbálták a papáhát. Kolkának a nyakáig csúszott, mire hasbeszélő hangon egy kis dalt harsogott belőle, elfeledkezve az alvó emberkékről:

Járok-kelek akármilyen tá-á-ájon,
akármilyen ösvényen megyek,
nem felejtelek el, jóbará-á-átom,
mert Moszkvában egy voltam vele-e-ed!

– Csöndesen, te! – Szaska lerántotta a fejéről a papáhát, és a maga fejébe csapta. – Én leszek Hadzsi Murat! Te meg...

– Én meg Bugyonnij! – kiáltotta Kolka, és maga felé húzta a papáhát. – Bugyonnij a vörösökért harcolt, a te Hadzsi Muratod pedig a fasiszták oldalán!

– Hadzsi Murat – a fasiszták oldalán?

Regina Petrovna elvágta a vitát, elvette tőlük a papáhát.

– Kitaláltam valamit – mondta mosolyogva. – Kettévágom a sapkát, és varrok belőle télire két csuklyát.

– Mit? – kérdezték a testvérek. – Csáklyát?

– No, én már tudom, mit... Szóval két sapkát... Így jobban jártok. Az övet elvihetitek, Kolka nadrágjára – te vagy a Kolka? – madzag helyett jó lesz.

A testvérek szemügyre vették az övet, keskeny volt, tele sötét szögecseléssel és mintával, ráadásul tömérdek szíj fityegő volt rajta.

Kolka felpróbálta az új holmit, elégedetten:

– Majd a kanalamat akasztom rá... Meg még valamit...

Ideje volna felakasztani az ékesség kedvéért az Iljától elcsent kulcsokat, csak hát megfújják! Talán kukoricát? Kolka elképzelte: végigmegy a tomilinói menhelyen, az övéről, akár a kukoricagránátok, kukoricacsövek lógnak! És a tarkóján a papáha! Lásd, kik vagyunk! A hegyekből jöttünk! Nem ijedtünk meg! Annyit ehettünk, amennyi belénk fért, s még hoztunk is! Leakasztja csövenként a kukoricát, és odaadja a sakáloknak!

De tudom, hogy találkozunk újra,
együtt leszünk megint, kedvesem...

Regina Petrovna kedvesen az ajtó felé terelte a testvéreket:

– Menjetek az udvarra énekelni! – A fiúk kimentek.

Regina Petrovna becsukta az ajtót, megint a kabátja zsebében matatott, dohánymorzsát gyűjtött a tenyerébe. A zsebszeméttel együtt összegyűlt egy kevés. Egy darabka újságpapírból ügyetlenül cigarettát csavart, rágyújtott, és kiment. Sokáig álldogált a kis tornácon, nézte a gyerekeket az udvaron, és próbálta megkeresni köztük a Kuzminokat. Fejükbe húzott papáhával – a kisraktárban sok volt – a kolóniabeli gyerekek botokkal kergették egymást, háborúsdit játszottak. Az egyik gyerek egy lyukas posztóköpenyt vonszolt maga után, csak meztelen sarka villant ki a nehéz köpeny alja alól.

Regina Petrovna utolsót szippantott a cigarettájából, és bement a házba. Lefeküdt, aludni próbált, de nem jött álom a szemére. Hányszor felkelt, kinézett az ablakon. Végül legalább el akarta magát foglalni valamivel. Vette az ollót, és elkezdte szétszabni a papáhát két egyenlő darabra. A Kuzminokra gondolt, arra, hogy milyen remek meleg sapkák lesznek ebből a papáhából, és teljesen elfeledkezett az időről. Észre sem vette, ahogy csöndesen, mintegy magától szétnyílt a zsalugáter, és onnan fekete puskacső mered feléje.

Három ember leste a sötétből a papáhát szabdaló kezét...

14

A hálótermekben későig tartott a hancúrozás. A gyerekek kiabáltak, visongtak, szaladgáltak. Regina Petrovnának igaza volt: megetették őket, és felélénkültek. Köztudott, hogy az ennivaló ünnep, de még milyen!

Azért szilajodtak így neki: üvöltöttek, csipogtak, bégettek, bőgtek, ugattak mind egyformán lelkesen.

Valakinek eszébe jutott: énekeljenek. Összevissza üvöltve rákezdték:

Vándoroltunk cimborámmal,
vándoroltunk cimborámmal,
vándoroltunk cimborámmal vad hegyek között,
vad hegyek közö-ö-tt!

Eleinte vékonyan csordogált az ének, ki ahogy tudta, úgy fújta, de aztán egyre több hang csatlakozott, mint a szálak, egybefonódtak, összehangolódtak, és úgy zengtek, hogy belecsörrentek a kis ablakok.

Hirtelen egy kő legördült, ho-hohó!
Hirtelen egy kő legördült, ho-hohó!
Hirtelen egy kő legördült, ho-hohó!
Hirtelen egy kő legördült, lezuhant a cimborám!
Lezuhant a cimborá-á-ám!

Különösen a „ho-hohó!" harsant összhangban. Itt már mindeki üvöltött, ahogy a torkán kifért, akár volt hallása, akár nem, de ordítani jólesett. Levegő is volt elég a tüdőnek.

Kézen fogtam cimborámat, ho-hohó!
Kézen fogtam cimborámat, ho-hohó!
Kezét fogtam, lábát fogtam, nem kel fel a cimborám!
Nem kel fel a cimborám!
Beleköptem pofájába, ho-hohó!
Beleköptem pofájába, ho-hohó!
Beleköptem pofájába, de ő vissza nem köpött,
de ő vissza nem kö-pö-ött!

Tovább, annak rendje szerint, sírt ásnak a cimborának (de még milyent, ho-hohó!), és eltemetik. Aztán megmozdul a föld (ho-hohó!), és a cimbora felkelt belőle, és... „beleköpött a pofámba"! Szóval válaszolt. Tehát él. Mulatságos! Hemperegtek, hahotáztak...

Rágyújtottak a börtönénekre: „Ülök magamban és emlékszem, ülök és könnyben úszik a szemem..." Nem énekelték végig. A könnyek nem illettek a hangulathoz.

Szabados utcai dalokat énekeltek, alvilágiakat, piaci (kolduló) dalokat, árva-, rokkant-, lágerdalokat, állomásiakat és vonatbelieket, a kolóniák, a szibériai száműzöttek énekeit, a mindennapok dalait, odesszai (kegyetlen-érzelmes) tolvajnótákat, huligándalokat és forradalom előtti kényszermunkaénekeket meg néhány filmslágert... A *Szerencse fel*ből az „Ég áldjon, kurva Maruszka..." kezdetűt.

De a korábbi összhang már nem állt helyre. Minden sarokban a magukét fújták, hamarosan pedig egészen elcsöndesedtek.

Reggelfelé újabb dörrenés hangzott fel. De még sötét volt.

A Kuzminok egyszerre riadtak fel. Mindkettőjüknek úgy rémlett, mintha bomba zuhant volna rájuk. Az a hang a háború első hónapjaiból volt nekik ismerős.

Az egész ablakot tűz fénye töltötte be, reszkető vérvörösbe vonta a falakat. Odalenn a kislányoknál valaki felsikoltott és kiáltozni kezdett.

Egyszerre több hang ordította:

– Tűz van! Tűz van! – ordította néhány hang.

A testvérek matrac nélküli ágyban aludtak, le sem vetkőztek, különben a vassodrony a bordájukig vágott volna. Alig értve valamit, a többiekkel együtt pánikban rohantak a kijárat felé. Az ajtószárnyak kirepültek. A hátulsók nyomták az elülsőket, közelharc kezdődött. A sötétben valakinek letaposták a keze ujjait, betörték az orrát.

A Kuzminoknak szerencséje volt, őket csak megnyomták egy kicsit.

Kisereglettek az udvarra, és belemerültek a kiabálásba, futkosásba, az élénk, forró fénybe, valamiféle baljós-vidám pánikba.

Nagy volt a nyüzsgés, senki nem értett semmit, mindenki szaladgált és mindenki kiabált. Most már látni lehetett, hogy ház ég, az, amelyikben a raktár volt.

De a testvéreknek persze nem a raktár volt az első gondolatuk, hanem Regina Petrovna meg az emberkék... Hol lehet ő? Ki tudott-e időben menekülni?

Amíg nézelődtek, találgattak, márpedig a mély álomból felriadva nehezen fogták fel a dolgokat, meglátták a nevelőnőt. Görcsösen magához szorítva az emberkéket, ott állt egyedül a kavarodás közepén, olyan dermedten, mintha megnémult volna, óriási szemében félelem tükröződött.

– Regina Petrovna! – kiáltották hangosan a testvérek, és egyenesen feléje rohantak, útjukban valakivel összeütköztek, másvalakit félrelöktek. – Regina Petrovna, itt vagyunk! Itt vagyunk!

Éppen csak megakadt a tekintete a kiáltozó gyerekeken, semmi jelét nem adta, hogy meglátta, meghallotta őket, újra a tűzbe meredt, kitágult szembogarában villóztak a lángok.

Pjotr Anyiszimovics ugrott oda, nem tudni, kinek kiáltozott:

– Hol vannak a vödrök? Hozzátok a vödröket! Érthetetlen, ami itt történik! – És eltűnt.

Nyomban újra megjelent, már egy vödör vízzel.

Irattáskájával védve magát a tűztől az égő ház felé indult, de nem tudott közel menni hozzá, s a földre loccsantotta a vizet. A víz rögtön gőzzé lett.

Most, amikor elmúlt az első ijedtség és a veszély érzése, a gyereksereg már nem bőgött ijedtében, még a kislányok sem, hanem mindenki boldog-izgatottan szaladgált az udvaron, szinte eszét vesztve ilyen páratlan látványtól! Már tetszett nekik ez a nagy tűz!

A láng függőlegesen tört felfelé, mint valami óriási gyertya, és nagyszemű szikraesőt ontva lobogott.

A ház belülről világított, láthatóvá lett a szerkezete. Ebben a pillanatban áttetszőnek látszott, és csontvázának minden egyes izzó gerendáját ki lehetett venni.

Csak néhány kislány verődött össze – a legfélősebbek közül –, mint valami megmentő kis szigeten a továbbra is mozdulatlanul álló Regina Petrovna körül.

Pjotr Anyiszimovics Regina Petrovnához fordult, és rákiáltott:

– Látta? Látott valamit?

Regina Petrovna nem fordult az igazgató felé, mintha észre sem vette volna. Nem mindjárt fogta fel, hogy tőle, tőle kérdeznek valamit.

– Mit... láttam... – mondta lassan, mintha álomban beszélne, és nem vette le szemét a tűzről.

– Kérdezem! – kiáltotta Pjotr Anyiszimovics, és egyre védte magát irattáskájával a lángoktól. – Látta, hogy tört ki? Látta vagy nem? Aztán azok... lovakon...

– Lovakon? – mormolta Regina Petrovna. – Miféle lovakon?

– Érthetetlen, ami itt történik! – kiáltotta Pjotr Anyiszimovics, de torkán akadt a szó: most fogta csak fel, hogy a nevelőnő rosszul van.

Odaszaladt a másik nevelőnő, Jevgenyija Vasziljevna, szalmiákszeszes vattát dugott Regina Petrovna orra alá, megdörzsölte vele a halántékát, mire az váratlanul feljajdult, és fejét hátraszegve, lassan megnyugodott.

Rögtön a kislányok hálótermébe vezették. Az emberkéket már előbb odavitték.

A Kuzminok mindezt figyelték, utánarohantak, hogy segítsenek Regina Petrovnának, de nem engedték őket az ajtónál tovább.

– Menjetek innét – mondták nekik. – Mindenki a tüzet oltja, mit ténferegtek itt?

Az ajtón túl, kihallatszott, zokogott valaki, valamelyik kislány, vigasztalták.

– De hát ki mondta, hogy lovak – hallottak tompán egy hangot. – Ostobaság... Becsületszavamra, ostobaság... Nem volt semmiféle ló és semmiféle gránát... Egyszerűen felrobbant valami a raktárban... Hiszen ott petróleumot tartottak, olajat, mindent a világon... Most már nem tudhatjuk meg, mi mindent!

A testvérek egymásra néztek, és kimentek az udvarra. A ház teteje már lerogyott, díszlövést küldött az ég felé izzó parázzsal, még üszkökkel is. A szikrák lassan hullottak alá és szentjánosbogarakként izzottak a száraz fűben. Senki nem igyekezett eloltani. Még Pjotr Anyiszimovics is, miután látta, hogy a szomszédos épületeket nem fenyegeti a tűz, lekucorodott az étkező tornácára, és aktatáskáját a melléhez szorítva ott üldögélt, a tüzet nézve. Volt a tartásában valami szánalmas és gyámoltalan, mintha azt mondta volna: „Érthetetlen, ami itt történik!"

Ez az ember élete negyven éve folyamán rengeteg katasztrófát élt át, s hogy túlélte, azt csak veleszületett szívósságának köszönhette.

Amikor otthagyta a közélelmezési telephelyét – magától távozott, mert körülötte mindenki lopott, börtönszaga volt a dolognak –, a járási oktatási osztályra irányították, ahol gyerekeket varrtak a nyakába. Úgy néztek rá, mint olyan emberre, akinek vége, mert tudták, miféle gyerekek azok – ötszáz zsivány a legrosszabb fajtából: olyanok, akiket a leghírhedtebbek közül rostáltak ki. És amíg felkészítette a vonatot, nevelőket keresett, élelmiszert és ruhát kunyerált, a járási vezetők arcán látható volt a ki nem mondott gondolat: nincs Meskovnak szerencséje! Lőttek Meskovnak! De megy, mert tudja: rosszabb már nem lehet neki... Nincs tovább, ahogy mondják!

Már hajnalodott.

A kolhozból váratlanul lajtoskocsi érkezett, tűzoltópumpával.

A gyerekek rögtön találtak maguknak foglalatosságot: nyomkodták a pumpát, kettesével, aztán négyesével, föl meg le. De gyorsan elfáradtak, kidőltek. Csak a csuromvíz Kuzminok igyekeztek segíteni a felnőtteknek, amíg egyszer csak fehér hólyagokat nem fedeztek fel a tenyerükön. Aludni kergették őket.

Távozóban újra megpróbáltak bejutni Regina Petrovnához, de az ajtót zárva találták. Álldogáltak, hallgatóztak, de egy árva hang sem szűrődött ki.

Alhatnékjuk sem volt.

Ténferegtek a most már teljesen néptelen udvaron; különös látványt nyújtottak a ház füstölgő romjai a hirtelen támadt ürességben.

A pumpát elszállították, csend lett.

Szaska halkan megszólalt:

– Azt gondolod... Gránáttal?

– Miért gránáttal? – kérdezte csöndesen Kolka.

– Hát mi mással? Hallottad, mekkorát dörrent?

– Aludtam... – felelte Kolka. – Azt álmodtam, hogy elrepedt a kobakom, aztán fölébredtem, és azt gondoltam, bomba.

– És a lovak?

– Micsoda lovak?
– Azt mondják, lovak is voltak!
– Azt is mondják, hogy fejik a tyúkokat, a tehenek meg tojást tojnak...
– Szóval, nem hiszed? – kérdezte Szaska. És újra: – Szóval nem hiszed?... Gyere!
– Hová?

Szaska nem felelt. Megfogta Kolka kezét, erősen fogta, valami elszántság volt benne most. A zöld sövény mentén titkos bejáratukhoz vezette. Ő vergődött át elsőnek a tüskés bokrok között, megvárta Kolkát, újra megragadta a kezét, és maga után vonszolta a leégett épület hátsó részéig nyúló kukoricaföld széléhez.

A letördelt kukoricaszárak között a puha földön rengeteg patanyom rajzolódott ki egészen tisztán. Itt-ott kiszaggatva és félrehányva a fű. Még a kukoricaszárakon is csüggtek fúcsomók.

Kolka lehajolt, és fölvett egy töltényhüvelyt. Csillogó rézhüvely, nem volt nehéz észrevenni a fűben.

Szaska elvette a testvérétől a hüvelyt, forgatta és zsebre vágta. Még jó lesz valamire.

– Hogyan jöttél rá? – kérdezte Kolka, és szeme tovább kutatott a földön, de ott semmi más nem hevert.

– Hogyan... Világos, ha voltak, akkor csak itt lehettek... Nem bolondok, hogy belovagoljanak az udvarra! Hiszen az csapda!

– De hát kik? Ők?
– Nem tudom.
– Gondolod, hogy ők lőttek?
– Nem tudom – ismételte Szaska, és elnézett a hegyek felé.

Tiszta, új reggel virradt, egyetlen felhőcske sem úszott az égen. Ünnepélyesen csillámlottak a hegyek a magasban, havas ormaik világítottak. Egészen közelieknek látszottak.

Semmiféle tűzvész, semmiféle éjszakai ijedelem nem tudta megzavarni ezt a nem-földi, örök szépséget.

– Meleg lesz máma – mondta Kolka, és elgondolkozott. – Tomilinóban már biztosan iskolába járnak...

A testvérek összenéztek, és mindketten arra gondoltak, hogy Tomilinóban, abban a koszos szemétgödörben ha kényelmetlenül éltek is, de egyszerűbb, nyugodtabb volt az élet, mint itt, a gyönyörű hegyek között.

15

Aznap ebédtájban két rendőr érkezett motorbiciklin, s velük egy katona.

Amíg az udvarra kisereglett gyerekek a csodamotort bámulták és vitatkoztak körülötte, az érkezettek bementek az igazgatóhoz, valamiről beszéltek vele, beszéltek a nevelőkkel is, körbejárták a leégett házat, és elhajtottak, messzire látszó fehér porfátylat húzva maguk után.

A gyerekeket senki nem kérdezte semmiről, a Kuzminokat sem. De még ha kérdezték volna is őket, nem mondták volna el, mit fedeztek föl.

Ebéd közben az étkezőben bejelentették, hogy mindenki tudja: semmiféle veszélyes bomba- vagy gránátrobbanás nem volt, hanem ismeretlen okból támadt tűz a raktárban, felrobbantak a gyúlékony anyagokkal teli hordók, attól égett le a ház.

Ezt Pjotr Anyiszimovics igazgató jelentette be; az étkező közepén állt irattáskájával, szabad kezével a verejtéket törülgette a homlokáról. Nagyon gondterhelt volt az ábrázata.

A bejelentés után még hozzáfűzte:

– Érthetetlen, ami itt történik – amivel megnevettette az ebédelő kolóniabelieket.

Eközben a Kuzminok is az étkezőben voltak, másodszor nyomultak be, hogy pótolják az előző nap elmulasztott ebédet. Meg a rizsleves is kedvükre való volt.

Amikor az igazgató a hordókat említette, amelyek állítólag felrobbantak, sokatmondóan egymásra pillantottak, és tovább ették a levest.

Az igazgató még hozzátette, hogy holnap gépkocsi érkezik a konzervgyárból, és a felsőbb osztályosokat magával viszi. A kisebbek gyalogszerrel indulnak a kolhoz kertjébe, almát szüretelni. Ők majd ott kapnak enni...

Ezzel mintha véget is ért volna a tűz históriája.

A leégett ház üszkét szétgereblyézték, a gerendákat felfűrészelték tűzifának, a tetőtől talpig kormos gyerekeket elküldték a Szunzsára megmosdani, homokkal dörzsölték le magukat.

A testvérek megtudták, hogy Regina Petrovnát az emberkékkel ideiglenesen a konyhába telepítették, abból kerítettek le pokróccal egy sarkot. De ő maga nem volt ott. A kislányok azt mondták, hogy elutazott a kórházba, két kislányt kért meg, hogy ügyeljenek az emberkékre, de kérte a Kuzminokat is, hogy segítsenek.

A testvérek bólintottak.

– És mikor jön vissza? – kérdezte Kolka.

– Néhány nap múlva. Miért?

– Csak. Megbetegedett?

– Nem – mondták a kislányok. – De így kellett.

A testvérek elmentek. Egymás között megtanakodták, hogy a kislányok hazudnak, hogy Regina Petrovna nem hagyta volna itt az emberkéket, ha meg nem betegszik. De ha csakugyan azt ígérte, hogy hamarosan visszajön, akkor nem súlyos a betegsége. Hanem őket kivágják a konzervgyárból. Bizonygathatják aztán, hogy a sóhiánytól kis növésűek. Lábuk se nő, kezük se nő, foguk se nő... Meg a fejük se nő.

Köztudott, hogy háborús időkben mindig baj van a sóval, a gyufával meg a szappannal. Az asszonyok ezt jól tudják. De még a menhelyiek is gyakorolták a hamis szappan készítését: egy falapocskára ráolvasztottak egy vékony réteget a fürdőkben összegyűjtött szappanvégekből, és túladtak rajta.

Gyufa helyett „katyusa" volt, kovakő, kis vasdarasb meg egy darabka tapló. Sót azonban nem sikerült szerezniük. Egyszer bejutottak a jószágudvarra, ahol egy óriási tömb kősó hevert. Négykézlábra állva, mint valami páratlan csemegét, nyalták a kősót, erőnek erejével se lehetett őket elszakítani tőle.

A felsőbb osztályosok, ha meggondoljuk, nem voltak sokkal magasabbak a Kuzminoknál, de külsejükben különböztek tőlük. A hajviseletükkel különböztek, szemükbe hulló hosszú hajfürtöt, *csubcsikot* növesztettek, ahogy a dal mondja: „Csubcsik, csubcsik, göndörödő csubcsik..." Dohányoztak, felnőtt módra letüdőzték a füstöt. A kislányokra megvetően néztek: „Fehérnépek, buta libák!" És ritkán nőtt fogaik közül nagyokat sercintettek a földre. A foguk sehogy sem akart nőni.

Különösen Mityok selypegett, őt ismerték a testvérek.

– Ma rossul aludtam, azstán fölkeltem, benézstem azs étkezsőbe, mit adnak, és kivert azs izzsaccság...

Nevettek a selypítésén, azt mondták: „Ez Mityok, aki kiizzsadt, mikor az étkezsőben megette a rizslevesét!"

Másnap reggel tehát, nagyon korán, amikor még tisztaság és könnyűség árad a földek és a mezők felől, és egészen kevés a por, behajtott egyenesen az udvarba egy Studebaker, telis-tele idegen feliratokkal az oldalán, a motorház fedelén, a vezetőfülke ajtain. Platójának oldalai befelé hajlottak, rácsos fapadokká alakultak a kocsi egész hosszában.

A vezetőfülkéből, hangosan becsapván az ajtaját, fiatal nő ugrott ki, nadrágban, mint a férfiak, vattakabátban és félrecsapott tányérsapkában. Mégis minden gyerek rögtön észrevette, hogy nő, s egy perc múlva már azt is tudták, hogy Verának hívják.

Aztán minden reggel megjelent, és valami okból folyton nevetett, látva, hogy a gyerekek egymás hegyén-hátán tódulnak fel a kocsi kasába. Vidám ember volt, és kitörő nevetéssel kiabálta: „Rajta, muzsikok! Feszítsétek az izmaitokat, megyünk húzni az igát! Nélkületek nem mászik a futószalag!"

Azt, hogy mi az a futószalag és hogyan mászik, a gyerekek később tudták meg, de ebbe a sofőr Verába, bár férfiruhában volt, s ami a legrosszabb, nadrágban, egytől egyig valamennyi kolóniabeli gyerek beleszeretett. Mély megindultsággal beszéltek róla, titokban mindegyikük arról álmodott, hogy tetszik neki, talán feleségül is veszi, ha majd felnő. És persze, ettől fogva valamennyien sofőrök akartak lenni, mint Vera. A kislányok is.

A legelső reggelen, ahogy ezt sejtették is a testvérek, megpróbálták lerakni őket a kocsiról. Annál is inkább, mert sokan odagyűltek más kicsik is. Az autó mindennap zsúfolásig megtelt, és mindennap odament a nevelőnő és lerángatta a potyautasokat, akiknek az volt az álma, hogy elmennek az autóval a gyárig. Visszafelé hajlandóak lettek volna gyalog bandukolni.

A potyautasoktól ugyan megszabadultak, de a Kuzminoktól nem tudtak. Két torokból ordították, hogy ők idősebbek, bár a kicsinyek hálótermében alusznak, hogy kevés sót ettek, s hogy a növésük még nem minden.

Lehet, hogy egyesével, akár a többi lógóst, mégis csak lerángatták volna őket is az autóról, de kettejüket, amikor összekapaszkodtak és teleüvöltözték az egész kolóniát...

Legyintettek, és kiadták a parancsot az indulásra.

Vera helyeslően nevetgélt, ellenőrizte, mindenki felszállt-e, hamiskásan pillantott a Kuzminokra, beült a vezetőfülkébe, beindította a motort, és előre! És hajtott!

A gyerekek sikongattak ettől a veszett, vad vágtától. Lelkesen üvöltöttek, fütyültek, lármáztak harminc harsány torokból, Vera pedig áradó nevetéssel, hátra-hátranézve, hogy fél szemmel láthassa a hátsó kis üvegen a haramiáit, ahogy később nevezte őket, még jobban rákapcsolt.

A gépkocsi nem haladt, hanem repült a simára döngölt, fehér úton a fehér por lepte bokrok között, hosszú poruszályt húzva maga mögött.

Így vitték az első napon a gyárhoz a túláradó érzelmektől rikongó és üvöltöző gyerekseregét.

Az iroda ablakából, a gyár átjáró folyosójáról emberek nézték őket, azt mondták egymás között: „Meghozták a kolóniabelieket."

Vera kiugrott a fülkéből, tarkójára tolta a sapkáját, és nevetve kiáltotta: „Muzsikok! Leszállás! Darabonként adlak le benneteket, a lista szerint!"

De senki nem számolta meg, nem ellenőrizte őket. Vera már az üres autót vezette ki a nagy vaskapun a területre, a gyerekeket pedig átvezették az átjáró folyosó keskeny ajtaján.

A világtól magas kőkerítéssel elválasztott, óriási udvaron találták magukat, amelyen gyümölccsel teli kosarak és ládák tornyosultak. Volt itt paradicsom, szilva, alma, körte, s az a furcsa spárgatök, amellyel egyszer uborka helyett ették tele magukat a Kuzminok. Semmit sem őriztek. Gondterhelt nők szaladoztak piszkos sötétkék köpenyben, futtukban rápillantottak a zsivajgó gyerekseregre, és eltűntek a hosszú épületek falain túl. Talán azért jelentek meg, hogy szemügyre vegyék a segítségükre küldött kolóniabelieket. Férfi alig tucatnyi volt a gyárban.

A gyerekek vigyázva, hogy meg ne lássák, kiemelték a kosarakból a gyümölcsöt – ki szilvát, ki paradicsomot, igyekeztek rögtön a szájukba dugni és lenyelni. De elment mellettük egy asszony, és odavetette: „Egyetek csak! Egyetek, ne kéressétek magatokat! Ezt mind megmostuk öntözőcsővel..."

Erre olyan zsákmányszerzés kezdődött, hogy egész belemelegedtek. Mindenki a kosarakhoz rohant, és kapkodni kezdték a gyümölcsöt, tömték a szájukba, a nadrágzsebükbe, még az ingük alá is. Szedték az almát, a körtét, a szilvát, a paradicsomot, ki amit ért. Felpuffadtak, elnehezedtek.

Mindenki megtömte a hasát, az ingét, úgy telifalták magukat, hogy majd a szemükön meg a fülükön folyt ki.

De most sem sürgette őket senki, szemrehányást sem tettek a zsákmányolásért. Hanem ami bántotta őket: amilyen sok minden volt ott, ugyanolyan sok is maradt. Minden kosarat képtelenek lettek volna felfalni, vagy mondjuk megfújni őket a gyárudvarról lehetetlennek bizonyult.

Bár a kolónián élő gyerekek tudták, szentül hitték, hogy előttük nincs lehetetlen, ami a zabálást illeti.

Mindent nem falhatnak fel, összeszűkült a gyomruk, hát majd megemésztik, és újra esznek. Visznek a többieknek is a kolóniára. És persze tartalékolnak is az eljövendő napokra... Aszalni vagy másképp...

Így gondolták a Kuzminok is, amikor megtömték az ingük alját szilvával. Aztán a szilva megtörődött, akkor már kásaként kotorták ki titokban és eldobálták.

Ha Tomilinóban a sakálok legalább egy szem szilvához hozzájutottak volna, nemhogy egy egész kosárhoz! Vagy akár ehhez a kásává törődött szilvához?!

Mindenkinek éppen ez volt a munkája: szilvaválogatás. Mindennap óriási üvegballonokat hoztak, vagy százlitereseket, a kolóniabelieknek ezekbe kellett berakniuk a szilvát, miután megtisztították a szeméttől, és érettség szerint osztályozták. A ballonokat megtöltötték valami bűzlő folyadékkal, utána a gyümölcs utálatosan fehéredni kezdett és ehetetlenné vált.

Mint a gyerekeknek elmagyarázták, a szilva így akár télig eláll, és amikor elmúlik a szilvaszüret dandárja, feldolgozzák, és dzsemet meg lekvárt főznek belőle. Micsoda lekvár lesz az elrontott, fehér szilvából!

Egyszóval, bár mindent megmagyaráztak, a gyerekeknek nem tetszett, hogy a szemük láttára, minden erőfeszítésük után tönkreteszik, amit meg lehet enni. Mert miután leöntötték azzal a méreggel, nem lehet megenni, az nem más, mint tönkretétel, az ellenkezőjéről lehetetlen volt őket meggyőzni.

A gyerekek a paradicsomot és az almát válogatták a legszívesebben. Azt semmivel sem öntötték le, nem mérgezték meg; hatalmas szál legények jöttek, zsidók, és behordták a göngyöleget az üzem ajtaján.

Úgy is hívta őket mindenki: a zsidók. Valamennyien megtermett, vagy kétméteres, kék szemű, világos hajú és jókedvű legények voltak. Az óriási kosarakat játszva kapták fel a vállukra, és soha nem nyögtek, el sem fáradtak, ahogy a Kuzminok megjegyezték.

Szóval a zsidók erős és jólelkű nép. Ezt állapította meg a két testvér.

Bezzeg Zina néni, aki az üzem ajtajában állt, ahova a zsidók behordták a gyümölcsöt, eleinte nem tetszett nekik. Idősecske volt, zsémbes, piszkos sötétkék köpenyt viselt és a tarkóján csomóra kötött fehér fejkendőt.

Éber szemmel figyelte a kolóniabelieket, a legkíváncsibbakat elkergette az ajtótól, az egész udvart telekiabálta:

– Ezek a csontvázak! Hunnan hozták ide ezt a gyülevész hadat? Szégyen-gyalázat, ne is lássam őket a kiálló ódalbordáikkal!

Éles hangja volt, a gyárudvar akármelyik sarkában hallani lehetett.

De egyszer, miután így kikiabálta magát, váratlanul odaintette magához Szaskát, aki közelebb volt, és megkérdezte: „Te, piciny, hunnan gyütté?"

– Én? – kérdezte Szaska, de nem ment közelebb, nem tudta, mit várhat Zina nénitől. – Tomilinóból.

A néni bólintott. Mintha tudhatná, hol van az a Tomilino.

– Hát a szüleid hun vannak?

Szaska vállat vont, elfordult. Az efféle kérdésekre nem válaszolt.

– Egyedül vagy, mi?

– Miért egyedül! – acsargott Szaska. – Ketten vagyunk!

– Hogyhogy ketten? Kivel ketten? – faggatta az erőszakos néne.

– Hát... A testvéremmel...

– Nocsak – mondta a néne, arrafelé nézve, amerre Szaska mutatott. Kolka egy kosár mellett ült, és falta a paradicsomot. – Mi az, tán ikrek vónátok? Ketteskék?

Szaska gondolkozott, aztán bólintott. Nem tudta, mi az, hogy ikrek, de hogy ketten vannak, akkor hát ketteskék.

– Hijjad ide azt is! – parancsolta Zina néni.

Mérgesen megszemlélte Kolkát, és megcsóválta a fejét.

– Jóvan. Majd osztán megkülönböztetlek benneteket – határozott, mintegy magában. És intett. – Gyertek ide, e!

Az üzem ajtaja zárva volt: ebédidő.

Zina néni bevezette őket a tiltott birodalomba, ahol emeletnyi magas, óriási üstök fortyogtak. Mindegyik üsthöz kis vaslépcső vezetett felfelé.

Zina néni leültette őket a lépcső tövébe egy ládára, elővett egy konzervesüveget, tele valami sárga kásafélével, amely olyan volt, mint amikor a csecsemőnek hasmenése van.

– Egyetek itt, nesztek a kanál! Az üzembe ne tekeregjetek. Világos?

A testvérek bólintottak, s az üvegre bámultak.

Zina néni elmenőben megmagyarázta:

– Ez ikra... Padlizsánikrának hijják. Rendesen kenyérkével eszik, de kenyérke nincsen. Szóval, kenyérke nélkül...

A néni elment. Akkor nekiestek. Nekiláttak a kanalakkal. Olyan gyorsan eltűnt, alighogy feleszméltek – elfogyott! Rágni sem kellett, inkább szopogatni, finom volt, langyos, olyan illatú, hogy édesen szédült tőle a fejük.

A Kuzminok ujjukkal törülgették ki a konzerves üveget, felváltva mártották belé az ujjukat, a zöldes üveg végül ragyogott a tisztaságtól. És csupán egy pillanat múlt el, hogy Zina néni távol volt, s máris éhes szemmel meredtek az üres konzervesüvegre. Szerettek volna még.

Zina néni rájuk nézett, az üvegre, és bosszúsan krákogott. De inkább csodálkozva.

– Bajnokok! Gyorsasági bajnokok!

Odanyújtott Szaskának egy kis piros paszományt.

– Te leszel megjelölve. Te nem. – Ezt Kolkának mondta. Kolkára úgy tekintett, mint valami másodlagosra, aki csak ismételte testvére formáját, de meglettek volna nélküle.

Elvette Szaska kezéből a paszományt, és a nyakába kötötte.

– Így ni! Ikra nincsen több. Maj lesz... Lesz még nap, lesz étel is... Eriggyetek, dógozzatok. – És az udvarra mutatott.

Bár nem egészen világosan fejezte ki magát, de Szaska kapiskálta, és Kolkának aztán megmagyarázta: azt mondta, hogy másnap megint ad ikrát.

Csakhogy másnap Zina néni mintha észre sem vette volna a testvéreket. Szaska hiába sündörgött a szeme előtt, még köszönt is neki. Zina néni zordul bólintott, és nem szólt egy szót sem. Sőt, éles hangján teliordította az egész udvart:

– Nicsak! Az aprónép! Szerencsétlen csontvázak! Ne nyúlj, ne nyúlj a kosárhoz! Hadd hordják be a zsidók!

Zina néni ügyet sem vetett a testvérekre sem a második, sem a harmadik napon. És amikor már nem is gondoltak rá, egyszer csak ebédszünetben maga kereste meg őket a láda mögött, ahol ültek és falták a már megutált paradicsomot, s megint behívta őket az üzembe.

A már ismerős vaslépcső alatt, a ládára Zina néni letette az üveget, és elment. De most valami más volt az üvegben, nem az „áldott" padlizsánikra, ahogy Szaska elnevezte, elfeledvén a nevét*. A konzervesüveg színig tele volt illatos, édes, mézédes lekvárral.

És a testvérek, bár igyekeztek nem sietni, néhány másodperc alatt belapátolták az egészet. De Zina néni, úgy látszik, résen volt, és hozott egy második, aztán egy harmadik üveget is.

A harmadiknál Kolka és Szaska már nem bírta tovább, fékezni kezdték magukat.

Ez, persze, nem azt jelentette, hogy ne tudták volna megenni azt a harmadikat is. Vagy, mondjuk, visszautasították volna a negyedik üveget...

Csak egy kicsit lassabban ettek, ahogy némelyek mondják: élvezkedve. A negyediket talán még jobban élvezkedveették volna, de azt már nem adtak nekik.

Zina néni odaült melléjük, még tartott az ebédszünet. Megkérdezte:

– No, bajnokok? Ízlett?

A testvérek egyszerre bólintottak, sokatmondóan összenéztek.

Arról van szó, hogy Szaska és Kolka előző este ruhát cserélt. Ez csak az általános szédítés kedvéért történt, nem Zina nénit akarták bolonddá tenni, de a piros paszomány most Kolkát jelölte meg, nem Szaskát.

Zina néni átható tekintettel nézte őket, és egyszerűen rábökött az ujjával Szaskára: „Minek vetted le a jelet? Asziszed, nem ösmerlek meg? De'jszen én téged mindenhun megösmerlek! Te a másik vagy!"

Soha senki nem tudta a testvéreket megkülönböztetni, de Zina néni, az ór, kitalálta, melyikük melyik. Ez meglepte mindkettőjüket. Jóllakottan, hálásan és kissé megszégyenülten ültek előtte.

De Zina néni nem korholta őket.

– Osztán ott... Abba a... Tomitelnába... Mit adtak enni nektek? – kérdezte.

A testvérek zavarba jöttek. Furcsa kérdés volt. Felfogásuk szerint mindenütt ugyanazt kapták, ha egyáltalán kaptak valamit: lélöttyöt.

– Lélöttyöt! – mondta Szaska.

Zina néni elsősorban hozzá fordult:

– Lélöttyöt? – kérdezte. – Levest vagy micsodát?

A testvérek megint zavarba jöttek.

Hogy nem lehet tudni, mi az a lélötty? A lélötty az lélötty! Zavaros, híg folyadék, egy darabka fekete, fagyos krumpli is kerülhet bele vagy... Vagy egy kis csomóban maradt dara: szörnyen finom. Vagy pedig rizs, a rizslevest a napokban kóstolták életükben először...

– Hát mamaligát adtak-e?

– Maligát? – kérdezte Szaska. – Nem... Fosókát adtak.

– Mosókát? – kérdezte Zina néni. – Szóval, mint a mamaliga, csak hígabb... – És felsóhajtott. – Minket is úgy hoztak ide... A Kurszki területrül.

---

* Játék a szavakkal: baklazsannij – padlizsán, blazsennij – áldott, üdvözült.

A testvérek Zina nénire meredtek. Nem mindjárt értették meg, hogy lehet *hozni* felnőtteket is, akik pedig oda mennek, ahova akarnak.

De Zina néni folytatta:

– Gyütt a megbízott, megparancsolta, hogy szedjük össze a holminkat... Énnekem van egy beteg nővérem meg egy eladósorban levő lányom, de bolond, nincs rendbe valami a fejében, megerőszakolta egy fasiszta. Hát fölbatyuztunk – ha a nincstelen szedelőzködik, csak föl köllött övezkednie, elfér rajta minden –, és bőgünk, de mér bőgünk... Minden puszta, még a fű is fölverte, meg aknák mindenhun... Barom egy se, még a macskákat is megettük... Födkunyhóban laktunk. Tehervonatra raktak – és vittek. Mink meg egyre csak bőgünk, egyre bőgünk. A megbízott meg aszongya: „Elég asszonyok, a bőgésbül, a mennyországba viszlek benneteket..."

Mink meg azt hittük, hogy a mennyországba, szóval agyonlőni, mer egyre csak árulókat kerestek, aki fasisztával hált, az áruló vót nálunk... Az én lányom hált, igaz, erőszakkal... Micsoda sírás-rívás vót! Teli vót vele a vagon...

Zina néni körülnézett. Sürgölődés támadt az üzemben, vége volt az ebédszünetnek. Zina néni felállt:

– Aztán elhoztak a mennyországba, szóval ide, itt meg semmi különös. Még élni is lehet. Csak ezek a...

Nem mondta tovább, csak a tenyerével mutatta, mintha karddal suhintana.

– Úgy félünk... de úgy félünk... Vót már itt... De ti kicsinyek vagytok, tinektek nem köll tudni...

Szaska Zina néni után nézett, és azt kérdezte:

– Mondja meg, ki? Kicsoda?

Zina néni körülnézett, és a gyerekeket beljebb taszigálva a lépcső alá, sebesen suttogta:

– Hát a csecsenek, az átkozottak! Csecseneknek hívják őket. Nem hallottátok? Ezek itt a fasiszták alatt, ahogy mink is, árulók lettek! Tán a leányaik járták a bolondját, mink nem tudhassuk! Hát összeszedték őket, akár minket, tehervonatokra rakták, még föl se batyuzhattak! Aszongyák... Aztán vót... aki... – itt lefojtotta a hangját, hogy a Kuzminok alig hallották. – Vót, aki nem akart menni... Azok elrejtőztek a hegyekbe! No, aztán zsivánkodnak! Szóval, haramiáskodnak! Úgy ám!

Miután mindezt kiadta magából, Zina néni sietve, körülkémlelve kitaszigálta a gyerekeket a lépcső alól.

– No, menjetek, menjetek! Aki kíváncsi, hamar megöregszik! Eriggyetek!

Szaska megkötötte magát:

– Akkor hát ők gyújtották fel... Gránáttal! – kiáltotta, megdöbbenve felfedezésétől.

Zina néni ijedten körülnézett, és váratlanul kiabálni kezdett, hogy az egész üzemben hallhatták:

– No, mit bámészkodtok itten? Mi? Nem láttatok még üzemet? Rajta, rajta, dógozni! Ne lopjátok itt a napot!

Azzal, nem akarva többet hallani, kitette a szűrüket az udvarra.

16

Egyszer csak kitalálták, hogy műkedvelő előadást rendeznek. A kolhoznak.

Feszültté vált a viszony a helybeli lakossággal!

A falusiak a dinnyeföldeken meglesték és félholtra verték a kolóniabelieket. Azok meg bosszúból megleptek egy fiatal parasztot egy fehérnéppel a kolónia közelében – szerelmeskedtek a kukoricásban –, egymásnak háttal meztelenül összekötözték és így vezették végig őket a falun. Amikor aztán összeszaladtak az emberek, elinaltak a bokrok között...

Ezzel – megkezdődött.

Pjotr Anyiszimovics szomorúan tért vissza a kolhozelnökségtől, irattáskáját a mellére szorítva a maga egy mondatát hajtogatta: „Érthetetlen, ami itt történik..."

Összehívta a nevelőket, elmondott mindent, amit az elnökségen hallott, végezetül ezt javasolta:

– Lehetne... Lehetne találkozni a kolhozbeliekkel, beszélgetni velük... Vagy énekelni nekik valamit? Hallják, hogy üvöltenek a hálótermekben?

– Lehetne énekelni és táncolni – felelték. – Itt mindenki művész. Különösen bűvész van sok: a semmiből valamit tudnak csinálni!

Az igazgató azonban nem fogta fel a tréfát, hanem, az irattáskáját, mint egy csecsemőt a mellére szorítva szenvedő hangon kérte:

– Szóval... Legyen kórus... Meg versek. Megmondom a falusiaknak, hogy fellépünk náluk, ők meg, szóval... No, hát vendégeljenek meg... Szóval legyen békesség köztünk...

A békességről, a barátságról és egyébről mondottakat nem fogták fel a kolóniabeliek. Megette a fene, gondolták. Loptak és fognak is lopni, mi mást tehetnének! Ami pedig a megvendégelést illeti, hát az érthető volt. Rögtön egy sereg szerepelni kívánó jelentkezett.

A Kuzminok is odafurakodtak, azt mondták, hogy régebben énekeltek kórusban, és Tomilino nevében ők is elénekelnek valami dalt. Felírták őket a listára.

A továbbiakban a hajdani együttesek alapján az étkezőben történt az összeírás.

A mityiscsiek – sokan voltak – a *Hősi tettekre Sztálin vezetett* című dallal ajánlkoztak. A másik dal, amit felkínáltak, a *Szállj, szállj, győzedelmi ének...* volt – ezt a kettőt éneklésre, az *Úti dal*t pedig kedvcsinálónak.

Az elsőt helyeselték, a másodikra is dicsérően bólogattak, Dunajevszkij *Úti dalát* pedig mindenki ismerte.

– Talán Dunajevszkijt is – mondták egymás szavába vágva a mityiscsiek –, hadd énekeljük el.

A mityiscsiek felálltak: jobb lábukkal előreléptek, és egy ütemre dobogva, összhangban bőgték: „Ra-tata, ra-tata, ra-tata..."

Az eleje mindenkinek tetszett. Mintha vonat zakatolna. Aztán a szöveg következett.

Vonaton utazott egy katona,
olyan hétköznapi
piperkőc és kupec vala,
rangja szerint csak zászlós volna,
de hölgy-kacsóknak
főtábornoka.
A szélen ült
és egyre énekelt:
a pervertucióról, a naci-tucióról,
a jercin-hercenről, ververciórol,
lamca-drica, ca-ca-ca!

– Mi ez? Érthetetlen, mi történik itt? – kérdezte Pjotr Anyiszimovics, a furcsa énekkart szemlélve. – Miféle Herzen? Micsoda főtábornok?

A kórus csüggedten hallgatott.

– Talán hallgassuk tovább? – kérdezte valamelyik nevelő.

– Tovább? – csodálkozott Pjotr Anyiszimovics, irattáskájával hadonászva.

De az énekkar úgy értette, hogy folytatást parancsol. A mityiscsiek, mintegy vezényszóra, újra előretették a jobb lábukat, és összhangban bömbölték: „Ra-tata, ra-ta-ta, ra-tata..."

Az egyik szólista szomorú-bágyadt hangon kezdte az énekkíséret mellett:

A vonat az áhított célba ért végre,
a résen kinézve –
nincs a madám!

A kórus teli torokkal ráharsantotta, igyekezve megnyerni az igazgató tetszését:

Vége a hölgykacsók
tábornoká-á-ának!

– Elég! Elég! – kérte Pjotr Anyiszimovics. Még föl is állt, állához szorítva aktatáskáját. – Ezt ne! Csak az elsőt. A hősi tettekről...

– Hát a többit? – kérdezték a kórusból.

– Milyen többit? Van még más is?

– Sok van – felelték. – A *Haljava*, a *Murka*, a *Valka, te kurva, minek páváskodol*...

– Nem, nem! – kiáltotta Pjotr Anyiszimovics. – Azt tartsátok meg magatoknak!

A kórus csalódottan elvonult, átadva helyét a ljubercieknek.

A ljuberciek eltáncolták az *Almácskát*, énekkel kísérve: „Hej, almácska, elgurultál, Kaukázus, de elbúsítottál!"

– Szöveg nélkül táncoljatok! – mondta sóhajtva a direktor. – Jobban mutat szöveg nélkül.

A mozsajiak egy kis jelenetet adtak elő, *A piszkavas* címűt: az iskolában nem tudja senki, hogyan kell kérvényt írni, hogy hozzanak tíz darab... piszkavasat... Így mondták... Másvalaki meg kijavította: „piszkálvasat"... Ezt elfogadták.

A kasiraiak – onnan csupa kislányt hoztak – *A lámpácska* című dalt énekelték el. „Kikísérte a lőállásba harcosát a lány..."

– Odamenet lány volt, visszajövet anya – kiáltotta közbe valamelyik kolóniabeli gyerek. De senki sem felelt erre a támadásra, a dalt elfogadták.

Két lublinói gyerek paródiát ajánlott.

– Paródiát? – élénkültek fel a nevelők. – No, no?

Először mély átéléssel a darvakról énekeltek: „Idegen ég alatt nem várt vendég vagyok..." Eközben az ablakra, az égre mutattak. A nyilvánvalóan idegen égre. Egyszóval, a kolóniabeliekről szólt a dal. A strófa után pedig rákezdtek a részeges rokkant énekére:

– Drá-ága mamus-ká-ák! Papu-uská-ák! Adjatok, ki mennyit tud... Ki egy rubelt, ki kettőt, ki egy felöltőt...

Kedves papácska, írja Álecska,
téged a mama már elfelejt,
Kolja bácsival, az ezredessel
minden este szórakozni ment...

A bizottságból valaki azt kérte, hogy a rokkantakról ne énekeljenek. Akkor már inkább a darvakról. A lublinóiak beleegyeztek, de azt mondták, hogy akkor viszont hozzácsatolják még a Führerről szóló dalt is a *Minden jól van, gyönyörű márkinő* dallamára. A Führerről szóló dalt meghallgatás nélkül elfogadták.

A ramenszkojeiek ajánlkoztak, hogy elszavalják a *Kaukázust* és részletet a Puskin-poémából. Arról szól, hogy egy Luka nevű nemesúr beleszeretett egy kupecnéba. Egyszóval tragédia.

A Lukát elutasították, a másikat elfogadták.

A kolomnaiak kolhozcsasztuskákat ajánlottak, direkt a falusiak számára... Olyasmiket... amiket a Pjatnyickij-kórus szokott énekelni.

Az *Almácska* keserű tapasztalatából okulva, Pjotr Anyiszimovics kérte, hogy énekeljenek el egyet.

Üvöltve, ahogy a népi kórusok énekelnek, a *Házam körül legény sétál* ismerős dallamára átható hangon rákezdték a kolomnaiak:

Dolgoztam én a kolhozban, ej!
Egy peták jutott nekem! Ej!
Fenekemre ragasztottam... ej!
Pucér maradt elejem! Ej!

– Nem – ez nem való nekik... a telepeseknek inkább valami... – mondta gyorsan Pjotr Anyiszimovics. És megkönnyebbülten sóhajtott. – Kész?

Akkor kiállt a bizottság elé Mityok, és azt selypegte:

– Én is seretnék a sínpadon fellépni...

– Te? – lepődött meg Pjotr Anyiszimovics. – De hisen érthetetlen, ami itt történik! – selypegett akaratlanul ő maga is.

– Miért érthetetlen? – képedt el Mityok. – Bűvésmutatványokkal...
– Mi? Micsodával? – élénkült fel mindenki.
– Bűvésmutatványokkal – ismételte Mityok.
S meg sem várva a jóváhagyást, megkérdezte Pjotr Anyiszimovicstól:
– Hol van azs órája?
Pjotr Anyiszimovics bágyadtan tiltakozott:
– Nem, nem. Az órámhoz ne nyúlj!
– De hisen itt van! – mondta Mitya, és előhúzta a zsebéből az igazgató óráját.
– Érthetetlen, ami itt történik! – jajdult fel az igazgató. És elhessentette magától Mityokot. – Ott, a klubban... Nehogy a kolhozbeliektől valamit... elvegyél... Mert akkor... Újra kezdődnek a konfliktusok... Azt hiszik, hogy megint azért jöttetek... Kipucolni a zsebüket...
– Hát akkor kitől vegyük el? – kérdezte ártatlanul Mityok.
– Akitől akarod – mondta az igazgató. – De tőlük ne!
– Jóvan – felelte Mityok, és sokat sejtetően nézte az igazgató irattáskáját.
Eközben még néhány sakál odafurakodott a bizottság elé:
– Én is tudok... Bűvészmutatványokat! – kiabálták.
– Akarja, hogy poharat rágjak?
– Vagy lámpaüveget?
– Ha akarja... A könnyük fog csurogni! Mindenkinek!
– Én meg jósolni tudok! Tenyérből! Hogy mi lesz!
Az igazgató fölemelte az irattáskáját, s mintha azzal védekeznék, azt kiáltotta:
– Legközelebb! Poharat rágni – leg-kö-ze-lebb! Annál is inkább, mivel nincsenek is poharak! A könnyünk meg anélkül is... Csurog! A vi-szont-lá-tás-ra! A viszontlátásra, elvtársak!

17

Eltelt egy hét. Valamennyi kolóniabelit, a kislányokat kivéve, munkába állították a gyárban. Kit ide, kit oda dugtak. Néhányan az üvegmosóhoz kerültek. Egy másik csoportot, köztük a Kuzminokat is, a futószalag mellé állították. Ahhoz a futószalaghoz, amelyet a vidám sofőrnő, Vera említett. A gyerekeket odavezették, megmutatták nekik. Egy óriási vizestartályból, amelyben a kosarakból beleöntött paradicsom úszkált, széles gumiszalag kúszott elő. A szalag két oldalán állva fürgén le kellett kapkodni a mindenféle indákat, leveleket, rothadt szemeket, hogy semmi fölösleges ne maradjon ott. Erre szigorúan ügyelt a szalag legvégéhez állított két asszony.
Megunták az álldogálást egész nap a futószalag mellett.
Igaz ugyan, hogy a szalag nem működött egész nap, hol beszorult, hol a paradicsom késett... Hol meg a gőzt vagy egyéb energiát kapcsolták ki. Ha magától nem szorult be a szalag, hát elrontották!
Akkor a gyerekek, elsősorban a Kuzminok, a gyár távoli sarkába siettek, ahol az üvegmosó mellett, acélkorlátokkal elkerített üstökben szilvalekvárt főztek.

A szilvalekvárillatra úgy gyűltek a kolóniabeliek, mint méhek a mézre.

A Kuzminok, persze, megelőztek sok mindenki mást!

A padlizsánikra – az „áldott" – szó sincs róla, finom, akár vödörszám enné az ember, de meg lehet unni.

Az almapép savanykás, azt hamar abbahagyták.

Töltött paprikát – abból úgy be lehet zabálni, hogy félreáll a hasad – csak esetenkint készítettek.

De a lekvár... Az a mennyei eledel! Ha az ember beledugja a fejét az üvegbe, ki is nyalja fenékig, úgy, hogy kiüt a hasán a méz!

Egyetlen főzés sem kerülte el a gyerekek állhatatos figyelmét.

A megtermett zsidók felmentek a kongó vaslépcsők legtetejére, és onnan döntötték a szilvával teli, nehéz kosarakat az üstbe, miután a kislányok az udvaron megtisztogatták a gyümölcsöt.

Aztán ugyanazokról a nehéz férfiléptek alatt rengő és zengő lépcsőkről zúdították a kristálycukrot, recsegve fejtették fel az üst felett a szürkés jutazsákokat, és rögtön le is dobták őket a földre.

A gyerekek elkapták ezeket a zsákokat, és kikotorták belőlük a cukormorzsalékot.

Néha meg valamelyik teherhordó, mintha véletlenül tenné, az üst széléhez húzta a zsákot, s akkor az égi manna a gyerekek alátartott tenyerébe hullott: édes-édes, fehér sugárban!

A cukrot a szájukba tömték, és élvezettel szopogatták. Megtömték a zsebüket is, úgyhogy a darazsak meg a méhek rajban szálltak az autó után.

De a legünnepélyesebb pillanat akkor érkezett el, amikor a lekvárt üvegekbe kezdték tölteni. Egy szűk garaton a sűrű, illatos, olajosbarna lekvár a gőzön átmelegített üvegekbe folyt, s ha egyik-másik üveg véletlenül megpattant, a gyerekek elkapták a még égetően forró üveget, oldalán a szintén forrón csurgó lekvárral, és gyorsan megették, kockáztatva, hogy megvágják vagy megégetik magukat. De valóságos csoda: soha senki nem vágta meg magát! És meg sem égette!

A lekvárral megtöltött üvegeket aranyosan csillogó pléhkorongokkal zárták le. A korongok adogatásához (ez aztán a szerencse!) Mityokot ültették oda, azt, aki „kiizzsadt a levestől". Itt is „izzsadt" a maga különleges helyzetétől. A többi gyerek irigységére.

A lekvár gyártásának egész folyamatát – az üsttől a raktárig – gondosan megfigyelték a testvérek, és betéve tudták. Nem puszta kíváncsiságból.

Úgy gondolták, hogy a lekvár, különösen lezárt üvegekben, jó segítség lesz nekik az ínséges télen. Pontosabban: a télre csak később gondoltak, egyelőre csak a vágy támadt fel bennük, hogy elcsenjenek néhány üveget, eldugják maguknak és persze Regina Petrovnának meg az emberkéknek.

Ez ügyben megállapodtak a jámbor Mityokkal. Amint a gyárban már csak ó meg az üvegek lezárását végző munkás maradt, az üvegek pedig felgyűltek a bádoglappal borított, hosszú asztalon a munkás háta mögött, Mityok hangosan fütyülni kezdte a *Kedves, drága Sztálin elvtárs, kolhozunkba gyere el...* kezdetű dalt.

A Kuzminok egyenkint otthagyták a futószalagot, és úgy siettek a hívó dallamra, ahogy maga Sztálin elvtárs se sietett volna szülőhelye kolhozába...

A legfontosabb az volt, hogy idejében elrejtsék az üvegeket a futószalag közelében, nehogy a felnőttek meglássák.

A zsidók nem számítottak.

Azok csak nevettek, amikor beleütközött tekintetük a kolóniabeli gyerekbe, aki a soron levő üveget gyuszakolta be a zsebébe.

Néha pedig, mintegy véletlenül, eltakarták őt hatalmas testükkel.

Szaska három mozzanatra osztotta a lekvárhadműveletet.

Az első – kivinni a főzőüzemből, és biztos helyre elrejteni. A második – elvinni az éles szemű Zina néni előtt, és megint csak biztos helyre elrejteni az udvaron. A harmadik – és talán ez a legfontosabb – átjuttatni a lekvárt a tömör téglakerítésen. Ki a szabadba.

Már néhány nappal a hadművelet kezdete után mindent elrendeztek a Kuzminok, azaz eldugtak, elrejtettek hét leplombált üveg lekvárt.

A gyárban a futószalag közelében annyi mindenféle cső, agyafúrt fémszövevény volt, számtalan zuggal és nyílással, hogy ha akarják, nem hét, de ezerhét üveget is elrejthettek volna! Házkutatás esetén egyetlen nyomozókutya sem tudta volna megtalálni.

Ezen a téren a testvérek, mint különben a kolónia többi tagja is, felülmúlhatatlan szakemberek voltak.

Hogy el tudják vinni az elrejtett üvegeket a szemfüles Zina néni előtt, aki mintha nem is lett volna rossz ember, csak nagyon ijedős és ezért duplán buzgó, Szaska azt indítványozta a testvéreknek, hogy járjanak átölelkezve. Fel az autóra, le az autóról, az étkezőbe, az udvaron...

– Meleg lesz – mondta az értetlen Kolka.

– Tűrd!

– De minek?

– Hát annak! – csúfolta Szaska. – Majd ha úgy megyünk, megérted! Mennyi hely marad közöttünk!

Kolka kapcsolt. Érdeklődött:

– Azok a... Akik szerelmesek: azok is üveget visznek? Hiszen azok mindig ölelkezve járnak. Magam láttam!

Szaska gondolkozott.

– A franc tudja – mondta kisvártatva.

Mostantól úgy jártak, egymás vállát átölelve. A gyárban az asszonyok, ha rájuk néztek, azt mondták: „Nicsak, hogy szeretik egymást! Még vízzel se lehetne őket szétugrasztani!"

Ki sejthette volna, hogy ha sikerülne őket szétugrasztani, két egymásra állított teli üveg lekvárt fedezhetnének fel az ingük alatt. Próbát a kolónia mögött, a kukoricásban tartottak, ellenőrző próbát pedig a kolónia falain belül. Amikor összeölelkezve

mentek, semmi körülmények között nem lehetett meglátni az üvegeket. Legföljebb ha megtapogatják őket, de ugyan ki tenné?!

Igaz, éppen Zina néni fogott valahogy gyanút aznap, amikor az első üvegeket maguk közé rejtették.

Azelőtt hányszor elmentek mellette összeölelkezve, és semmi. Nem állította meg őket, nem kérdezte egyszer sem. De most, lám a női szimat! Zina néni éles hangon rájuk kiabált, hogy az egész üzemben hallatszott:

– Hé, te! – Szaskára, persze. Megismerte bármilyen távolságról a piros paszomány nélkül is. – Gyeride, aszondom. Minek járkálsz te itt folyton előttem... előttem...

Mind a ketten odamentek, továbbra is összeölelkezve. Az üvegek borzongatták a bőrüket, sima oldalukkal csúszkáltak a bordáikon, valahányszor be- és kilélegeztek. Néha össze is koccantak.

Zina néni ránézett a testvérekre, és azt kérdezte:

– Minek kapaszkodtok össze? Tán a budira is együtt jártok?

Kolka hallgatott. Őt nem is kérdezte Zina néni, általában nem vett róla tudomást. Meg aztán Szaska különben is gyorsabban kitalálja, mit és hogyan válaszoljon.

És Szaska válaszolt is rögtön, békésen, hogy így kényelmesebb járni az udvaron, mert titkuk van. Így a fülük közelebb van egymáshoz.

Szaska különben nem is hazudott. Csakugyan volt titkuk, csak nem a fülükről volt szó.

– No né, milyenek vattok! – zsémbelt Zina néni. – Titkolóztok! És ha megtudom a titkotokat, akkor mi lesz? – és házsártosan nézett utánuk. De nem vett észre semmit.

A testvérek pedig ráérősen kimentek, aztán gyorsan eltűntek a sarok mögött.

Ott, a hátsó udvaron, a gyár mögött, ahol sosem tűntek fel a gyár munkásai, tömérdek kacat volt. Konzervesüvegek, mindenféle ládák, taligák, hordók és egyéb limlom. Itt aztán biztos helyük van az üvegeknek.

Már csak az volt hátra, hogy kijuttassák a szabadba.

Kíváncsiságból, bár alig bíztak benne, megpróbálták a gyár átjáró folyosóját. De az őrködő öregasszony, töltetlen puskájával, bár nem volt találékony, mint Zina néni, rájuk kiabált: mit mászkáltok itt kettesivel, járjatok, mint mások, sorba, ahogy mindenki!

„Mint mások – lehet – gondolták a testvérek. – De akkor nem vihetjük az üvegeket!"

Volt Szaskának még egy ötlete: átdobni a lekvárt a kerítésen. Csakhogy tömör kőkerítés volt, vagy két méter magas.

Kolka egyszer odaszaladt munka után, kifutott mindenkit megelőzve. Szaska meg a hátsó udvarról áthajított neki néhány üres üveget.

Ötből Kolka csak egyet kapott el. Helyet cseréltek, de az eredmény nem lett jobb. Szaska még egyet se tudott elkapni. Mást meg nem tudott kitalálni. Mintha leállt volna az agya.

Kolka, mintha véletlenül tenné, odadugott Szaskának egy marék kristálycukrot. Azt hallotta, hogy a kristálycukortól jobban fő az agy. Mint a lekvár az üstben!

De a cukor sem hatott a testverere Elcsuggedt, megfakult, lehervadt, még le is soványodott

Egyedul ódongott az udvaron, vagy hosszan beszélgetett Zina nénivel Mit is beszelhetett vele, hiszen őt ilyen dolgokra nem lehet rávenni, ebben biztos volt Kolka Az uvegek ott rejtőznek, az idő pedig halad Hátha tobbet el sem hozzák őket a gyárba minden nap az utolsó lehet!

– Tudod-e Itt is jártak – mondta egyszer Szaska

– Kik? – kerdezte Kolka, de már kitalálta – Az ordogok?

Ilja hivta így a csecseneket

– Aha Az ordogok Lovon vágtattak ide, puskakkal Lovoldoztek, aztán gyorsan vissza a hegyekbe Zina néni latta őket Azt mondja, majd szornyethalt ijedtében

– Kit oltek meg? – kerdezte Kolka

– Nem tudom Sejted, hogy Regina Petrovna mert hallgatott?

– Mért?

– O látta őket Abba betegedett bele Zina neni azt mondja, a félelembe, van ilyen

– Regina Petrovna nem fél semmitől – mondta Kolka

– Hat az emberkék? A robbanás? Azt hiszed, az nem ijesztő?

A testvérek az udvar hátuljában ultek, ládakon, rejtett kincsuk kozelében Lábuknál a fű kozott kis er folydogált az udvaron keresztul A gyár hulladékát szórták bele Piszkossárga volt, es bűzlott

– No? Kitaláltad? – kerdezte Kolka

– Micsodát?

– Tudod magad is! Hat így ulunk tovabb az uvegeinken?

Szaska vakarodzott, és azt mondta

– Típnek a csetvek – Ami menhelyi zsargonban azt jelentette „csípnek a tetvek" Aztan, minden osszefuggés nelkul – Logjunk meg, he?

– Most?

– Nem, holnap Itt van Zina neni, ő is azt mondja, már rég elszokott volna, de neki családja van Ezeket itt mozgósították, s a gyárhoz rendelték őket Minket nem rendelt ide senki!

– Es Regina Petrovna? – kérdezte Kolka

Szaska elgondolkozott

– Hátha nem is jon vissza?

– Visszajon – igerte szilardan Kolka – Itt vannak az emberkék

– És ha meghalt?

– Nem – mondta Kolka – Csak várjuk meg, és gyűjtsuk az uvegeket az útra Mindenképp ki kell vinnunk

Szaska hallgatott, a sápadtkék párába mosódott, alig látható, távoli hegyeket nezte Sutott a nap, de nem perzselt Csend volt Csak az ér csobogott, és a darazsak dongtek

– Lehet, hogy nincsenek is semmiféle ordogok? – kérdezte reménykedve Kolka – Hiszen a rendőrség uldozi őket! Azelőtt dorrogettek, bombázták Most már nem dorrogetnek

Kolka nem azért mondta ezt, mert így hitte. Kedvére volt a Kaukázusban élni.

Hogy is ne! Teljesült az álma, az éhes sakál álma a falásról. Hol tudna még kedvére jóllakni cukorral meg „áldott" ikrával, lekvárral? Zina néni azt mondta, hogy a mennyországba hozták őket, hát ez a gyár csakugyan mennyország.

Nincs okuk panaszra, hogy a gyárhoz osztották be őket. Kolka arról ábrándozott, hogy a gyártól egyáltalán nem rendelik máshová a kolóniabelieket. Felnő, kéri majd, hogy vegyék fel ide örökre. Akkor kezdődik még csak az édes élet! Hordja majd a cukrot, mint a zsidók! Nyomtató lónak pedig nem kötik be a száját.

Szaska Kolkára nézett, és kitalálta, min töri a fejét.

– Jól van – mondta a testvérének. – Várunk.

– Hát a lekvár? Mi legyen a lekvárral? – nyughatatlankodott Kolka.

Szaska merőn nézte a hegyeket, a kőkerítést, amely alatt átcsordogált a poshadt víz.

– Átúsztatjuk.

– Micsoda? – Kolka nem értette.

Szaska fölnevetet.

– Átúsztatjuk a vízen az üvegeket, érted?

– Hogyan?

– Hogyan... Még nem tudom. Majd kitaláljuk – ígérte Szaska. A nap felé tartotta arcát, szemét lehunyta, és gondolkozott.

Szaska ötlete világraszóló volt. Az üvegeket rákötni egy fadarabra és átúsztatni az árral! Aztán a kőfal másik oldalán, persze, kifogni.

Megpróbálták egyszer: a fadarab elsüllyedt. Találtak egy deszkát. De a deszka se ment át, nem volt elég mozgékony, megrekedt a sásban.

Szaska abbahagyta a próbálkozást a deszkákkal. Egész ebédszünet alatt az udvaron őgyelgett, szeme a sarkokat kutatta, keresett. Hogy mit keresett, maga sem tudta. Végül a kacatok között ráakadt egy sárcipőre. Hatalmas kalucsni volt, érthetetlen, ki hordhatott ekkorát! Legföljebb valami Gulliver!

Szaska odavitte a sárcipőt az érhez. Beletett egy követ, körülbelül ököl nagyságút, s elengedte az árral.

A kalucsni átszökkent minden hullámtörésen, minden akadályon, átúszott a kőfal alatt, amott meg Kolka várta.

Akkor Szaska homokkal rakott tele egy üveget, és beledugta a sárcipőbe. A sárcipő felfordult, az üveg elsüllyedt.

Szaska még egy üveget töltött meg homokkal, s ezúttal erős madzaggal a sárcipőhöz kötözte az üveget.

Mindez száguldani kezdett a vízen, csak úgy repült, és átúszott. De a homok egy része kiszóródott. Ördög vigye a homokot, a homok hagyján – döntötték el a gyerekek. – A lekvárt nem mossa ki a víz, erősen le van zárva. Csak az el ne süllyedjen, hanem ússzék, hiszen az ár medréből nem lehet előkotorni! Besodorja, elgörgeti az ár a nád közé, aztán bottal üthetik a nyomát!

Valamelyik este, mindjárt munka után Kolka kiment a többi gyerekkel a kapun,

aztán futott az érhez. A tobbieknek az átjáró folyosóban úgyis sokáig kellett várniuk az autójukra

Az a hely, ahol az ér kifolyt, elhagyott volt, távol esett az átjárótól.

Ezért futnia kellett, ahogy csak ina bírta, a gyári téglafal fél kilométer hosszú volt!

Kolka, ahogy megállapodtak, futtyentett, hogy: itt vagyok, vigyázok! Gyerunk, indítsd be a technikádat!

Futtyentett és várt Még le is hasalt a fűbe, hogy jobban lásson.

Telt az idő Vánszorogtak a percek, uresen, mert ures volt az ér is

Egyszer csak, amikor már nem is várta, amikor már tápászkodott folfelé és leveregette magát, meglátta. a fekete kalucsni, mint a sors ajándéka... előbukkant a fal alól, és úszott... Mint egy nehéz angol csatahajó – egy konyvben látott valamikor ilyen képet! Úszott, hol az egyik, hol a másik oldalára fordította az áramlás, de rajta – ez a fő! – ott volt az aranysapkás, drága utas!

Kolka leoldotta az uveget, túláradó oromében megcsókolta az arany fejebúbját, a hideg fenekét is megcsókolta És az arcához szorította Meg a fuléhez. hallgatta, hogyan kotyog a csillogó, sűrű lekvár.

A konzervesüveg a szabadban másképp festett, mint odabenn a gyár teruletén, amikor még nemigen volt az ovék

A kalucsnit is megsimogatta Kolka, mint valami élőlényt

Megsimogatta, és azt mondogatta·

– Dra-ága kis kalucsni . Te kis okos Derék . Kalucska, te kis kedvesunk!

És egymás kozott csak így becézték· Kalucska.

A Kuzminok egyszer bementek a kislányok hálótermébe, nagy zavarban azt kérték nem vihetnek-e el egy kicsit sétálni Regina Petrovna emberkéit

A kislányok megengedték Csak ne sokáig, mondták. És messzire el ne tekeregjenek...

A testvérek nagy vigyázva vezették ocsikéiket a sárga vizű Szunzsa partjára, kihúzták rejtekhelyukről a becses lekvárosuveget, és felbontották. Az emberkéket leultették a fűbe, és megetették őket Kanaluk csak egy volt, így felváltva. Egy kanállal Zsoresznek, eggyel Maratnak

Az emberkék komolyan ettek, nem sietve Buzgón lenyalták a kanalat, időnként belenéztek az uvegbe, sok maradt-e még benne. És bár látszott, hogy rettentően ízlik nekik – hogy is ne, mennyei eledel! –, maguktól nem kértek, hanem vártak, amíg még adnak nekik

Aztán egyszer csak jóllaktak.

Sóhajtva belenéztek az uvegbe, és megkérdezték „Lesz még?"

– Lesz – ígérte Kolka – Kalucska hoz még, és lesz

– Kalucska? Az ki? – kérdezte Zsoresz

Szaska ránézett Kolkára és azt felelte:

– Kalucska – az Kalucska Nagyon jó teremtés

– Talán az a mamátok? – kérdezte Marat.

– Nem – mondta Kolka És sóhajtott

– Minekünk nagyon hiányzik – panaszolta Marat. – Rossz a mama nélkül.

– Rossz hát – erősítette meg Kolka.

– A ti mamátok visszajön?

– Nem tudom – mondta Kolka, és lezárta az üveget. Lezárta, és a széléről lenyalogatta a lekvárcseppeket. Nem nézett az emberkékre.

– Minden mama visszajön – mondták az emberkék.

A Kuzminok sietni kezdtek, levitték a kicsiket a vízhez, megmosták szájukat, arcukat, kezüket, mert mindenük lekváros volt. A kolóniára menet figyelmeztették őket: a lekvárról, amit Kalucska hoz, hallgassanak... Különben Kalucska megharagszik.

A testvérek megígérték.

Az emberkéket tisztán, kipirulva, nagyon elégedetten vitték vissza a kislányokhoz.

Kolka újra megkérdezte:

– Mikor jön hát vissza Regina Petrovna?

– Visszajön – mondták a kislányok. Világos volt, hogy nem akarnak többet mondani.

Közben Kalucska rendszeresen szállította a lekvárt, s egyszer Kolka bedugta a kezét a titkos üregbe, és megszámolta az üvegeket. Kiderült, hogy tizenegy üveg gyűlt össze a rejtekhelyen.

– Tizenegy! – jelentette suttogva a testvérének, aki őrt állt, mint valahányszor, amikor az üreghez másztak.

Látták volna ezt a tomilinóiak! Eszüket vesztették volna, ha megmutatják nekik ezeket a kincseket!

Egy morzsányi szaharinért rabszolgaságra adták magukat, tavasszal, fejüket kockáztatva, felmásztak a hársfára, lenyalogatták a levelekről az édes nedvet...Ették a fagyott krumplit, nemcsak éhségükben, hanem mert édes volt. A cukorkáról legendákat meséltek, látni ugyanis egyik se látott egyetlen szemet sem. De lekvárt se látott soha senki.

– Tizenegy! – ismételte Kolka a nyomaték kedvéért. – És még két üres cukroszsák!

A zsákokat azért csenték el, hogy belerakhassák a holmijukat, ha majd megszöknek.

18

A sakálok azért sakálok, hogy mindent lássanak. A testvéreknek négy szemük volt, de a sakáloknak száznégy. És mindegyik látott, a szeme sarkából is, nem csak előre. És kilesték!

Akárhogy rejtőzködtek a testvérek, akárhogy igyekeztek titokban átúsztatni Kalucskájukat, mégis rajtacsípték őket.

Nem felnőttek, hanem szájtáti kis mamlaszok, érthetetlen, hogyan akadt meg rajtuk a szemük... A saját sakáljaik kapták rajta őket!

Kolka egy ízben az ér mellett ácsorgott, várta Kalucskát. Észrevette, hogy az egyik kolóniabeli gyerek fut feléje.

Kolka mindenesetre leeresztette a nadrágját. Hadd higgyék, hogy a szükségét végzi.

– Téged keresnek ott! – kiáltotta a gyerek.

– Ki keres? – kérdezte Kolka, és az érre sandított: isten őrizz, hogy Kalucska most bukkanjon ki, akkor minden lelepleződik!

Nem is gyanította, hogy már régen felfedezték az egészet, s már kész volt az összeesküvés ellenük.

– A testvéred keres! Kuzmin! Ott van a hátsó udvaron! Szaska, ugye?

– Szaska én vagyok – mondta Kolka.

Felhúzta a nadrágját, utolsó pillantást vetett az érre, a gyerekre, majd futásnak eredt a fal körül. Már odavágtatott az átjáró folyosóhoz, amikor Szaska szaladt szembe vele...

– Te hívtál? – fújta ki magát Szaska, nehezen szedve a levegőt.

– Én? Hívtalak? – csodálkozott el Szaska. – Én nem hívtalak. Hát Kalucska hol van?

– Miféle... Kalucska? Talán átúsztattad?

– Hát nem fogtad el?

Egymásra meredtek. Szó nélkül is világos volt: kihalászták.

Odabotorkáltak az autóhoz. Kolka csüggedten kérdezte:

– Lehet, hogy ideadják?

– A sakálok? – Szaska keserűen nevetett, megszívta az orrát. – Nem az üveg lekvárt sajnálom... Hanem elrontották az egészet... Érted?

Azzal elhallgatott. Még az autóban sem tekingetett körül, nem nézegette a sakálok pofáját, nem próbálta kitalálni, melyikük tréfálta meg őket.

Ha jól meggondoljuk, a Kuzminok csak magukra haragudhattak. Rajtakapni valakit, de nem hagyni, hogy minket kilessenek – ez a legfőbb gondja minden kolóniabeli gyereknek.

Ha meg akar maradni.

Már pedig mindenki meg akar maradni.

A sakálok is... Lám, rajban körülveszik, és már hazudnak...

A kalucsnit, Kalucskát, persze, visszaadták. De a lekvárt nem. Megosztoztak rajta még ott, míg az autóra vártak, tisztára kinyalták az egész üveget. Mintha nem is a gyárból jöttek volna, ahol amúgy is telifalhatták magukat. Nem! Azt az üveget a szabadban kétszer édesebbnek érezték!

A kolóniabeliek most már sokkal több üveg lekvárt loptak a gyárból, mint azelőtt. A nadrágjukban vitték ki meg az ingük alatt, s akár a mi testvéreink, ők is párosával, összeölelkezve kezdtek járni.

A munkásnők a gyárban nem győztek csodálkozni: hogy megszerették egymást a mi kis árváink! Istenem, párosával járnak, ölelkezve, milyen kis kedvesek, aranyosak!... Mint a kisangyalok!

A kisangyalok pedig csak loptak, loptak. Ruhájuk alatt nem szárnyacskák horzsolták a bőrüket, hanem a konzervesüvegek kupakja!

Végül azt eszelték ki, hogy kosarakat raknak meg. Ezeket a kosarakat időről időre, hogy ne legyenek útban a gyárban, kihordták. A cukroszsákokkal meg a fölösleges göngyöleggel együtt.

Szaska meglátta, és felkiáltott: lám, mit jelent a kollektív ész! Ő maga nem mert volna a kosarakhoz nyúlni, de a sakálok mertek. Egyre cipekedtek a hátsó udvarra, egész raktáraik voltak már ott.

A kalucsni több műszakban dolgozott. A sakálok elnevezték Varázskalucsninak, valaki olvasott egy ilyen című mesét.

De semmiféle mesebeli sárcipő nem versenyezhetett ezzel a valóságos Varázskalucsnival; ez nem valami kitalált boldogságot adott, hanem teljesen reálisat: számtalan aranykupakos, édes lekvárosüveget!

A testvérek eleinte aggódtak a Kalucskájukért, különösen Kolka nyugtalankodott: csak el ne süllyedjen, el ne veszítsék, szét ne szaggassák...

Szaska azonban egy nap kijelentette:

– Legyen a tietek örökre! Használjátok!

Kolka meghallotta, majdnem odaugrott, hogy elvegye tőlük. Még a könnye is eleredt. Hát csak így ingyen, semmit nem kérve érte, odaadni az aranyos, drága, nagyszerű Kalucskát?! Inkább az üvegeket adta volna nekik a rejtekhelyről! Azok nem érnek annyit, mint az ő nagyszerű Kalucskájuk!

Kolka úgy felbőszült, hogy rákiáltott Szaskára:

– Meghibbantál, mi? – és ujjával a halántékánál körözött. Mutatva, mennyire keveredett meg Szaska agya, és mennyire meghibbant.

– Látszik rajtam? – kérdezte ártatlanul Szaska.

Kolka jól szemügyre vette Szaskát, és letörülte a buta könnyeit. Nem, nem látszott Szaskán, hogy meghibbant volna. Úgy mosolygott, mint a régi Szaska, a szeme is ugyanolyan volt. Csak a kobakjával történt valami, összevissza dolgozott, lehet, hogy túl sok lekvárt evett! Kolka nem véletlenül tömte belé az utóbbi időben... Talán beragadt az agya a sok édességtől?

– De hiszen Kalucska a mienk! A mienk! – kiáltotta kétségbeesetten Kolka. – Hogyan leszünk meg nélküle?

– Csöndesen... – mondta Szaska, és mindketten körülnéztek.

De senki nem hallotta meg a vitájukat. A hátsó udvaron voltak, ahol ők voltak a gazdák.

Csörgedezett a bűzös ér, békésen nőtt ki a gaz a régi ládák közül, amelyek hihetetlenül régóta hevertek itt, talán még a háború előtt kerültek ide.

Szaska felpuffasztotta az arcát és hangosan kifújta a levegőt.

– Úgy leszünk, ahogy eddig voltunk. Kalucska nélkül. Elég volt.

– Elég? – hökkent meg Kolka. – De hiszen... Hiszen csak most kezdtük!

– És be is fejeztük – mondta Szaska higgadtan. – Most már meg kell húznunk magunkat.

Ezt olyan magabiztosan mondta, hogy Kolka lenyelte a következő mondatot, ami dühében kikívánkozott belőle.

Kolka mindig bízott testvére csavaros agyában. Mindig. Talán most először kételke-

dett benne. Szaska pedig ránézett Kolkára, és mindent leolvasott az arcáról, amit az nem mondott ki.

– Értsd meg, ezek lebuknak! – A sakálokra mondta. – Nem látod, hogy nekivadultak? Elfűrészelik maguk alatt a fát, a jövőre nem gondolnak! Szuka kölyke legyek, ha nem süllyednek el a Kalucskánkkal együtt! – És hozzátette:

– Eszkáenvé...

Az SZKNV rövidítés ezt jelentette: Szuka Kölyke Nem Vagyok! És a mutatóujjal a fogak alá és a torokra! Vagyis: vesszenek a fogaim és tekerjék ki a nyakam... Ez volt az eskü. Kívülállóknak, a felnőtteknek, így fedték fel az eskü titkos értelmét: Szovjet Katonai Népbiztos, Vorosilov... A „Vorosilov"-ra nem volt tilos esküdni. A „Szuka Kölyké"-re tilos volt.

Szaska ritkán esküdött „szukára". Ezt már el kellett hinni neki.

De Kolka megkérdezte:

– Talán... Mondjuk meg nekik?

– Mit mondjunk meg?

– Hát hogy... Hogy elég volt. Hogy elszemtelenedtek, hogy nagy balhé lesz, hogy mi mindnyájan...

– Ők mindnyájan – igazította ki Szaska.

– És mindnyájan... izé... lebuknak.

– No, hát mondd meg nekik – felelte nyugodtan Szaska. – Majd még el is hiszik! De te magad mért nem hiszed el, he? Hiszen rögtön úgy gondolkodtál, nem különbül, mint a legfékeveszettebb ragadozó azok között a... sakálok között!

Kolka sóhajtott. Valóban nehéz volt lemondani az ingyen kincsről, amely egyenest a kezükbe úszott... Az éren úszott, persze...

Melyik gyerek is mondana le róla a kolóniabeliek közül – annak az ínséges télnek küszöbén, amelyet már tapasztalatból ismertek, s amely valamennyiükre várt? A gyár egy vagy két hónapig táplálja még őket! Aztán? Kopjon föl az álluk?

De Szaska szilárdan kitartott álláspontja mellett. A sakálok elszakították a kötőféket, és nincs vezérük, aki meg tudná különböztetni a rendes tolvajt a sakáltól... Nem ismernek mértéket, nincs lelkiismeretük. A lopáshoz is kell lelkiismeret. Vedd el a magadét, de hagyj másoknak is. Tudj időben megállni, amikor kivetted a részedet a máséból. Ha sokból elvesznek egy keveset, az nem lopás, csak osztozás! Így mondta a nagy író, hogy melyik, azt Szaska elfelejtette. Nem is fontos: az író észrevételét magáévá tette.

A sakálok pedig szégyentelenül hurcolkodtak! Valakinek már az autóban kiugrott egy üveg az inge alól. A kerítés alól cipelték, szinte mindenki szeme láttára. Egyszer egy egész ládával, amelyet az egyik remek zsidó rakodó vetett át a téglafalon.

Vera sofőrnő mosolygott, és tányérsapkáját félrecsapva tréfálkozott:

– No, kis kalózok! No, kis haramiák! Hogy dolgoztatok? Jaj, érzem, hogy nehezen indul az autó!

Vera mindent látott. De nem jelentett soha senkinek semmit. Szóval nem árulta el őket.

Talán két hét telt el azóta, hogy Szaska magát és Kolkát leállította a lekvárlopásról.

Jámboran, csöndesen jártak, maguk nem loptak, de másokat nem akadályoztak. Aztán, amikor két kolóniabeli egy kosárban zsákokat cipelt, úgymond, az udvarra, a szemfüles Zina néni megállította őket.

– Mit hurcoljátok azokat a zsákokat! Hagyjátok, majd én magam... Dolgozni kell!

– De hát mi segítünk! – mondták nehezen forgó nyelvvel a gyerekek. A kosár nehéz volt, nagyon nehéz: mohóságukban túlságosan megrakták, vagy tizenöt üveg lekvárt beledugtak! Most ott álltak, kivörösödve az erőlködéstől, és nem tudták, mit csináljanak...

– Nem kell a segítség! – mondta Zina néni. – Majd magam kiviszem!

A gyerekek bárgyún hallgattak, már kidőltek. Meg a kosár is húzta a kezüket lefelé, már recsegett a teher alatt. Aztán a kosár feneke hangos roppanással kiszakadt, és a betonpadlón csörömpölve gurultak szét az üvegek, aranyos fedelükön szétlövelltek a fénysugarak.

Sok üveg volt. Gurultak a hepehupás padlón, egy pedig, mintha csak úgy irányították volna, egyenesen az épp arra tartó főtechnológus lába alá keveredett. Az öreg technológus lehajolt, fölvette az üveget, megigazította fémkeretes szemüvegét, és megnézte a címkét.

– Szilvalekvár, GOSZT 36–72 RRU, OSZSZSZK – olvasta, és körülnézett: az egész gyár abbahagyta a munkát, és őt nézte. A legutolsó üveg pedig még mindig gurult a padlón, mintha szökne, mint ahogy a gyerekek szerettek volna ez után a disznóság után.

– Ez, ugye, lopás? – kérdezte a technológus, és a guruló üveg után nézett. – Ez, ugye, igazi lopás?

Akkor a két sakál eldobta a kosarat, és elinalt. Ki a gyár vasajtaján, aztán az udvarra, onnan az átjáró folyosón keresztül... Senki sem próbálta elcsípni őket. Minek is: kettőt elkapnak, a többit úgysem kapják el.

A kolóniabelieket visszarendelték a gyárból.

19

Egy vasárnap este menetoszlopban – bár ez egyáltalán nem hasonlított ahhoz az oszlophoz, amely nem is rég szállt le a vonatról, meglepve mindenkit óriási tömegével – megérkeztek a gyerekek a berezovszkajai klubba, hogy a helybeliekkel találkozzanak.

A műkedvelő műsoros est éppen egybeesett a gyári botránnyal.

Helyesebben: a lekvárlopás után siettek megrendezni, hogy valahogy elsimítsák az ellenségeskedést a kolhozbeliek és a kolónia között. A két hónap, amit ezen a vidéken töltöttek, a kolóniabelieknek elegendő idő volt, hogy mindenki orra alá borsot törjenek.

A kis klub a falu kellős közepén volt, földszintes téglaépület, oszlopos tornáccal. Az oszlopokon repesznyomok, noha sietve bevakolták és bemeszelték őket.

A terem tágas volt, felcsapható ülőkéjű faszékekkel, amelyeket soronként összeszögeztek. Függöny nem volt a színpadon. Jobbról és balról lépcső vezetett fel rá. A közfalakon, a színpad két oldalán, valami nem orosz feliratok, ezeket olajfestékkel mázolták be, és részben elfedték a vezérek képeivel. Így hát úgy festett: a vezérek mintha szégyenlősen eltakarták volna hátukkal tulajdon felhívásaikat, amelyek egy más, most nem kívánatos nyelven íródtak.

A színpad elején, balról, majdnem a szélén, piszkosbordóra festett furnéremelvény állt.

Bármilyen különös, sokan gyűltek össze. A telepesek többsége kicsit már becsicscsentett, élénken, hangosan beszélgettek, átkiabáltak egyik sorból a másikba. A teremben lárma volt.

A kolóniabeliek beszivárogtak a szabad helyekre. De sokan, az otthontalanok örök szokása szerint, hogy idegen helyen nem szakadnak el egymástól (hátha megverik őket!), előrefurakodtak, és az első sor és a színpad között a puszta földre ültek. Akiknek nem jutott hely, a fal mellett sorakoztak fel, annak háttal (ez is önvédelem!), elfoglalva az oldalátjárókat.

Pjotr Anyiszimovics, az igazgató lépett fel a színpadra elmaradhatatlan irattáskájával, s néhányan, amikor meglátták, tapsban törtek ki. Az emelvény felé indult. Ahogy szokás volt, már adtak neki csúfnevet: háta mögött „Aktatáskás"-nak hívták. Így mondták a gyerekek: „Az Aktatáskás nagy balhét rendezett a hálóteremben!" Most valamelyikük fennhangon kommentálta:

– Az Aktatáskás előadása következik. Eredményeinkről.

Az elöl ülő sakálok nevettek. Az eredmények közismertek voltak.

Az igazgató szünetet tartott, s amikor a lárma és a nevetés elült, beszélni kezdett. Papír nélkül beszélt. Üdvözölte az új telepes kolhozmunkásokat abból az alkalomból, hogy eltöltötték az első nehéz évet az ellenségtől felszabadított földön. És sok sikert kívánt a betakarításhoz meg az új élet kezdetéhez. Annál is inkább, mivel a fasiszta hódítókat szétverték, már menekülnek, és hamar, nagyon hamar el kell következnie a végleges leszámolás órájának. Ahogy a világproletariátus vezére megjósolta: a mi ügyünk igaz ügy, az ellenséget megverjük, a győzelem a miénk lesz.

Mindenki tapsolt. Nem az Aktatáskásnak, hanem a vezérnek, természetesen.

– A mi gyerekeink is azért jöttek erre a kolóniára – folytatta az igazgató –, hogy magukévá tegyék ezt a termékeny földet, és az ínséges, otthontalan élet után új, munkás, teremtő életet kezdhessenek, ahogy minden szovjet dolgozó él... A gyerekek hamarosan megkezdik a tanulást, de ugyanakkor a falusi dolgozóknak is segítenek majd a termést betakarítani...

– Iszen már segítenek! – kiáltották a teremből. Jóindulatú nevetés hangzott fel.

– ...Azok pedig, akik tizenöt éves korukban kikerülnek a kolóniáról, belépnek a kolhozba vagy a konzervgyárba – folytatta a direktor, igyekezve meg sem hallani a replikát. – Tehát sokáig kell élnünk egymás szomszédságában. Én azt hiszem: a mai találkozás segít majd egymás megértésében és abban, hogy összebarátkozzanak... Lám, a kolhoz kezdetnek kijelölt nekünk egy üzemegységet, igaz, egy kicsit messze van... De nem baj. A mi kis barátainknak fiatal a lábuk, odaszaladnak... Hát így... Van

már bázisunk az élelmezéshez, ott gabonaföldek vannak, borjak és kecskék... Meg egyebek... Köszönöm!

A teremben gyér taps hangzott fel. A tartós szomszédság a kolóniabeliekkel nem váltott ki lelkesedést. Annál kevésbé, mivel egy darabka földet, jószágostul, le kell hasítani! De valamennyien felélénkültek, amikor az igazgató, miközben lelépett az emelvényről, hozzátette, hogy a kolóniabeliek kétségtelenül tehetséges, művészi érzékkel megáldott gyerekek, és megrendezik a kolhozmunkások számára az első műkedvelő műsoros estet.

A mityiscsiek léptek a színpadra, vagy húszan. A nevelőnő, Jevgenyija Vasziljevna bejelentette a Sztálinról szóló dalt. Az igazgató helyeslően bólintott. A kórus rázendített:

A Kremlig szálljatok, győzelmi énekek,
drága kolhozmezők, dúsan teremjetek,
hombárjainkban ím az áldott élet folyjon,
győzelmünkre Sztálin örömmel mosolyogjon...

A kórus elöl álló tagjai váratlanul táncra perdültek, a kolhozbelieket megjelenítve, keringtek, és mindenkinek jókedve lett. A közönség nagylelkűen tapsolt, a kórus tagjai pedig esetlenül hajlongtak. De mivel a taps nem ért véget, énekelni pedig a műsor szerint nem volt mit, a mityiscsiek álltak és vártak. Aztán, mintegy vezényszóra, előretették a jobb lábukat, és rákezdték: „Ra-tata, ra-ta-ta, ra-tata..."

Vonaton utazott egy katona,
olyan hétköznapi,
pikerkőc és kupec vala...

Az igazgató felkelt és a kijárat felé törtetett.

A gyerekek persze úgy értelmezték, hogy az Aktatáskás nem akarta hallani az általa jóvá nem hagyott dalt. De az ok nem ez volt. Illetve nem csupán ez.

Arról nem tudott senki, hogy Vera sofőrnővel sürgősen vissza akart térni a kolóniára, hogy házkutatást tartsanak, mert bizonyos feltételezések szerint éppen a kolónia területén voltak elrejtve a gyárból lopott üvegek.

A műsoros est megfelelő ürügyül szolgált arra, hogy egytől egyig eltávolítsák a gyerekeket a technikum épületéből, és megtarthassák a házkutatást. Elvinni őket és visszamenni. A műsor betetőzéseként, úgy képzelték, a kolhozmunkások, ugyancsak barátságuk jeléül, vacsorával vendégelik meg a kolóniabelieket.

A Kuzminok, akár a többi gyerek, ezúttal semmit sem sejtettek. Még a szemfüles Szaska is gondtalan volt, csak az izgatta, mikor engedik őket a színpadra.

Mindketten ott lábatlankodtak a folyosószerű kis szobában a színpad mögött, Jevgenyija Vasziljevna nevelőnő pedig a lista szerint szólította a szereplőket:

– Kasiraiak... Gyorsan! Gyorsan! Ljuberciek, készen vagytok? Lublinóiak...

– Hát mi? Mi mikor énekelünk? – léptek a nevelőnőhöz a Kuzminok.
– Hogy hívnak benneteket?
– Kuzminok!
– Mind a ketten?
– Hogyan hogy mind a ketten?
– Külön-külön hogy hívnak?
– Mi sose vagyunk külön-külön.
– Aha... – mondta Jevgenyija Vasziljevna. – Szóval családi kettős? Várjatok.

A testvérek összenéztek, és nem válaszoltak. Semmi értelme nem volt, hogy családi kettősnek mondják őket! Különben Jevgenyija Vasziljevnával – Jevgesával – találkoztak már, de ő nyilván elfelejtette. Egy ízben Regina Petrovnához mentek, és ott teáztak nála... Ez a Jevgesa s még az igazgató. Ők, a Kuzminok ott tiblábolnak, mintha közszemlére állították volna őket, a szoba közepén, mert hát nem illik rögtön távozni.

Regina Petrovna elnevette magát, és rájuk mutatva azt mondta: íme az én kis barátaim, nem lehet őket megkülönböztetni, melyik kicsoda, Kuzminoknak hívják őket. Külön-külön nem kell őket megjegyezni, mert úgyis bolonddá tesznek. – Bolonddá tesztek, ugye? – kérdezte a testvérektől. Azok bólintottak. Mindenki szívből nevetett, Regina Petrovna is elnevette magát, de nem úgy, mint a többiek, akik mulattak rajtuk, hanem mint egy rokon, mint aki hozzájuk tartozik.

A Kuzminok nem adtak több jelt magukról.
Csak el ne felejtkezzenek a számukról!

Eközben néhány ember, köztük a gyár főtechnológusa, az igazgató meg egy katona aknakeresővel végigkutatta a technikum udvarát. Találtak néhány vasdarabot, valami ócska gépek alkatrészeit, de amit kerestek, az nem volt sehol.

Valaki azt javasolta, menjenek vissza a nagyobb fiúk hálótermébe, ahol már amúgy is fenekestül felforgattak mindent.

Néhányszor végigmentek a terem egyik sarkától a másikig – eredménytelenül. Már távozni készültek, de akkor a katona fejhallgatójában megszólalt a csipogó hang, némi fém jelenlétéről adva hírt.

A katona végighúzta hosszú nyelű „serpenyőjét" a termen, aztán levette a fejhallgatót, és a legtávolabbi sarokba mutatott.

Feszítővasat hoztak, nekiláttak feltépni a vastag padlódeszkát. Az nem engedett.

Az igazgató kétkedve szemlélte ezt az egész procedúrát, egy pillantást vetett az órájára.

– Nem tévedés ez? – kérdezte a katonától. És a többiekhez fordult: – Érthetetlen, ami itt történik! Hát mondják meg, hogyan is tudták volna ide rejteni? Szerszámuk sem volt... Semmijük...

– No, jól van – értett vele egyet a technológus, és megigazította fémkeretes szemüvegét. – Ez az utolsó. Ha nem találunk semmit, befejezzük. Azt jelenti, hogy a te legénykéid ügyesebbek nálunk!

– Vagy becsületesebbek! – felelte az igazgató. – És nem is loptak semmit!
– Azon a tizenhaton kívül. .
– Azokon kívül... – felelte sóhajtva az igazgató.

Egy ramenszkojei kamasz eközben nagy átéléssel szavalt:

Kaukázusi táj van alant. A tetőn
Hócsúcsokon állok, a mély szakadéknál,
Egy sas fel az ég ude kékje felé száll,
Itt font, ahol én vagyok, áll lebegőn .

– Ez a vers Sztálin elvtársról szól! – fordult Szaska Kolkához.
– Hogyhogy? – Kolka nem értette. Ő mindig lassan fogta fel a dolgokat.
Szaska megmérgesedett, és magyarázni kezdett:
– No, hát a tetőn áll... Egyedül, mint egy emlékmű, érted? Hiszen ő hatalmas, szóval a hegytetőn is egyedül van .. És látod, a sas nem száll magasabbra, nem mer magasabbra szállni, csak vele egy magasságba! Ő pedig áll, és nézi a Szovjetuniót, hogy mindenkit, de mindenkit lásson. Érted?
A kamasz tovább szavalt:

zuhatag vize omlik
A felmeredő, csupasz oldalu tombig
Hol gyér moha, tar galyu cserje fogan,
Zoldárnyu berekben, egy erdei zugnál
Madár futyorész, kecses őzcsapat ugrál.
Pár emberi fészek a szirtek alatt

Ennél a sornál a teremben valami okból különös, süket csend támadt. Különben a lelkes szavaló ezt nem vette észre, élénken kiáltotta az ismerős strófát:

Ott kúszik a nyáj – s a szelid juhok őre
Leballag a volgybe, a friss legelőre.
Hús partjai kozt az Aragvi szalad
*A nincstelen ott bujik el hegyodúkba...**

Az utolsó szavaknál különös sustorgás futott végig a sorokon. A teremben egyszer csak sorról sorra adtak tovább néhány szót, de értelmüket nehéz volt kiszűrni. Csak ennyi volt érthető: „Ez a vers a csecsenekről szól! Róluk! A bitangokról!"
Úgy felindultak, hogy tapsolni is elfelejtettek. A gyerekek maguk tapsoltak magunknak.
...A padlódeszkát végre felfeszítették, utolsót nyisszantak az óriási szögek, s a

* Puskin *A Kaukazus* című verséből Franyó Zoltán fordítása

bizottság szeme előtt feltárult a fold alatti godor, amelynek mélyében aranyos fénnyel derengtek fel az uveglezáró kupakok Mennyi volt ott tobb száz vagy tobb ezer, első pillantásra nem lehetett megállapitani

Az uvegek halmokban voltak lerakva a foldre, s mindegyiknek a fodelén tulajdonosának jele volt: betű és szám Hogy aztán ossze ne keverjék őket!

A technológus krákogva leugrott a godorbe, megigazította fémkeretes pápaszemét, jól korülnézett, még mindig nem hitte el, hogy ilyesmi lehetséges Fejét folvetve arra kérte az igazgatót, hogy adjon neki papírt meg ceruzát

– Jegyzőkonyvet veszunk fel! Tobb áru van itt, mint a mi gyári raktárunkban – mondta. – Bevételezzuk, Meskov elvtárs?

Pjotr Anyiszimovics egyszerre elsápadt, készséggel az irattaskájaba nyult, es papírt vett elő

– Érthetetlen, ami itt történik – mondta fakó hangon

Amikor a Kuzminok kimentek a színpadra, feszult csend volt a teremben A testvérek lenéztek az első sorba, ahol a kolóniabeliek ultek, aztán a semmibe meredve rázendítettek

Zold tolgyfa ágán, rét kozepében
két fényes sólyom egymással beszélget,
azt a két sólymot ismerik a népek

Szomorú dal persze, ahogy a sólymok elbúcsúznak, az egyikuk meghal – a másik azt mondja neki Azt mondja, eskuszunk, de az útról nem térunk le

Harci eskujét meg sohase szegte,
drá-á-ága hazá-á-ánkat
boldoggá is tette

Magas hangon fejezték be, nagyon meghatóan, s a nagyobb vidámság kedvéért rázendítettek a *Hopp-rajta* című dalra. Az is szépen szolt ket hangra

A színpadi szereplés után a tetszésnyilvánítás lármája kozepette kiszaladtak

Távozóban észrevették, hogy a padlón ulő gyerekek kozott az igazgató, Pjotr Anyiszimovics tor a helye felé, melléhez szorítva aktatáskáját Nem lehetett észre nem venni, hogy arca nem csupán szomorú, hanem valahogy csuggedt is és szurke

Mélyet sóhajtva leült a székére, és felkészult a műsor hallgatására, nem tudva, hogy az már vége felé közeledik

– Bűvészmutatványok kovetkeznek! – jelentette be a színpadról Jevgenyija Vaszilljevna, és intett a markába szorított listával, Mityokot hiva a színpadra

Mityok keleti fakírt utánozva becsavarta a fejét egy raktárban talált csuklyával, de a gyerekek folismerték, és rogton vihogni kezdtek

– Ez Mityok! Mityok! Aki kiizzsadt a levestől!

Mityok olyan képet vágott, mintha nem hallana semmit Valamilyen mágust

alakított. Fölfelé nyújtotta a két karját, körözött a levegőben, és egy alma termett a tenyerén. Mityok beleharapott, a gyerekek pedig az első sorból kommentálták:

– Francot csak magadnak! Lekvárosüveget tudsz-e varázsolni?

Az igazgató ezekre a szavakra összerezzent, ijedten körülnézett.

Mityok jó étvággyal megette az almát, megint a levegőben matatott, mozgatta az ujjait, s egyszer csak egy aranyszínű zárókupak akadt a kezébe, amilyennel a lekvárosüvegeket zárják le a gyárban. Aztán megszaporodtak a kupakok, hullani kezdtek a színpadra, kettő a közönség közé esett.

– A gyárból lopta!... A kupakokat! – mondta hangosan valaki, de lepisszegték.

– Ne zavarj, hadd nézzük!

– Most figyeljenek! – figyelmeztette Mityok a közönséget, és végignézett a termen. – Valakitől, aki itt ül a teremben, elvesek a levegőn kerestül valamit...

A terem felélénkült, ellenőrizni kezdték a zsebeiket.

Az igazgató fészkelődött, és aggodalmasan nézett Mityokra. Talán sajnálta már, hogy engedélyezte a szereplését.

Mityok hanyagul végignézett a termen, megtalálta a direktort, aktatáskájára összpontosította a figyelmét, még a kezét is kinyújtotta feléje.

Pjotr Anyiszimovics magához szorította a táskát.

Mityok bölcsen nevetett. Egy papírlap jelent meg a kezében.

– Íme! – kiáltotta és meglengette a papírlapot a levegőben. – Ez a táskából való!

– Bizonyítsd be! – kiáltotta a közönség, s az igazgató a táskájára sandított. Biztonságosan be volt zárva mind a két kapcsa.

– Lehet? Bebizonyíthatom? – kérdezte Mityok az igazgatótól.

– Lehet, lehet – legyintett az fáradtan, és nem engedte ki kezéből a táskát.

– Olvasom – folytatta Miytok, és belemélyedt a papírba. – Ma, október ötödikén, házkutatást tartottunk a kolónia területén, résben azs idősebb fiúk hálótermében... A hálóteremben felfesítettük a padlót, és rejtekhelyet fedezstünk fel, abban pedig...

– Megálljunk! – kiáltotta Pjotr Anyiszimovics, izgalmában még fel is állt. – Hiszen ez az én iratom!

– Olvasd, olvasd, bűvész! – rivalogta a közönség.

– Rejtekhelyet – ismételte Mityok pontosan tagolva. – Abban pedig ötszázs gyári késítésű silvalekváros üveget...

– Adják vissza a papíromat – kérte az igazgató. – Mindjárt megmagyarázom...

De a kolóniabeliek már a kijárat felé törtettek, talán abban reménykedve, hogy kincseiknek legalább egy részét megmenthetik. Mi az ördögnek ez a barátsági est, ha a hátad mögött kutatnak!

Felszedelőzködtek a kolhozbeliek is, nevetgéltek egymás között. Lám, ezek a bűvészek igazi bűvészek, a szomszédjukban a barátság nevében ötszáz üveg lekvárt elvittek és még csak köszönetet sem mondtak!

A lárma és a székek csattogtatása közepette nem mindjárt hallották meg a hátsó sorokban felhangzó kiáltást: „Csend! Cse-end legyen!"

Az emberek értetlenül elhallgattak, a hang felé tekingettek: mit ordít ez, mint akit nyúznak, talán őt is kifosztották?

A beállott csendben jól hallhatóan, egészen a közelükben, lódobogás, nyerítés és torokhangú kiáltozás hangzott fel. Aztán robaj hallatszott a mennyezetről, megrendültek a falak, hullott a vakolat. Valóban olyan érzés volt, mintha leszakadna a boltozat. Az emberek gépiesen lehajoltak, némelyek a padlóra vetették magukat.

Süket csend támadt. Mindenki fülelt, a magasba nézett, várt. De nem történt semmi. Akkor az emberek magukhoz térve mozgolódni kezdtek, és zavartan néztek körül. És hirtelen az ajtóhoz rohantak, tülekedés, kiabálás nélkül, némán kiugrottak és eltűntek, otthagyva a gyerekeket a félhomályos klubban.

– Új barátocskák szivárogtak be? – hangzott fel a csendben a pimasz kérdés. Akkor Pjotr Anyiszimovics is visszanyerte a hangját.

– Minden gyerek ittmarad a klubban! – kiáltotta és az ajtóra nézett. – Majd rendben kivonulunk, amikor... amikor... amikor...

– Az Aktatáskásnak ijedtében elakadt a hanglemeze – súgta Szaska.

Kolka bólintott. De ő is az ajtót nézte.

Az utcáról – mindenki összerezzent – kiáltás röppent be.

– Fölrobbantották az autót! Ott a mi Veránk! Ég egy ház!

– Hát az emberek? – kérdezte rekedten az igazgató. Nem volt világos, miféle emberekre gondol. Azokra, akik itt voltak és szétfutottak, vagy... azokra...

– No, hát van ott valaki? – az igazgató szinte sikoltott, aztán elakadt a hangja.

A kolóniabeli gyerek megismételte, amit az autóról és Veráról mondott. Meg a házról, amelyik ég.

Az igazgató az ajtóhoz óvakodott és kilesett. Még egyszer kinézett, az utcáról hallatszó hangokat fülelte. Rekedtesen köhécselve, nem túl határozottan kijelentette:

– Majd ezt... Szóval... Ki... Érthetetlen, ami itt történik...

A gyerekek a kijárathoz vonultak, de senki nem tolakodott előre.

Az utca kihalt volt és sötét, egyetlen ablak sem világított. Lehet, hogy időben elhagyták a házakat?

A klub mögötti téren máglyaként lángolt a Studebaker, az, amelyik a gyárba hozta-vitte a gyerekeket. Azok dermedten nézték a tüzet. Biztosan Verára gondoltak.

A direktor nem állt meg, és mintha észre sem vette volna az égő gépkocsit... előreindult, és valamennyien szaladtak utána. Valahol a falu szélén, túl a fákon, rózsaszínű láng imbolygott. Amikor közelebb értek, látták, hogy egy ház ég.

Kolka összerezzent.

– Hiszen az Ilja háza!

– Gondolod, hogy benn van? – kérdezte Szaska.

– Honnan tudnám?

– Talán kiszaladt... Vagy... Nem?

A testvérek összenéztek. Szasának, aki szemben volt a tűzzel, vörös lángok vibráltak a szemében.

Az igazgató hátranézett, és szinte hisztérikusan felkiáltott:

– Senki... Sehova... Ne menjetek oda! Csak velem! Világos?

Attól, hogy ilyen hangosan és nem férfi módra kiabált, a gyerekek egymáshoz húzódtak, és egészen elcsöndesedtek.

Hát ez volt a helyzet. Az igazgató ment elöl, aktatáskáját, mint valami pajzsot, maga előtt tartotta.

Járása nem is bizonytalan, hanem valahogy egyenetlen, rángatózó, mintha elfelejtett volna járni. Biztosan a hátával érezte, hogyan nyomják előre a gyerekek. De azt is érezte, hogy így, mögötte, hozzá közel, jobban fedezve és védve vannak.

Hál' istennek, eközben egyik gyerek se láthatta az arcát.

És még hozzá ez a vaksötét, amely az éles tűzfény után különösen áthatolhatatlan!

Mentünk, néma masszává tömörülve. A fekete éjszakához még nem szokott szemünk őrizte recehártyáján a lángok vörös villódzását. A szokatlan látvány azt a képzetet keltette, mintha a feketeségből mindenütt lángnyelvek törnének elő. Még lépni is óvatosan próbáltunk, hogy ne kopogjon a cipőnk. Lélegzetünket is visszafojtottuk. Igyekeztünk nem köhögni, nem tüsszenteni.

A hátulsók percenkint visszafordultak és a sor közepére törekedtek, ott biztonságosabbnak tetszett. Körös-körül minden fenyegető volt számunkra: az éjszaka, a súlyos, ragadós sötétség, az áthatolhatatlan kukoricás sűrűje az út két felén, amely meg-megzizzent az alig érezhető szellő fuvallatára.

Hogy mit tudtunk, mit érthettünk a bennünket fenyegető veszedelemből? Semmit sem értettünk, semmit sem tudtunk!

Suttogás és titkolódzás vett körül mindent, akár csak azt a szerencsétlen tüzet a kolónián...

Hiszékenyek voltunk és óvatlanok, még nem sejtettük, hogy halandók vagyunk, még a fenyegető veszedelmet is eleinte játéknak gondoltuk.

A háború megtanított bennünket küzdeni a létünkért, de nem szoktatott hozzá a halál közelségéhez.

Aztán az, aki megmaradt, felnőttként újra átél majd mindent: a lónyerítést, a torokhangú, idegen beszédet, a robbanásokat, a kihalt falu közepén égő autót és a vonulást az idegen éjszakán keresztül.

Nem attól féltünk, hogy meghalhatunk. Így az az üzött vad fél, amelyre valami ismeretlen gépszörny lecsapott, és nem engedi ki fénypásztájából! Mi, akár a kis vadállatkölykök, a bőrünkkel éreztük, hogy belekergettek ebbe az éjszakába, ebbe a kukoricásba, ezekbe a robbanásokba és tüzekbe...

De hiszen ezek szavak. Szavak, amelyeket negyven évvel a negyvennégyben történt őszi események után írok le. Kitéphetem-e magamból, kényelmes moszkvai lakásomban, azt a kilátástalan borzalmat, amely annál erősebb volt, minél többen voltunk? Mindegyikünk félelmével megsokszorozódott, együtt voltunk, de a félelem mindenkinek a saját külön félelme volt! Torkon ragadott bennünket!

Csak arra emlékszem – és ez a bőr emlékezete, a legreálisabb, ami létezhet –, hogyan bicsaklott a lábunk, de nem bírtunk se menni, se szaladni, pedig a futás, úgy hittük, megmentett volna bennünket.

Hideget éreztünk a gyomrunkban és a mellünkben, esztelen vágy ébredt bennünk, hogy valahova elbújjunk, eltűnjünk, meneküljünk, de mindnyájan együtt, nem egyedül! És persze kiáltás feszült bennünk. Hallgattunk, de ha valamelyikünk elkiáltotta,

elüvöltötte volna magát, ahogy a kis zászlókkal bekerített farkas üvölt, ordított és kiabált volna mindenki, s akkor biztosan megőrültünk volna...

Mindenesetre ezzel a halálos éjszakán át vezető úttal akaratlanul is az élet felé törtettünk, amelyet nem ismerünk. Élni akartunk, gyomrunkkal, mellünkkel, lábunkkal, kezünkkel...

Nem mindegyikünknek sikerült.

(Befejező része a következő számban.)

RAB ZSUZSA fordítása

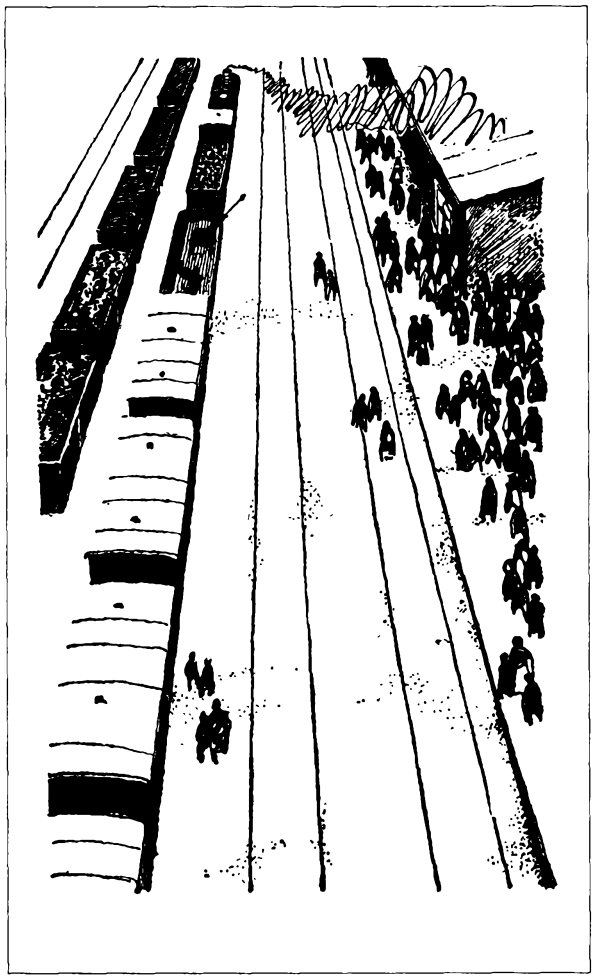

V. Dugin: Illusztráció Anatolij Prisztavkin elbeszéléskötetéhez

VLAGYIMIR ALEJNYIKOV

„A koktebeli remete" visszatérése

Makszimilian Volosinnak, a költőnek, gondolkodónak, igen eredeti festőművésznek és kritikusnak roppant változatos a munkássága Szeretnénk remélni, hogy a közeljövőben sor kerül összegyűjtött műveinek kiadására, ami jó néhány vaskos kötetet tenne ki versek, elbeszélő költemények, irodalomról és művészetről szóló munkák, Volosin elemző módszerére oly jellemző tudósítások és cikkek, melyek századunk első két évtizedének folyóirataiban folyamatosan láttak napvilágot, barátai és ismerősei nagy csapatához írt levelek Ez a terebélyes anyag azért jelentős, mert tehetsége, teremtő akarata, lélekereje és közéleti bátorsága nyílvánul meg bennük. Bármi került ki a kezéből, munkáján elsősorban a személyiségét érezzük, mely olyannyira vonzotta a költő kortársait, és amely halála után legendás hírűvé tette korának ezt a nem mindennapi, rendkívüli tulajdonságokkal megáldott, hatalmas enciklopédikus tudással rendelkező alakját, íróját, krónikását.

Örvendetes dolog, hogy napjainkban Volosin munkássága iránt egyre jobban nő az érdeklődés. A költő születésének százéves jubileumára kiadták verseinek válogatott gyűjteményét. Volosin múzeumokban és magángyűjteményekben található akvarelljei maradandó sikerre számíthatnak a különböző kiállításokon Novekszik a valamilyen módon Volosin nevéhez kapcsolódó publikációk száma is.

Mindez azonban, sajnos, még mindig kevés Eddig ugyanis Volosin – bármennyire boszszantóan és paradoxul hangzik is – a mai olvasó számára inkább csak legenda a kimmerek földjének egzotikus lakója, titokzatos bölcs (Volosin szülőhelyén, későbbi lakhelyén, a Krím félsziget keleti partvidékén élt évezredekkel korábban a kimmer–kimmeriosz-nép, ott, ahol mint Homérosz mondja az „Odusszeiá"-ban „vészteli éj feszül egyre a gyarló földlakókra". Kimméria s a régi görögség motívuma számos Volosin-versben megjelenik, az élet évezredekre visszatekintő szemléletének fontosságát hangsúlyozza vele a költő – A szerk.) Művei csaknem hozzáférhetetlenek az átlagolvasó számára, nevét titokzatosság, hallgatás övezi Pedig a költő műveinek hozzáférhetőeknek kell lenniük mindenki számára, hiszen ő az orosz kultúra valóságos jelensége

Emlékszem a hatvanas évek közepére, amikor a Volosin költészetének, költői világának megismerésére vágyó különböző korú emberekkel én is Koktebelbe érkeztem, és benyitottam a költő házába Marija Volosinához, akinek a beleegyezésével lemásoltam nagy értékű verseinek és poémáinak gondosan őrzött gépelt kéziratait, melyeket már régen előkészített egy esetleges megjelenésre. Igen, mert ahogy Bulgakov mondja, „kézirat sosem ég el" Persze Volosin kéziratait nem is vetették soha tűzbe Egyszerűen csak léteznek, évtizedek hosszú során át a legszükségesebb fénnyel ajándékozzák meg az embereket, hogy Goethét ismételjük a kolteszet és az igazság fényével. Rangos irodalomkutatók, Volosin művészetének szakértői kutatják írásait szakadatlanul, folytatják szövegkritikai munkájukat, melynek eredményeképpen költeményeinek és prózájának új kiadásai jelennek meg

A most kovetkező verseket Volosin két kotetéből válogattuk. a „Selva oscurá"-ból (Sötét erdő) es „Az égő csipkebokor"-ból, az utóbbi a „Versek a háborúról és a forradalomról" alcímet viseli.

Hangsúlyoznunk kell, hogy Volosin minden konyvében ugyanazon egésznek a kifejezője

A „Selva oscura" kotetcím Dante „Isteni Szinjáték"-ára vezethető vissza. Ezt irja Volosin „A haború és a forradalom megakadályoztak abban, hogy onálló kotetben adjam ki ezeket a verseket azokban az években, de egyes darabok egy másik verseskotetembe azért bekerultek. A háború kezdetetől már nem irtam tiszta lírat, néhány versemet azonban, melyeket az ezt kovető években irtam, belevettem ebbe a kotetembe" A „Selva oscura" természetes folytatása a „Kalandozások evei" (1900–1910) című verseskönyvnek, amely a költő első kotete volt Kulonos figyelemre tarthat szamot az „Arcok" című ciklus, mely kortársainak sajátos, impresszionista portréit rajzolja meg, olyanokét, akiket Volosin jól ismert 1912-ben, amikor már az Orosz Irodalom Barátai Tarsaságának rendes tagja, Volosinban „belső fordulat" áll be a költői alkotással kapcsolatban. Tudatosan elfordul a szimbolistáktól. Új, érett korszaka kezdődik, telve elfogulatlan igazsággal. A megfeszített gondolkodás szárnyalása ez

Az „Égő csipkebokor" című kotete, amely 1914 után irt verseit és poémait tartalmazza, roppant fontos a költő Volosin fejlődésének igazi megértéséhez. Teljes egészében ez a konyv sem jelent meg, csupán folyóiratokban publikálták egy részét, néhány darabja pedig még a költő életében bekerult versgyűjteményeibe Ezek ma már konyvritkaságoknak számítanak. Volosin költói tevékenységének utolsó napjáig dolgozott a konyv szovegén és szerkezetén. A versek témái kulonbozoek, történelmi kitekintésuk széles korű Vannak itt versek az 1905-os forradalomról, a nagy francia forradalomról, az első világháborurol, az orosz „lázadókról" – Razinról, Pugacsovról, Avvakum protopópáról, az októberi forradalomról, a polgárháború eseményeiről Az epikus jelleg áll a konyv előterében. A történelmi krónikáig, a jellegzetes naploformaig, a végbemenő események költői kommentálásáig és szigorú dokumentálásáig jut el a költó. Megváltozik versének csengése, megváltozik palettaja is. Vilagosabbá válik Volosin állampolgári álláspontja. Igen fontos a költő némely magyarázata, melyeket ennek a korszaknak a verseihez irt „Korunk okos megkozelítése igen nehéz és ritka. A lírai műhoz elegendő egyfajta életérzés és élmény, de ez egyáltalán nem elég a mindennapok témáiról irt versekhez. Fel kell ismerni azt, ami történik A jelenre reagáló költő két egymassal ellentétes tulajdonságot kell, hogy egyesítsen magában. egyrészt az elemző értelmet, másrészt a mély hitet népének elhivatottságában .. Nincs annál nehezebb, mint megtalálni a jelent meglogalmazó szót. A művészi szó, kulonosen a versbe foglalt szó, nem viseli el azt az egyezményes, felszínes, újságba való, társaságbeli igazságot, amelybe az elfutó pillanatokat gyomoszoljuk Ahhoz, hogy meglássuk a végbemenó jelent a történelem altalános folyamatában, el kell tőle távolodnunk bizonyos távolságra. Ezt a távolságot általában az ido hozza meg. Ha azonban a költő a megfelelő perspektivikus szoget már most, a végbemenő pillanatban meg akarja találni, a maga világszemléletében, a világtörténelem fejlődésének menetéről kialakított elképzelésében kell ezt a rálátást fellelnie. Ezeket a kovetelményeket állítjuk a költő elé, ha a jelenről szóló irásra vállalkozik .. Én. . nepemnek csak a helyes és egyenes utat tudom kívánni, amely pontosan megfelel történeti, egyetemes emberi elhivatottságának. Igazán hálás lehetek a sorsnak, hogy arra méltatott, hogy az általunk átélt időkben éljek, gondolkozzam, és irjak."

Kulonosen élesen fogjuk fel ezeket a szavakat napjainkban, a szovjet társadalomban végbemeno gyokeres változások korszakában.

Igen, Volosin költői szava nagyon sok jelentésú, súlya van, nem veszített aktualitásából.

SZOKOLAY KÁROLY fordítása

MAKSZIMILIAN VOLOSIN

Belmont

Hatalmas, sebhely marta homlok,
a zöld szem szemöldöktelen,
gödör, amit a bánat ásott,
s mámoros fürtök fejeden.

Milyen férfias ez a forma,
gyermekcsínyt vegyít és erőt.
Velasquez is festhette volna
Toledo hegyei előtt.

Arcodhoz kard és selyem illik
és sötét szilvakék köpeny;
sok kacskaringó s szóárny rejlik
e díszes beszédszöveten,

mint velúrkesztyűs kézben tartva
kardpenge és a markolatja.
Hangod meg játszva váltva versre,
csillog, könnyedén megfeszülve.

Ruganyos, pengő ez a hang...
Nincsen benne lantnak zúgása,
de acélél, tőr csattogása,
amint a pontos kéz lecsap.

Mert büszke spanyol őseidről
szólnak ritka riposztjaid,
s csengve beszélnek győzelemről
vonuló díszes rímeid.

1915

R. M. Hin

Önhöz lépek be én most képzeletben...
Itt vannak ők, s itt van, aki már nincsen,
de ki nem halt meg, itt él megújulva,
fogságukban ver a szíve, igen...
Ez Baudelaire, ez Flaubert normann bajúsza,
a kétkedő France, s a szent szatír: Verlaine,
Balzac-kovács, a pénzverő Goncourt-ok,
falakról néznek le a fanyar arcok,
szigorúan. S alszik szattyánkotésben
lelkük, szellemük, lázongásuk szépen...
Hívuk vagyok... De jobban izgat engem
a visszhangja itt elzengett szavaknak...
Itt orult on Vlagyimir Szolovjovnak
– kereszttel lenne szép, tevebekecsben.
Bibliai szép próféta-feje
ide hajolt, e széktámlákra le
Hozta onnek Flaubert-t, mint a Koránt.
Ember- s izlésformáló, ide járt,
a vad oroszok tuzét pazarolta.
Hogy rogzítsuk a némuló beszédet?
Hogy zengjen szíve és dallama újra?
Mikor a szavak dobolnak s zenélnek?
Szívemben él a beteg Sztorozsenki
bolcs ősz feje két keskeny váll között
Mit elfeledtek, nem gondol rá senki,
maga koré gyujtotte on orok
helyre fél Európa titkos fényét:
Brandest, Bangot, Tanyejevet, Minclovot
és Konyit... Naplóját most nyissa újra.
Vert medálon nézem a bronzprofilját...
A kéz onkéntelen krétáért nyúlna...
S az elme kodos távolokat jár át...
Konyvet lapozva hallik susogás,
szavak hanglejtésén és dallamán
villan sok arc, eset, találkozás..
Így égtek itt a tüzek hajdanán..

1917

SZOKOLAY KÁROLY fordításai

R. M. Hin Raisza Mironovna Hin írónő, Volosin ismerőse volt

Élősdi férgek

És megjelentek új élősdi férgek.
Dosztojevszkij

A jóslat teljesült: befészkeltek a férgek
Lélekbe, testbe, álomba és gondba.
„Nincs nálam igazabb" – mind, mind ezt mondja.
Kézművesség, földművelés s a gépek
Maradtak. A népekre ráborult
Az őrjöngés, tépték egymást üvöltve,
Ezredekben meneteltek, s a földre
Ráhozták a dögvészt, ínséget, háborút.
Lélek szobrásza, aki lelkesítve itt vagy,
Mondd el, hogy felnőttünk a szenvedéshez,
Hogy a szépség menti meg a világot,
Hogy minden ember, aki élni vágyott,
Mindenkiért, mindenben mindenki előtt vétkes!

Koktebel, 1917. december 10.

Feodoszija

Antik város, akit „megmentett Isten",
Vagy: „Isten adta" – a név gondos őr,
A „szociális paradicsom" itt lenn.
Fekete-tenger messzi kikötőiből
Katonák szállítottak gazdag árut,
Felcsigázva az árat, ahogy tudták –
Árultak diót, száz rubelért pudját,
S török lányokat, ötvenért egy párat,
Ugyanazon a piacon, ahol a szláv
Rabszolgákat árulta a tatár.
De a kultúra nem az a határ,
Melyen átlépve bölcsek a buták,
S ügyesebbek nem lesznek a suták.
Még tart az alku. Menedékre leltek
A szabadságtól megrészegült lelkek –

Kikötöttek az öbölben, s feleltek
A megadott jelre, s kioltva a világot
Nemezcsizmák derengtek s köpenyek,
Villogtak szuronyok, gépfegyverek.
Leeresztve a hidat, kirakodtak,
Utána már nem sokat huzakodtak:
Elindultak megszállni a Tanácsot.
Román bolsevikok jöttek a ködön át,
És jöttek trapezunti katonák,
A „Hetesek", „Hármasok", „Rumcserod"-ok
S „Központi Flotta" – a bátor heroldok.
És odesszai anarchisták,
És anarchista-kommunisták,
És anarchista terroristák,
És különleges betörők.
S úgy összegabalyodtak a fogalmak,
A burzsuj így könyörgött: „Ó, örök
Isten, tartsd meg a bolsevik hatalmat!"
Ezekben a napokban érkezett
A kikötőbe egy török cirkáló:
Az orosz Tanács nekik – kenyér és só –
Adott politikai bankettet.
Szónokok szóltak, ázott a torok,
Az aranyszájú agitátorok
Beszéltek, köszöntve testvér a testvért,
A török proletárt, édes rokon-vért.
Mindegyik a néptribun pátoszával
Zárta tósztját, a végszó a poháré:
„Éljen a kommün" – s ami még jön, rávall:
„S a Harmadik Internacionálé!"
A szónok a csikket asztalra tette,
S leült. Egy török tiszt állt fel helyette:
Mundér, fez s egy csomó kitüntetés.
Mélységes mély csendben szólalt meg, és
Ezt mondta: „Mi hallgattunk és bámultunk csak
S amit láttunk, hallottunk kint, bent,
Pontosan megjelentünk mindent
Dicsőséges – Szultán urunknak."

Koktebel, 1919. augusztus 24.

KÉPES GÉZA fordításai

MAKSZIMILIAN VOLOSIN

Művészi elveimről és költészetemről

Oroszországról szóló verseimet, melyeket a forradalom alatt írtam, valószínűleg úgy fogadják majd, mint költői újjászületésem megnyilvánulásait

Engem a forradalom előtt a legkevésbé nemzeti költőnek tartottak Úgy tekintettek, mint aki úgy ír oroszul, mintha franciául írna. De ez csak külső eltérés. Ugyanazzal az alkotói módszerrel közelítettem meg a mai orosz és történelmi témákat, mint alkotásom első időszakának lírai tárgyait Eszméim ugyanazok maradtak Kulonbség csak a színskálában van, ami a témáktól függően változott, de lehet, hogy a magasabb formatudat miatt is alakult.

Sem a háború, sem a forradalom nem rémisztett meg engem. És semmiben sem csalódtam már régóta vártam ezeket az eseményeket, és meg kegyetlenebb változatokra is el voltam készulve. Nem csalódtam – ellenkezőleg · úgy éreztem, hogy tudok alkalmazkodni a forradalmi élet korulményeihez.

A politikai gazdaságtan elvei tökéletesen megfeleltek az én fizetés és adasvétel iránt érzett utálatomnak. Az 1919-es év engem a társadalmi tevékenység felé lokott A terror és az éhínség poklának legmélyebb régióiból mentettem meg az emberbe vetett hitemet. Ezek az évek a leggyumolcsozőbbeknek bizonyultak költészetemben minőség és mennyiség tekintetében egyaránt.

Kizárólag mai témákról írok – Oroszországról és a forradalomról . A kibontakozó történelmi tragédia mélységesen magaval ragadott, és halás vagyok sorsomnak, amely azzal tuntetett ki, hogy ilyen korszakban élhetek Csak azt szeretném, ha minden sikerulne szavakba onteni, amit az ember lát és átél Az ember szamomra fontosabb, mint elmeletei és meggyőződései

Azt, hogy érett korban adatott átélnem az orosz forradalmat, nagy szerencsémnek tartom.

A föld arcképe, színei, vonásai földtörténetileg alakulnak Ugyanúgy, mint az ember arculata, amit ugyanúgy a ráncok, sebhelyek, sebek formálnak, amelyeket a természeti katasztrófák és emberek és pillanatok megpróbáltatásai hagytak rajta Ebben van a Történelmi Tájkép értelme.

A művésznek át kell élnie annak a földnek szenvedéseit, oromeit, amelyről ír A szív tapasztalata – amely a vágyak homályából ered – és a lépcsőfokok tapasztalata, amely a vágyakozásnak minden osvényét érinti, nem adnak kevesebbet az embernek, mint a szem által szerzett benyomások

A bolsevizmus váratlan és mélységes igazságot mondott Oroszországról Ezt az igazságot kell majd osszekapcsolni egész világfelfogasunkkal és Oroszország ideológiai megkozelítésével. Ezért a bolsevizmus volt és valószínűleg marad is az orosz költészet legmélyebb és leggyumolcsozőbb témája.

A kommunizmust én nem mint politikai direktívát fogadtam el, hanem mint erkolcsi imperativust.

1930

KÉPES GÉZA fordítása

МАКСИМИЛИАН ВОЛОШИН

Газеты

Я пробегаю жадным взглядом
Вестей горючих письмена,
Чтоб душу влажную от сна
С утра ожечь ползучим ядом.

В строках кровавого листа
Кишат смертельные трихины,
Проникновенно-лезвиины,
Неистребимы, как мечта.

Бродила мщенья, дрожжи гнева,
Внимают в мысль, гниют в сердцах,
Туманят дух, цветут в бойцах
Огнями дьявольского сева.

Ложь заволакивает мозг
Тягучей дремой хлороформа,
И зыбкой полуправды форма
Течет и лепится, как воск.

И гнилостной пронизан дрожью,
Томлюсь и чувствую в тиши,
Как, обезболенному ложью,
Мне вырезают часть души.

Не знать, не слышать и не видеть...
Застыть, как соль... уйти в снега...
Дозволь не разлюбить врага,
И брата не возненавидеть!

12 мая 1915 Париж

MAKSZIMILIAN VOLOSIN

Újságok

Mohó pillantással végigfutom
Az újsághírek égő lapjait,
Hogy álomtól még nyirkos lelkem itt
Marassam méreggel, ahogy tudom.

Papírlap zizeg, alamuszi, álnok –
Nyüzsognek rajta csúszó-mászó férgek:
Mindent átfúrnak, semmitől se félnek,
Elpusztíthatatlanok, mint az álmok.

A bosszú kovásza, gyűlolet élesztője
Kodbe lokl a lelket, s meg nem állva
Kivirul a kegyetlen katonába,
Sátáni vetés tüze éled tőle.

Hazugság borítja be az agyat
Kloroformmal és sűrü kábulattal –
Féligazságok homokként hullnak, jaj,
S ahova érnek, mint viasz, ragad.

És lassan észreveszem, amint itt e
Szétbomlasztó magányban eltöprengek,
Hogy hazugsággal érzéstelenítve,
Kioperálják jobb felét lelkemnek.

Nem tudni, nem hallani és nem látni...
Sóbálvánnyá válva a hóban elmerülni.
Az ellenséget soha nem gyűlölni
S testvért szeretni... Ez nem parancs –
hát mi?

Párizs, 1915. május 12.

KÉPES GÉZA fordítása

MIHAIL LIFSIC

Beszélgetések Lukács Györgyről

Sziklai László interjúja

Sziklai László 1974. november 14. és 1974. december 28. között néhány napos időközökkel hét alkalommal folytatott beszélgetést Mihail Lifsiccel, a marxista esztétika kimagasló egyéniségével, aki fiatalon Lukács György kollégája, barátja és szellemi társa volt a magyar filozófus és esztéta Moszkvába érkezésének legelső időszakától, 1930-tól kezdve. Összeállításunkban e beszélgetéssorozatból (amely hamarosan megjelenik a Gondolat Kiadónál) azokat a részeket emeltük ki, amelyek Lukács szovjetunióbeli munkásságának legfontosabb állomásait érintették, s a küzdőtárs szemével láttatják nézeteit.

– 1930-ban Lukács György Moszkvába érkezett, és nemsokára a Marx–Engels Intézet munkatársa lett. A „Történelem és osztálytudat" új német kiadásához írt előszavában nemcsak arról beszél, hogy ezt az évet döntőnek tartja fejlődése, a marxizmushoz vezető útja szempontjából, hanem arról is említést tesz, hogy megismerkedett önnel, és ez életre szóló barátságuk kezdetét jelentette; másrészt, hogy itt értette meg, hogy az esztétika szerves része a marxizmusnak. Hogyan ismerkedtek meg?

– A Lukáccsal való megismerkedés természetesen az én életemben is nagy szerepet játszott. Amikor arról beszéltem önnek, hogyan alakult ki a világnézetem a húszas években, nem azt akartam mondani, hogy más emberek nem hatottak rám. Az első helyek egyike az ön kiváló honfitársát, Lukács Györgyöt illeti. Moszkvába kerülése segített megtenni néhány új lépést, vagy ha úgy tetszik, még egyszer magamra találni az ekkorra megváltozott körülmények között. Amikor Lukács Moszkvába érkezett, már volt két-három fiatal követőm, a húszas évek végén mégis elég magányos voltam. Lukácsban olyan emberre találtam, aki rengeteget tudott a világkultúráról, és óriási tapasztalata volt a kor életéről, beleértve a politikai életet is. Sokat merítettem beszélgetéseinkből, s ami a legfőbb, ellenőriztem saját nézeteimet. Csodálatosképpen olyan beszélgetőpartnert találtam benne, aki erre teljesen föl volt készülve, és más oldalról, a maga útján ugyanahhoz a célhoz tartott.

– Egyébként ő is csodálkozott, hogy olyan emberre talált, akinek vele többé-kevésbé egyező eszméi vannak. Ott ismerkedtek meg a Marx–Engels Intézetben?

– Hogyan ismerkedtünk meg, milyen körülmények között? A Marx–Engels Intézet akkori igazgatója, Rjazanov engem bízott meg a történetfilozófiai kabinet szervezésé-

nek előkészületeivel. Kaptam egy nagy, boltozatos mennyezetű szobát, annak az ódon grófi háznak az alagsorában, melyben a Marx–Engels Intézet volt akkoriban. Könyvekbe voltam merülve, lefoglalt a tervkészítés *(Spiegel des Kabinets)*, amikor egy szép napon nyílt az ajtó, beállított Rjazanov, és magával hozott egy kis termetű, az akkori moszkvai módihoz képest elég furcsán öltözött embert. Bricseszben és térdharisnyában volt, szarvasbőr mellényt viselt.

– *Bécsből érkezett.*

– Rjazanov így szólt hozzám: ez Lukács elvtárs, ismerkedjenek meg. Ő is a történetfilozófiai kabinetben fog dolgozni. Akkor én huszonöt éves voltam, Lukács, ha nem tévedek, negyvenhat. Így kis híján kétszer annyi idős volt, mint én. [...] Később Lukács azt mondta nekem, hogy élete legjobb napjait töltötte a „Rjanazov-pincében". Tréfásan pincének nevezte azt a magas, boltozatos alagsori szobát, ahol történetfilozófiai kabinetünk volt. [...]

Ha szabad így mondanom, Lukácsot „megfertőztem" a Marx és Engels esztétikája iránti érdeklődéssel. Első tanulmánya e témában, a Marx és Engels levélváltása Lassalle-lal a „Franz von Sickingen"-ről, a Lityeraturnoje Naszledsztvóban jelent meg, amellyel kapcsolatba kerültem, miután itt jelent meg a Hegel irodalmi örökségéről írott cikkem. Ugyancsak én hívtam föl Lukács figyelmét a Friedrich Theodor Vischer *Esztétikájából* készített Marx-kivonatokra, amelyeket a moszkvai Marx–Engels Archívum őrzött. Összefoglaló munkámban csak nagyon futólag tudtam kitérni rájuk. Lukácsnak ez a második cikke szintén a Lityeraturnoje Naszledsztvóban jelent meg, az én közbenjárásomra. [...]

Gondolom, bennem épp azt találta, amit akkor a moszkvai környezet adhatott neki. Annak a régi dogmatikus marxizmusnak a válságévei voltak ezek, amelyből Lukács kiábrándult, akárcsak én, bár nála az első időkben ebből a kiábrándulásból a *Történelem és osztálytudat* című könyvének gyengeségei származtak. A húszas évek végén adták ki Lenintől a *Filozófiai füzeteket*, Hegel műveiről írt kivonatait, és új lehetőség nyílt Marx és Engels klasszikus filozófiáját összekapcsolni a leninizmussal. A tükrözés lenini fogalma, a viszonylagos és abszolút igazság dialektikája, e dialektikus ismeretelmélet összefüggése a politikával, a bolsevizmus tapasztalatával – mindez és még sok más egyszeriben beszélgetéseink tárgya lett.

– *Az 1929–1931-es évek mindenképpen fordulatnak tekinthetők a szovjet ideológiai, kulturális és irodalmi életben.*

– Az én cikkem, akárcsak Lukács két tanulmánya, valamint Franc Siller könyve, az *Engels mint irodalomkritikus*, jókor jelent meg. A vulgáris szociológiai iskolák, amelyek a húszas évek marxista irodalmában jogot formáltak az uralomra, válságba kerültek. Ez a válság természetesen összefüggött az ország politikai életében végbement változásokkal. Nagy változások előtt álltak az irodalmi élet formái is, ezek meg is történtek 1932-ben, amikor feloszlatták az úgynevezett proletár írószervezeteket, például a RAPP-ot, és megkezdődtek az előkészületek az írószövetség létrehozására. Lejárt az ideje a szélsőséges „baloldaliságnak", a különböző ideológiai és kulturá-

lis elhajlásoknak, azoknak, akik „megszédültek a sikerektől", ahogy akkoriban mondták. [...]

Mi Lukáccsal azon az álláspontón voltunk, hogy a „lenini szakasz", ahogyan akkor mondták, hatalmas forradalom a marxista filozófiai gondolkodásban, és ezen a véleményemen mind a mai napig egy szemernyit sem változtattam. Lenin filozófiáját természetesen nemcsak tulajdonképpeni filozófiai műveiben kell keresni, hanem minden politikai cikkében vagy beszédében. [...]

Egyáltalában, közös irányzatunknak éppen az volt a lényege, hogy a formanyelv mindenekelőtt a szellem nyelve, a gondolat nyelve, és végső soron a dolgok nyelve, azé a valóságé, melyet a művész tükröz. Így például Lukács György a regényről írt művében azt igyekezett bemutatni, hogy a formák és műfajok elválaszthatatlanok a társadalmi-történelmi tartalomtól. És hogy valamely formai minőség, hangzás tulajdonképpen a szellemi tartalom lefordítása egy másik nyelvre; a szellemi tartalom pedig nem egyéb, mint az objektív valóság fokainak a visszatükrözése. Ez a gondolatmenet nagyon nagy ellenállásba ütközött. Nagyon jól emlékszem arra a Kommunista Akadémián rendezett vitára, melyen sokan támadták Lukács regénycikkét, köztük Pereverzev, aztán az ő tanítványa, Poszpelov és mások. Azt bizonygatták, hogy a regényt nem lehet történeti-szisztematikus módon, mint a társadalomtörténet meghatározott fokának tükröződését vizsgálni. Úgy képzelték a dolgot, hogy ha a regény burzsoá hősköltemény, és ebben bizonyos fokig ellentéte a népeposz hősköltészetének, akkor ennek az irodalmi műfajnak már nem is lehet olyan örök kategoriális jelentősége, amely a tisztán formális esztétikai elemzés tárgyává tenné. Tisztán formális esztétikai elemzés persze nem lehetséges, de abból, hogy a regényforma történetileg jön létre, egyáltalán nem következik, hogy ne szolgálhatna az emberiség további történetében is számos újabb átalakulás formájául, hogy ne léphetne be az esztétika formális fogalmai sorába. [...]

... azt mondanám, hogy Lukács világnézetében már korábban beállt egy fordulat, egész korábbi fejlődésétől előkészítve: 1930-ban, amikor először érkezett hozzánk. Jól látható ez nemzetközi téren. Amikor visszatért Németországba, végleg szakított a frankfurti iskolával, és ekkortól lehet mondani, hogy ő már a „moszkvai Lukács". Egyéni fejlődésében hatalmas szerepet játszott a Kommunista Internacionáléban végzett tevékenysége, a magyar kommünben való részvétele és még előbb internacionalista állásfoglalása az első világháború alatt. Mindez szorosan összefügg. De egész későbbi tudományos munkásságára nézve döntő jelentőségű volt az a moszkvai közeg, amelybe került. Ez kétségtelen tény.

Természetesen nemcsak felhasználója volt a Szovjetunió szellemi életében végbement változások gyümölcseinek, de hozzájárult azzal, amit széles műveltsége, mély művelődéstörténeti tudása és, végül, forradalmi tapasztalata csak adhatott. Ami Lukács publikált munkáit illeti, az ön által említett cikkek már nagyobb elméleti érettséget mutatnak. Jól elsajátította a viszonylagos és abszolút igazság lenini dialektikáját az irodalom és a művészet jelenségeire alkalmazva. De korábban említette egy munkáját... a Marx–Engels és Lassalle közötti levélváltás elemzését. Hadd mondjam el róla, hogy ez nagyszerű marxista mű, Lukács egyik legjobb munkája. Értéke nemcsak

az, hogy először világítja meg mélyen, bár további kifejtést nem fölöslegessé téve, Marx és Engels viszonyát Shakespeare-hez, társadalmi-történeti világnézetük és a németországi forradalmi tapasztalat elemzése hátterén. Fölöttébb fontosnak látom, hogy Lukács elemzése a marxista esztétika problémáit összekapcsolja a demokratikus forradalom tartalmának és mozgatóerőinek lenini értelmezésével. Lukács e munkája alapvetően elhatárolódik a polgári demokratikus forradalomnak a mensevizmusban, trockizmusban és a hasonló irányzatokban uralkodó értelmezésétől. Hozzá kell tennem, hogy *Marx és az esztétika* című munkám e fejezetében magam is Lukácsot követtem, felhasználtam az ő kutatásait, amelyekben, igaz, én is valamelyest részt vettem, hiszen a szemem előtt folytak a Marx–Engels Intézetben. Még nem volt alkalmam és lehetőségem, hogy erről nyilvánosan szóljak, de okvetlenül megteszem, vagyis szeretném aláhúzni, hogy a marxista esztétika e fejezetének, e részének kidolgozása Lukács műve. A marxista esztétika más kérdéseiben Lukács járt az én nyomomban, amint ezt ő maga is nemegyszer elismerte. De ebben a fejezetben az első elemzés egészen az ő érdeme. [...] A Marx–Engels és Lassalle közötti levélváltás elemzése pedig épp azért volt fontos, mert a haladás belső antagonizmusának általános felfogásáról áttért az olyan különös fogalomra, mint a polgári forradalom. A kapitalizmus korát általában a haladás és hanyatlás egységében nézik, de ellentmondásos egy olyan jelenség is, mint a polgári demokratikus forradalom, melyet pedig gyakran túl elvontan fognak föl, nem a belső megkettőződésében fellépő ellentétek egységében vizsgálnak, nem látják, hogy szétválik két ellentétes, osztályjellegű irányzatra: a legfelső rétegekére, a voltaképpeni burzsoá vagy földesúri-burzsoá rétegekére és a népi, forradalmi népi rétegekére, amelyek átmennek, átnőnek kommunista irányba. Ez természetesen lenini eszme, logikusan következik a leninizmusból, de esztétikára való alkalmazása Lukács műve, az ő érdeme. Hamarosan, 1934-ben, védelmembe kellett vennem Lukács cikkét azzal a váddal szemben, hogy úgymond „trockista" és így tovább, ebben a stílusban. Sikerült is visszavernem ezeket a támadásokat, és bebizonyítanom, hogy e munka nagy érdeme éppen az, hogy a leninizmushoz kapcsolódik.

Emlékszem Lukács remek cikkére az irodalmi hősről. Nagyon időszerű volt az a mi szovjet irodalmunkban. Ekkoriban elterjedt nálunk egy olyan előítélet, hogy a nép sűrűjéből vett hős pszichológiája szorítkozzon a gondolatok és érzések kifejezésének az egyszerű emberek mindennapi beszédében fellelhető lapidáris és sekélyes formáira. Lukács azt hangsúlyozta, hogy a szocialista irodalom pozitív hőse legyen gondolkodó ember, és a műből megismerhető intellektuális arculata szellemileg gazdagítsa az olvasót. [...] Szembefordult egy burzsoá előítélettel, amelyet követve az irodalom igyekezett primitivizálni az ábrázolt ember arculatát. Ezt azzal indokolták, hogy ez az ember paraszt vagy munkás, tehát szükségképpen primitív. De e tévút alapmotívuma analóg volt azzal, ami Nyugaton is fellépett: közönséges antiintellektualizmus. Lukács szembefordult ezzel az irodalmi tendenciával. Ezért volt cikke aktuális a mi viszonyaink között. [...]

Tudja, mindig irigyeltem Lukácsot elképesztő belső összefogottságáért és ebből következő munkabírásáért. Bármilyen élethelyzetben, akár egy kunyhóban is folytat-

ta volna egyenletes életrendjét és munkáját. Nem dicsekedhetem azzal, hogy Moszkvában valami nagyszerű életkörülményei lettek volna. Akkoriban nálunk, Moszkvában nehéz volt a lakáshelyzet. Nem volt külön lakása, másokkal lakott együtt, de rendes emberekkel, igazán jóban volt velük.

Lakott szállodában is. Azt hiszem, két szállodában is lakott egymás után, aztán kapott egy kis lakást abban a házban, amelynek az udvarán a Kommunista Akadémia épülete állt. Egyébként hadd mondjam el, hogy Lunacsarszkij utolsó levelében, melyet Mentonból írt, ahol lassan haldokolt, sürgette, hogy Lukácsnak adjanak lakást. Őszintén szólva, a mi akkori lakásviszonyainkhoz mérten Lukács remekül lakott Moszkvában. [...]

Nagyon sokat dolgozott, és ismétlem, nagyon szabályos életrendet tartott, egyedül az emigrációs ügyek zavarták. Bizonyára tudja, hogy az emigrációban mindig sok hiábavalóság adódik. Lukácsnak kapcsolata volt a német és a magyar emigrációval is. Néha tréfásan azt mondta, két pörpatvar (szkloka) van a nyakában, „*die deutsche* pörpatvar" és „*die ungarische* pörpatvar". De bár az emigrációs ügyek sok idejét fölemésztették, lélekben egészen benne élt a mi közös szovjet munkánkban. Kitűnően beilleszkedett a Lityeraturnij Krityik tevékenységébe. [...]

A Lityeraturnij Krityik az írószövetség vezető elitjétől független vonalat vitt. De abban igaza van, hogy a Lityeraturnij Krityik sorsa meg volt pecsételve. Sokkal mélyebb okok pecsételték meg. A harmincas évek végén nagyon összekuszálódott a helyzet a Szovjetunióban, és azok a Sztálin nevével összefüggő jelenségek, amelyeknek a harmincas évek elején még nem volt igazi alapjuk, ekkorra már annyira észrevetették magukat, hogy a Lityeraturnij Krityik további tevékenységére aligha volt lehetőség. De még eztán jött a háború, úgyhogy úgyis mindennek meg kellett változnia.

– *Lukács keveset vagy alig valamit tudott oroszul, és ez bizonyára nem könnyítette meg az életét.*

– Keveset tudott oroszul, de azért igyekezett megértetni magát a mi nyelvünkön. És meg kell, hogy mondjam, tört oroszságának megvolt a következménye, először is, saját sorsára nézve, másodszor, a Lityeraturnij Krityik sorsára nézve. De most nem beszélek erről a részben nevetséges, részben szomorú ügyről. Talán máskor.

– *És általában ki fordította le az írásait?*

– Főleg Igor Szac. Olyan felhatalmazása volt Lukácstól, hogy ami nem illik a mi orosz hagyományainkba, és valamilyen ideológiai vagy taktikai megfontolás miatt vitatható volna, azt hagyja el. A fordítással egyidejűleg tehát Szac szerkesztett is, és az így létrejött változatot a szerző, Lukács autorizálta. Talán voltak más fordítók is, lehet, nem emlékszem, de gondolom, főleg Szac fordította. Én kétszer szerkesztettem Lukácsot; a Szovjetunióban megjelent könyvei az én szerkesztésemben jelentek meg, tehát én feleltem az orosz szövegért. Mindkétszer végrehajtottam rajtuk némi szerkesztői változtatást, természetesen Lukács beleegyezésével. Ezt mindig rám bízta, sőt

amikor élete végefelé *Esztétikája* lerövidítéséről és átszerkesztéséről volt szó, levelet küldött nekem, melyben bármilyen változtatásra felhatalmazott engem, de csak engem.

– *Hogyan jellemezné Lukács szellemi arculatát?*

– Ha elgondolom, mi volt Lukács György pátosza, arra a meggyőződésre jutok, hogy szellemiségének eredeti történelmi töltése, hogy úgy mondjam, ősélménye a szembenállás volt a régi, jóllakott, elhájasodott Európával, mely a század elején élte a maga „belle époque"-ját, és ebbe a szembenállásba beleértem a szociáldemokrata opportunizmus és parlamentarizmus utálatát is. Ez a hangulat az első világháború előtti időkre esik – nagyon jól emlékszem rá, Lukács maga mesélte ifjúságáról, és könnyen rekonstruálható korai műveiből is –, és eredetileg irodalmi-esztétikai természetű volt. Irodalmi-esztétikai, némileg romantikus színezetű lázadás volt ez a polgári civilizáció ellen. Ide értem, mint már mondtam, a II. Internacionálé dogmatikus ortodoxiáját is, amely az anarcho-dekadens tiltakozás különböző formáit váltotta ki. Elmondható, hogy ez az irodalmi-esztétikai szembenállás az élet uralkodó formájával – melyet Lukács jól ismert, maga is polgári környezetből jött – nála is magán viselte a kor mérsékelt, előkelő avantgárdizmusának jegyeit. De az ő esetében a polgári kultúra e kritikája idővel meggyőződéses és odaadó kommunista eszmeiséggé változott. Az átmenet már az első világháború idején elkezdődött, amikor szakított Max Weber körével, és internacionalista álláspontra helyezkedett. És e meggyőződéses, odaadó kommunizmusa – hangsúlyozom ezt a kifejezést – magán viselte a *lemondás* árnyalatát, azt, amit Goethe nyelvén *Entsagung*nak mondanak. Ez a vonás *mutatis mutandis* mindvégig megmaradt Lukácsnál. Különösen jól észrevehető ez stílusa fejlődésén: a háború előtti korszak keresett esszéizmusától „baloldali gyermekbetegsége" és első filozófiai műve, a *Történelem és osztálytudat* idejének sajátos forradalmi gnóziséig és tovább, a stilisztikai lemondásig, igen, egyfajta lemondásig, amely kifejeződött abban a későbbi szokásában is, hogy diktálta műveit, méghozzá, mint nemegyszer kijelentette előttem, bizonyos közömbösséggel az iránt, *hogyan* mondja, a lényeg, hogy mondassék. Igen, én mindebben egy finom, előkelő, művelt lény lemondását látom, aki következetesen, sőt mámorosan megtagadja ezt a kifinomultságot, akár Lev Tolsztoj, amikor megtagadta műveit – de persze azért másféleképpen. Emlékszem, milyen felemás érzéssel beszélt nekem Lukács értékes könyvekkel és műalkotásokkal zsúfolt heidelbergi lakásáról. Ennek az egész választékos, tökéletes, szellemileg kifinomult életmódnak gondolkodás nélkül hátat fordított, mindent odaadott a kommunista pártnak, s a forradalom egyszerű katonája lett.

– *Tehát volt mit vesztenie.*

– Igen, jól mondja. Így van: olyan ember volt, akinek volt mit veszítenie. És ő következetesen, végleg lemondott minden más lehetőségről, bár neki – nem úgy, mint másoknak, köztük sok üldözőjének – volt mit feláldoznia, és volt mit veszítenie. Azt hiszem, személyében a századelő, Simmel és a Simmel-kör korának európai baloldali értelmisége megtette a legtöbbet, amit tehetett. Szakított azzal a morálisan

és politikailag korlátozott látókörrel, amely mondjuk Blochot Blochhá, Poppert Popperrá és Heideggert Heideggerré tette. Lukácsnak nem esett volna nehezére, hogy kimódoljon valami különleges intellektuális pózt, azt variálgassa, és így hozzáigazítsa életének különböző oldalait – ahogyan a mai modernista művészek, akik kialakítanak maguknak valamilyen manírt, s mindegyre ezt ismételgetik különböző módon. Nem került volna fáradságába, de ő inkább szakított környezetével, és az új világhoz csatlakozott. Kezdetben mint neofita képromboló, aztán mint a leninizmus szintjére emelkedett gondolkodó. [...]

– *Ez az a mozzanat, amelyet Lukács élete és tevékenysége moszkvai fordulatának nevez. Épp ez az, amire gondol – igaz, más formában fejezi ki magát, nem ezekkel a kategóriákkal.*

– Ha elővesszük, amit Lukács 1930 előtt írt, és összevetjük azzal, amit a harmincas években írt, és aztán került be a nyugati marxista gondolkodás vérkeringésébe, akkor minden lelkiismeretes kutató azt fogja mondani, hogy az előző fejlődés, bár önmagában nem érdektelen Lukács számára, csak *Vorgeschichte* volt ahhoz képest, ami 1930 után kezdődött el nála. És ha világnézetének moszkvai fordulatáról beszélt, ebben az értelemben tökéletesen igaza volt. Moszkva, a harmincas évek szellemi mozgása valóban gyökeres forradalmi változást idézett elő szellemi tevékenységében, és a húszas évek Lukácsát egy szemléletes vonás választja el az új Lukácstól, aki szerintem az egyetlen és végleges Lukács. [...]

És ha azt mondtam, hogy teljesen fel voltam készülve a legkomolyabb beszélgetésekre igen különböző, politikai és filozófiai témákban – s e beszélgetések egy évtizeden át vagy még tovább rendszeresen folytak közöttünk –, akkor, hogy megmagyarázzam ezt, mindenekelőtt hadd mondjam el, hogy nem személyes kiválóságomról volt szó, hanem egy helyzetről, amelybe egyszerűen születésem folytán kerültem: a sors által adott kiváltság volt ez. Ha Lukács irántam való, hamar megmutatkozó vonzalmára gondolok, a tőle és feleségétől, Gertrúdtól – e legnemesebb és számomra feledhetetlen asszonytól – felém áradó bensőséges vonzalomra, azt hiszem, idősebb barátom bennem épp annak az „ősélménynek" valamilyen forrását találta meg, melyhez ő csak élete és gondolkodása bonyolult és hosszan tartó munkájával jutott hozzá. [...]

– *A harmincas évek szellemi jelenségeiről mondottak alapján érthetőbb, miért volt olyan jelentős, hogy Lukács hozzáfogott nagy munkájához, a fiatal Hegelről szóló mű megírásához. Beszélne a könyv születéséről, és arról, hogyan dolgozott rajta Lukács, miről beszélgettek e munka kapcsán? Azért is kérdem ezt, mert világos, hogy önnek is része van keletkezésében, hiszen Lukács a művét önnek ajánlotta.*

– Lukács, aki remekül ismerte a nyugati Hegel-kutatást, és hatalmas tehetsége volt a konkrét történeti vizsgálathoz, a harmincas években nem kevés időt fordított arra, hogy helyreállítsa az annak idején Nohl által közzétett töredékek sorrendjét. És erőfeszítése nem volt hiábavaló. *A fiatal Hegel* című munkája egyfajta forradalmat hozott a Hegel-irodalomban.

A szokványos – ahogy némi alappal nevezzük – polgári Hegel-irodalom persze felemásan viszonyul Lukács könyvéhez. Egyrészt nem tudja letagadni, hogy a könyv e terület egész kutatói gondolkodását megtermékenyítette, amikor Hegel eszméit összefuggésbe hozta kora reális forradalmi tartalmával, a francia forradalommal és az angol politikai gazdaságtannal, a polgári demokrácia és a kapitalizmus fejlődésének problémájával, ami teljesen hiányzott az előző Hegel-irodalomból (ha nem számítjuk azt a néhány utalást, amely annak idején egy nagyon értékes munkában, Franz Rosenzweig könyvében, a *Hegel und der Staat*ban szerepelt). Lukács könyvének nyugati megjelenése után létrejött egy hatalmas irodalom, amely Hegelt olyan témákkal kapcsolatban tárgyalja, mint a „munka", „elidegenedés", „polgári társadalom". Ezzel együtt a nyugati Hegel-kutatók az esetek többségében igyekeznek valahogyan elhatárolódni Lukácstól, egyoldalúsággal vádolják, és egyáltalán mint idegent, nem mint sajátot kezelik. Ez egészen természetes. [...]

Lukács könyvében, *A fiatal Hegel*ben kifejezésre jutott a filozófiai gondolkodás reális történelmi tartalmának leninі értelmezése Hegelre alkalmazva Ez az értelmezés annyira átformálja a filozófus alakját, hogy [. .] a kortárs olvasó előtt egy hatalmas, józan elme, kora létének leglényegesebb kérdéseit értő ember jelenik meg, aki semmi esetre sem marad el a gondolkodás konkrétságában azoktól a tudósoktól, akik Angliában és Franciaországban megteremtették a klasszikus politikai gazdaságtant, a polgári civilizáció mélyre ható kritikáját, egyszóval egy olyan ember, akinek magas rendű eszméi méltán szolgáltak a marxizmus forrásául Hegeltől persze nem lehet lehetetlent követelni. Olyan időszakban élt, amikor maga a történelmi látóhatár nem engedte meglátni azt, amit megláthatott Marx és Engels. [...]

– Lukács Hegel-könyvének a sorsa kezdetben elég szerencsétlenul alakult, mert megírása után nem jelent meg. És on talán meg tudja mondani, mi volt az akadálya e nagy mű megjelenésének

– Lukács a harmincas évek vége felé fejezte be munkáját, amikor bonyolultabbá váltak a filozófiai művek megjelentetésének feltételei, különösen ha a gondolat némileg szabadabban szállt bennük. Említettem már, az volt a paradox, hogy írtunk Hegelről abban az időszakban, amikor Hegel filozófiája nem állt kegyben, a hozzá való kulonos ragaszkodásban veszélyes ideológiai elhajlás forrását látták. A harmincas évek végén egy ilyen, Hegelről szóló monumentális műnek, méghozzá korai alkotó korszakáról szóló bonyolult konyvnek, amely megértést igényelt, a fiatal Hegel némely kvázi-teológiai fejtegetésének a megértését, természetesen még kevésbé volt esélye a megjelenésre. [...] Nos, ezért nem jelenhetett meg Lukács munkája, és úgy emlékszem, ő nem is szorgalmazta aktívan konyve publikálását. Rogton azután, hogy befejezte, dühödt vita kezdődott harmincas évekbeli eszméink korul, amelyben minden talpalatnyi foldért, minden szóért meg kellett küzdeni. Aztán jött a háború, és a maximum, amit Lukács ebből a konyvből kihozhatott, az volt, hogy 1943-ban a Filozófiai Intézetben ennek alapján ítélték meg neki a filozófia tudományának doktora címet. [...]

– Miután 1939-ben megjelent Lukács könyve, „A realizmus történetéhez", megint nagy és széles körű vita zajlott le, s ennek során az „áramlatot" új támadások érték. Ekkor ön nagyon fontos új tételeket mondott ki.

– [...] Az ellenfél e sok érdekest és értékest tartalmazó, s ami a fő, az irodalomtörténet dialektikus elemzésének konkrét mintáit adó könyv megjelenését használta fel arra, hogy nekünk rontson.

Míg az első vitában azt kellett bizonyítanunk, hogy a művész, még ha nem vallja is elvontan haladó eszmék egy bizonyos summáját, az objektív valóságot tükröző igazi művész lévén, ideológiája ellenére is lehet az irodalom nagy és értékes alakja – és Engels ismert kifejezésével ez a realizmus diadala –, addig a harmincas évek vitáiban bűnünkül rótták föl, hogy meg akarjuk mutatni: a művész világnézete, melyet gyakran korántsem haladó hangok színeznek, bonyolult kerülő úton valamiképp összefügg pozitív művészi eredményeivel. A műalkotás vagy az irodalmi mű valódi jelentőségét és művészi értékét pedig lehetetlen úgy lemérni, hogy felállítjuk a progresszivitás formális kereteit, s megpróbáljuk ebbe beilleszteni az író nézeteit, elméletét vagy legalábbis általános vonásait. Mind az első esetben, amikor a művészi tevékenység konkrét, valóságot tükröző voltánál fogva fölötte áll az író tudatos nézeteinek, mind a második esetben, amikor a művész tudatos tevékenysége áll tulajdon művészi alkotása fölött, mindkét esetben az a kérdés veleje, hogy az emberi tevékenység minden szellemi termékének valódi tartalma és valódi értéke magának a valóságnak a tartalma, s ez a történelmi tartalom a lényeg meghatározásának, a művészi alkotás elemzésének egyetlen feltétlen fóruma. A tisztán formális mozzanatokra hagyatkozni – akár az elvontan vett formaművészetre, akár az ugyanolyan formálisan értelmezett haladó eszmékre – komoly visszalépés volna a marxista dialektika, a világ megismerésében, visszatükröződésében érvényesülő dialektika konkrét szellemétől, vagyis attól, ami módfelett fontos a leninizmusban, ami benne egyenes folytatása a lét és tudat viszonyáról alkotott marxi felfogásnak, sőt visszalépés volna a hegeli dialektikától, a hegeli örökségtől mint megelőző foktól is. Persze nemcsak az irodalomról van szó, és az irodalmi-művészi konfliktusok itt újfent csak mélyebb életfolyamatok szimbolikus kifejezései. A realizmus győzelmének elméleténél talán még fontosabb, hogy úgy mondjam, a realizmus vereségének elmélete, mely ugyanannak a törvénynek a fonákja. Azt jelenti, hogy ha van művész, aki nem eléggé megértett, nem eléggé végiggondolt, nem eléggé tudatos világnézete ellenére is nagy valóságtömböket görget, bennük értékes valóságtartalmakkal, demokratikus és szocialista elemekkel vagy legalábbis valami olyasmivel, amit le lehet fordítani a demokrácia és a szocializmus nyelvére, akkor talán még fontosabb az a körülmény, hogy csupáncsak formális ígéretek, csupáncsak haladó, demokratikus, sőt kommunista deklarációk még semmiképp sem hozhatnak semminemű eredményt vagy sikert a szellemi alkotás terén. Ez az utóbbi igazság – ha nem is állítottuk annyira előtérbe, mint a másik oldalt, a realizmus győzelmét – talán még fontosabb volt, és valahogy ott húzódott a küzdelem első vonala mögött. Mindenki előtt világos, hogy adott esetben miről van szó: biztosíthat-e valaki igazi helyet magának az írók sorában és általában, tágabb értelemben, e társadalmi irány, e történelmi irány jeles személyisé-

gei között eszméinek és jó szándékának külsőleges, formális kommunista deklarációjával? Vagy mégis valami konkrétabbra, valami kétségbevonhatatlanabbra van szükség, mint az egyszerű akarat, deklaráció, forma – legyen az akár a művész technikai fogásai közé tartozó forma, akár végső soron formális, azaz betanult társadalmi programok, deklarációk és effélék? [...]

Minket Lukáccsal összeforrasztott egy közös vonásunk: mélységesen komolyan fogtuk föl a marxizmus forradalmi dialektikáját, tanulmányoztuk ezt a dialektikát, és alkalmaztuk a kultúra történetére. Mindketten saját utunkat járva jutottunk ide. Beszélgetéseinkben, eszmecseréink során a harmincas években én szólaltattam meg a nagyobb általánosságot, én voltam hajlamos az átfogóbb általánosításra, ő a józanabb konkrét történeti elemzésre. Volt közöttünk egy belső munkamegosztás, és ezt gyakran tudatosan ki is mondtuk. Gondolom, ez az együttműködés sokban a segítségünkre volt. [...]

Úgy találom, hogy Lukács munkáira pontosan az a jellemző – a történelmi regényről most a legáltalánosabb formában beszélek, mert nem készültem külön erre a beszélgetésre –, hogy bennük már nem általában a regényről van szó, hanem a regény egy specifikus formájáról, melyet Lukács nagyon finoman, nagyon mélyen és jól hozott összefüggésbe a valóság meghatározott formáinak feltárulkozásával. Emlékszem, ahogy például Walter Scottot elemzi, Walter Scott kapcsolatát az angol történelemmel, melyben az ellentétek összeütközésének forradalmi szakaszát mintegy a kompromisszumé váltja föl. Walter Scott nagysága abban áll, hogy a viharoknak e szenvedélyes időszaka, az angol történelem forradalmi időszaka mégis átvilággik ama középszerű ember békés külsején, aki immár a XVII. század végének egyfajta osztálykompromisszumának talaján elfogadja e folyamat eredményeit. Ez Lukács felfogása az angol történelemről és a történelmi regényről mint e történelem sajátosságainak feltárásáról, tükréről. Azt hiszem, *A történelmi regény* Lukács egyik legjobb munkája. Általában sokat fejlődött ebben az időben, ahogy ezt egyébként vitacikkei is mutatják, és azt mondanám, valamelyest „eloroszosodott". Lakonikusabb lett, világosabb, konkrétabb, és nagyon szerencsésen ragadott meg határozott elméleti következtetésekhez vezető szituációkat. [...] Ami pedig vitacikkeit illeti, azok tökéletes mintaképei voltak a jó, világos forradalmi publicisztikának. Nemrégiben átolvastam e cikkek francia fordítását, és egyszerűen elképedtem, milyen közel állnak „áramlatunk" irodalmához, az „áramlat" publicisztikájához, hogy Lukács mennyire beletartozott e közös gondolatrendszerbe. Sajnos, ezek közül az erős, polemikus írások közül akkor korántsem mindet közölték. [...] ...a harmincas években Lukács szilárdan a szovjet valóság valamennyiünknek közös álláspontján állt, vagy a kor politikai nyelvén szólva: a párt fő vonalát támogatta. E tekintetben semmi kétlelkűség, semmi felemásság nem volt benne. Áll ez a Lityeraturnij Krityik többi aktív munkatársára is. [...]

Ellenfeleink természetesen, ahol csak lehetett, kígyót-békát kiabáltak ránk, majd a háború után folytatták hadjáratukat, igyekezve meggyőzni az olvasókat, hogy a szovjet közvélemény az „áramlatot" elhibázottnak bélyegezte. E célból mindenféle mítoszokat költöttek. A háború után azonban, különösen az ötvenes és hatvanas

években, lassan kezdett helyreállni az igazság. A teljes igazságot a Lityeraturnij Krityikról a jövő hozza meg, a harmincas évek majdani kutatóinak történelmi elemzése. De tény, hogy mostanában már jelentek meg elfogadhatóbb értékelések, és általában elvetik azokat a módszereket, amelyeket az 1939–40-es vitában alkalmaztak Lukácsnak *A realizmus történetéhez* című könyvére, a Lityeraturnij Krityik hasábjain megjelent nézetekre, vagy átfogóbban és pontosabban: az általunk képviselt „áramlat" nézeteire. Pillantson bele az irodalmi enciklopédia új kiadásába, és meglátja.

FARKAS JÁNOS LÁSZLÓ fordítása

СОЮЗ СОВЕТСКИХ ПИСАТЕЛЕЙ СССР

ЧЛЕНСКИЙ БИЛЕТ № 566

Тов. Лукач Г. О.

состоит членом союза советских писателей

организации.

Время вступл. в ССП 1/VI 1934 г.

Председатель правления ССП СССР

Секретарь правления

A Szovjet Írószövetség tagsági igazolványa Lukács György részére Makszim Gorkij aláírásával (MTA Lukács Archívuma és Könyvtára)

MIHAIL OVSZJANNYIKOV

Emlékek Georg Oszipovicsról

1975 szeptemberének első napjaiban Visegrádon tartották a szocialista országok esztétáinak második tanácskozását. Erre a tanácskozásra érkezett Magyarországra Mihail Ovszjannyikov, a moszkvai Lomonoszov Egyetem esztétika tanszékének vezetője, a Szovjet Tudományos Akadémia Filozófiai Intézetének osztályvezetője.

– *Nagyon örülök, Ovszjannyikov elvtárs, hogy Magyarországon udvozolhetjuk. Kérem, mondjon néhány szót az életéről, életútjáról.*

– Mit mondhatok magamról? Parasztcsaládból származom, a Kurszki területről. Először paraszti munkával foglalkoztam, majd Moszkvába mentem, gyárban dolgoztam, és tanultam az esti munkásakadémián. A munkásakadémia elvégzése után beiratkoztam a főiskolára, azután aspirantúrára jelentkeztem, amit 1943-ban fejeztem be.

– *Hol volt aspiráns?*

– A moszkvai egyetem filozófia szakán voltam aspirantúrán. Tanárom volt a megboldogult Sztyepan Csernisov, és közvetlen kapcsolatban voltam – bár hivatalosan nem volt a vezetőm, de sokat dolgoztam együtt Georg Oszipovics Lukáccsal. Igen. Georg Oszipovicsnak hívtuk, nem magyarul, de így szoktuk meg. Vele dolgoztam 1939-től egészen 1945-ig, leszámítva azt a két esztendőt, amit a fronton töltöttem. Már mint aspiráns ismerkedtem meg vele. El kellett dönteni, hogy mi is legyen a témája a dolgozatomnak. Ajánlotta, írjak Balzac és Hegel kapcsolatairól. Azt mondta, nagyon érdekes lenne megnézni, hogy a művészet útjának problémái hogyan tükröződnek egyrészt Hegel esztétikai koncepciójában, másrészt Balzac, a nagy francia író műveiben, kritikai tanulmányaiban. A munkám során gyakran fordultam hozzá. Bár hivatalosan nem ő volt az aspiráns vezetőm – hivatalosan az opponensem volt, amikor a disszertációmat védtem –, voltaképpen nagyon sokat tett értem. Nagy része van abban, hogy esztéta, hogy művészettörténész lett belőlem.

– *Magyarországon jól ismerjük az ön könyvét Hegelről. Gondolom, hogy ennek a könyvnek a szuletése kapcsolatban volt a disszertációjával. Milyen ember volt Lukács elvtárs?*

Elhangzott a Magyar Televizio *Velemény 12* című műsoraban 1975 oktober 15-en A hosszabb beszélgetésből itt a Lukács Gyorgyre vonatkozó reszt kozoljuk

– Lukács a harmincas években kezdett el nálunk dolgozni. Pontosan nem tudom, mikor, de 1939-től elég szoros volt a kapcsolatunk. Nagyon szerényen élt. Nem tudott jól oroszul, ezért nem oktathatott sehol. Főképpen mint irodalomkritikus dolgozott, vagy mint a Filozófiai Intézet munkatársa. Már akkor is, mármint közvetlenül a háború előtt, de különösen a háború alatt, ami az anyagiakat illeti, elég nehezen éltünk. Persze neki sem volt könnyű dolga. Nem volt meg a kényelme. Ami viszont a szellemieket illeti, nálunk a lehető legjobb volt a légkör. Legjobban nálunk dolgozhatott. Voltaképpen életművének igen fontos darabjait írta a Szovjetunióban. Bizonyos munkáit, igaz, csak később publikálta, német nyelven, ha jól tudom, az NDK-ban, aztán itt, Magyarországon is. De ezeket már kéziratban ismertem. Ilyenek voltak *A fiatal Hegel* és *A polgári filozófia válsága*. Az előbbi volt a doktori disszertációja. Ezt védte meg a Filozófiai Intézetben. A következő *Az ész trónfosztása*. Ezt is olvastam kéziratban, de ezt is akkor jelentette meg, amikor már elutazott a Szovjetunióból. Nagyon sok munkáját oroszul adták ki. Mire gondolok? Például *A történelmi regény* és *A történelmi dráma*. Ez cikksorozat formájában jelent meg a Lityeraturnij Krityik című folyóiratban, amely több filozófiai, esztétikai tanulmányát is közölte. Például az *Elbeszélés vagy leírás, A művészi alakok szellemi arca, Mi a normális viszony az író és a kritikus között?* című tanulmányokat és számos más tanulmányt is.

Meg kell mondanom, hogy nagy volt a hatásuk a Szovjetunióban, bár nem mindenki vélekedett ezekről a munkákról egyformán. Voltak olyan esztétáink és filozófusaink, akik mellette voltak, és mellette vannak ma is, mint például Mihail Lifsic. Őt Magyarországon jól ismerik. De akadtak olyan tudósok is, irodalomtörténészek, filozófusok, akik támadták, és ma is támadják. Megboldogult Alekszandr Dimsic mindig nagyon élesen támadta. Továbbá Jakov Elszberg és sokan mások, akik állandóan vitatkoztak vele.

– Ön hogyan találkozott Lukács Györggyel?

– Tudja, el kellett dönteni, hogy miről írjam a disszertációmat. Először a francia szimbolizmussal akartam foglalkozni. A francia szimbolisták esztétikájával. De aztán valaki azt tanácsolta, hogy forduljak Lukács Györgyhöz, aki kiváló szakember, kérjek tőle tanácsot. Én valóban hozzá fordultam, nagyon szívesen fogadott, és azt kérdezte, hogy miért éppen a francia szimbolizmussal akarok foglalkozni. Ez nem annyira érdekes, de vannak igen nagy művészek, írók, filozófusok, ha ezekkel foglalkoznék, nagyon sokat tanulhatnék tőlük. Szerintem tökéletesen igaza volt. A Hegellel és Balzaccal való foglalkozás nagyon érdekes munka volt. Ez a munka segített a fejlődésemben, abban, hogy esztéta, hogy kritikus lett belőlem.

– Gondolom, még 1945-ben is találkoztak. Hogy történt ez a találkozás?

– Ahogy említettem, 1939-ben ismerkedtünk meg. 1945-ben kikísértem, amikor a Szovjetunióból Magyarországra utazott. Azt mondta nekem akkor, hogy a párt határozott így. Haza kellett térnie, hogy itthon, a hazájában dolgozhasson. Nálunk emigráns volt.

– *Magyarországon úgy tudjuk, hogy „Az esztétikum sajátosságá"-t, Lukácsnak ezt a nagy művét kiadják a Szovjetunióban.*[1] *Ön szerint milyen hatása lesz ennek a műnek a Szovjetunióban?*

– Meg kell mondanom, Lukács legutolsó műve bizonyos értelemben szintézise mindazoknak a műveknek, amelyeket először megalkotott. Bár nekem az a benyomásom, hogy befejezetlen maradt. Mi a legfontosabb ebben a műben? Ami a többi munkák szintézise? Mire kell rámutatnunk? Arra, hogy Lukács a tükrözés elméletéből indul ki. Ez nagyon fontos. Arról van szó, hogy talán ha egy akad a régi, klasszikus típusú esztéták közül, aki nagyon következetesen akarja megmagyarázni a művészetet, a művészet sajátosságait, a művészet helyét az életben. Megindokolni mindezen keresztül a realizmust. Mégpedig a lenini tükrözési elméletből kiindulva. Más kérdés, hogy lehetséges-e Lukács minden interpretációjával egyetérteni. Ez más kérdés. Ezt különböző módon ítélik meg. De amikor sok marxista, akarom mondani, külföldi marxista, különböző ürügyekkel, esetleg új ismeretelméleti vagy lélektani kutatások hatására valahogy eltávolodott a tükrözési elv eredeti megfogalmazásától, Lukács kiállt mellette. Én azt hiszem, hogy ez nagyon fontos. Úgy gondolom, ez az egyetlen lehetőség arra, hogy helyesen oldjunk meg minden kérdést, nevezetesen a realizmus kérdéseit.

– *És ez a kérdés ma is időszerű.*

– Igen. Időszerű. A realizmus elveinek védelme. A realizmus elveinek filozófiai, esztétikai alátámasztása. Ez Lukács erős oldala. Természetes, hogy a realista írókat helyezte előtérbe, olyan realista írókat, mint Balzac, Stendhal, Gogol, Gorkij, és ez szerintem a kérdés időszerű oldala. Azonkívül Lukács mindig hangsúlyozta a művészet intellektuális jelentőségét. A művészet magas intellektuális színvonalának szükségességét. Azt hiszem, ez is nagyon időszerű kérdés. Azután Lukács mindig ellensége volt a modernizmusnak. A modernizmus minden formájának. Tudom, túlságosan is sommásan ítélte el korunk valamennyi útkeresését. Olykor még az impresszionistákat is kritikával illette. Mi már rugalmasabban szemléljük ezeket a jelenségeket. Rugalmasabban értékeljük őket. Kétségtelen ellensége volt a modernizmusnak. E tekintetben szellemi hagyatékának természetesen továbbra is megvan az időszerűsége. És persze nagyon fontos az általános társadalmi háttér. Lukács mindig antifasiszta volt. Ez nagyon fontos. Ellensége volt a fasizmusnak, a fasizmus minden megnyilatkozásának. Szerintem ennek a problémának a modern világban továbbra is megvan az aktualitása. Természetesen Helsinki szelleme valóban létezik, és ez a szellem végül is győzelmet arat. De csak akkor, ha éberek leszünk. A harc ez ellen a szélsőjobboldali reakció ellen természetesen nem kerül le a napirendről napjainkban sem. Bár a béke erőinek, a szocializmus erőinek rendkívül nagy a hatalmuk.

HERNÁDI MIKLÓS interjúja

[1] *Az esztétikum sajátossága* 1985-ben jelent meg oroszul a Progressz Kiadónál

VLAGYIMIR LAKSIN

Találkozás a Belgrád rakparton

1

Lukács tanítványait „lukácsistáknak" nevezték. Én és diáktársaim, a moszkvai egyetem hallgatói az ötvenes években, nem soroltuk magunkat a „lukácsisták" közé. De gyakran hallgattuk a katedráról a szidalmakat és az érthetetlen magyarázatokat Lukács „hibáiról", és ez mélyen együttérző érdeklődést váltott ki belőlünk e rendkívüli egyéniségű kritikus és marxista filozófus iránt, aki körül örökösen forrtak a viták. Kézről kézre járt közöttünk egy elnyűtt, fekete kötésű könyve, az *Adalékok a realizmus történetéhez,* amely még a háború előtt jelent meg, valaki nagy nehezen megszerezte a Lityeraturnij Krityik egy régi számát, benne *A művészi alakok szellemi arca,* Lukács cikke...

A harmincas évek irodalmi viharainak mihozzánk már csak az enyhe utórezgései jutottak el, de még ezek alapján is ki tudtuk következtetni, micsoda izzása volt annak az irodalmi harcnak. Lukácsnak azt vetették a szemére, hogy amikor az irodalmi érték mércéjévé az alkotásban megnyilvánuló, művészileg megformált világképet teszi, az irodalmat „osztályokon kívül" helyezi; hogy amikor Balzac és Tolsztoj klasszikus realizmusát piedesztálra emeli, ő, a burzsoá modernizmus ellensége, a szovjet irodalomban is dekadens vonásokat mutat ki.

Nem volt nehéz észrevenni, hogy Lukács ellenfeleinek, például Vlagyimir Jermilovnak az érvei rendszerint gyengébbek, mint a híveié, amikor pedig látszólag győzelmet arattak a nézetei felett, azt az erő pozíciójából – az ellentmondást nem tűrő hangnemmel, a hangerővel – érték el. Néha közben tiszteletköröket is tettek, mintha valami hatalmas és veszélyes vadra folyna a vadászat.

Lukács Györgynek némiképp tényleg sajátos helyzete volt a mi irodalmi vitáinkban már csak azért is, mert a széles európai műveltséggel rendelkező marxista filozófus szinte egyszerre három kultúrához is tartozott: a magyarhoz, a némethez és az oroszhoz. Lukács hosszú ideig Németországban élt, a heidelbergi egyetemen tanult. A legenda szerint a Thomas Mann-nal való személyes megismerkedésének nyomán hatása némiképp *A varázshegy*ben is megörökítődik. A harmincas évek elejétől jó tíz évet a Szovjetunióban élt Lukács, és egészen Magyarország felszabadulásáig mint kritikus és teoretikus szervesen beépült a szovjet irodalmi folyamatba. Ebben az időszakban számos műve elsőként oroszul jelent meg. Ami pedig Magyarországot illeti, mondanunk sem kell: itt született, itt élt, dolgozott, itt vett részt a forradalmi harcban, szerzett elismerést mint a magyar nemzeti kultúra kiváló alakja.

Élete alkonyán írt cikke, *Az 1917-es nagy október és a mai irodalom,* amellyel nemrégiben ismerkedtek meg a folyóirat olvasói,[1] híven tükrözi Lukács kritikusi és

[1] Inosztrannaja Lityeratura 1988. 6.

filozófusi nézeteit az Október által életre hívott irodalomról, de a szovjet társadalomról is, amelyet a szerző korántsem csupán hallomásból ismert. Ezen a néhány oldalon mindaz együtt van, ami oly jellemző Lukács Györgyre: ájtatos hite a marxizmusban és az októberi forradalom ügyének igazságában; a politikai gyakorlat és elmélet sztálini módszereinek éles elutasítása; főhajtás a múlt „nagyrealizmusa" előtt és a készség, hogy – árfolyamának lelkendezéssel történő felverése nélkül – mindenkor elismerje az új szovjet irodalom sikereit; iróniája mindazon, ami „»kincstári naturalizmus« – ahogy egyszer neveztem – forradalmi romantikával körítve"[2] és szkepszise a „montázstechnikát", az „idősíkok felbontását", az „abszurd kultuszának" modernista eszközeit illetően, amelyek, mint kiderült, bármilyen haladónak számítottak is, kiválóan képesek arra, hogy „az akkor hivatalos irodalom szolgálatába"[3] álljanak. A mélyenszántó filozófiai megismerés nem akadályozza meg a szerzőt abban, hogy érdeklődjön a gyakorlat, a napi gondok iránt is. És a „kívülről" nyugodtan szemlélődő tekintet ilyenkor kiegészül annak az embernek az elkötelezettségével, aki a XX. század kis irodalmi csatározásaiban és nagy társadalmi ütközeteiben egyaránt részt vett.

Olvasom ezt a tanulmányt, és vegyes érzelmek kerítenek hatalmukba: csodálkozás, elragadtatás, időnként egyet nem értés, ám ezen az egész emóciókeveréken felülkerekedik egy szilárd érzés, a végtelen tisztelet a filozófus iránt, aki nem volt közömbös. Az idő distanciája világosságot hoz, s ma már megértjük: a makacsságot, a hajthatatlanságot, sőt még azt is, amit Lukácsnál valamiféle marxista „dogmatizmusként" értelmeztek, a harc heve szülte, és nem volt más, mint rendíthetetlen tiltakozás a sztálini taktika ellen, amely – s erről van szó a cikkben – „magába olvasztotta az elveket".[4]

Lukács György elsősorban filozófus, vagyis olyan ember volt, aki minden ébren töltött percében kénytelen gondolkodni. Mégpedig nem a kis, a hétköznapi dolgokról, hanem a legfőbbről: a világról, az emberekről, a boldogságról, a harc módozatairól, az élet törvényszerűségeiről. Arra nincs mód ehelyütt, hogy Lukács igazi tudományos érdemeiről részletesebben szóljunk: számtalan eredeti teoretikus gondolatot fogalmazott meg, saját esztétikai és filozófiai iskolát teremtett (kétkötetes munkája, *Az esztétikum sajátossága* rövidített formában nemrégiben jelent meg a Szovjetunióban). Lukácsot rendkívüli gondolatgazdagság jellemezte: bátran közelített egymáshoz korokat, országokat, zseniális alkotókat, különböző korok és népek szülötteit, vagyis szinte lebegett a föld történelmi térségei fölött.

Csupán annyit jegyzek meg újra, hogy Lukács azt az irodalmat becsülte, amely lényegét az életből meríti, magát a művészi élményt pedig főképpen az élet minél teljesebb megragadása eszközeként értelmezte. Az ideológiai sematizmussal az élettel teljes realista társadalomábrázolást állította szembe. Lukács nem tudta elviselni sem a könnyed, tisztán intellektuális alkotást, sem a formalizmust a maga túlzó keresettséget mutató megnyilvánulásaival. Lehetséges, hogy ezért volt olyan érzékeny a XX. századi művészi útkeresésekre, és nem mindig volt igaza a kortárs

[2] Nagyvilág 1987 10. Széchenyi Ágnes fordítása. 1543 o.
[3] Lukács György: *I m* 1547. o.
[4] Lukács György: *I m* 1544 o.

művészek, például Bertolt Brecht értékelésében. Ám lovagi hűsége a maga ideáljaihoz, az igénytelenség kísértésének elutasítása, a tudományos és emberi elvhűség mindig jelszava maradt. Nem meglepő, hogy „balról" és „jobbról" egyaránt kapott ütéseket, egyszerre tartották „dogmatikusnak" és „revizionistának", miközben ő csak hű volt az igazsághoz – úgy, ahogyan ő értelmezte.

2

1969 januárjában, amikor először jártam Magyarországon, egy csodálatos ember, a Kortárs szerkesztője, Simon István költő a repülőtérről jövet azt mondta:

– Meg akarom mutatni neked az igazi Magyarországot. Hiszen Magyarországot nem csak Budapest jelenti, ahogy gyakran gondolják. Magyarország a falu is, a szülőfalum, Bazsi, elmegyünk oda. De a legfőbb: azt akarom, hogy ismerd meg azokat az embereket, akikre mi, magyarok büszkék vagyunk. Meg kell ismerkedned Illyés Gyulával: ő a nép lelke, költői lelkiismerete. És Lukács Györggyel: ő Magyarország esze, gondolkodása. Azt akarom, hogy mindkettőjükkel beszélj.

És megadta nekem ezt a felséges ajándékot.

Akkoriban már volt némi elképzelésem Lukácsról, nemcsak irodalmilag, hanem hogy úgy mondjam, az otthoni, a nem hivatalos arcáról is a moszkvai barátok, mindenekelőtt Igor Szac elbeszélései nyomán: ők a Kommunista Akadémia és a Lityeraturnij Krityik című folyóirat óta ismerték egymást.

Valahonnan a távolból, a könyvek alapján Lukács a tudományosság aureolájával övezett, fennkölt, a meggyőződéséhez konokul ragaszkodó, de kissé elvont filozófusként nézett rám. Sőt időnként egyszerűen úgy tartottam, hogy a maga kedvenc ideáinak a rabja, száraz teoretikus, aki az élet minden virágát és pezsgését a szellem szférájába zárja. A paradoxonokra és humorra hajlamos Szac elbeszélései aztán alaposan szertefoszlatták bennem a szigorú akadémikus képét. Lukács sorsának fordulói cáfolták azokat az elképzeléseimet, amit róla mint pedáns filozófusról alkottam, aki bezárkózik a szobájába a könyvek közé, akárcsak Diogenész a hordóba.

Ámulva hallottam, hogy 1918-ban az egykori heidelbergi egyetemi hallgató a KB tagja és a Magyar Tanácsköztársaság művelődésügyi népbiztosa lett. A köztársaságért vívott elkeseredett harcok idején ő, az abszolút civil, egy hadosztály politikai biztosa. A sebesült parancsnok helyébe lépett Lukács vezetésével a katonáknak sikerült visszafoglalniuk valamilyen hidat, s Lukács erről a hadműveletről olyan büszke elragadtatással mesélt, amilyennel soha egyetlen tudományos munkájáról sem...

Az ellenforradalom győzelme után a fehérterror elől Lukács először Ausztriába, azután Németországba menekült. Azokban az években Magyarországra csak illegálisan, a Komintern megbízásából tért vissza. 1933-ban, Hitler hatalomra jutása következményeként Németországban is illegalitásba kényszerült. Lukács humorral bőven fűszerezve mesélte, megtalálta a módját, hogyan menekülhet meg a rendőrkopóktól. A sikerhez csak az kellett, hogy pénz legyen a zsebben: tovább aztán már lehetett

számítani a takarékos nyárspolgári lelkuletre A Gestapo ugynokei annyi pénzt kaptak, hogy áldozatukat az osszes tomegkozlekedési eszkozon – villamoson, autóbuszon és a berlini foldalattin – kovethessék Lukácsnak csak taxit kellett fogadnia, s máris elveszítette a „sleppet" meg ha volt is a zsebében márka, egyetlen ugynok sem akarta azt taxira pazarolni, mert amit igy megspórolt, azt hazavitte az asszonynak

1933-tól, attol kezdve, hogy a Szovjetunióban elt, Lukacs tagja lett a Szovjet Írószovetségnek, dolgozott a Kommunista Akadémián, szovjet folyóiratok munkatarsa volt, barátságot kotott Mihail Lifsiccel, Andrej Platonovval, Jelena Uszijeviccsel A Lityeraturnij Krityikben publikált cikkeinek a fordítója es szerkesztője általaban Igor Szac volt (Lukács ezeket a cikkeket németul írta)

A háború előtt a Lityeraturnaja Gazetában és mas orgánumokban heves viták folytak Az egyik fél a világnezet *ellenere* (voprekiszti), a másik a világnézet *jovoltaból* (blagodarisztı) elvet vallotta, ami kívulről, a kozonség szemével nézve olyasféle dolognak tűnhetett, mint a swifti Hegyes Vég és Vastag Vég[5] feleskudtjeinek az osszecsapása A világnézet *ellenére* elvet vallók egyben „lukácsisták" voltak Ók úgy találták, hogy a magas rendű igaz művészet, amelynek utolérhetetlen példája Lev Tolsztoj volt, tobbszor jott letre az alkotó világnézete vagy, pontosabban, politikai nézetei *ellenere,* mint annak *jóvoltabol* Más szóval lehet, hogy a műalkotás „saját világa" átfogóbb, mélyebb a létrehozójáénál, és hogyha valóban jelentős művésszel van dolgunk, aki őszinte és hű az igazsághoz, akkor az pontosabb valóságot képes teremteni, mint az a szépíró, aki az „ideológia" vezérfonalába kapaszkodik bele Ebből kovetkezően a „helyes" témavalasztás alapkoncepciója nagyrészt jelentőségét vesztette Viszont létjogosulttá vált az, amit Tolsztoj a „tévedés energiájának" nevezett, vagyis az új keresése, ami nincs biztosítva a hibák ellen, ám a valóság megragadásának hatékony eszkoze

Thomas Mann később pontosan visszaadta a kritikai modszer sajátosságát, amikor Lukácsnak az egyik róla szólo cikkét[6] dicsérte „Ez a kommunista, akinek drága az úgynevezett haladó polgári orokség [ ] okosan és megtisztelő módon nyilatkozott rólam, s bizonyságot tett arról a – kritikusnak nélkulozhetetlen – képességéről, hogy kulonbséget tud tenni vélemény és lét (illetőleg a létből fakadó cselekvés) kozott, és hogy csak az utóbbit, s nem az előbbit fogadja el ténykent"[7]

A hangzatos rappista és utórappista ideológiával ellentétben Lukács azt állította, hogy azok az írók, akik tehetségesek, ha nem rendelkeznek is ortodox marxista világnézettel, tobbet tudnak adni a szocialista kultúrának, mint a haladó tanokkal állig felfegyverzett, ámde kozépszerű szerzók

Ily módon ennek a látszatra spekulatív vitának nagyon is praktikus értelme volt

---

[5] Jonathan Swift *Gulliver utazasai* Szentkuthy Miklos fordítása

[6] Lukacs Gyorgy *A polgar nyomaban* című cikkéről van szo, amely az Internationale Literaturban jelent meg, ezt a szerző megkuldte Thomas Mann-nak

[7] Thomas Mann *A Doktor Faustus keletkezese* = Thomas Mann művei Valogatott tanulmanyok II Magyar Helikon 1970 700 o Podor Laszlo fordítasa

A világnézet *jóvoltából* elvet vallók készek voltak kirekeszteni a művészt, ha világnézetét nem találták ortodoxnak (a harmincas évek sztálini ortodoxizmusa szellemében) Az volt a vélemény, hogy helytelen „világnézettel" (világnézet alatt pedig politikai nézeteket értettek) nem lehet jelentős művészetet létrehozni A világnézet *ellenére* elvet vallók viszont a tehetséges művészeket nyílvánvalóan „antiortodox" vagy teljesen „bizonytalan" meggyőződésük ellenére is be akarták vonni a szocialista kultúrába

De visszatérek ahhoz, amit Lukácsról Szac elbeszéléseiből megtudtam A háború legelején Lukácsot letartóztatták A moszkvai magyar emigráció vezetősége és személyesen Georgi Dimitrov Sztálinhoz fordult a védelmében Lukács összesen egy-két hónapot töltött vizsgálati fogságban, és amikor ismét szabadlábra került, aggódó moszkvai barátai kérdésekkel ostromolták őt „Mi volt ez? Miért? Hát ezt hogy értsük?" Lukács kurtán azt válaszolta „Sehr komisch" Jellegzetes filozófusi válasz, ugyanis el tudjuk képzelni, mit élt át ott, ahol volt Még annyit nevetve elejtett valahogy, hogy a kihallgatásokon a vizsgálótisztnek („óh jaj, nem volt túl jól képzett") előadta a teljes párttörténetet, s ha már ott tartottak, beszélt a Komintern működésének főbb korszakairól is Roviden· „Sehr komisch" Valóban, elvont filozófiai szempontból nevetséges helyzetnek tűnhetett az, hogy őt, a magyar forradalmárt, akit a horthysta hadbíróság kétszer halálra ítélt, egy szovjet bortonben vallatják.

Magyarország felszabadulásának a napjáig, amikor is lehetővé vált, hogy visszatérjen a hazájába, Lukács a Szovjet Tudományos Akadémia Filozófiai Intézetében dolgozott.

Lukács Gyorgy sorsának újabb váratlan fordulata az 1956-os magyarországi eseményekkel kapcsolatos. Lukács a gazdasági kudarcok miatt és a diktatórikus Rákosi–Gerő-rendszer ellen fellázadt nép pártján állt, és hajlandó volt belépni a Nagy Imre-kormányba De amikor Nagy Imre – kormanya neveben, de parlamenti felhatalmazás nelkul – kilépett a Varsói Szerződésből, akkor a két ellenszavazat kozul Lukácsé volt az egyik Szac megmutatta azokat a részletes leveleket, amelyekben Lukács e drámai hónapokban megpróbálta kifejteni neki az álláspontját 1956 viharos ősze után Lukács nehezen kerult be az ország új társadalmi életébe Akadémiai titulusai és privilégiumai sértetlenek maradtak, de a kegyvesztettseg árnya borult rá Abban az időben kevesen lépték át lakásának a kuszobét, és a telefonja elhallgatott

Az idő azonban sok mindent elsimított és rendbe tett Nem sokkal azelőtt, hogy én Budapesten jártam, és megismerkedtem vele, jelentős esemény történt: hosszú szunet utan először, az 1968 november 7-ei unnepi fogadásra Lukács meghívót kapott a szovjet nagykovetségre. Kádár Janos, aki szinten jelen volt, tisztelettel udvözolte a régen nem látott Lukácsot Az első hivatalos tósztok után Kádár félrevonta Lukácsot a bankett-teremből, és sokáig beszélgetett vele négyszemkozt a kovetség folyosóján

Lukács Gyorgy ezzel visszanyerte kozéleti becsuletét, de valamiféle félelem miatt Magyarorszagon nem siettek, hogy kozoljék és népszerűsítsék őt, a Szovjetunióban pedig teljesen elzárkóztak munkáinak publikálásától, sőt a nevének említésétől is Abban az országban, amelynek oly sok művét és a szívét adta

A szovjet irodalmárok kozul az elsők kozott voltam – ha nem a legelső –, aki 1956 után budapesti otthonában meglátogatta Lukacsot

3

Azokban a szurke januári napokban fagyos, fusttel kevert kod ulte meg Budapestet, úgyhogy a gépkocsik délben is bekapcsolt reflektorral kozlekedtek De azon a reggelen a kod ritkulni kezdett, és a laposan elterulő Pest folott a felhők kozott megcsillant a napfeny Hárman igyekeztunk a Duna-parton Lukacshoz Simon István, én és E Fehér Pál, akit felkértunk alkalmi tolmácsnak

A ház, amelyben Lukács lakott, nem messze volt a Ferenc József hidtól, a mostani Szabadság hídtól, majdnem szemkozt a behavazott Gellért-heggyel, amelyet rézsút szemben látni lehetett az ablakából Lukács szobája olyan volt, mintha a házigazda költozés előtt állna A polcokon, az asztalon, a székeken és a puszta foldon is kaotikus halmokban álltak a konyvek és folyoiratok Sokból cédulák álltak ki, mások kinyitva hevertek.

Ismertem már addig is néhány nagy tudós hatalmas házi konyvtárát, és nem találtam semmi kulonoset az íróasztalok dolgos rendetlensegében, amelyben csak a házigazda ismeri ki magát De itt kulonos érzésem tamadt mintha a konyvek elszabadultak volna Mint egy áradat a magyar és kulfoldi folyoiratok, brosúrák, konyvjelzős és cédula nélkuli konyvek kiléptek medrukból, lefolytak a polcokról, átcsaptak az uveges szekrényajtókon, elontották a heverőket és a parkettat Nehezen találtunk magunknak ulőhelyet Úgy tűnt, hogy a házigazda, aki udvozlesunkre felemelkedett a fotelból, remekul tájékozódik ebben a káoszban, mit sem torődik a rendetlenséggel Amikor újra visszasuppedt az asztal melletti mély bőrfotelbe, kicsinek, véznának látszott De mihelyt beszélni kezdett, nem lehetett másra odafigyelni

Eltartotta a kezét, benne az égő szivarral, gondos orosz fogalmazásban kimondta az első mondatot, és engem maris elképesztett

– Az *ekonomkám*[8] rogton hoz nekunk egy kavét

Az oreg marxista szájából varazslatosan hangzott ez a szó A vendégszerető idős asszony, aki mint házvezetőnő ott lakott, és méregerős kávéval megkínált bennunket, nem is gyanakodott erre a nyelvi effektusra

Lukács azonban, amint megérezte, hogy az orosszal nehézségei lesznek (regen nem volt ugyanis módja gyakorolni), gyorsan áttert az anyanyelvére, a magyarra Részletesen magyarázott, hosszú kormondatokban, mint egy prédikátor lehet, hogy már vágyott a friss hallgatóságra Magyar kísérőim rosszul leplezett lelkesedéssel tekintettek Lukácsra, Simon pedig időnként diadalmas mosollyal rám nézett látod, hova hoztalak én téged!

Emlékszem, először a patetikus Szabadság-szoborról beszéltunk egy keveset, amelyre ráláttunk az ablakból A szobor szokatlan történetét már korábban is hallottam. Horthy a neves szobrászművésznél, Kisfaludi Stroblnál megrendelt egy emlékművet a fia emlekére, aki a keleti fronton repulószerencsétlenség aldozata lett, de a szobrász elmaradt a munkával 1945-ben a szovjet csapatok felszabadították

[8] Ekonomka hazvezetőnő, bejárónő, ekonomika gazdasagtan

Budapestet, s ekkor Stroblt felkérték, hogy készítsen emlékművet az elesett szovjet katonáknak. A kéréssel maga Kliment Vorosilov fordult a művészhez. A szobrász a régi tervet alapul véve, két hét alatt kifaragta a szobor talpazatánál álló szovjet katona alakját, a bánkódó asszony-anya feltartott kezébe pedig légcsavar helyett pálmaágat helyezett, és máris kész volt az emlékmű, Budapest büszkesége.

– Én nem fogom most itt elítélni a szobrászt az igénytelensége miatt. A művészetben vannak örök témák: ilyen a holtakért érzett fájdalom. És ez az eset vajon nem a régi bölcsességet illusztrálja: ars longa, vita brevis? – összegezte mosolyogva Lukács.

Hallgattam E. Fehér Pál gondos fordítását, s közben, érthető, kíváncsian figyeltem Lukácsot. Jellegzetes arckifejezése volt: nagy orr, elálló fülek, kissé lefittyedő alsó ajak és nyugodt, figyelmes tekintet a mélyen leereszkedő szemhéjak résében. Az ujjai között vastag szivar, a hamu a zakóra szóródik, de nem siet, hogy lesöpörje, lefoglalja a beszélgetés.

Kikérdez a moszkvai barátok, Jelena Uszijevics, Igor Szac hogyléte felől. Mondom, hogy Szac általában inkább a mások kéziratainak a szerkesztésével van elfoglalva, mint a sajátjainak a megírásával, de egyébként Lunacsarszkijról készül írni.

– Hát igen – mondja Lukács. – Szac a Lityeraturnij Krityiknél úgy ki tudta javítani az eredetileg németül megírt rossz cikket, hogy utána a szerző maga is elcsodálkozott saját magán... Ami pedig Lunacsarszkijt illeti, nem lenne baj, ha a Szovjetunióban jobban megismernék őt... Hiszen maguknál nincs komoly kritika. Persze Vlagyimir Grib, Alekszandrov, Uszijevics cikkei tiszteletre méltóak...

Elszántam magam, hogy megmondom: ez már mind a múlté, ezek a harmincas évek nevei. De ismeri-e vajon újabb irodalmi életünket? Mondjuk, akár a Novij Mirt, amelyet képviselek? A Novij Mirről persze Lukács hallott, de bevallotta, hogy az újabb írókat és kritikusokat nem ismeri eléggé. És akkor lelkesen beszélni kezdett Szolzsenyicinről. Ez a téma számomra sem volt közömbös. Az *Ivan Gyenyiszovics egy napjával* és a Novij Mirben megjelent néhány elbeszéléssel hírnevet szerzett író azokban a napokban még tagja volt az írószövetségnek. De egyre világosabbá vált, hogy közeli a végkifejlet. A „leválasztást" célzó, rövidlátó irodalompolitika, a szüntelen sajtótámadások sértették, feldühítették Szolzsenyicint, és csónakját mind messzebb sodorták a szovjet irodalom partjaitól. De hogy az író rendkívül tehetséges, és a korai, legjobb munkái erőteljes igazságot hordoznak, az kétségtelen volt, és Lukács heves érdeklődéssel beszélt róla. Szolzsenyicinben az ő számára valószínűleg az volt a legfőbb, hogy az ember a legelviselhetetlenebb lágerviszonyok között is ember marad, és az, hogy az író számára milyen fontos az „alulról" jövő tekintet, a demokratikus nézőpont. Mintha megérezte volna Szolzsenyicin későbbi szovjetellenességbe fordulását, Lukács azt mondta, hogy egy nagy művészt nem lehet pusztán a politikai nézeteinek összessége alapján megítélni, hogy a művészi ábrázolás mindig átfogóbb, mint a szűkebb világnézeti állásfoglalás.

Lukácsot érdekelték az újabb szovjet irodalom sikerei, megemlítettem neki Ajtmatov, Bikov, Fjodor Abramov, Zaligin nevét, de őket, sajnos, nem ismerte. (Ajtmatov írásaival egyébként, ahogy elmondták nekem, találkozásunk után még sikerült megismerkednie, és érdemük szerint értékelte is ezeket.) Kérdezett a szovjet filozófia, gazda-

ságtan, szociológia új áramlatairól is. Amikor a konkrét, nevezetesen a novoszibirszki szociológiai kutatások sikereiről beszéltem neki, óvatos szkepticizmust mutatott. „A szociológiai kutatás alkalmazott módszer – mondta Lukács –, nem helyettesíti az általános filozófiai nézetet, ami a marxizmusnak csak az alkotó fejlődése mellett képzelhető el, de ezt Sztálin meggátolta."

Beszélgetésünk során egyszer-kétszer kirobbant, haragos filippikákat dörgött Sztálin ellen. Ezekben a percekben megváltozott, s hol volt ilyenkor a filozófus epikus nyugalma! Kijelentette, hogy nem szereti, amikor a történelemben megjelenik az „elhallgatási szindróma", és eltűnnek azok az alakok, akik nekünk kellemetlenek: hol Trockij, hol Rákosi, hol Sztálin, hol Hruscsov nevét nem említik, ahelyett, hogy józanul és tárgyilagosan elemeznék mindegyikük tevékenységét.

Lukács emlékeztetett rá, hogy jóllehet ő sok mindent bírált a Szovjetunióban, a közelmúltban élesen felszólalt a Nyugaton folyó szovjetellenes kampány ellen.

– Úgy gondolom, hogy a Szovjetunió nélkül lehetetlen a további előrehaladás, a szocializmus megújítása – mondta Lukács –, mint ahogy lehetetlen a marxizmus eleven fejlődése is.

Beszéltünk arról, hogy a Nyugat időnként rossz szolgálatot tesz a szovjet íróknak, amikor kiragad s politikai szenzációvá tesz egy-egy éles, őszinte könyvet.

– Ó, ezt magamról tudom! – kiáltott fel Lukács. – De hisz mintha maguknál a mai napig revizionistának tartanának engem...

Beburkolódzott a szivarfüstbe, hosszú szünetet tartott. Aztán eltartotta magától a szivart, a szivar fölött vékony kék csík lengedezett, s elgondolkodva, komolyan, sőt ridegen megszólalt:

– Marx 1883-ban meghalt, két évvel azelőtt, hogy az ön beszélgetőpartnere megszületett. Minden zsenialitása ellenére sem állt módjában, sajnos, hogy mindazt közölje velünk, ami az életünket illeti most, 1969-ben. Magunknak kell gondolkodnunk, bár erről sokan leszoktak. De ha minden önálló gondolkodási kísérletért revizionistának neveznek valakit, a nagy társadalmi tan nem halad előre... Marx nem felelős a mi ostobaságainkért. Lássunk hozzá, dolgozzunk együtt a jelenkori marxizmus elméletén, és akkor feltétlenül győzni fog a szocializmus a földön, és nemcsak a gazdaságban és a politikában, hanem a lelkekben is. Azt tartják, hogy ez ötven vagy száz év múlva lehetséges, de ha jól dolgozunk, és nem akadályozzuk egymást a gondolkodásban, egy kicsit korábban, körülbelül negyven év múlva is megtörténhet mindez...

Maga is elmosolyodott ezen a jóslaton, elhallgatott, s közben még mélyebbre süppedt a fotelban. Az „ekonomka" kivitte az üres, zaccos kávéscsészéket.

Elbúcsúztunk Lukácstól. Ahogy azután sorra vettem a benyomásaimat, be kellett vallanom magamnak, hogy talán szinte semmi olyan rendkívülit nem hallottam tőle, amiért az embernek egy nagy bölcshöz kell fordulnia. De akkor mi hatott rám olyan erősen és pezsdítően a vele való találkozásból?

Megismertem egy embert, akit életének nyolcvanharmadik évében az a vágy éltetett, hogy teljesen megértse és átalakítsa a világot, az életet. De ezen túl ez az ember gondolkodó is volt, aki fél évszázadon át hű maradt önmagához és az elveihez.

Bár „sziklaszilárdságában" bizonyos ízlésbeli behatároltságra, szűklátókörűségre is rámutattak, ami nem engedi meg a filozófiai és művészi modernizmus elfogadását, ő minden időben ugyanaz maradt; szirt, amelyet a nap heve éget és szél fúj, néha belepi a hó, eső és jég csapkodja, moha és zuzmó borítja el, de mindig ott áll büszkén a hegytetőn. Sok minden változott körülötte, de ő nem változott meg. A kor túlhaladta, régimódivá, majdhogynem mosolyogtatóvá tette őt, de aztán egyszer csak mintha észbe kapott volna, hogy nem veszített-e el valamit út közben az értékek közül, újra csak feléje fordult. És mindaz, ami hibának, igazságtalan merevségnek, szemlélet- vagy ízlésbeli merevségnek tűnt, most maga volt az ellenállhatatlan újdonság, amit valahol a távolban már régen kerestek, pedig itt volt a közelben.

Lukács György úgy jelent meg előttem, mint a marxizmus nagy teoretikusa, azé a marxizmusé, amely az utolsó szót – ebben Lukács szentül hitt – még messze nem mondta ki.

RAJCSÁNYI IRÉN fordítása

ILLÉS LÁSZLÓ

Objektivitás és szubjektivitás a lukácsi realizmuselméletben

A történelmi materializmus törvényszerűségeire épült Lukács elméletében a művészi formák objektivitásának tana. Lukács nagy érdeme, hogy a marxista esztétikában lényegében elsőként hozzányúlt ehhez a bonyolult – máig sem teljesen tisztázott – kérdéshez. A húszas évek mechanikus-funkcionalista kísérletei nyilvánvalóan nem elégíthették ki. A forma kérdéseivel foglalkozó polgári szakesztétikákat idealista indítékaik miatt utasította el.[1] Mindenekelőtt világossá tette, hogy a formán nem

---

Részlet a Lukács Györgyről készülő nagyobb tanulmány egyik fejezetéből, amely a szerző gyűjteményes kötetében jelenik meg. *(A szerk.)*

[1] A műfajelméletnek ugyanakkor elvileg komoly figyelmet szentelt, ha munkássága elsősorban nem e szakterület kidolgozására irányult is, mint pl a történelmi regény esetében L. erről Lukács: *Mi a normális viszony író és kritikus között?* (1939) = A realizmus problémái. Athenaeum 1948. 375 o – Ugyanakkor például Poszler György kritikailag jegyzi meg, hogy Lukács véleménye szerint „a művészetnek nincs saját története, s ez [..] lényegében kérdőjelezi meg a művészet speciális történetének – például a műfaj- és formatörténetnek – létjogosultságát". Poszler György *A realizmuselmélet keletkezése – Adalékok Lukács György esztétikájához a 30-as, 40-es években* Jelenkor 1986 6. 529–536 (529) o

egyszerűen a művészi technikát kell érteni, amit az író tetszése szerint választ. Ezt írja: „Látjuk: a műalkotás egész tartalmának formává kell válnia, hogy igazi tartalma művészi hatást tehessen. A forma nem más, mint e legmagasabb absztrakció, a tartalom sűrítésének legmagasabb formája, meghatározásainak kiélezése, az egyes meghatározások közötti helyes arány helyreállítása, az élet egyes ellentmondásai közötti fontosság-hierarchia, amelyeket a műalkotás tükröztet."[2] S mi ez a tartalom, amely formává lényegül át? „Az emberi élet tartós viszonyai" ezek.[3] Az élet történelmi-társadalmi szükségszerűségeihez köti a formákat Lukács, sajátszerűségeiket az határozza meg, „mennyire képesek az adott társadalmi-történelmi fázis lényeges vonásait kifejezni".[4]

Lukács történelmi léptékkel mérte az irodalom fejlődését: már ifjú korában megvallotta: „a művek axiológiája és történetfilozófiája, s nem maguk a művek [...] érdekelnek."[5] S húsz évvel később ugyanez a történetfilozófia munkál szemléletében: „A realizmus igazi elmélete, mint jeleztük, magából a valóságból meríti a forma és a tartalom mércéjét. A nagy irodalom Homérosztól Gorkijig mindig is harc volt az emberi élet legfontosabb meghatározásainak intenzív, mély és gazdag visszaadásáért: az élet meghódítása az ember számára a poézis eszközeivel. A nagy irodalom realista volt: Homérosztól Gorkijig."[6]

Az esztétika nyelvére lefordított történelmi tapasztalat munkált a lukácsi elméletben; azt kereste: hogyan érvényesül a művészi alkotás folyamatában „a művész tudatától független igazság".[7] A „független igazság" követelése nem zárta ki Lukácsnál a költői egyéniség, az alkotói szubjektivitás jelenlétét, de ennek összhangban kellett lennie az „objektív társadalmi áramlatokkal".[8]

Lukács mélyen meg volt győződve arról, hogy a „társadalmi áramlatokban" az emberiség emancipálódási *akaratának* előremutató tendenciája, törvényszerűsége nyilatkozik meg, ezt értette az „objektív igazságon". Engels szellemében járt el, midőn az írói munkában határozottan elutasította a tendencia bevitelét az életanyagba, de megkövetelte a történelmi tendencia, azaz az „objektivitás pártossága" *kibontását* az életanyagból. „Az irányzatosság tehát, amelyet Engels itt helyesel, azonos »a pártosság azon elemével«, melyet Lenin szerint a materializmus magában foglal. Ez az irányzatosság az ábrázolt anyagban benne rejlő nagy társadalmi fejlődési tendencia, mely a legbensőbb kapcsolatban van a társadalmi praxissal, s a szerző e társadalmi-történelmi küzdelmekben elfoglalt történelmi, harcos állásfoglalásával. Tehát soha nem

---

[2] *A művészet és az objektív igazság* = A realizmus problémái Athenaeum 1948. 45 o

[3] *Mi a normális viszony író és kritikus között?* (1939) = *I. m.* 377. o

[4] Georg Lukács *Vorwort zu Hegels Aesthetik* = Hegel Aesthetik Hrsg von Friedrich Bassenge. Frankfurt am M.,o J. 600 o – Ugyanerről l · *Elbeszélés vagy leírás?* (1939) = A realizmus problémái. Athenaeum 1948 245 o

[5] *Kiknek nem kell és miért a Balázs Béla költészete?* = Lukács György · Ifjúkori művek – 1902–1918. Magvető 1977. 708 o.

[6] *A realizmus határai?* (1939) = Esztétikai írások 1930–1945 Kossuth 1982 678 o

[7] *A művészet és az objektív igazság* = A realizmus problémái Athenaeum 1948. 48. o.

[8] *Mi a normális viszony író és kritikus között?* (1939) = *I. m.* 372. o.

valami pusztán szubjektív dolog, nem a szerző »hitvallása« s nem társadalmi konfliktusok általa tervezett utópista megoldása. Csak a megformált életanyag legmélyebb tartalmát, legsajátabb objektív igazságát hozza felszínre, és soha nem lehet egy, ettől az életanyagtól többé-kevésbé független, szubjektív ráadás."[9]

Ez kétségtelenül racionalista program volt, a felvilágosodás öröksége, az ész szelleme munkált benne.[10] Igazat kell adnunk e pozíció méltatójának, ha az *ész-szerűség* (Vernunft-Verständnis) működésében látja a lukácsi realizmuselmélet magvát, de meglepő, midőn ezt az elvet pejoratív értelemben messianizmusnak minősíti, s úgy véli, hogy a realitás fogalmát Lukács racionális és logikai formákba *kényszerítette*, s hozzá még a jövőt „nyílt realitásnak" látta, a IV. német írókongresszuson pedig csupán csak egy „szerény perspektívát" rajzolt fel.[11] Vélhetően joggal látta Lukács ezt a jövőt nyíltnak. Szó nincs arról, mintha túlértékelte volna a „determináció faktorait",[12] vagy „erőszakolta volna az objektivitást".[13] Ez utóbbi – alig titkolt kedvetlenséggel előadott – meghatározások egyenes örökösei annak a tudományon kívüli denunciálásnak, amely a Lukács által tételezett (és végsőkig védelmezett) objektivitáselvben egykor a „pártosság ellenségét" látta, és „az objektivizmust a revizionizmus megjelenési formájának" minősítette.[14]

S baloldali radikalizmusának „enyhített visszhangja" nyugaton már nem szól revizionizmusról, de úgy véli: „az objektivista realizmus-fogalom egy kontemplatív pártosság-fogalomhoz vezet, ami végső soron felmenti az írót a művével szembeni felelősség alól."[15] Az ilyen könnyed kijelentések diametrálisan szemben állnak a valósággal; Lukácstól mi sem állt távolabb, mint az írói felelőtlenség elfogadása. Arról van szó nála, hogy materialista módon tudomásul vette az objektivitás létezését, felismerte benne a hosszú távú történelmi tendenciát, közéleti emberként részese is volt e tendencia kibomlásának; de mint esztéta nem csatlakozhatott az idealistákhoz, akik voluntarista módon olyan művészi képét követelték meg ennek a valóságnak, amely csak a (mégoly nemes) vágyakban szerepelt.

Úgy tűnik, hogy az irodalomtudomány Lukáccsal szemben méltányosabb és intencióival szemben megértőbb övezeteiben is élnek még ellenérzések. Ezek többnyire a művészet funkciójával és a művészetelsajátítás módszertanával kapcsolatos nem

---

[9] *Friedrich Engels mint irodalomteoretikus és irodalomkritikus* (1935) = Adalékok az esztétika történetéhez. Magvető 1972. II kot. 172 o.

[10] Manfred Buhr: *Vernunft und Realismus verflochten* Neues Deutschland 13/14 April 1985

[11] Gunther K. Lehmann *Georg Lukacs oder die parteiliche Vernunft*. Sonntag 14. April 1985

[12] Reinhard Weisbach: *Wir und der Expressionismus* Berlin, Akademie-Verlag 1972 125. o

[13] Klaus Jarmatz: *Exil in der UdSSR*. Leipzig, 1979. 180–183. o.

[14] Jakov Elsberg: *Probleme des Realismus und Aufgaben der Literaturwissenschaft* = Probleme des Realismus in der Weltliteratur. Berlin, 1962. 558 o (Eredetileg Problemi realizma v mirovoj lityerature. Moszkva, 1959.) – A kötet a Gorkij Intézet 1957 áprilisában rendezett konferenciája anyagát közli.

[15] Hans-Thies Lehmann e véleményét közvetíti Dietmar-Ingo Michels *Lukács in der sozialistischen Kritik*. = Georg Lukács: Moskauer Schriften. Hrsg. von Frank Benseler Sendler V., Frankfurt am M., 1981. 147–155. (151.) o.

teljesen megalapozott nézetekből táplálkoznak, egy túlfűtött elvárási ovezet reminiszcenciáiból származnak [16]

Lukacsnak jó oka volt arra elmélete kifejlesztésének idején, hogy ragaszkodjon az objektivitáshoz, ezzel persze együtt járt a formák objektivitásába vetett hite, ami majd oka lesz az *avantgárd* elleni kérlelhetetlen ellenszenvének. Ismeretes, hogy a polgári forradalmi demokráciáért folytatott történelmi kuzdelem irodalmi és művészeti visszfenyenek látta a realizmus (a nagyrealizmus) kiemelkedő műveit, s a formák objektivitásának tanától vezettetve hajlott arra is, hogy e formai kite iesedést mindaddig érvényesnek lássa, amíg a széthulló burzsoá kulturával szemb n *a forradalmi demokrácia* eszméi megvalósításra várnak, és adekvát formájukat kere ik Interpretátorai értelmezésével szemben szó sincs arról, mintha a proletarforradalmi mozgalommal szembeni ellenérzése vezette volna a széttort formák elvetésében Az ok mélyebben rejlett. a kapitalizmus elemeinek (burokrácia, hamis ideológiák stb továbbélését kellett konstatálnia, s a formák szetrombolását éppen ezekkel hozta összefuggésbe a szocializmus viszonyai kozott „Aki figyelmesen olvasta a hanyatló burzsoázia esztétikájában jelentkező szubjektivista torekvések elemzését, láthatja hogy ezek a torekvések semmiképpen sem állottak meg a Szovjetunió határán. Ideológiánkba való behatolásuk nem is lehet csak a kapitalista bekerítés kovetkezménye, hanem *gyokerei nyilván sajat fejlődésunk objektív és szubjektív tényezőiben* . találhatók"[17] (Kiemelés tőlem – *I L*) Mérvadó tekintélyre hivatkozhatott e ponton Sztálin előadói beszédére, amelyet az a XVII. pártkonferencián tartott, s amelyben kíméletlen harcot hirdetett az emberi tudatokban még meglevő kapitalista csokevények ellen. E sztálini elemzés nyomán (amelyet majd újra idéz évekkel később *Marx és az ideológiai hanyatlás problémája* [1938] című tanulmányában) vonja le a kovetkeztetést, amely az objektivitás elvének érvényét tagadók számára a mai napig érvényes lehetne. „A művészet objektivitásanak kérdése korul folyó harc egy része ennek a harcnak az emberek tudatában megtalálható kapitalista csokevények ellen, harc az ellen, hogy a rothadó monopolkapitalizmus ideológiailag bekerítse a szocializmus felépítését. Ez a bekerítés a sajátosan ideológiai teruleten kulonosen veszélyes"[18]

A művészet objektivitása a társadalmi bázis objektivitására megy vissza, azt ismeri el objektívnek, az attól való illuzionista elszakadást nevezi szubjektivizmusnak. Akkor

---

[16] Dieter Kliche ugy veli, hogy Lukacs „a formák tőrtenetisegeből kikapcsolja a szubjektiv, az »aktiv«, a »tevekeny« oldalt, ami a műveszettermelő és -elsajatito szocialis osztályjellegű es kommunikációs viszonyaibol szarmazik' L Dieter Kliche *Objektivitat der Form und „naturwuchsiger Realismus" – Realistische Abbildung bei Lukacs, Becher, Brecht* = Literarische Widerspiegelung Berlin, 1981 459–507 (472) o – Werner Mittenzwei tanusitja a legnagyobb megertést a lukacsi pozicióval szemben Természetesen elegedetlen amiatt, hogy Lukacs nem tudta elfogadni az „anyagesztetika" hiveinek (Brecht, Eisler, Benjamin) az „anyag forradalmaról", a műveszet „funkciovaltozasarol" szolo nézeteit, de hajlandó kimondani, hogy Lukacs „kimeletlenul leleplezte a nagy tervek utópizmusat [ ], erzékelhetőve tette a »visszavetel« mérteket" Werner Mittenzwei *A forradalmi demokrácia lukácsi esztétikája* Nagyvilág 1978 8 1205 o

[17] *A művészet es az objektiv igazság* = A realizmus problemai Athenaeum 1948 58 o

[18] *I m* 55–56 o

is, ha a szubjektíve forradalmi művészek őszinte ellenségei is a kapitalizmusnak és a kapitalizmus csökevényeinek, amelyek a „saját fejlődésben" megvannak. Úgy véli: mindezek ellen csakis a realitás alapjaira támaszkodva lehet küzdeni, a visszatükrözés és nem a képzelgések segítségével.

Ez a „saját fejlődés" meghatározott nemzetközi és honi viszonyok közt ment végbe. A Komintern 1924-ben megtartott V. kongresszusa konstatálta a forradalmi hullám végét, a kapitalizmus stabilizálódását. Ebből logikusan következett a sztálini program: a szocializmus felépítése egy országban. Ezért van az, hogy Lukács mindig is szemben áll a „permanens forradalom" trockiji elméletével. Lukács proletár messianizmusának ez a stratégiai fordulat vetett véget; itt kezdődik s másfél évtizedig tart e körülmények politikai, majd esztétikai következtetéseinek levonása. E következtetések semmi esetre sem a revizionizmus irányába mutattak, hanem egy anakronisztikus utópiával szemben (pl. Blochnál) *a realitás* józan számbavételére késztettek. Joggal állapítja meg Werner Mittenzwei: „Lukács szembefordult a vágyképzetekkel, amit a harmincas évek elején gyakorta megtalált az ember a forradalmi művészek soraiban. Ily módon egy józan vonást vitt bele Lukács a túlforrósodott vitákba, amelyek a művészet és valóság jövendőbeli viszonyáról folytak."[19]

A „vágyképzet" éppen a realitásoknak, az objektivitásnak hátat fordító szubjektivitás eleme volt; a valóságnak hadat üzenő *voluntarizmus* segédeszköze. Következményeképpen terjedt el a harmincas évek második felében – a zsdanovi kultúrpolitika idején – az irodalomban, művészetben a „lakkozás", a tézisek illusztrálása, a valóság meghamisítása, a sematizmus. A Lukács–Lifsic–Uszijevics-„áramlat" éppen ezzel a fronttal vette fel a küzdelmet, s veszítette is el azt adminisztratív nyomás következtében az évtized végén.[20] Teljesen indokoltan utasítja el Rita Schober a szocialista realizmusnak a „dogmatizmus sodrában" bekövetkezett eltorzulását, amely „előre előírt alkotómódszerekre redukálta" ezt a művészeti programot.[21] Ezzel szemben Kurt Batt teljesen félreérti a késői harmincas évek szellemi állapotát, midőn úgy véli, hogy a *szubjektív faktor* redukálása akadályozta meg Lukács esetében is a személyi kultusz légkörében, hogy az felismerje az anyagi és szellemi folyamatok igazi természetét. A dolog éppen ellenkezőleg áll: Lukács és köre görcsös ragaszkodása az *objektivitás*hoz volt az utolsó védővonal a szubjektív voluntarizmus egyre masszívabb támadásai ellenében; ez utóbbi okozta, hogy „az ellentmondásteli társadalmi folyamatot elméletileg szikár, többé vagy kevésbé statikus törvényszerűségekre redukálják".[22] Ez volt az az állapot, amelynek színvonalán marad évtizedekre az elméleti szocializmuskép. „E helyzet okai messzire nyúlnak vissza – mondotta Mihail Gorbacsov –, még abban

---

[19] Werner Mittenzwei: *Gesichtspunkte – Zur Entwicklung der literaturtheoretischen Position Georg Lukács'* = Dialog und Kontroverse mit Georg Lukács Leipzig, 1975 9–104 (74) o

[20] A lakkozás elleni tiltakozás kiemelkedő tette volt Jelena Uszijevics *K szporam o polityicseszkoj poezii* című bírálata. Lityeraturnij Kritykk 1937 5 62–102 o.

[21] Rita Schober: *Abbild – Sinnbild – Wertung* Berlin, 1982 102 o

[22] Kurt Batt: *Erlebnis des Umbruchs und harmonische Gestalt.* = Dialog und Kontroverse mit Georg Lukács Leipzig, 1975. 235–236. o

a konkrét történelmi helyzetben gyökereznek, amelyben az ismert körülmények miatt az eleven vita és az alkotó gondolat eltűnt az elméletből és a társadalomtudományból; a tekintélyelv alapján megfogalmazott értékelések és ítéletek pedig vitathatatlan igazságokká léptek elő, amelyeket csupán kommentálni lehetett."[23]

A szubjektív faktor túltengő működését már Ernst Bloch az idealizmus számlájára írta.[24] Lukács pedig – egy újabb értékelés szerint is – „élesen elhatárolja magát a szubjektivizmustól [...], a lényeg objektivitásának alapján áll".[25] Ugyanitt elismeri a szerző, hogy Lukácsnál az ismeretelméleti képelmélet „nemcsak az avantgárd, hanem az elterjedő tendenciózus sematizmus ellen is irányult, amelynek képviselői azt hitték, hogy egy helyes világnézet birtokában már képesek irodalmat is produkálni".[26]

Ilyen korabeli viszonyok között tanulmányozva Lukács elméleti munkásságát, komolytalanokká válnak azok a késői vélelmek, mintha „kontemplativitás" jellemezte volna, mintha médiummá degradálta volna az irodalmi hőst, mintha elutasította volna a pártosságot, nem becsülte volna az alkotói folyamatban megnyilvánuló művészi személyesség szerepét. Nagyon is elismerte és igenelte az „alkotó szubjektum dialektikus szerepét", de nyomban hozzátette: ennek „az alkotó szubjektivitásnak mindig arra kell irányulnia, hogy a valóság lényegét reprodukálja.[27] Johannes R. Becher *Búcsújáról* írván 1941-ben lelkesen méltatta a hős individuális vonásait, pszichológiai és morális tulajdonságait. Persze nem a „szubjektív faktor" kommentárjaiban láthatta ezt megtestesülni, hanem a „magával ragadó közvetlenségben".[28] A szubjektum alkotó munkájának legfőbb értékét abban látta, hogy az író műveiben a *társadalmi folyamatot* emeli öntudatra, és *érzékileg, élményileg* hozzáférhetővé teszi azt. Egyúttal rámutatott, hogy milyen káros és veszélyes következményekhez vezet a szubjektivizmus: „A hamis szubjektivizmus, az író benső világának ez a gáttalan kiélezése veszedelmes, mert azzal a következménnyel jár, hogy a szabad kísérletezés világa előtt áll, amelybe tetszés szerint gáttalanul beavatkozhat. [...] Márpedig tudjuk, hogy az apologetika lényege éppen a valóságnak ebben az önkényes helyreigazításában rejlik. Minél kevésbé képes az író alakjait és cselekményét önkényesen irányítani, annál nagyobbak a realizmus diadalának esélyei."[29]

A lukácsi realizmuselmélet e kardinális vonása, azaz a szubjektum-objektum viszony arányai és dialektikája körül fél évszázada folyik az eszmei vita, szoros kapcsolatban a visszatükrözés elméletének kreativitása kérdéskörével. Bizonyítéka ez annak, hogy Lukács a harmincas években alapvető kérdéseket ragadott meg, valós problémákkal viaskodott: az esztétika és a kultúrpolitika mindmáig aktuális kérdéseivel.

---

[23] Mihail Gorbacsov: *Az átalakításról és a párt káderpolitikájáról* = Az SZKP Központi Bizottsága 1987. január 27–28-i ülésének dokumentumai. Kossuth 1987. 12–13 o.

[24] Ernst Bloch: *Diskussionen uber Expressionismus*. Das Wort 1936. 6. 108. o.

[25] Dieter Schlenstedt · *Problemfeld Widerspiegelung* = Literarische Widerspiegelung Berlin, 1981. 75 o.

[26] *I. m* 85 o

[27] *Marx és az ideológiai hanyatlás problémája* = A realizmus problémái Athenaeum 1948 164. o.

[28] *Johannes R. Becher Búcsú* (1941) = Lukács György · Német realisták Szépirodalmi 1955 388–398. (391–392.) o

[29] *Marx és az ideológiai hanyatlás problémája.* = A realizmus problémái Athenaeum 1948. 163. o.

GALINA BELAJA

A történetiség problémája a harmincas évek szovjet kritikai irodalmában

Az 1930-as évek szovjet kritikai irodalmában bőven akad még feltáratlan terület, nagyon lassan halad az a munka, amely igyekszik felderíteni e korszak jellegzetességeit.[1] Pedig célszerű lenne, ha nemcsak feltárnánk, hanem meg is értenénk a harmincas évek kritikai irodalmának tapasztalatát és jelentőségét. A kritikai irodalom ekkor igen fontos módszertani problémák megoldásával foglalkozik: a népiség és az osztálykategóriák kölcsönhatása, a vulgárszociológia bírálata, a világnézet és alkotás problémakör sokoldalú megvitatása, a művészi módszer kategóriájának tüzetes vizsgálata, a folyamatosnak, egyenes vonalúnak elképzelt haladás elméletének bírálata, az alkotói folyamat objektív és szubjektív tényezőinek dialektikus elemzése. A harmincas évek kritikai irodalmának ez a tárgyi gazdagsága egyrészt azzal magyarázható, hogy a figyelmet elsősorban az új, a szovjet irodalom útjainak meghatározására irányították, másrészt azoknak a kulturális és filozófiai problémáknak a széles skáláját kutatták, amelyek egyik vagy másik történelmi korban az új művészet születését kísérték. Éppen ezért fért meg olyan jól egymás mellett, sőt mi több, természetesen összefonódott egymással a harmincas évek elején felhangzó „konkrét kritika" jelszava, amely az Október utáni művészeti alkotások vizsgálatára szólított fel, és az oly nagyszabású módszertani kérdéseknek a kidolgozása, mint a következtető és képi gondolkodás, a művészeti fejlődés egyenetlensége, a klasszikus irodalmi örökség sorsa az új, szocialista korszakban, valamint azok az előfeltételek, amelyeknek következtében a minden időkben létrejövő műalkotás klasszikus mintái örök érvényű jelentésre tesznek szert. A felvetett problémák közül soknak a megoldásában született jó eredmény annak köszönhetően, hogy a kutatók mélyen átérezték a kérdések aktualitását: az új, a forradalom után létrejött rendszer stabilizációs időszaka következett el, és az irodalomtól, a művészettől elvárták, hogy tudatosítsa ennek a társadalomnak az új alapjait és képes legyen aktívan hatni az emberekre. Éppen ezért az olyan kérdések mögött, mint „módszer és világnézet", az a követelmény állt, hogy az író aktívan képviselje a társadalom álláspontját. A fogalmi gondolkodás és a képi alkotás kapcsolatáról folyó vitákban pontosan érezhető a sematikus irodalommal és sematikus kritikával szembeni elégedetlenség. Ez az irodalom azzal a módszerrel

[1] Lásd: *Ocserki isztorii russzkoj szovjetszkoj zsurnalisztyiki.* Moszkva, 1968; *Iz isztorii szovjetszkovo iszkusszt-vovegyenyija i esztetyicseszkoj miszli 1930-h godov.* Moszkva, 1977.

dolgozott, hogy „a tartalom logikus olvasatát azonosította a történelmi valóság tartalmával... és ezzel eltörölte a politika és a művészet közötti határvonalat, ahonnan egyenes út vezet a vulgarizáláshoz"[2] stb „Nekunk valódi, igaz, gondolatot hirdető irodalom kell"[3] – mondotta 1932-ben Fagyejev. Ugyanakkor ez az irodalom szépirodalom kellett, hogy legyen – ez szintén nyilvánvaló volt.

De nem csak a felvetett problémák aktualitásáról volt itt szó. Az új szocialista rendszer megerősödésével a rendszer ideológusai és az irodalomkritika előtt is ott állt a feladat, hogy meghatározzák és megértsék az új társadalomnak és az új művészetnek a többi történelmi korszak között elfoglalt helyét Ezzel a feladattal csak széles látókörű kritikusok tudtak megbirkózni, akik meg is jelentek a színen. Ez magyarázza azt a jelenséget, hogy a harmincas évek irodalomkritikájában nem jelölhetünk ki szűkebb szakterületeket Mihail Lifsic, Valentyin Aszmusz, Naum Berkovszkij, Venyiamin Goffensefer, Vlagyimir Alekszandrov, Iszaak Nuszinov, Lukács György és még sokan mások egyforma érdeklődéssel foglalkoztak a kortárs irodalom által felvetett problémákkal, általános esztétikai kérdésekkel, irodalomtörténettel és kritikával. Az irodalomkritika tárgyát tekintve nem ismert elvi határokat: mint ismeretes, Valentyin Aszmusz a húszas évek végén a tény és az alkotói fantázia kérdésében bocsátkozott polémiába a LEF tagjaival, Naum Berkovszkij egy egész cikkgyűjteményt adott ki a kortárs irodalomról, Ivan Vinogradov a harmincas évek elején cikket írt a szovjet irodalom alkotói módszeréről – és nem telt bele sok idő, ugyanezek a tudósok híresek lettek az irodalomelmélet és az irodalomtörténet terén, más korok esztétikai és irodalmi elméletével foglalkoztak.

Jellemző, hogy a Lityeraturnij Krityik című folyóirat, amelynek, azt gondolhatnánk, a kortárs irodalom problémáinak taglalása lett volna a feladata, ilyen cikkeket jelentetett meg: Anatolij Lunacsarszkij: *Plehanov, a művészettörténész és irodalomkritikus* (1935. 7.), Vlagyimir Grib *Balzac világnézete* (1934. 10.) és *Lessing tanítása a realizmusról* (1935 9.), Leontyij Szpokojnij. *Kant esztétikája* (1935 3), Ivan Szergijevszkij: *Puskin esztétikai nézetei* (1935. 4.), Denis Diderot *A drámai költészetről* (részletek; 1935. 5.), Lukács Gyorgy: *Friedrich Engels mint irodalomteoretikus és irodalomkritikus (halálának negyvenedik évfordulójára)* (1935 8), Jogann Altman: *Arisztotelész drámaelmélete* (1935 10.), részletek Hegel: *Esztétika* című művének új fordításából, Dobroljubov halálának századik évfordulójára írott cikkek stb. A kritika, az irodalomelmélet és az esztétika összefonódása és kölcsönhatása, a széles értelemben vett kultúra felőli megközelítés, a művészet és a filozófia története iránti érdeklődés rendkívül gazdaggá tette a harmincas évek kritikai irodalmát és annak megismételhetetlen jellegzetességévé vált.

Éppen ilyen lényeges volt a marxizmus–leninizmus klasszikusainak írásaiban kifejtett módszertani kérdések iránti érdeklődés – e terület birtokbavétele is a harmincas

[2] Lityeraturnij Krityik 1933 1 135 o

[3] CGALI (Kozponti Irodalmi Archivum) 631 4 112–113 o

évek elejére esik. Ismeretes, hogy 1931–32-ben jelentek meg a Lityeraturnoje Naszledsztvo különböző köteteiben Engels levelei Paul Ernsthez, Minna Kautskyhoz és Margaret Harknesshez Franc Siller kommentárjaival, és hamarosan azoknak a vitáknak a középpontjába kerültek, amelyek a realizmus mibenlétéről, a módszerről és a világnézetről, az objektív és a szubjektív művészeti elv összefonódásáról folytak. 1929-ben és 1931-ben, a Leninszkij Szbornyik IX. és XII. kötetében tették közzé Lenin *Filozófiai füzetek* című munkáit: ezt követően némileg kiigazították azoknak az éveknek az esztétikai elképzeléseit, közelebbről a művészet mibenlétének kérdéséről. 1932-ben a Lityeraturnaja enciklopegyija 6. kötetében jelent meg Lifsic tollából a Marx-címszó és Lunacsarszkij tollából a Lenin-címszó. E két cikk aktuális jelentőségét az adta meg, hogy egységes felfogásban tárgyalta Marx és Lenin esztétikai nézeteinek jellegét, és kísérletet tett arra, hogy a marxizmus–leninizmus módszertanát alkalmazza a kultúra történetének megértése és a szovjet irodalomban felmerült problémák megoldása során.

A harmincas évek irodalomkritikájára nagy hatással voltak Makszim Gorkij irodalmi tárgyú cikkei, valamint a szovjet irodalomról tartott előadása a szovjet írók első kongresszusán 1934-ben. A kortársakat meglepte, milyen széles világirodalmi és orosz irodalmi kontextusba helyezve tárgyalta Gorkij a szovjet korszak művészetét.

De most térjünk vissza a húszas–harmincas évek fordulójához.

Ez volt az a korszak, amikor világossá vált, hogy nem lehet a vulgárszociológia alapállásából megoldani a művészeti problémákat. A kritika meg akarta érteni, miért nem olvassák az olvasók a hozzájuk oly közel álló témájú sematikus könyveket, és miért olvassák helyettük a tőlük távol álló klasszikusokat. E kérdéssel kapcsolatban sok töprengés, sok gondolat gyűlt össze. „Kezdjük a végével – mondotta még 1927-ben Fagyejev –, kezdjük az olvasó kérdésével." Mit olvasnak és hogyan? „Az olvasottsági rangsor élén a klasszikus irodalom áll, azt követi a proletár irodalom, és a harmadik helyen áll az útitárs irodalom" – válaszolja meg a kérdést Fagyejev. Szerinte az olvasót csak akkor lehet jobban megnyerni, ha a művészi gondolatok „nem puszta sémákban, hanem hús-vér alakokon keresztül fognak megjelenni".[4] Sok mindenre választ adhatott a klasszikus művek elemzése. Mindazonáltal abban a jelenségben, hogy a nagy klasszikus művészek alkotásai továbbra is jelentős helyet foglalnak el a következő nemzedék életében, noha azt lehetett volna hinni, hogy az ezeket a műveket létrehozó osztályviszonyok megszűntek – ebben a jelenségben a húszas évek kritikusai feloldhatatlan ellentmondást, paradoxont láttak.

A harmincas évek elején ugyanez volt a helyzet. 1931 márciusában a GAISZ (Állami Művészettudományi Akadémia) irodalmi szekciójának plénumán Iszaak Nuszinov tartott előadást *Melyek a művésziség objektív kritériumai?* címmel. Az előadást követő vitában részt vett Pjotr Kogan, Ulrih Foht, Valentyina Dinnyik, Viktor Percov és mások. Az előadás középpontjában az a kérdés állt, hogy hogyan függ össze a klasszikus műalkotásoknak az egyes emberre gyakorolt közismert hatása és a minden

[4] Na Lityeraturnom Posztu 1927. 11–12. 3–4. o.

osztályban és minden társadalmi csoportban meglévő merev elképzelés „onnon" művészi ségéről. Az irodalomkutatóknak immár el kellett ismerniuk, hogy lett légyen akármekkora különbség a polgári kritikus és a proletár kritikus kozott, mind a kettő – amint ezt Nuszinov kifejtette – tobbre értékeli Lev Tolsztojt, mint Piszemszkijt, Csehovot pedig Potapenko, Dosztojevszkijt Leszkov folé helyezi Mi az alapja ennek a rangsorolásnak? Mi az, aminek alapján egyes írókat zseniknek, másokat középszerűeknek tarthatunk?

Így kerult napirendre a művészi ség objektív kritériumainak kérdése

Nuszinov előadásában arról beszélt, hogy szerinte a műalkotás objektivitásának teljessége attól fugg, hogy milyen mértékű a jellemek szintetikus, tipizáló jelentősége, ez a „mérték" pedig az ő ertelmezésében kozvetlenul osszefuggott egy meghatározott osztály „pszichoideológiájával" A teljes értékű műalkotás létrejotte Nuszinov szerint egyenes fuggvénye annak, hogy ez az adott osztály fejlődésének adott szakaszában képes-e maradéktalanul kifejezni saját társadalmi létét

Ez a leegyszerűsítő értelmezés egyértelműen magán viseli a vulgárszociológia bélyegét. Sokan vitába is szálltak vele az előadás után „Vajon a másik osztály által létrehozott műalkotást csak annak mintájaként lehet felfogni, hogyan kell a saját osztálypszichológiánkat kifejezni?" – kérdezték a vita résztvevői A választ lényegesen módosítva adták meg. „A műalkotás értékét nem az osztályontudat mértéke határozza meg – mondta Dinnyik –, hanem annak mértéke, mennyire sikerult objektíven értelmezni a dolgokat "[5] Ámde hogyan történik ez? Erre a kérdésre a vita nem adott választ. Az az egysíkú elképzelés, amely a művészi ség színvonalát a valóság objektív ábrázolásában „érdekelt" (Nuszinov) osztály társadalmi létéből vezette le, jelentős akadálynak bizonyult a művészetről alkotott elképzelések fejlődésének útjában.

Az 1930-as évek elején történt még néhány kísérlet, hogy értelmezzék a művészi ség jelenségét, megtalálják a kulcsát a műalkotás létezésének az időben. Figyelemre méltó Ivan Vinogradov 1931-ben megjelent cikke, *A művészi módszer problémája*. Erre a cikkre még nem volt jellemző a művészi módszernek és a filozófiai modszernek az az azonosítása, amely a RAPP legtobb teoretikusánál megfigyelhető Ugyanakkor volt benne valami tobblet Vinogradov kiállt annak szukségessége mellett, hogy a művészetet a képi megismerés folyamataként kell vizsgálni. Az akkori idők esztétikájában nagyon is korszerű volt az, hogy Vinogradov a hangsúlyt a művészi módszer általános, „nembeli" jellegzetességére helyezte, amely megvilágította a művészet és a valóság kapcsolatát és ami benne a fő – a mozgékonyság momentumát, azaz ennek a kapcsolatnak azt a vonását, hogy történetileg változhat Szintén nagyon fontos volt művészetértelmezésében az, hogy felhívta a figyelmet a művészet objektív megismerő tartalmára Vinogradov a képi megismerés legfontosabb jellemzőjének azt tartotta, hogy az koncentrálni tudja a valóságbol kiszűrt benyomásokat. Vinogradov elengedhetetlennek tartotta gondolata markánsabb megfogalmazását, ezért kulonosen hangsúlyozta azt, hogy a képben jelen van az általánosítás, hogy ez egy sajátos

[5] Lityeratura i Markszizm 1931 3 15 o

általánosítás, amely még mintegy nem szakította át az „érzéki burkot, csak áttetszik, átvilágít azon".[6]

Ezekből a cikkekből nőttek ki néhány év múlva Ivan Vinogradov könyvei, *A marxista poétika kérdései* (1936) és a halála után megjelent *Harc a stílusért* (1937). E két könyvet, amelyek megjelenése az 1930-as években jelentős eseményszámba ment, 1972-ben lényegében változtatás nélkül újra kiadták, ami jól mutatja aktualitásukat és a bennük felvetett problémák mélységét. Ivan Vinogradov cikkei még azért is érdekesek voltak, mert arra tettek kísérletet, hogy a szovjet irodalom fejlődése során felvetődött konkrét kérdések megoldását összeegyeztessék az elméleti problémákkal. Az irodalomkritikus a poétika olyan kérdéseit vizsgálta, mint a téma és az eszme, a stílus, a szüzsé, az egyes műfajok története, nevezetesen a novella története. Ivan Vinogradov a formalista iskolával szemben védte nézeteit, és e polémiában ki-kitekintett a költészet történetébe (a *Gyerzsavin költészete* és a *Delvig munkássága* című tanulmányokban), valamint új problémákat vetett föl (*Majakovszkij öröksége és a szocialista líra*).

Vinogradov cikkeiben gazdag tényanyag és szellemes gondolatok találhatók, mégsem mentesek a vulgárszociológiai nézetektől. Kétségtelen érdeme azonban a szerzőnek, hogy eltérően attól a nagyon elterjedt módszertől, amely az elemzés során mintegy „kihámozta" az eszmei mondandót a tartalomból, és ezzel tönkretette a műalkotás művészi teljességét, Vinogradov a következő nézetet vallotta: „Az emberkép nem más, mint tudati jelenség, mint egy meghatározott koncepció."[7] A kritikus ezzel igen közel került annak a problémának a felvetéséhez, hogy a valóság művészi átformálásában szerves összefüggés van a kép és a logika között, hogy a világnézetet a tudat képi és fogalmi megjelenésének minőségi egységeként kell felfogni, és így a művész világnézete az általa létrehozott képek és alakok tartalmával került összefüggésbe.

Ennek az esztétikai és társadalmi problémának a kontextusába tartozik Vjacseszlav Polonszkij könyve is, *A tudat és az alkotás*. Ennek a könyvnek egyes fejezeteit a Novij Mir kezdte közölni 1931-ben. A szerző elgondolása szerint ez a munka összegezte volna a húszas években a tudományos és a művészi gondolkodásról, az intuitivizmusról és a racionalizmusról, valamint a tudatról és a tudatalattiról folytatott vitát. Polonszkij állításai között akadt vitatható nézet, viszont nagyon jól meglátta az akkori koncepciók alapvető hibáját, azt, hogy kettészakították a művészi gondolkodást, hogy elválasztották a logikai gondolkodást a képitől. Evvel a téves nézettel Polonszkij azt szegezte szembe, hogy „az alkotói aktus", „az alkotói erőfeszítés" sokkal több, mint „intellektuális erőfeszítés", több és mélyebb, mint egy „gondolkodó műszer" munkája. Sőt még határozottabban fogalmaz: „Az alkotás nemcsak az ész és nemcsak az érzések munkája, és nem is csak a kettő matematikai összege. Az alkotás egy

[6] RAPP 1931. 3. 112. o.

[7] Vinogradov, Ivan: *Borba za sztyil*. Leningrád, 1937. 265. o.

onállóan létező »harmadik egységnek«, az »*alkotói tudat* teljességének« a tevékenysége"

Az 1930-as évek irodalmi vitáinak többi résztvevőjéhez hasonlóan Vjacseszlav Polonszkij a „tudatért" és a „tudattalanért" folytatott harcot az ideológiai harc egyik formájaként értékelte A „tudat és alkotás" problémáját éppen ezért nemcsak elméleti, hanem gyakorlati problémaként is elemezte De minthogy az alkotói tudatot ismét a maga teljességében láttatta, a többieknél sokkal pontosabb meghatározását tudta adni a művészi világnézet minőségi jellegzetességeinek „Mindabból, amit az előzőekben elmondtunk az egységről, a gondolkodási folyamatok »kémiai« megkotottségéről, világosan ki kell derulnie annak, hogy a »művészi«, a »képi« gondolkodás nem a fogalmi, a logikai és a konstruktív gondolkodástól elszigetelten folyik Nincs és nem is lehet nagy művészet »világnézet« nélkul A művészet onmagában nem más, mint *a világnézet képi kifejezése* "[8]

Polonszkijnak ez az összegzése az 1930-as évek esztétikai gondolkodasának belső fejlődesi feszultségeiről tanuskodik Éppen ennek koszonhető, hogy Valerij Kirpotyin 1932-ben *A szovjet irodalom Október tizenotodik évfordulójára* című előadásában, amelyet a szovjet írók első kongresszusát előkészítő szervezőbizottság első plénumán olvasott fel, kijelenthette a művészi módszert nem lehet az ideológiától elszakítani, de az író ideológiai álláspontjának való teljes alárendelése nem más, mint vulgarizálás Az 1930-as évek elején ezt a tézist inkább csak deklarálták, de nem fejtették ki, és nem bizonyították A kor számára a legfontosabb mégis a képre orientáltság, a valóság konkrét tukrozése volt, annak a bonyolult kapcsolatnak a kutatása, amely a művészi alkotásnak az ideológiai mondanivalótól való kozvetett fuggését jellemezte És éppen az alkotói tudat kérdése korul kezd megjelenni az az újdonság, ami a harmincas évek esztétikájában szuletett meg, és ami végső soron az irodalomnak a történelmi időben való mozgását a korábbinál mélyebben világította meg.

Anatolij Lunacsarszkijnak az a gondolata, hogy az irodalmat, amely az emberiség szellemi alkotásának és szellemi tudatának a része, végső soron a társadalmi és gazdasági viszonyok határozzák meg, kérlelhetetlen logikával vezetett oda, hogy átértékeljék az 1920-as évek sok esztétikai nézetét, és felmerult többek kozott annak a szukségessége, hogy ujragondolják a művészet és a társadalom esztétikai viszonyát.

Éppen ez a kovetelmény vezette arra a harmincas évek elején a kutatókat, hogy beemeljék a kritikákba Marx és Engels orokségének addig nem elemzett írásait 1932-ben először jelent meg oroszul Engels és Margaret Harkness levelezése Ez a dokumentum egy egész sor kérdést vezetett be az esztétikai problémák teruletére, amelyek az alkotás természetét és a világnézetet érintették. A viták középpontjába kerult Engelsnek az a realizmusról vallott nézete, hogy a realizmus megvalósulhat a szerző szándéka ellenére is Mint ismeretes, Engels Balzacot hozta fel példának „Igaz, Balzac a politikaban legitimista volt, nagy műve állandó sirám a jó társaság elkerulhe-

[8] Polonszkij, Vjacseszlav *Szoznanyije i tvorcsesztvo* Leningrad, 1934 78 es 137 o

tetlen hanyatlásáról, minden rokonszenvével az eltűnésre ítélt osztály pártján van. De mindezek ellenére szatírája sohasem élesebb, iróniája sohasem keserűbb, mint éppen amikor azokat a férfiakat és nőket mozgatja a színen, akikkel a legmélyebben rokonszenvez – a nemeseket – és akikről mindig leplezetlen csodálattal beszél, azok egytől egyig a legélesebb politikai ellenfelei, a Saint-Méry kolostor republikánus hősei, azok, akik akkor (1830–36) valóban a néptömegeket képviselték. Hogy Balzac ily módon saját rokonszenve és politikai elfogultsága ellen kényszerült cselekedni, hogy kedves nemesei elbukásának szükségességét *látta*, s őket különb sorsra érdemtelen embereknek festi, és hogy a jövő igazi embereit ott *látta*, ahol az akkori időkben kizárólag találhatók voltak – ezt a realizmus egyik legnagyobb diadalának és az öreg Balzac egyik legnagyszerűbb vonásának tekintem."[9] Balzac világnézetének és művészi módszerének ez az értékelése a harmincas évek kritikai irodalma és esztétikája számára igen jelentős módszertani dokumentum volt. Általános volt az a vélemény, hogy Marx és Engels „nem szakítják el egymástól mechanikusan Balzacot, a gondolkodót és Balzacot, a művészt, nem állítják a művész szubjektív világnézetével szembe ábrázolásának objektivitását".[10] A kutatók már a harmincas években szükségesnek tartották kiemelni Marxnak Eugène Sue *Párizs rejtelmei* című regényéről írott elemzésében, hogy „Marx a konkrét-érzéki idealista alárendelését az absztrakciónak szembeállítja az eleven erők és jellemek önmagukból való fejlődésével",[11] hogy Marx idealistának tartotta az emberábrázolásnak olyan módját, „amely az eleven személyiséget a szerző elvont koncepciójának bizonyítását szolgáló automatává teszi".[12]

Ugyanilyen fontosnak vélték azt is, hogy Marxnál az idealizmustól a materializmushoz való átmenet elkerülhetetlenül összefonódott a művészetnek mint érzéki tevékenységnek az emancipációjával, az elvont gondolkodásnak alárendelt szerepét felváltandó.

Ebben a kontextusban különös jelentősége lett Marx több más kijelentésének is, amelyekre elsőként Mihail Lifsic figyelt fel. Marx esztétikai és filozófiai nézeteinek elemzése során Lifsic rámutatott, hogy Marx különbséget tesz a teoretikus gondolkodás és a művészi világlátás között. Marxnak ezt a gondolatát Lifsic beleszőtte az emberi pszichikum egyensúlyáról, a művészi megismerés módszeréről és a realizmusról írott cikkeibe.

1933-ban jelent meg a *Marx és Engels a művészetről* című szöveggyűjtemény első kiadása, amelyet Lunacsarszkij szerkesztett, Franc Siller és Mihail Lifsic állított össze. Ebben a kötetben a Marx és Engels munkáiból vett esztétikai tárgyú részleteknek az összeállítók fantáziacímeket adtak. Szembetűnő, milyen nagy hangsúlyt fektetnek az összeállítók Marx és Engels történeti gondolkodására (elegendő, ha megnézünk néhány címet: *Absztrakció és konkrétság, A spekulatív módszer állítólagos szabadságá-*

[9] Engels levele Margaret Harknesshez 1883. április elején. = Marx–Engels: Válogatott művek III. kot 818. o. Kossuth 1975.

[10] Siller, Franc: *Engels kak lityeraturnij kritytk*. Moszkva, 1933. 115 o

[11] Lifsic, Mihail: *Marx és az esztétika* Gondolat 1966 110. o.

[12] Lifsic: *I. m.* 124. o.

ról, A teoretikus gondolkodás történeti megalapozottságáról stb.). Nem véletlen a címek rejtett, de szigorúan egységes rendbe szerkesztett poétikája, amely – mint bármely rendszerezés – egyben a szovjet kritikai irodalomban frissen megjelent, a szerzők által képviselt alapállást tükrözte.

A marxizmus–leninizmus klasszikusainak anyagait tehát publikálták, és ez több vitás kérdést hozott felszínre. 1932 végén az írókongresszusi szervezőbizottság első plénumán tartott előadásában *(A szovjet irodalom Október tizenötödik évfordulójára)* Valerij Kirpotyin Marx, Engels és Lenin munkáira támaszkodva kategorikusan kijelentette, hogy „Tolsztoj hazug és előítéletekkel teli eszméinek *ellenére* (kiemelés tőlem – *G. B.*) az élet igazsága, saját köreinek alapos ismerete és az a képessége, hogy mindezt művészileg kifejezze, megtették a magukét. Vannak kritikusok, akik számára a művészet illusztratív, vulgáris és alkalmazott művészetet jelent. Számukra a művészet nem más, mint magyarázó technikai eszköz, amely a képek közérthetőbb nyelvére fordítja le a bonyolult elméleti vagy publicisztikai tételeket. Valójában a dolog sokkal bonyolultabb, amit már az is bizonyít, hogy az irodalom történetének során az író szándéka és művének objektív értelme nem mindig esik egybe."[13] Kirpotyin Balzacot hozza fel példának.

„Balzac politikai nézetei szerint legitimista volt, de eme nézetei ellenére megnyilvánuló realizmusa oda vezetett, hogy a jövő igazi embereit éppen ott látta meg, ahol az ő korában egyedül találni lehetett őket – a forradalmi körökben ..."[14]

A kérdés ilyetén beállításának viszonylag pozitív kicsengése szembetűnő: Kirpotyin nem vetette el fantomként a „hamis eszméket", elismerte a realitást, de nem ismerte el a művészi alkotásra gyakorolt romboló hatásukat, végzetességüket, és bevezette a köztudatba azt, hogy feltétlenül szükséges ezeknek a „hamis eszméknek" a valóságos történelmi tartalmát megvizsgálni, valamint azt is, milyen bonyolult módon nyilatkoznak meg ezek az eszmék az író művében.

Azonban ennek a Kirpotyin által deklarált dialektikának bizonyos gépiessége mégis szembetűnő volt. Maga Kirpotyin így emlékszik vissza a harmincas évek elején a módszerről és a világnézetről folytatott vitákra: az „ellenére" szó a harmincas évek esztétikai gondolkodásában nem jelentett „általános képletet..., benne sokkal jobban érződik az, hogy az alkotás és a világnézet között egy különös, ellentmondásos, diszharmonikus kapcsolat van, mintsem az, hogy a kettő között nincs kapcsolat".[15] Kirpotyin ezt írja: „Előfordulhatnak ellentmondások az író művészi és publicisztikai gondolkodása között, vannak ellentmondások szépirodalmi és publicisztikai írásain belül is, de a leggyakrabban mindezeknek az ellentmondásoknak a legfantasztikusabb összefonódása figyelhető meg..."[16] A szerző véleménye szerint ez az állítás kivédi azt a szemrehányást, hogy megfogalmazása, az „ellenére" szó magában rejtette volna

[13] *Szovjetszkaja lityeratura na novom etape.* Sztyenogramma pervovo plenuma Orgkomityeta Szojuza szovjetszkih piszatyelej. Moszkva, 1933 20. o

[14] *Szovjetszkaja lityeratura na novom etape.* uo.

[15] Lásd: Voproszi Lityeraturi 1970 8. 206. o.

[16] Voproszi Lityeraturi 1970. 8. uo.

annak a lehetőségét, hogy azt az író világnézete és módszere közötti kapcsolat megszakadásaként értelmezzék. Meglehet, hogy ismét, ahogy annak idején is, csupán terminológiai pontatlanságról van szó. Mégis elég nehéz elképzelni egy olyan írót, akinek egyszerre többféle gondolkodásmódja van („művészi gondolkodás", „publicisztikai gondolkodás"), egymástól függetlenül vannak szépirodalmi és publicisztikai írásai; mindez úgy hangzik, mintha az író tudatában különböző „rekeszek" lennének, amelyek ugyan kapcsolatban állhatnak egymással, de éppen úgy meglehetnek pusztán egymás szomszédságában.

Valerij Kirpotyin, ahogyan ezt más kutatók is tették az 1930-as években, Engelsnek Margaret Harknesshoz írott levelére hivatkozik, hogy álláspontját megvédje. De eközben elkerülte a figyelmét, hogy Engels csak Balzac „legitimizmusáról" írt, „osztályrokonszenvéről" és „politikai elfogultságáról", és nem pedig – amint azt jogosan jegyzik meg a mai kutatók – „világnézetének egészéről; Lenin sem a Tolsztoj nézetei és munkássága közötti ellentmondásról beszél, hanem többször is Tolsztoj műveinek, nézeteinek, tanításának ellentmondásosságáról tesz említést. Úgyhogy ebben a kérdésben mindazoknak az érvelése, akik az »ellenére« megfogalmazással értettek egyet, és eközben a legnagyobb tekintélyekre hivatkoztak, csak képzelt és nem valóságos alapokon nyugodott".[17]

Ha szigorúan követjük Engels szövegét és annak értelmét, valóban nehéz nem észrevenni, hogy Engels sehol sem használja a „világnézet" kifejezést, és tulajdonképpen nem is a világnézet egészéről beszél. Engels sehol sem mondja azt, hogy Balzac világnézete volt legitimista. Azt mondja, hogy Balzac „a politikában legitimista volt", és „saját osztályrokonszenve és politikai elfogultsága ellen kényszerült cselekedni". Engels következetesen csak egy aspektust határoz meg: Balzac politikai nézeteit. A harmincas évek kutatói kórosan felnagyították és abszolutizálták a politikai aspektust, és figyelmen kívül hagyták Engels levelének egy másik síkját. Azok a szavak, hogy Balzac „*látta* kedves nemesei elbukásának szükségességét", és hogy „a jövő igazi embereit ott *látta*, ahol az akkori időkben kizárólag találhatók voltak", sokkal szélesebb kontextusban hangzanak el, mint Balzac politikai nézeteinek („legitimizmusának") köre; ezeket a szavakat nem lehet elválasztani azoktól a szavaktól, hogy szatírája „éles", iróniája „keserű", amelyek Balzac művészi-filozófiai rendszerének egészére utalnak, és arra engednek következtetni, hogy Engels Balzac képalkotó természetére gondolt itt; és mindez elválaszthatatlan attól az elméleti megjegyzéstől, hogy „minél jobban elrejti egy író a nézeteit, annál jobb a műve"; és végül mindez nem szakítható el attól a gondolattól, hogy a realizmus a művészetben a szerző nézeteitől függetlenül is *megjelenik*. Ennek alapján arra következtethetünk, hogy Engels számára a művészi képek és alakok rendszere volt az alapvető, az a struktúra, amelyet így határozott meg: „tipikus jellemek tipikus körülmények között". Ebben a kontextusban a „látta" szó is más árnyalatot nyer, tágabban értelmezhető, mint az

[17] Szkvoznyikov, V. D.: *Tvorcseszkij metod i obraz.* = Tyeorija lityeraturi: Osznovnije problemi v isztoricseszkom oszvescsenyii... Moszkva, 1962. 1. köt. 166. o.

„osztályszempontú", „politikai" éleslátás, inkább a művészi látásmód egyedülálló jellegére utal. Valerij Kirpotyin pedig azt írta, hogy Balzac realizmusa „nézetei ellenére nyilvánult meg", és ezzel összemosta a „jóvoltából" és „ellenére" közötti lényeges különbséget. E mögött a stilisztikai egysíkúság mögött egy teoretikus gondolat leegyszerűsítése állt, amelynek oka az új problémák konkrét történeti-irodalmi kidolgozásának a hiánya és az elvontság volt – mindezt a harmincas évek közepén már az irodalomelmélettel foglalkozó tudósok is érzékelték. Az irodalomtudomány módszertanának történelmileg kipróbált tudományos gondolkodásmódra volt szüksége. Így jött létre a gondolkodásnak az az erőszakolt történetisége, amelyet ma a harmincas évek esztétikai gondolkodásának jellemző vonásaként tartunk számon.

Azok a kutatók, akik az irodalom konkrét történeti elemzésével kezdtek foglalkozni, és e munkáikkal váltak ismertekké, különböző megközelítésekből jutottak el ehhez a témához, a kultúra és a művészet különböző szférái érdekelték őket, éppen ezért ennek a problémának különböző aspektusait dolgozták ki. Vlagyimir Grib az irodalomelméletre koncentrált, Mihail Lifsicet az esztétikai filozófiai gondolat történelmi mozgása érdekelte, Lukács György általános esztétikai kérdéseket dolgozott ki, Vlagyimir Alekszandrovot elsősorban az irodalom története foglalkoztatta, Venyiamin Goffensefer pedig szovjet irodalmi anyagon vizsgálta a világnézet és az alkotás kapcsolatának kölcsönhatásait. Fontosnak tartjuk azonban megjegyezni, hogy volt bennük valami közös: mindnyájan beépítették esztétikájukba Marx és Engels örökségét, felhasználták a lenini tükrözéselméletet, hivatásuknak tekintették az ismeretterjesztést, szakmai párbeszédüket magas elméleti színvonal jellemezte, és elemzéseik alapjául a történeti konkrétság módszere szolgált. Már a harmincas évek elején cikkről cikkre vándorolt az a gondolat, hogy az író világnézete és munkássága „egy konkrét történelmi szituációban" – ahogy Anatolij Gorelov írta – összeütközésbe kerülhet, és ennek figyelembevétele nélkül hideg absztrakcióvá válik.[18] Ám 1934–35-ben ennek az igazságnak a bizonyítását visszaszorította az általános logikai teoretizálás. S noha elég gyakran idézték Engelsnek Paul Ernsttel való polémiáját Henrik Ibsen kapcsán, amelyben Engels bebizonyította, hogy az életviszonyok és a műalkotások törvényszerűségeinek konkrét történeti analízise kell, hogy felváltsa a skolasztikus logikai elmélkedéseket, a konkrét történeti interpretáció módszere még nagyon sokáig az esztétikai gondolkodás hátterében maradt. A jelentősebb kutatók a harmincas évek közepére eljutottak azon szükségszerűség felismeréséig, hogy az elméleti konstrukciókat a társadalom filozófiájának és történelmének konkrét elemzéséből kiindulva alkossák meg.

A történelmi konkrétság eme térnyerése hamar megmutatta eredményeit a kutatásban. Míg Iszaak Nuszinov *A szocialista realizmus és a világnézet és módszer problémái* című cikkében mindössze konstatálta Balzac „jellegzetességeit", amelyeket statikusan kezelt, mint annak a burzsoá csoportnak az egyszer és mindenkorra adott

[18] Gorelov, Anatolij: *K voproszu o hudozsesztvennom metogye.* Lityeraturnij Szovremennyik 1933. 4. 114. o.

oppozíciója, amely „szemben állt a burzsoázia kormányzó frakciójával", „a bankburzsoáziával",[19] addig Vlagyimir Grib ugyanabban az évben írott cikkében *(Balzac világnézete)* már elvileg lehetetlennek tartja, hogy „Balzacot a következtetései és rendszere alapján értékeljük". „Durva hibát követnénk el, ha eszmefuttatásaiból levont következtetéseinek *alapján* értékelnénk az írót, és figyelmen kívül hagynánk azt az *utat,* amelyet bejárt, amíg eljutott hozzánk, azokat a *törekvéseket* és célokat, amelyek vezették"[20] – írja Grib.

Az irodalom jelenségei konkrét történeti interpretációjának gondolata, illetve annak szükségessége kézzelfoghatóan jelen van abban az 1935-ös, a regényről folytatott vitában, amelynek fő előadója Lukács György volt. Lukács álláspontjának legfontosabb érdeme, hogy a művészetet sok évszázados fejlődésének kontextusában szemlélte. Mint Lukács írta, a marxista szempont feltételezi, hogy a kutatóknak a társadalomtörténet elemzésére kell támaszkodniuk. A regényről folytatott vita résztvevői megjegyezték, hogy e módszer mellett leggyümölcsözőbbnek a társadalomfejlődés bizonyos szakaszaiban létrejött művészi típus és művészi gondolkodástípus elemzése bizonyult (Leonyid Tyimofejev).

Lukács előadásának és az egész vitának az újdonságát általános összefüggésében kell vizsgálnunk. Miután a harmincas évek esztétikája áttanulmányozta Lenin Tolsztoj-cikkét, felülvizsgálta saját vulgárszociológiai felfogását (amely szerint a valóság tükrözésének hűségét az határozza meg, mely osztály képviselője a művész). A kutatók kezdték az író módszerét és világnézetét a társadalmi fejlődés mozgatóerejével összefüggésben vizsgálni, ami jelentős előrelépést jelentett, mert feltételezte, hogy az alkotás és a világnézet között állandóan változó, mozgékony kapcsolat van. Azonban még sokáig érvényben volt a régi elképzelés, amely szerint a társadalom osztályokra osztható fel, és gyakorlatilag nem lehet egységes, élő organizmus. Éppen ezért Lukács gondolata a társadalom egységességéről, amelyet 1935-ben fejtett ki, nagyon korszerű volt. Miközben Lukács rámutatott a kapitalista társadalom „kettősségére", külön figyelmet szentelt annak, hogy ez az „utolsó osztálytársadalom", amelyben „a társadalmi haladás elválaszthatatlan a régi, patriarchális, feudális stb. állapotok lerombolásától, az anyagi termelőerők forradalmi kibontakozásától".[21] „Minden polgári gondolkodó, akárcsak minden költő, e megszüntethetetlen kétarcúságot dilemmaként fogja fel. Elszakítja egymástól ennek az ellentmondásokkal teli egységes folyamatnak az egyes mozzanatait, többé-kevésbé mereven szembeállítja őket, és egyik vagy másik mesterségesen izolált mozzanat mellett foglal állást. Vagy mitológiává változtatja a haladást, vagy romantikus egyoldalúsággal harcol az ember degradációja ellen, vagy sajnálkozik miatta."[22]

---

[19] Lityeraturnij Kritylk 1934. 2. 149. o.

[20] Lityeraturnij Kritylk 1934 10 66. o

[21] Lityeraturnij Kritylk 1935. 2. 215. o Magyarul: *A regényelmélet problémái.* = Lukács Gyorgy: Esztétikai írások 1930–1945. Kossuth 1982. 654. o.

[22] Lukács György: *I. m* 654–655. o.

Lukács koncepciója, amelyet az 1930-as évek második felében írott cikkeiben bontott ki a maga teljességében,[23] kiemelkedett az általános háttérből nagyszabású gondolatiságával. Ugyanezekben az években viszont többen korrigálták Lukács módszerét, és közvetve hatottak is rá. Már a regény elméletéről szóló előadásának a vitáján elhangzott az a gondolat, hogy tételei bizonyos mértékig a priori jellegűek, és elméleti posztulátumai szembetűnően deduktívak. Ulrih Foht a többi között megjegyezte, hogy „az előadás nem mutatja be a regényfejlődés történeti formáinak konkrét vizsgálati módszerét".[24] Leonyid Tyimofejev azt mondta, hogy Lukács jelentős összegezései önmagukban véve feltétlenül gyümölcsözőek, mert a tudós a művészeti fejlődés korszakainak kérdését vizsgálja. Másrészt viszont a kutató álláspontjában kétségtelenül megfigyelhető bizonyos aprioritás, globalitás, „történelmen kívüliség", ami több mozzanatában is zavaró. Többek között Lukács, amikor a regényről beszél, „a művészetnek sokkal szélesebb kategóriáihoz jut el, mint a regény".[25] Ugyanebben a vitában Lukácsnak szegeztek egy sor ellenkérdést: „Kétségtelen – mondta például Foht –, hogy a társadalmi tudatra gyakorolt közvetlen forradalmasító hatása szempontjából és a megismerés erejét tekintve a polgári realista regény nemcsak a társadalmi tudat degradálását, hanem annak növekedési és elmélyülési tendenciáját is jelenti."[26] Ugyanakkor Valerjan Pereverzev rámutatott, hogy az összes specifikus esztétikai problémának (stílusproblémák, műfaji problémák stb.) a polgári társadalom történetére koncentrálása szintén megtámadható: „az a tétel, amely a regény specifikumát a polgári társadalomhoz köti, amelyben a heroikum nem lehetséges, márpedig az epopeiának ez az alapja [...], lényegében eléggé kétséges. Valójában nem lehet azt mondani, hogy a polgári társadalomban egyáltalán ne lett volna heroikus felemelkedés. Voltak példák a személyiség és a kollektíva nagyszabású összeolvadására, amely a személyiséget egy osztály érdekeinek erőteljes szócsövévé

---

[23] Lásd a Lityeraturnij Krityikben megjelent cikkeit: *Friedrich Engels mint irodalomteoretikus és irodalomkritikus (halálának 40. évfordulójára)* (1935 8 ; magyarul Lukács György: Marx és Engels irodalomelmélete. Szikra 1949. 75–121. o.), *A művészi forma objektivitása* (1935. 9.; magyarul Lukács György: Művészet és társadalom. Gondolat 1969. 161–176 o.); *Thomas Mann az irodalmi orokségről* (1935 12.; magyarul: Lukács Gyorgy: Esztétikai írások 1930–1945. Kossuth 1982. 158 o.), *Balzac és Stendhal vitája* (1936. 1.; magyarul: Lukács György: Világirodalom I., Gondolat 1969. 259–276. o), *A forradalom előtti Oroszország „Emberi komédiája"* (1936. 9); *A fasiszta módon meghamisított és az igazi Georg Buchner* (1937 3 ; magyarul: Lukács György: Esztétikai írások 1930–1945. Kossuth 1982 303. o), *Heinrich von Kleist tragédiája* (1937 4); *Puskin és Walter Scott* (1937. 4 , magyarul: Lukács Gyorgy: Esztétikai írások 1930–1945. Kossuth 1982. 307. o.) *A történelmi regény I A történelmi regény klasszikus formája* (1937 7 , magyarul Lukács Gyorgy A történelmi regény. Magvető 1977. 17–119. o.); *A történelmi regény II Történelmi regény és történelmi dráma* (1937. 9. és 1937. 12.; magyarul: Lukács Gyorgy: A történelmi regény 120–245. o.); *Történelmi regény és a polgári realizmus válsága* (1938 3. és 1938 7 ; magyarul: Lukács Gyorgy A történelmi regény. 246–362. o); *Marx és az ideológiai hanyatlás problémája* (1938 5 ; magyarul Lukács Gyorgy: Adalékok az esztétika történetéhez II. Magvető 1972. 174–236. o); *A demokratikus humanizmus történelmi regénye* (1938 8. és 1938. 12 ; magyarul: Lukács Gyorgy: A történelmi regény 363–495. o.).

[24] Lityeraturnij Krityik 1935. 2 225. o.

[25] Lityeraturnij Krityik 1935. 2. 226. o.

[26] Uo. 225. o.

változtatta, valódi hőssé tette. Miért ne jelenhetett volna meg ezekben a korszakokban a heroikus eposz? Teljesen érthetetlen."[27]

A vita több résztvevője vitatkozott Valerjan Pereverzevvel (Jelena Uszijevics, Iszaak Nuszinov, Vlagyimir Grib, Mihail Lifsic), ennek során jogosan támadták Pereverzev régi elméletét a társadalom osztálycsoportokra és alcsoportokra való felosztásáról. Pereverzev felszólalásában mégis akadt racionális mag: egyrészt azt javasolta, hogy tanulmányozzák át alaposan azt a konkrét történelmi anyagot, amely Lukács Györgynek a regényműfaj fejlődéséről felállított rendszerébe nem fért bele, másrészt azt javasolta, hogy gondosan differenciálják a társadalmi tudatot, vizsgálják különböző történelmi szintek szempontjából. Noha Pereverzev előadásának alaptételeit nem fogadták el, mégis ez az előadás mintegy lökést adott a Lukács koncepciójában felvezetett tételek elvi tisztázására. De csak a dolgok egyik oldalát vették figyelembe: „Következtetésünk az kell legyen, hogy szükségünk van a műfajok történeti differenciálására, sőt, nemcsak a műfajok, de a műnemek differenciálására is. Nem szabad a kérdésekhez úgy hozzáállnunk, mintha a műnemek és műfajok alapjai magukban a meghatározásukban lennének benne. Ezeket az alapokat történelmileg kell levezetni, mert csak a történelemben jöttek létre."[28] Lukács György 1935-ben írott új cikkében, *A művészi forma objektivitásáról* címűben szükségesnek tartotta, hogy pontosabban kifejtse álláspontját. A történeti konkrétság marxi értelmezéséhez fordult. „A valóságban magában minden jelenség extenzíve végtelen összefüggésben van minden más egyidejű és megelőző jelenséggel. A műalkotás – tartalmát nézve – mindig csak kisebb-nagyobb metszetet ad a valóságból. A művészi megformálásnak az a feladata, hogy ez a metszet ne egy totalitásból kiragadott metszetnek hasson, amelynek megértéséhez és hatékonyságához a térbeli és időbeli környezetével való összefüggés kellene, hanem ellenkezőleg, hogy zárt egész jellegével bírjon, amelynek nincs szüksége külső kiegészítésre. [A művész azt a célt követi, hogy magában az ábrázolt jelenségben mutassa meg a jelenség kapcsolatainak gazdagságát a környező valósággal, nem lépve át annak határait; hogy megmutassa, miként tükröződik a nap egyetlen vízcseppben is.]"[29]

Más cikkeiben, többek között a *Marx, Engels és Lassalle vitája a „Sickingen"-ről* címűben, Lukács Marx és Engels műveinek elemzése során meggyőző erővel mutatja be, milyen iróniával és szkepticizmussal kísérték a marxizmus klasszikusai azokat a kísérleteket, amelyek a konkrét történeti ellentmondásokat absztrakt antinómiává

---

[27] Uo. 231. o.

[28] Lityeraturnij Kritykk 1935. 3 249. o.
Előreszaladva megjegyezzuk, hogy pontosan ezeknek az elveknek az alapján írta meg a 30-as években Lukács György *A történelmi regényt* (lásd: Lityeraturnij Kritykk 1937. 7. és 12.; 1938. 3. és 7.), valamint Venyiamin Goffensefer *A novella sorsát* (Lityeraturnij Kritykk 1935. 6. és 11.).

[29] Lityeraturnij Kritykk 1935. 9. 13–14. o. Magyarul: *A művészi forma objektivitása.* = Lukács György: Művészet és társadalom. Gondolat 1969 164. o. (A zárójeles rész a magyar fordításban nem szerepel. – A szerk.)

akarták redukálni [30] Lifsic álláspontja belső rokonságot mutat ezzel: „Ahhoz, hogy a történelemtudomány fősodrába kijussunk, meg kell tanuljuk, hogy minden irodalmi jelenséget, még a legapróbbat is, történeti összefüggéseiben szemléljünk, mint egy nagy és sokoldalú folyamat mozzanatát, lépcsőfokát vagy elágazását Enélkül nem érthetjük meg – írta már az orosz irodalom történetére vonatkoztatva – még Puskin sajátosságait sem, még Puskinnak a világirodalom fejlődéstörténetében elfoglalt helyét sem; enélkul még a költő személyiségének jellegzetességei, életének és halálának csodálatos és paradigma értékű története is rejtély marad a számunkra. Mostanában nagyon jól érzékelhető, mennyire hiányzik nekunk egy ilyen Puskinról írott filozófiai megkozelítésű történetírás"[31]

Megjegyezzuk. nagyon fontos ebben az idézetben a megfogalmazás, a „filozófiai megkozelítésű történetírás" kifejezés – épp ez adja a harmincas évek legjobb tanulmányainak pátoszát

Ahhoz, hogy megértsuk a harmincas évek esztétikai gondolkodásának értékeit és valóságos bonyolultságát, fontos tudnunk, ki is az az ellenfél, akinek gondolatmenetével állandó vitában állnak ennek az időszaknak a tanulmányai Ez az opponens a polgári szubjektivizmus lett, amelynek számára logikailag felfoghatatlan „a valóság művészi visszatukrozésének dialektikája"[32] (Lukács Gyorgy).

A marxizmus–leninizmus klasszikusainak tanulmányozása arra késztette a harmincas évek esztétáit, hogy a szubjektivizmus kulonbozó formáival a dialektikus materialista elvet állítsák szembe A harmincas évek kozepére a szovjet esztétikai gondolkodás a kutatás leglényegibb problémakoreként kezelte annak tisztázását, milyen szerepe van a valóságnak az alkotói folyamatban, illetve hogyan hatnak a valóság folyamatai az alkotás folyamatára és annak eredményeire

Ez a gondolat minden erősségével és belső ellentmondásaival a harmincas évek esztétikájának vezető módszertani elve lett, és azt a legteljesebben Lukács Gyorgy cikkei tartalmazzák. A módszer ellentmondásai magának a valóságnak az ellentmondásaiból fakadnak, amint Lukács Gyorgy megfogalmazta Éppen ezért mindenekelőtt a „társadalmi viszonyok" elemzését tartotta szükségesnek, amelyek meghatározzák az irodalom „hanyatlását" és „virágzását"

Az objektív valóságnak az alkotás folyamatában, tobbek kozott a művészi megismerésben játszott szerepének a hangsúlyozása és az a törekvés, hogy ennek alapján állapítsanak meg szigorú és világosan elhatárolt művészeti kritériumokat, kétségkívül rendkívül gyumolcsozően hatott a harmincas évek esztétikai gondolkodására

Ugyanebben az időszakban azonban bizonyos ellentmondásokra figyelhetunk fel a visszatukrözési elmélet értelmezésében, amely az alkotásban megjelenő szubjektív és objektív lényeg dialektikájának leegyszerűsítésében és a művész személyiségéből fakadó alkotó, átalakító erő lebecsulésében nyilvánult meg

---

[30] Lukacs Gyorgy Lityeraturnije tyeorii XIX veka i marksizm Moszkva, 1937 Magyarul *Marx, Engels és Lassalle vitaja a „Sickingen"-ről* = Lukacs Gyorgy Marx es Engels irodalomelmelete Szikra 1949 11–74 o

[31] Lityeraturnij Krityik 1936 12 241 o

[32] Lityeraturnij Krityik 1935 9 11 o Magyarul Lukacs Gyorgy Műveszet es társadalom 160 o

Lukács György még 1935-ben írta, hogy az ilyen vagy olyan művészi formát létrehozó „társadalmi alapok helyes megismerése" lényegük megismerésének „csupán előfeltétele".[33] Ugyanakkor ennek az „előfeltételnek" a szerepét eltúlozta: „A társadalmi feltételek kedvező vagy kedvezőtlen jellege a nagyepika számára tehát legelőször is abban mutatkozik meg, hogy mennyire formálható valódi cselekménnyé az az anyag, amelyet a társadalom költőjének felkínál."[34]

Ily módon az alkotás ellentmondásait magának a valóságnak az ellentmondásaira vezette vissza.

Lukács György kutatói gondolkodásának sebezhető pontjai különösen feltűnőek lettek *A realizmus történetéből* című könyvének 1939-es megjelenése után, amely könyv az 1930-as években írott jó néhány tanulmányát is tartalmazta. A valóság szerepének tanulmányozása különösen nagy szerepet kapott ebben a könyvben. Lukács a „társadalmi talajnak" az alkotói folyamatban játszott szerepe értelmezésekor Marx és Engels munkáira hivatkozott, többek között Engelsnek 1890. június 5-én Paul Ernsthez írott levelére. De az a következtetés, amelyet Lukács Engels gondolatából levont, megalapozatlanul széles körű volt. Engels nemcsak a valóság erejéről és annak szerepéről beszélt, hanem arról is, hogy elengedhetetlen annak konkrét tanulmányozása; Lukács viszont továbbvitte ezt a gondolatot, és kiegészítette úgy, hogy lényegesen kisebbnek ítélte az írói törekvés szubjektív szerepét az alkotói folyamatban. Ily módon Lukács György nem tudta elkerülni azt a veszélyt, amelyre több kritikus, köztük Jelena Uszijevics is figyelmeztette még a harmincas évek közepén: ha a valóság irányába tolódik el a hangsúly, ha felnagyítjuk az alkotói folyamatban játszott helyét és szerepét, akkor ez avval jár, hogy lekicsinyeljük a tehetség szerepét, az író személyes adottságait, művészi látásmódjának individualitását, szellemének önálló erejét.

Lukács György elismerte, a realista író mindig arra törekszik, hogy feltárja az élet leglényegesebb vonatkozásait és azt elmondja a társadalomnak – ezzel mintegy elismerte az alkotás szubjektív tényezőjének jelentőségét. Ugyanakkor megalkotott egy logikai konstrukciót: minthogy ez a törekvés a „realizmus hanyatlásának" időszakában élő művészeknél is megjelenik, és megvédi őket „az eszmei és művészi dekadencia" hibájától, tehát a szubjektív tényező lehetőségét nem kell eltúlozni. Ez a következtetés végképp nem hagyott semmilyen reményt a művész szubjektív erejével kapcsolatban, és a következő paradox hangzású megfogalmazást[35] eredményezte: „Tolsztoj rokonsága velük (ti. Európa nagy íróival – *A ford.*): az alkotói folyamat egészében megnyilatkozó őseredeti társadalmi alapok rokonsága. S különbözni is

[33] Lityeraturnij Krityik 1935. 2. 215. o. Magyarul: Lukács György: Esztétikai írások 1930–1945. 654. o.
[34] Uo.
[35] Lukács Gyorgy: *K isztorii realizma.* Moszkva, 1939. 258. o. (Ebben a kötetben Lukács György Moszkvában írott világirodalmi tárgyú írásai láttak napvilágot Tartalmát lásd: Lifsic, Mihail: Válogatott esztétikai írások. Kossuth 1973. 617. o. – *A ford.*) Az idézetet lásd magyarul: *Tolsztoj és a realizmus fejlődése.* = Lukács György: Világirodalom II Gondolat 1970. 40. o.

annyiban különbözik tőlük, amennyiben konkrét társadalmi alapja, Oroszország forradalmi fejlődésének sajátossága, eltér azok társadalmi alapjától."

A valóság és a művész reális kölcsönhatásának tényleges keretei deformálódtak. A művész általános világnézetének, a világról megalkotott koncepciójának kapcsolata az irodalommal és művészettel csak annyiban érdekelte a harmincas éveket, amennyiben érintette a valóságnak – de egyáltalán nem az alkotó individuumnak – az alkotás folyamatában játszott szerepét. Viszont arra a kérdésre, miért hatnak olyan sokáig eleven erővel a műalkotások, nem sikerült teljes értékű választ adni, és az a feladat, amelyet a harmincas évek esztétikai gondolkodása maga elé kitűzött, csak néhány, igen jelentős vonatkozásban oldódott meg.

Csakhogy az a hatalmas konkrét történelmi és irodalmi anyag, azok az alapos történeti interpretációk, amelyek Balzac, Tolsztoj, Lessing, Goethe, Gorkij munkáinak elemzésében a lényeget alkották, egyszóval a világtörténelem és a világirodalom tényei ellenálltak az absztrakt logikai konstrukcióknak. Úgyhogy a fentebbi nézeteket valló kutatók kénytelenek voltak revidiálni a világnézet és az alkotás kapcsolatának kérdését. Az a bizonyos „ellenére" formula ismét megjelent a cikkekben, de ezúttal új kontextusban. „Természetes, hogy Tolsztoj az orosz forradalomnak ezt a jellegét még csak nem is sejtette. De mint zseniális író, ennek a valóságnak bizonyos lényeges vonásait élethűen tükrözte, s ezért tudtán kívül, saját tudatos szándékai ellenére, Tolsztoj a forradalmi fejlődés bizonyos oldalainak költői ábrázolójává lett" – írta Lukács György *A realizmus történetéhez* című könyvében.[36] Ennek az elméletnek az elemzésekor nemcsak gyengéit kell észrevennünk (ezt már a harmincas években megtették, ha nem volt is mindenben igazuk), hanem azt a pozitív tartalmat is, amelyet a harmincas években sem a szerző, sem opponensei nem értékeltek kellőképpen.

Az „ellenére" híveinek támadhatósága mindenekelőtt abban nyilvánult meg, hogy pontosan megfogalmazott formuláikban magának az „alkotásnak" a fogalma hirtelen szétmosódott: hol úgy nevezték, hogy „ösztönös realizmus felé hajlás",[37] hol az író művészi becsületességének hívták, hol úgy jelent meg, mint „a valóság feldolgozása, amely az író világképében koncentrálódik"[38] (és ezzel megnyitotta az utat az író számára a valóság felé), hol pedig éppen ellenkezőleg, olyan falat emeltek az író és az élet között, amely „akadályozza őt abban, hogy teljes odaadással fordulhasson a társadalmi élet gazdagsága felé".[39] Ami a világnézetet illeti, annak határait hirtelen igen szűkre szabták, ugyanis a művészi képalkotásba vetett hit, amely a harmincas évek esztétikájának vívmánya volt, paradox módon annak érzéki konkrét lényegét túlságosan felnagyította. Éppen erre esett a fő hangsúly abban a megismerési folyamatban, amelynek során a művész birtokba veszi a valóságot. Ám mivel a valóságnak

[36] Uo. 39. o.

[37] Lukács Gyorgy: *Marx és az ideológiai hanyatlás problémája*. Lityeraturnij Krityik 1938. 5. 39. o. = Magyarul: Lukács György: Adalékok az esztétika történetéhez II. Magvető 1972. 204. o.

[38] Uo.

[39] Uo.

az alkotói folyamatban játszott szerepét az eltúlozta, a művész alkotásaiban jelentkező ellentmondásokat és magának a valóságnak az ellentmondásait alaptalanul azonosította, a kép „önmozgását" és „érzéki" megjelenését" túlértékelte, Lukács ismét abba az irányba terelődött, hogy elszakította egymástól a művészi tudat képi és fogalmi lényegét: „Az a gondolati világkép, amelyet a hanyatlás korszakának polgári írója elsajátít, javarészt a valóság és összefüggéseinek tudatos vagy öntudatlan meghamisítására épül. Minden író spontán realizmusa leleplezi és szétszaggatja majd ezt a világképet: méghozzá éppen a valósággal való ellentéte okán. Ezzel kapcsolatosan egyáltalán nem döntő jelentőségű, meddig megy el az író az ebből az ellentétből szükségszerűen adódó helyes következtetések gondolati síkon történő levonásában. Sokkal inkább az a fontos, hogy egy ilyen összeütközés esetén mit követ ábrázolása során: a helyesen érzékelt és megélt valóságot-e vagy a magával hozott világnézetet, a magával hozott előítéleteket."[40] Természetesen adódott ebből az a következtetés, hogy „azok a reakciós vonások, amelyek a nagy realista írók világnézetében mutatkoznak, nem akadályozzák meg azt, hogy a társadalmi valóságot átfogóan, helyesen és objektívan ábrázolják".[41] Mindez már alapvetően különbözött attól az „ellenére" formulától, amelyet a harmincas évek elején hangoztattak, többek között Kirpotyin is az írókongresszus szervezőbizottsági ülésén 1932-ben tartott előadásában. Kirpotyin akkor nagyon fontosnak tartotta és kiemelte, hogy az író eszmei mondanivalója és a művészi alkotásaiban létrejövő eredmény közötti eltérések egyáltalán nem pluszok, ellenkezőleg, „ezek mínuszok",[42] ezek olyan hibák, amelyek gyakran felbontják a műalkotás szövetét. Ez a „mínusz" nem egy diszharmonikus vagy ellentmondásos kapcsolat jellemzésére szolgált – ez egyértelműen negatív hatást jelentett. Valerij Kirpotyinnak ez a nézete nem változott meg az elkövetkező tíz évben sem. 1940-ben, amikor részt vett a módszerről és a világnézetről folytatott vitában, ezt írta: „A művész nem világnézetétől függetlenül alkot, hanem annak szoros függvényében. Ha egy reakciós világnézetű művész jó műalkotást hozott létre, akkor ezt nem világnézetének köszönheti, hanem annak *ellenére,* attól *függetlenül* hozta létre. Sőt mi több, a reakciós világnézet még a nagy írók esetében is károsan hatott alkotói képességükre."[43] A tíz év során nem változott meg Kirpotyinnak a világnézetről alkotott koncepciója sem: számára a világnézet mintegy az alkotáson kívül, autonóm jelleggel létezik, „károsan" vagy „jótékonyan" hathat, és a művész vagy „rendelkezik" ilyennel, vagy „nem rendelkezik" stb. Mihail Hrapcsenkónak van igaza, amikor azt mondja, hogy a világnézet bármely olyan elemzése, amely azt az író világlátásának kérdésétől, „a

[40] Uo. 205–206. o.

[41] Lukács György: *K isztorii realizma* 259 o. Magyarul: *Tolsztoj és a realizmus fejlődése.* = Lukács György: Világirodalom II. 41. o.

[42] Lásd: *Szovjetszkaja lityeratura na novom etape* 23 o

[43] Kirpotyin, Valerij *Mirovozzrenyije i hudozsesztvennoje tvorcsesztvo* Lityeraturnaja Gazeta 1940. január 15.

valóságfeltárás jellegétől és sajátosságaitól"[44] függetlenül vizsgálja, menthetetlenül skolasztikus és szofisztikus lesz. Így is történt. Kirpotyin egyetlen érdeme az volt, hogy koncepciójában élesen szembekerülnek a valódi és a hazug eszmék, míg Lukács teóriájában ezek *funkcionálisan* egyenrangúnak bizonyultak. Lukács Györgynek a szemére hányták (és ma is a szemére hányják), hogy elmélete lényegében elmaradott, konzervatív nézetek védelmezőjének állít be sok múltbéli írót. Lukács cikkei alapot adnak ehhez az értelmezéshez, egyrészt azért, mert munkáiban szembeállította az „elméleti következtetéseket" és a „művészi képalkotást", másrészt azért (erre már akkor rámutattak), mert egy, a műalkotás lényegét meghatározó jelsorban helyezte el a progresszív és a haladó nézeteket. Igaz, Lukács több helyütt is ír arról, hogy ezt a tételt meg kell magyarázni és konkretizálni kell, vissza-visszatért ahhoz a gondolathoz, hogy tanulságos lenne végigkövetni ezt „a bonyolult – pozitív és negatív – kölcsönhatást világnézet és művészi ábrázolás között Tolsztoj egész életművében"[45] (vagyis minden íróéban). Maga Lukács ezt a gondolatot, ezt az elvet Kleistről szóló cikkében vitte végig, azonban ebben a cikkben is a legszuggesztívebb rész az, ahol a reakciós nézetek Kleist munkásságára gyakorolt negatív hatását magyarázza. Úgyhogy azt a feladatot, hogy „a világnézet és a művészi alkotás kölcsönhatásában megnyilvánuló pozitív és negatív tényezőket egyidejűleg" vizsgálja, nem tudta maradéktalanul megoldani. Ugyanakkor az a sokat ismételt gondolat, hogy „a történelmileg korlátolt oldal a legszorosabb kapcsolatban van az író világtörténelmi érdemeivel",[46] amely a viták során minden árnyalatát és bonyolultságát elvesztette, sőt kontextusából is kiszakították, jól megfogalmazott aforizma, ugyanakkor paradoxon lett. Mindezen okok együttes hatására kapott 1940-ben Lukács koncepciója éles, ha nem is mindenben jogos kritikát.

A művészet történetének vonatkozásában Lukács koncepciója nagyjából a következőképpen épült fel. 1848 után megkezdődött a burzsoázia „eszmei" hanyatlásának időszaka. A proletariátus önálló forradalmi fellépése (1848 júniusa), az osztályellentétek kiéleződése nemcsak erősíti az általános apologetikus tendenciákat, hanem megnehezíti a becsületes és jelentős írók harcát ezen általános apologetika ellenében. Minél inkább a társadalmi események középpontjába kerül a burzsoázia és a proletariátus közötti osztályharc, annál kevésbé jelenik meg a polgári regényben.

Marx munkáinak az elemzésekor Lukács György lényegében arra a gondolatra támaszkodott, hogy van a polgári társadalom életében egy bizonyos „heroikus" szakasz, valamint arra, hogy épp evvel a szakasszal függ össze a realizmus győzelme a XIX. századi irodalomban. Lukács ebből azt a következtetést vonta le, hogy 1848-ban ez a szakasz lezárult, és ezzel a múlté lett a „nagyrealizmus" is. Ezt a koncepciót többen bírálták. Jevgenyija Knyipovics írta 1940-ben: „a kutatók a történelmi folya-

---

[44] Hrapcsenko, Mihail: *Tvorcseszkaja individualnoszty piszatyelja i razvityije lityeraturi.* Moszkva, 1975. 8. o.
[45] Lukács György: *K isztorii realizma,* 319. o. Magyarul: *Tolsztoj és a realizmus fejlődése.* = Lukács György: Világirodalom II. 92. o.
[46] Lifsic, Mihail: *V csom szuscsnoszty szpora.* Lityeraturnaja Gazeta 1940 február 15. Magyarul: *Mi a vita lényege?* = Lifsic, Mihail: Válogatott esztétikai írások. Kossuth 1973. 423. o.

mat egészétől elszakítva vizsgálják a polgári társadalom történetét "[47] Fel kell azonban itt még valamire figyelnunk. Igaz, hogy nem írták le, és nem fogalmazták ezt így meg, de a harmincas évek esztetái eppen a „meghatározott történelmi szituációt" tukrozó „illúziók"[48] gyumolcsozó elemzésén keresztul torték át saját korlátolt gondolkodásuk korlátait Elvetették azt az elképzelést, hogy a történelem egyenesen előre vivő kerékvágás (ez az elmélet mellesleg részben az ő saját kinyilatkoztatásaikból nőtt ki); meg tudták kérdőjelezni a történelmi mozgások egyenesvonalúságát (ami szintén megjelent munkáikban), és egy nagyon fontos társadalmi-esztétikai problémához jutottak el – ahhoz, hogy mi is lehet a lelkesedés forrása, mi a szerepe az utópikus illúzióknak a művészi-filozófiai rendszerekben

E problema megoldásának jellegzetes példája Mihail Lifsic 1939-ben megjelent *Giambattista Vico* című munkaja

Lifsic tanulmányának elején Marxra hivatkozik, aki az emberiség történetét a paleontológiával hasonlította ossze, amely jól látja az idő szerepét a legtávolabbi korok egymásra rétegeződésében. „A kultúra történetének minden lapján a tudatformák és tudattípusok sokszínűsége, a naivitas és az éleslátás, az utópikus hit és a józanság osszekeveredése tűnik elénk "[49] Giambattista Vico konyvében, *Az új tudomány*ban, Lifsic a marxisták műveinek megsejtését látja, a marxizmust előkészítő történelmi folyamat kezdetét Kulonos figyelmet szentel Vico filozófiájának A filozófus osszes irracionális posztulátumát Lifsic azzal magyarázza, hogy Vico egy kulonos történelmi korban élt. az italiai reneszánsz hanyatlása után, azután, hogy „népe gyakorlati tevékenységének nagy megélénkulése" már elmúlt, szorosan kotődott „az egyszerű népi bolcsességhez", amely nemcsak előítéleteket és sotét babonákat, hanem meséket es az embert megtarto optimista legendákat adott A népi életnek ezt a szervességét, amellyel Vico oly szoros kapcsolatban állt, Lifsic szembeállítja a polgári tudat racionalizmusával, es ekozben jogos kritikával illeti a liberális polgárságnak az abszolút igazság birtoklására irányuló igényét, valamint kigúnyolja a történelem toretlen előrehaladásáról alkotott elképzeléseket, az újdonsagokat habzsoló szenvedélyt és az emberiség sotet múltjának megvetését Lifsic veleménye szerint Vico elméletének és tanításának a sajátossága abban áll, hogy „történeti elemzése a korabeli tudományos kritika biralatává válik, és nemcsak a feudális és archaikus múlt ellen, hanem a polgári ráció igényei és gőgje ellen is irányul "[50] Ez az, ami a XIX században létrehozott történelmi materializmussal, Marxszal és Engelsszel rokonítja

Lifsic tanulmánya szemléltette a marxista alapokról kiinduló széles korű szociológiai megkozelítés módszerét, igaz, nem volt mentes a vulgaris elemektől sem Konkrét munkáikban mind Lukács, mind Lifsic, mind Grib, mind Alekszandrov úgy kezelték az egyes korokra jellemző gondolkodásmódot, mint annak a kornak a „történeti

[47] Knyipovics Jevgenyija *Nyicsevo nye pogyelajes* Lityeraturnaja Gazeta 1940 januar 15
[48] Uo
[49] Lityeraturnij Krityik 1939 2 20 o
[50] Uo 31 o

produktumát". Az elemzéseknek ebben a fajtájában a műalkotás elemzése egyet jelentett a művészet történeti fejlődését vizsgáló elemzés konkrét formájával, és ez az út gazdagabb, bonyolultabb és sokoldalúbb volt, mint a harmincas évek kutatóinak globális elméletei. Irodalomtörténeti munkáiknak konkrét eredményei bizonyos fokig elhárították azt a megfellebbezhetetlenséget, azt a felsőbbrendűséget, amely a harmincas évek kritikájában elég gyakran kísérte az olyasféle kijelentéseket, hogy a negyvenes évek ideológiája „abszolút értelemben magasabb rendű lesz mindannál, amit az emberiség addig létrehozott" (Knyipovics).[51]

A valódi probléma, amellyel a harmincas évek esztétikája nem tudott megbirkózni, valami egészen más volt. Vlagyimir Grib fogalmazta meg először 1934-ben, a *Balzac világnézete* című cikkében, ahol a nagy francia realistát „a marxizmus művészi forrásai között"[52] elemezte. Akkor még véletlennek tűntek az afféle megfogalmazások, hogy „ezeket a nézeteket Balzac *művészileg rögzíti* a műveiben"[53] (kiemelés tőlem – *G. B.*). Azonban éppen ott és akkor hangzott el először az a semmivel sem igazolható nézet, amely a művészetet azonosítja az ideológia más formáival (a filozófiával, szociológiával, etikával). Lukács György még határozottabban közelítette egymáshoz ezeket a rendszereket: „Heine publicisztikája tehát Németországnak ugyanazon ellentmondásait fejezi ki, amelyeket Marx elméletileg tökéletesen megformulázott, s amelyekkel forradalmi taktikáját megalapozta. *A különbség csak az* (kiemelés tőlem – *G. B.*), hogy Marx felismerte mindezen ellentmondások dialektikus összefüggéseit, magukban az ellentmondásokban találta meg a forradalmi mozgalom objektív motorját, míg Heine megállott az ellentmondások leszögezésénél, és szellemesen, de tehetetlenül hányódott a végletek között."[54]Minthogy Lukács nagyon határozottan fejtette ki gondolatait, éppen az ő cikkeiben körvonalazódtak különösen élesen az irodalmi elemzés e megközelítésének negatív oldalai. Ő is és kollégái is többször is hangsúlyozták, hogy módszertani alapnak tekintik Leninnek a marxizmus három alkotórészéről szóló tanítását. A szépirodalmat általában a társadalmi tudat, a társadalmi gondolkodás nézőpontjából vizsgálták. *„Egyik vagy másik ideológia jelentőségét* (vagyis megint ideológiaként egyenlősíti a művészeteket más ideológia-formákkal – *G. B.*) az a funkció határozza meg, amelyet a marxizmus előkészítésének történetében betöltött, még ha nem is közvetlen előzményről van szó"[55] – írta Alekszandrov. Úgyhogy sem Lukács, sem Lifsic, sem Alekszandrov nem tudták elutasítani azt a szemrehányást, hogy munkáikban nem értékelték kellőképpen a művészi eszme súlyát, azt a tényt, hogy az eszme a művészetben, ahogy Belinszkij mondta, „nem elvont fogalom, amely dogmatikus formában nyer kifejeződést, hanem a lelke a művészeti alkotásnak,

[51] Lityeraturnaja Gazeta 1940. január 15
[52] Lityeraturnij Kritylk 1934 10. 72 o
[53] Uo. 61 o.
[54] Lukács Gyorgy· *K isztorii realizma* 130–131 o Magyarul: *Heine mint nemzeti koltő.* = Lukács György: Világirodalom I. Gondolat 1969. 287 o.
[55] Lityeraturnaja Gazeta 1940. január 26.

amely felbomlik benne, mint fény a kristályban".[56] Az 1940-es vitában a legpontosabban Nyikolaj Viljam-Vilmont beszélt erről: „A művészi alkotásban, ugyanúgy, mint a gyakorlati életben (az emberiség történelmi és társadalmi létében) az értéket és a valódi eszmei tartalmat mindenekelőtt azon lehet lemérni, mennyire erős a hatása és mennyire termékeny. Másképpen szólva, a filozófiai eszme nemcsak kimondásra kerül, de *él* is a műalkotásban (ugyanúgy, ahogy a gyakorlati életben)."[57] A Lukács György-i „polgári realizmus"-teória hívei éppen ezt, a művészet lelkét alkotó vonatkozást nem vették figyelembe.

Az, hogy a történetiség problémájának valódi kutatására koncentrálok tanulmányomban, paradoxnak tűnhet, hiszen a harmincas évek esztétikáját, a módszerről és a világnézetről folytatott vitát, az „ellenére" és a „jóvoltából" híveinek vitáját inkább történetietlen gondolkodással szokták vádolni – és nem is alaptalanul. Ez a vád a maga módján jogos, de nem abszolút mértékben.

A harmincas évek esztétikájának történeti gondolkodása a „konkrét kritika" jelszavában, az anyag konkrét történeti interpretációjára törekvő következetességben, és végül a harmincas évek legnagyobb irodalomtudósainak gyakorlati munkájában valósult meg. Ez utóbbiak az irodalomtudomány egyes területein a legmélyebb irodalomtörténeti és „kultúrfilozófiai" elemzés mintapéldáját adták (gondolunk itt a Puskin, Balzac, Lessing, Diderot és mások életművét feldolgozó kutatásokra).

Azonban a történeti tények konkrét elemzéséből kinövő történetiség valójában nagyon sebezhető volt: a harmincas évek kutatói következtetéseiket megfellebbezhetetlen törvényszerűségek formájában fogalmazták meg (többek között Lukács György is), és ezek a merev elméleti struktúrák mintegy az irodalmi folyamat fölébe kerekedtek és nemegyszer maguk alá gyűrték azt.

Ezért a harmincas évek kutatói, akik a világnézet és a módszer kölcsönös vizsgálatának sok erőt szenteltek, lerombolták az őket megelőző korokban kialakult skolasztikus, statikus rendszereket, amelyek a „világnézet" és a „módszer" azonosságát feltételezték. Azzal, hogy széles körben alkalmazták a szellemi folyamatok jelenségeinek történeti értelmezését, megingattak (és le is romboltak) sok, belső rugalmasságnak és mozgékonyságnak híján lévő sémát. De miközben a művészi gondolkodásmód különböző típusaiban tanulmányozták világnézet és alkotás kapcsolatát, nem tudták elkerülni azt, hogy a történelmileg kialakult tipológia ne legyen túlságosan elvont, és örök érvényű törvényszerűséggé is váljék – így jelent meg ismét a statikusság, mert a történelem menete ily módon eleve meg volt határozva.

Mindez konstrukciójuk legapróbb láncszemében is megmutatkozott – az egyes írók életművén belül módszer és világnézet kapcsolatát érintő kérdésekben ugyanúgy, mint az emberiség szellemi életének fejlődési folyamataira vonatkozó végkövetkeztetéseikben.

A harmincas évek esztétikája a régebbi korok művészetének és irodalmának

---

[56] Belinszkij, Visszarion: *Polnoje szobranyije szocsinyenyij*. Moszkva, 1955. VII. köt., 657. o.
[57] Lityeraturnaja Gazeta 1940. február 5.

témaköréből írott cikkekkel beemelte a szovjet nép szellemi életének áramába a világirodalom és az egyetemes kultúra legjelentősebb értékeit, és ezzel olyan széles körű népművelői, ismeretterjesztői programot valósított meg, amelyet mind a mai napig nem értékeltünk jelentőségének megfelelően. Arra törekedtek, hogy „kidolgozzák az egyetemes művészet fejlődésének egységes koncepcióját, és bemutassák, milyen ellentmondásos, viszonylag önálló szellemi és gyakorlati folyamat volt az".[58] A harmincas évek munkáiban azonban a dialektikus gondolkodást gyakran az uralkodó teoretikus gondolatok kötelező korlátoltsága váltotta fel. Amint a kutatók időn kívüli konstrukciókkal kezdtek operálni, elkerülhetetlenül leegyszerűsítették az örökké változó és mozgásban lévő művészeti formákat.

Ugyanilyen bonyolult képet mutat a harmincas évek esztétikai gondolkodásának egy másik kérdéscsoportja, amelyet úgyszintén nem lehet egyoldalúan megítélni: ez pedig „a valóság diktatúrájának" szerepe a művészi alkotásban. Megszületése pillanatában ez a gondolat a marxista eszme nagy vívmánya volt, mert segítségével a művészi alkotás legfontosabb láncszemét lehetett minden oldalról vizsgálni, mégpedig az objektív realitást. Ugyanakkor a realitás szerepét az alkotói folyamatban eltúlozták, olyannyira, hogy még az író személyiségéből, szubjektumából eredő ellentmondásokat is magának a valóságnak az ellentmondásaiként értelmezték a harmincas évek kutatói. A harmincas évek esztétikájának leggyengébb láncszeme az alkotó folyamat szubjektív tényezőinek lebecsülése volt. Mindazonáltal a tragikus, utópisztikus „illúzióknak", „eltévelyedéseknek" a konkrét elemzése, és az a törekvés, hogy ezeket megismerjék, a kutatók tudatos törekvésétől függetlenül is felhívta a figyelmet az író személyes álláspontjának a kérdésére, és logikusan oda vezetett, hogy szükségesnek látszott a szubjektív tényező szerepének, az írói individuum alkotói folyamatban elfoglalt helyének az átértékelése. Ezt a munkát csak sokkal később végezte el a hatvanas–hetvenes évek esztétikája. A harmincas évek esztétikájának tapasztalata olyan szükséges megelőző lépcsőfokot jelentett, amely nélkül nem lehetett volna továbblépni.

HETÉNYI ZSUZSA fordítása

[58] Goranov, K.: *Hudozsesztvennij obraz i jevo isztoricseszkaja zsizny* Moszkva, 1970 231 o

ZSELICZKY BÉLA

1919 a történelem mérlegén

Végéhez közeledik a XX. század, amely gyökeresen megváltoztatta öreg földrészünk arculatát. A század első évtizedeinek európai forradalmi eseményei – mindenekelőtt a nagy októberi szocialista forradalom és az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság –, valamint a negyvenes évek második felében kibontakozó forradalmi események ma is élénken foglalkoztatják a jelenkor történelme iránt érdeklődő embereket. Most, a kilencvenes évek küszöbén joggal állapíthatjuk meg, hogy századunk bővelkedett sorsdöntő eseményekben Európa, de különösen Közép- és Kelet-Európa népei számára. Ebben a régióban dúlt a két világháború, itt sópörtek végig a polgári és népi demokratikus, végül a szocialista forradalmak viharai, amelyek nemcsak hajdan hatalmas, megingathatatlannak tűnő monarchiákat döntöttek meg, s átalakítva a földrész politikai térképét számos új állam létrejöttéhez vezettek, hanem történelmileg rövid idő alatt több ízben gyökeresen megváltoztatták e térség társadalmi-politikai rendjét, társadalmi berendezkedését. Bizony, a XX. században jóval gyorsabban forognak a történelem hajtókerekei. Nemhiába mondják, hogy a forradalmak a történelem mozgatóerői. S hány ilyen forradalom zajlott le!

A forradalom friss szele 1917-ben támadt fel, kelet felől. Az oroszországi februári forradalom győzelme, az önkényuralom megdöntése nyomán Magyarországon megerősödött a forradalmi mozgalom, mely vigyázó szemeit Oroszországra vetette. A korabeli lapokat olvasva meggyőződhetünk arról, hogy a haladó magyar sajtó a cárizmus megdöntésében követendő példát látott. Sőt az oroszországi eseményekről jól tájékozott Népszava már április-májusban hírt adott arról, hogy érlelődik a második, a szocialista forradalom, amelynek szervezője és eszmei irányítója Lenin.

Magyarországon azért is nagy volt az érdeklődés Oroszország iránt, mert a világháború során sok, a keleti fronton harcoló katona és tiszt került orosz fogságba. (1917 őszén Oroszországban az Osztrák-Magyar Monarchiából származó hadifoglyok száma mintegy 2 millió fő volt.) Sokan közülük részesei lettek az októberi forradalomnak, magukévá tették eszméit, s Lenin szavaival élve, hazatérésük után „munkájuk eredményeképpen a bolsevizmus bacilusai teljesen elárasztották ezeket az országokat".[1]

Ne feledkezzünk meg róla, hogy 1917 és 1922 között az Oroszországba került magyarok közül 90-100 ezren nemcsak magukévá tették a szocializmus eszméit, hanem fegyverrel a kezükben védelmezték Október vívmányait.

---

[1] Lenin: *Összes művei.* Kossuth 1973. 38. kot. 143. o.

1918 őszén Magyarországon győzött az őszirózsás forradalom. Ez a lényegében népi, polgári demokratikus forradalom az oroszországihoz hasonlóan szakított a Habsburg-monarchiával, kikiáltotta a köztársaságot, és hozzákezdett számos fontos társadalmi-politikai intézkedés megvalósításához. Megalakultak a munkás- és katonatanácsok. Ám a köztársaság vezetői nem találtak kiutat az 1919 tavaszán mind súlyosabbá váló külpolitikai helyzetből. A bel- és a külpolitikai helyzet egyaránt szükségessé tette a forradalom továbbvitelét, s ennek legfőbb élesztője és szervezője a Kommunisták Magyarországi Pártja volt.

A párt megalakítását azok kezdeményezték, akik már kijárták az eszmei fejlődés és a forradalmi harc oroszországi iskoláját. Mint ismeretes, Kun Béla és harcostársai Moszkvában még 1918 márciusában megalakították az OK/b/P magyar csoportját. 1918 november elején a különböző magyarországi nemzetiségek képviselőinek részvételével bejelentették a Kommunisták Magyarországi Pártjának megalakulását, a párt zászlaja ott lengett a Vörös téren az 1918. november 7-i felvonuláson. Kun Béla és elvtársai azonban – minthogy a soknemzetiségű Magyarország széthullott, s új nemzeti államok jöttek létre – miután 1918 novemberében hazatértek Magyarországra, a budapesti baloldali forradalmi erők és a munkásság képviselőivel együtt hozzáfogtak az önálló KMP megszervezéséhez.

A magyar munkásosztály forradalmi élcsapatának 1918. november 24-i magalakítása, a tömegek közt végzett széles körű felvilágosító és propagandamunka összhangban állt a lenini elvekkel és a polgári demokratikus forradalomnak szocialista forradalomba történő átnövését célzó bolsevik taktikával. A forradalmi helyzetben a tömegek mozgósításáért folyó munkát siker koronázta: 1919. március 21-én Magyarországon vérontás nélkül győzött a világon a második szocialista forradalom, kikiáltották a Magyar Tanácsköztársaságot. Károlyi koalíciós kormánya, amely nem akarta elfogadni az antant Magyarország nemzeti érdekeit sértő ultimátumát, ugyanakkor habozott a nép segítségét kérni az ország szuverenitásának védelmére, nem tudott megbirkózni az új forradalmi hullámmal és lemondott. A hatalmat a munkásosztály vette át a kommunisták és szociáldemokraták egyesült pártja, a Magyarországi Szocialista Párt személyében. Megalakult a magyar történelem első szocialista kormánya, a forradalmi kormányzótanács.

1919. március 22-én a távírók az egész világnak hírül adták, hogy Magyarországon győzött a proletárforradalom. Kikiáltották a tanácsköztársaságot, amely teljes eszmei és elvi közösséget vállalt, katonai és szellemi szövetséget hirdetett Szovjet-Oroszországgal.

Lenin lelkesen fogadta a hírt, az OK/b/P VIII. kongresszusának szónoki emelvényéről üdvözölte a győztes magyar forradalmat, később elemezte és nagyra értékelte szerepét és jelentőségét a világforradalom folyamatában.

A Magyar Tanácsköztársaság roppant bonyolult nemzetközi helyzetben kezdett hozzá a szocialista építéshez: az országot ellenség vette körül, amely fegyveres erőivel igyekezett elfoglalni a területét, hogy Európa közepén elfojtsa a szocialista forradalmat. Mégis, fennállásának alig több mint négy hónapja alatt a Tanácsköztársaság sokat tett, elsősorban a dolgozó tömegekért. Az országban a társadalmi élet legkülönfélébb területein gyökeres változtatásokat hajtott végre. Államosították a nagy- és középvállalatokat, a közlekedést, a kereskedelmet, a pénzintézeteket, a bányákat és

a 100 holdnál nagyobb földbirtokokat, bevezették a külkereskedelem monopóliumát. Az üzemekben megszervezték a munkásellenőrzést, felemelték a munkások és a többi alacsony keresetű dolgozó bérét, bevezették a nyolcórás munkanapot, az egységes betegellátás rendszerét, nagy figyelmet fordítottak a kultúrára. Intézkedtek a dolgozók lakáshelyzetének javításáról, kidolgozták a lakás- és közüzemépítés, a termelés fejlesztésének terveit; mindezt, sajnos, a tanácshatalom fennállásának rövid ideje alatt nem sikerült maradéktalanul megvalósítani.

Hangsúlyoznunk kell: a forradalom nagy távlatokat nyitott a lakosság különböző rétegeinek kulturális felemelkedése előtt. Azonnali, határozott intézkedéseket foganatosítottak a régi vagyonos osztályok művelődési monopóliumának felszámolására, a lakosság tudásának, ismereteinek fejlesztésére: az iskolákat államosították, 14 éves korig bevezették az ingyenes és általános tankötelezettséget az elemi és középiskolákban, hozzáfogtak a közép- és felsőfokú oktatás reformjához, a felnőttoktatás megszervezéséhez. A kulturális életre vonatkozó elképzelések közül kiemelkedik a közoktatás ujjászervezésének terve; egységes népoktatási rendszert kívántak bevezetni: hároméves előkészítő iskola után az ifjúság nyolc éves kötelező oktatásban részesült volna. A továbbiakban a tankötelezettséget ki akarták terjeszteni 18 éves korig, ez az idő magába foglalta volna a négy éves középiskolai vagy szakiskolai oktatást. Megkezdték a tanítók és tanárok átképzését, kiadták az első új tankönyveket.

A Tanácsköztársaság kulturális életének irányítói derűlátóak voltak céljaik kitűzésében: rövid idő alatt fel akarták számolni a múlttól örökölt elmaradottságot. Messzemenőkig demokratikus elvek alapján láttak hozzá a kulturális élet különböző területeinek megszervezéséhez, grandiózus terveket dolgoztak ki nemcsak a közoktatás, hanem a tudomány, az irodalom és a művészet fejlesztésére is. Hadat üzentek az írástudatlanságnak. Országszerte felolvasásokat, színházi előadásokat, hangversenyeket, filmvetítéseket szerveztek. Nagy példányszámban jelentettek meg tudományos ismeretterjesztő és felvilágosító jellegű kiadványokat. Társadalmi tulajdonba kerültek a kultúra kincsei: a képzőművészeti remekművek, a családi levéltárak és a magánkönyvtárak; ezzel lefektették a mindenki számára hozzáférhető, közgyüjtemények alapjait.

Nem csoda, hogy ezek az intézkedések, a Tanácsköztársaság kultúrpolitikája rokonszenvet ébresztettek, helyeslésre és támogatásra találtak a haladó értelmiség körében. A kultúra átszervezőinek sikerült megnyerniük a tudomány, a kultúra és a művészet számos kiemelkedő alakját, hiszen a két forradalom felkeltette a szellemi és társadalmi megújulás igényét gyakorlatilag az egész magyar értelmiségben. Ezek a törekvések tükröződtek valamennyi irodalmi és művészeti irányzatban és stílusban, kedvező visszhangra találtak az egész szellemi életben. A kulturális élet sok képviselője meggyőződéses híve lett az átalakító változásoknak, elfogadta az új eszméket. S ez természetesen nyomot hagyott mind az értelmiség alkotómunkáján, mind társadalmi-politikai tevékenységén. Az ismeretterjesztő munkában tevékenyen részt vett például Babits Mihály, Tóth Árpád és Somlyó Zoltán, akik üdvözölték a Magyar Tanácsköztársaságot; a proletárdiktatúrához közel álló Komját Aladár, Kassák Lajos vagy a megszállt Szegeden élő Juhász Gyula, valamint Móricz Zsigmond, Krúdy Gyula, Nagy Lajos, Bródy Sándor, Karinthy Frigyes és mások: a művészek közül Berény

Róbert, Pór Bertalan, Uitz Béla, Medgyessy Ferenc, Ferenczy Béni, Bartók Béla, Kodály Zoltán és sokan mások.

A kulturális élet nagy alakjai nemcsak saját művészeti águk művelőiként, költőként, íróként, képzőművészként tevékenykedtek, hanem a kultúrpolitika és a kulturális átalakítás előmozdítására a forradalom ügyét szolgáló propagandamunkát is végeztek. Ezt kétségtelenül elősegítette a proletárhatalom megfontolt és józan kultúrpolitikája, mely egyik vagy másik terület irányítását magukra a kulturális vagy művészeti élet képviselőire bízta. Tudjuk, hogy a Tanácsköztársaság vezetői, köztük Lukács György művelődésügyi népbiztos e kérdéseket demokratikusan kezelte, nagy figyelemmel kísérte, s ennek köszönhetően lett például az írói direktórium tagja Babits Mihály, Déry Tibor, Móricz Zsigmond, Kassák Lajos, Osvát Ernő, Lukács György és Balázs Béla, a zenei direktóriumé pedig Bartók Béla, Kodály Zoltán, Dohnányi Ernő, Reinitz Béla, a képzőművészetié Ferenczy Béni, Kernstok Károly, a színházié pedig Beregi Oszkár, Rátkai Márton, Ódry Árpád.

A haladó értelmiség közeledését a forradalmi hatalomhoz az is elősegítette, hogy a köztársaság irányítói között sok olyan, értelmiségi körökben ismert kommunista gondolkodó volt, mint Rudas László, Révai József, Lukács György, Lengyel József, továbbá a szociáldemokrata Kunfi Zsigmond, Pogány József, Varga Jenő, Ágoston Pál és mások. Az egyetemekre és főiskolákra új tanárokat neveztek ki. Ekkor jutott katedrához Babits Mihály, Szekfű Gyula történész, Benedek Marcell esztéta és műfordító, Király György irodalomtudós, Alexits György matematikus, Vadász Elemér geológus, Ferenczi Sándor pszichológus.

Megszervezték a tanácsrendszert, gyökeresen átalakították a bíróságokat és ügyészségeket. Már április 2-án közzétették az ideiglenes alkotmányt, majd június 23-án a tanácsok országos gyűlése elfogadta az ország történetének első olyan írott alkotmányát, amely nemcsak a köztársaság legfőbb elveit és célkitűzéseit rögzítette, hanem magába foglalta – nemzetiségre való tekintet nélkül – az állampolgárok alapvető jogait, ide értve az anyanyelv használatának, a nemzeti kultúra ápolásának, a nemzeti-állami építésnek a jogait. Ezek a vitathatatlan eredmények a Tanácsköztársaságnak köszönhetők.

A kibontakozó mélyreható politikai, gazdasági, szociális és kulturális átalakítás nem volt mentes a sietségtől, és magától értetődően akadtak hiányosságok, olykor hibák is, amelyek hatottak bizonyos társadalmi erők és az államhatalom kapcsolatára. Mégsem ezek, elsősorban nem ezek, hanem a köztársaság lényegét érintő, fontos népjóléti vívmányok határozzák meg végrehajtott intézkedéseink értékét és jelentőségét.

Nyilvánvaló, hogy a Magyar Tanácsköztársaság fontos vívmányai, ezek propagandája növelte a tanácshatalom befolyását és népszerűségét a néptömegek körében. Az is nyilvánvaló, hogy ezek az eredmények nyugtalanították a belső és külső reakciót. Mégis, a Tanácsköztársaságot a legnagyobb veszély kívülről fenyegette.

Az imperialista hatalmak gyorsan felismerték, mennyire vonzóak a forradalmi eszmék, és félve attól, hogy ezek a szomszédos országokra is átterjednek, a helyi nemzeti burzsoáziával összefogva akarták megdönteni a Magyar Tanácsköztársaságot. Nemhiába figyelmeztette Lenin a magyar kommunistákat: „... egy pillanatig se

bízzanak az antantban, becsapja önöket, és csak időt akar nyerni, hogy aztán megfojtsa önöket is, bennünket is."[2] És valóban, az antanttal, amely hozzálátott a monarchia felosztásához, készségesen szövetkeztek mind a román bojárok, mind a cseh burzsoázia, amely rettegett a „kommunista mételyé"-től, s nem alaptalanul azt remélte, hogy így nagy területeket kaparinthat meg, tekintet nélkül a lakosság nemzetiségi hovatartozására.

S bár a külügyi népbiztosság élén tapasztalt forradalmár (s ekkorra már tapasztalt diplomata) – Kun Béla – állt, aki több ízben is kijelentette, hogy a Magyar Tanácsköztársaság nem ragaszkodik a területi integritáshoz, nincsenek háborús szándékai, és kész békés úton rendezni a vitás kérdéseket szomszédaival, ennek ellenére a köztársaság kérlelhetetlen ellenség gyűrűjébe került. Minden oldalról megindult a támadás az antant fegyveres támogatásával: francia zsoldoscsapatok, román és csehszlovák alakulatok törtek be az országba.

A Tanácsköztársaság hősies kitartással védekezett, időnként komoly katonai sikereket ért el (északi hadjárat, a Szlovák Tanácsköztársaság kikiáltása stb.), ám ekkor az antant dipolomáciai manőverekkel, ígérgetéssel igyekezett eredményt elérni, ezeket a Tanácsköztársaság vezetői végül is komolyan vették. A Tanácsköztársaság 133 napos fennállás után elbukott. Az antant és szövetségesei véghezvitték szennyes tervüket. Az antant-szövetségesek részvétele megpecsételte a Magyar Tanácsköztársaság sorsát.

Napjainkban – sok idő múltán – nemegyszer kérdezik: „Érdemes volt-e védelmezni a köztársaságot, ha sorsa eleve eldőlt?" A válasznál vegyük figyelembe, hogy a Tanácsköztársaság nagy reményeket fűzött két, a helyzetet megváltoztatni képes folyamathoz: a világforradalom kibontakozásához, mindenekelőtt a szomszédos országokra történő átterjedéséhez, valamint Szovjet-Oroszország közvetlen katonai segítségéhez. A történelem azonban úgy alakult, hogy e lehetőségek közül egyik sem vált valóra. Bekövetkezett az, amitől a Komintern Végrehajtó Bizottságának tavaszi ülésén tartottak: a francia imperialisták nemcsak fenyegetőztek, cselekedtek is: a román és a csehszlovák csapatokat küldték a Tanácsköztársaság ellen. Helyesen gondolták a Kominternben, hogy ennek az ördögi tervnek a sikerétől függ nemcsak a magyarországi munkáshatalom sorsa, de nagymértékben az európai proletárforradalmak kimenetele is. Így is történt. Az imperialisták számításai beváltak: a szocializmust Európa közepén eltiporták, a „lázadás eszméinek" terjedését megakadályozták, s a későbbi területi döntésekkel állandósították az ellenségeskedést a régió népei között.

Ami a Szovjet-Oroszországtól várt katonai segítséget illeti, ennek érdekében komoly erőfeszítéseket tettek, de a súlyosbodó katonai helyzet Ukrajnában nem tette lehetővé, hogy Magyarországot segítsék. Tettek viszont bizonyos diplomáciai lépéseket, amelyek némileg könnyítették Tanács-Magyarország helyzetét.

A Tanácsköztársaság ugyan elbukott, de tanulságai értékesek, gazdagítják a szocializmus elméletét és gyakorlatát. Tapasztalatait később felhasználták a magyar kommunisták, amikor az ország felszabadulása után újra lehetőség nyílt az új társadalom egykor megkezdett építésének folytatására.

BAIK ÉVA fordítása

[2] Lenin: *Összes művei.* Kossuth 1977. 50. köt. 403. o.

GEORGIJ KOROTKEVICS

Magyar internacionalisták emlékhelyei Moszkvában

Moszkvába látogató magyar barátaink gyakran kérdezősködnek: hol találják azokat a házakat, amelyek magyar kommunisták, internacionalisták, forradalmár költők, írók, újságírók emlékét őrzik. Néhányat jól ismerünk, másokat azonban meg kell keresni – a kutatás már megkezdődött. Kénytelenek vagyunk bevallani: egyelőre nem találtuk meg valamennyi emlékhelyet, sok adat szorul még ellenőrzésre, megerősítésre. Ezért most csupán néhány nevezetes helyről számolok be.

A Szovjetszkaja téren (ahol a Moszkvai Szovjet áll) működött egykor a Dresden Szálló. Az épület homlokzatán emléktáblák hirdetik, hogy 1917-ben itt dolgozott az Oroszországi Szociáldemokrata (bolsevik) Munkáspárt moszkvai bizottsága, továbbá a Szocial-Demokrat és a Gyerevenszkaja Bednota című lap szerkesztősége, 1918 márciusában ide költözött a Pravda szerkesztősége, majd az épületet a hadifogolybizottság rendelkezésére bocsátották. Ez az újonnan létesült társadalmi szervezet céljául tűzte ki, hogy összefogja a forradalmi gondolkodású oroszországi hadifoglyokat, kommunista propagandát fejt ki körükben, és felkészíti őket az októberi forradalom vívmányainak megvédésére.

A kortársak visszaemlékezései szerint 1918-ban egy napon megjelent a Dresden Szállóban Szamuely Tibor, aki a világháborúban büntetőszázadban szolgált, s egy távol-keleti hadifogolytáborból érkezett Moszkvába. A szállóban elsőként Gisztl Pál nyomdász és Jancsik Ferenc esztergályos fogadta. Amikor Jancsik üdvözölte a jövevényt, így kiáltott fel: „Végre van egy írástudó emberünk! Éppen egy röpiratot fogalmazunk!"

Jancsik nem véletlenül nevezte Szamuely Tibort „írástudó"-nak. Jól emlékezett még harcos, éles hangú cikkeire, jegyzeteire, amelyek a Magyar Kurír, a Pénzvilág, a Népszava hasábjain jelentek meg. Szamuely nem vesztegette az időt, nyomban munkához látott. Csakhamar csatlakozott hozzájuk Karikás Frigyes, Rudnyánszky Endre, Vántus Károly és mások. Röpiratokat fogalmaztak, kidolgozták egy Moszkvában kiadandó lap tervét, amely majd a forradalmi gondolkodású magyar hadifoglyok szócsöve lesz. Egy ilyen lap – a Nemzetközi Szocialista – akkor már megjelent Petrográdban. Ennek Kun Béla is volt a szerkesztője. Kun 1918 márciusában szintén Moszkvába érkezett, és a Dresden Szállóban vett ki szobát.

1918. március 24-én tartották meg Moszkvában a magyar hadifoglyoknak azt a gyűlését, amelyen megalakították az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt Magyar Csoportját. A csoport tagjai feladatuknak tekintették, hogy terjesszék a kommunizmus eszméit az oroszországi hadifoglyok, valamint a magyarországi proletárok és parasztok között egy fegyveres felkelés útján kivívandó szociális forradalom céljából.

A kommunista eszmék terjesztésének egyik fontos eszközét a Moszkvában alapított új lapban, a Szociális Forradalomban látták. Az első szám 1918. április 3-án jelent meg.

A Szociális Forradalom hasábjain egymás után láttak napvilágot Szamuely Tibor harcos szellemű cikkei. Egyik első írásában, amelyben a Magyarországon kialakult forradalmi helyzetről szól, Szamuely Tibor a *Nemzeti dal* szavait felhasználva így kiált fel: „Zúgnak a harangok, a vészkurtok riadója harsog. Talpra, magyar, talpra, itt a forradalom!"[1] Egy másik cikkében ezt írja: „Az orosz proletárforradalom – a mi forradalmunk is."[2]

A Szociális Forradalom szerkesztősége Kun Béla – a szerkesztő – Dresden Szállóbeli szobájában dolgozott. Eleinte hetenként két számot szerkesztettek, 1918 őszétől pedig hetilappá alakultak. A Szociális Forradalom példányszáma 12–20 ezer között mozgott, s összesen 78 alkalommal jelent meg Szamuely Tibornak 23 írását közölte a magyar proletariátus soron levő feladatairól és arról, hogy Magyarországon feltétlenül létre kell hozni a munkásosztály forradalmi pártját, amely képes lesz a megingott monarchia megdöntésére felkelt néptömegek élére állni.

Szamuely Tibornak a Szociális Forradalomban publikált cikkeit tizenöt évvel később összegyűjtve is kiadták a *Riadó* című kötetben. (A címadó cikk a lap 1918. július 31-i számában jelent meg.) Sok év múlva a cikkgyűjteményt kiadhatták a fasizmus jármától megszabadult, új életet építő Magyarországon is.

A Szociális Forradalom 1919 márciusáig jelent meg Moszkvában.

A Sabolovszkaja utca 53. számú emeletes épület mellett áll a Suhov mérnok által tervezett és róla elnevezett adótorony. 1922 augusztus 22-én innen kezdett sugározni az a nagy teljesítményű rádióadó, amelyet 1922 novemberétől Komintern Rádiónak neveztek. Ez a hangos újság kezdetben orosz nyelven volt hallható, majd 1929-től megszervezték az idegen nyelvű adásokat: kezdetben német, angol és francia nyelven, 1933-tól pedig magyar nyelven is.

Az idegen nyelvű adások szerkesztőségei egy Szoljanka utcai hatalmas épületben működtek. Még ebben az évben megérkeztek ide azok a magyar kommunista munkatársak, akik az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság leverése óta emigrációban éltek Moszkvában. Ők állították össze a Komintern Rádió magyar nyelvű műsorait. A Moszkvai Rádiónak ma is vannak magyar nyelvű adásai. Munkatársai büszkék rá, hogy olyan ügy folytatói, melynek bölcsőjénél ismert nevű magyar írók és költők álltak, mint Madarász Emil, Illés Béla, Hidas Antal, Lányi Sarolta, Zalka Máté, Karikás Frigyes, Gábor Andor, Háy Gyula és mások.

Hadd idézzem fel néhány személyes emlékemet is. 1945-ben kezdtem meg újságírói munkámat a magyar nyelvű adások szerkesztőségében. Amikor beléptem, Madarász Emil fogadott. Bemutatott Hidas Antalnak, aki elmondta nekem: felvetődött az

[1] Szamuely Tibor *Összegyűjtött irasok es beszedek* Magvető 1975 481 o
[2] *I m* 462 o

a gondolat, illetve javaslat, hogy vele együtt Magyarországnak szóló irodalmi műsorokat állítsunk össze. Írtam néhány cikket a szovjet irodalomról és művelőiről, Hidas Antal pedig szovjet költők verseit fordította magyarra. A Moszkvai Rádió 1946-ban, 1947-ben és 1948-ban sugározta magyar nyelvű műsorainkat Janka Kupala, Jakub Kolasz és Pjatrusz Brouka belorusz, Dzsambul Dzsabajev kazah népi költőről, Nyikolaj Tyihonovról, Alekszej Szurkovról, Alekszandr Tvardovszkijról, Mihail Iszakovszkijról, Margarita Aligerről, Szimon Csikovaniról, Alekszej Nyedogonovról és más költőkről.

Jól emlékszem az egyik ilyen adásunkra, amelyet Alekszej Szurkovnak szenteltünk: Hidas Antal olvasta fel saját műfordításait, leánya, Szántó Éva pedig magyarul elénekelte a megzenésített *A bátrak dala* című verset. Több műsor előkészítésében részt vett Szabó Ferenc zeneszerző, aki a munkába bevont több Moszkvában élő, szép hangú magyar elvtársat, akik szovjet zeneszerzők dalait adták elő.

Akkoriban gyakran megfordultam egy Furmanov utcai házban, amelyet egyesek régi nevén ma is az Írók Házának neveznek. Ott lakott Hidas Antal és Kun Ágnes. Ők voltak azokban az időkben a Hudozsesztvennaja Lityeratura Kiadó gondozásában megjelent új kiadványok szerkesztői és tekintélyes tanácsadói.

Hidaséknál sokszor találkoztam költőkkel: Leonyid Martinovval, Vilgelm Levikkel, Nyikolaj Csukovszkijjal. Felolvasták a házigazdának fordításaikat, meghallgatták megjegyzéseit, javaslatait.

Amikor a költő munkájáról esik szó, gyakran beszélnek „az alkotás kínjá"-ról. Volt része e kínokban Leonyid Martinovnak is. Egy alkalommal Ady Endre egyik versét fordította oroszra. Munkáját felolvasta Hidas Antalnak, aki végighallgatta, el is olvasta, majd azt mondta: úgy érzem, hogy a fordítás hű, megfelel az eredetinek, de valami mégis hiányzik belőle – Ady sodró erejű költészetének eleven lüktetése. Elkészült a fordítás második, majd harmadik változata is, de az ítélet megint csak ugyanaz volt, mint előbb. Martinov ismét nekigyürkőzött. Ha jól emlékszem, már a negyedik változatnál tartott, s ez végre nagyszerűen sikerült. Ady sorai magával ragadó erejüket megtartva csendültek fel orosz nyelven. Ady, Petőfi verseinek és *Az apostol*nak, valamint Madách *Az ember tragédiája*nak Martinov készítette fordításai ma már teljes joggal tekinthetők a műfordítás remekeinek.

A Furmanov utcai házban hatalmas lendülettel gyümölcsöző munka folyt. 1952–54-ben itt rendezték sajtó alá Petőfi Sándor műveinek négykötetes orosz kiadását, Vörösmarty költeményeinek kötetét, Tömörkény István novelláskötetét, Gárdonyitól az *Egri csillagok*at, Szigligeti Ede *A cigány* című népszínművét Kun Ágnes fordításában és még sok más magyar költő és prózaíró műveit. Hidas Antal itt írta a *Márton és barátai* és a *Más muzsika kell* című regényeit.

A mai szovjet olvasónak már átfogó képe lehet a magyar irodalomról: ismeri és szereti. S talán nem túlzás, ha azt állítom, hogy mindez nagy mértékben annak köszönhető, hogy a negyvenes-ötvenes években ebben a Furmanov utcai házban oly lázas munka folyt.

Szólok még egy nevezetes moszkvai épületről: a Sztanyiszlavszkij utca (azelőtt Leontyjevszkij köz) 6. szám alattiról. Ebben a szép villában található napjainkban az

Ukrán Szocialista Szovjet Köztársaságnak a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő állandó képviselete. Ennek a háznak is érdekes a története, megérdemli, hogy röviden foglalkozzunk vele.

Hajdan – sok-sok évvel a forradalom előtt – a villa Uvarova grófnő tulajdona volt. 1917-ben a baloldali eszerek foglalták el, s itt állították fel pártjuk központi bizottságát. 1918. július 6-ra zendülést szerveztek a szovjethatalom megdöntésére. Ezt leverték, s a baloldali eszerek központi bizottsága örökre elhagyta a Leontyjevszkij közi kis palotát. Később itt működött a bolsevik párt moszkvai bizottsága.

A baloldali eszerek azonban a vereség után sem adták fel a harcot, terrorista módszerekhez folyamodtak. A fővárosi pártaktíva ülése idején, 1918. szeptember 25-én bombát dobtak az épületre. Erről a tragikus eseményről, amelynek következtében életét vesztette az ülés 11 részvevője (köztük a moszkvai pártbizottság első titkára, Vlagyimir Zagorszkij), a ház falán elhelyezett emléktábla ad hírt.

Az épületet később átadták a Moszkvában élő politikai emigránsoknak. Ezek nagyrészt magyar kommunisták voltak, családtagjaikkal. A Leontyjevszkij közi palota lett az emigráns magyar kommunisták klubja. Taggyűléseket, felolvasásokat és előadásokat, szemináriumokat tartottak itt, és irodalmi esteket is rendeztek. A klub szervezőinek – Illés Bélának, Hidas Antalnak, Lányi Saroltának, Matheika Jánosnak, Madarász Emilnek, Barta Sándornak, Karikás Frigyesnek, Kiss Lajosnak – a darabjait vitték színre. A faliújságot Illés Béla szerkesztette. A klubban pezsgő irodalmi élet folyt. A moszkvai magyar írók és költők ebben az időben hozták létre a Magyar Forradalmi Írók és Művészek Szövetségét. Az új szervezet, melynek titkára Hidas Antal lett, félszáz magyar írót és művészt tömörített.

Számos hely őrzi Moszkvában Zalka Máté, a kiváló magyar író és internacionalista harcos emlékét is. Ezekről azonban most nem szólok, hiszen a költő leánya, Natalja Zalka és unokája, Matvej Szaprikin *A matolcsi ember* című dokumentumregényében részletesen beszámol róluk.

BAIK ÉVA fordítása

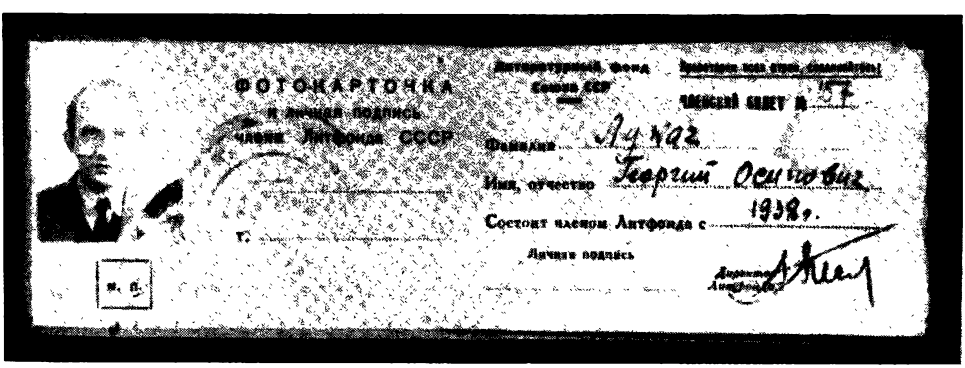

A Szovjetunió Irodalmi Alapjának tagsági igazolványa Lukács György nevére
(MTA Lukács Archívuma és Könyvtára)

NYINA KANAJEVA

A történelem az élet tanítómestere

Portrévázlat Tofik Iszlamovról

Klió, a történetírás múzsája segít feltárni a múlt titkait, megválaszolni legfontosabb kérdéseinket, megismerni az igazságot – véli Tofik Iszlamov, a történettudományok doktora, a magyar történelem jeles szovjet szakértője.

– Már kisiskolás koromban legfőbb szórakozásom az olvasás volt, szerettem a történelmi regényeket. Bakuban születtem, ott nőttem fel. Azerbajdzsán anyanyelvem révén nyitva állt előttem a kelet világa, beleértve a perzsa irodalmat is. Az orosz nyelvnek köszönhetem, hogy megismertem az orosz klasszikusok emberközpontú világképét. Bakuban, a középiskolában meg az egyetemen németül tanultam, később néhány évig tanítottam is. Német nyelvtudásomnak köszönhetem, hogy olvastam Lessing, Schiller, Heine és Goethe mélyen filozofikus költészetét, és hogy német fordításban ugyan, de megismerhettem Petőfi, Mikszáth, Ady és Kazinczy írásait. Az irodalom ébresztette fel érdeklődésemet a történelem iránt – mondja Iszlamov.

Bakui, majd leningrádi és moszkvai diákként olyan tekintélyes tudósok figyeltek fel Iszlamov tehetségére, mint Jevgenyij Tarle. Tarle akadémikus egyébként az 1905-ös forradalom hatására a korabeli orosz történészek közül elsőként állította kutatásai középpontjába a munkásosztály történetét. Felfigyelt rá a történész és szociológus Borisz Porsnyev professzor is, aki politikai gazdaságtannal, társadalompszichológiával, néprajzzal is foglalkozott, valamint Revekka Averbah professzor, az Ausztrián és Magyarországon végigsöprő 1848–49-es forradalmi mozgalom szakértője.

Borisz Porsnyev az ötvenes évek közepén a magyar munkásmozgalom kutatását javasolta Iszlamovnak, ami fehér folt volt akkor még a szovjet történettudományban.

Iszlamov elfogadta a javaslatot. Elkezdte tanulni a nyelvet, magyar irodalommal, történelemmel egyaránt foglalkozott. A Porsnyev által javasolt témából írta kandidátusi disszertációját, amit az 1905-ös orosz forradalom ötvenedik évfordulójára a Szovjet Tudományos Akadémia Történettudományi Kutató Intézete meg is jelentetett: *Munkásmozgalom és politikai harcok Magyarországon 1905–1906-ban.*

A disszertáció elemezte, milyen hatást tettek az 1905-ös oroszországi események a magyar forradalmi mozgalomra. Hatásuk egyébként nemcsak Magyarországon, hanem számos más európai országban is érződött. A Szociáldemokrata Párt lapja, a Népszava külön rovatban kommentálta a decemberi moszkvai fegyveres felkelést, a bakui munkások decemberi sztrájkját, a pétervári békés demonstráció szétverését. Az oroszországi hírek fokozták a munkásosztály harci szellemét, a proletár szolidaritás érzését.

Disszertációja témáját rövidesen továbbfejlesztette *Politikai küzdelmek Magyarországon az első világháború előtt. 1906–1914* című könyvében, munkáját a moszkvai Akadémiai Kiadó 1959-ben ki is adta. (Magyarul az Akadémiai Kiadónál jelent meg 1976-ban P. Mayer Mária fordításában.)

– 1957-ben, kevéssel az ellenforradalom leverése után jártam először Magyarországon. Budapest szomorú látványt nyújtott, az emberek nyomott hangulatban voltak. Hozzám, szovjet emberhez nagyon szívélyesek voltak, lépten-nyomon éreztem segítőkészségüket, ugyanis eleinte nehézségeim voltak a magyar nyelvvel. Köszönettel tartozom magyar kollégáimnak – Erényi Tibornak, Mucsi Ferencnek, Siklósné Vincze Editnek – a segítségükért. Ekkor kezdődött barátságunk, s immár harminc éve a lehető legszívélyesebb kapcsolatban vagyunk egymással. Sokszor tanulmányoztuk a Párttörténeti Intézet archív anyagait. De a legtöbbet abból tanultam, hogy saját szememmel láttam a magyarországi helyzetet.

A fiatal moszkvai tudós számára felejthetetlen élményt jelentettek Budapesten azok a nagygyűlések, amelyek alkalmával az MSZMP vezetői kifejtették a párt politikáját, a sürgető politikai és szociális problémák megoldását célzó programját. Különösen emlékezetes volt az a Köztársaság téri nagygyűlés, amelyen a szónoki tehetségéről ismert Marosán György szólt a dolgozókhoz. Egyszerűen, világosan és meggyőzően beszélt, szavait élénk vita követte, melynek során a legkülönbözőbb nézetek hangzottak el és csaptak össze. Mély benyomást tett rám az, hogy a szónok vitatkozik a gyűlés résztvevőivel, mert a Szovjetunióban addigra már eltűnt a tömegekkel való nyílt beszélgetés lenini hagyománya. A személyi kultusz évei alatt, mint tudjuk, a lenini gárda sorai erősen megritkultak.

Iszlamov a magyar kollégákkal együtt dolgozott, dokumentumokat elemzett, de emellett az aktuális eseményeket is figyelemmel kísérte, hogy reális képet kapjon a magyarországi ötvenes évek eseményeiről, össze tudja vetni őket a szovjet valósággal. Itt szerzett tapasztalatai segítették abban is, hogy későbbi munkáiban elkerülje a korabeli szovjet történettudományra jellemző sematizmust, dogmatizmust.

– Munkáimban – mondja Tofik Iszlamov – megpróbáltam feltárni a századelő magyar történelmi folyamatainak mozgató erőit, nem feledkeztem meg a nemzeti sajátságokról és az időnként fellángoló nacionalista hangulatokról sem. Mi, történészek egyébként szeretjük megkerülni a nacionalizmus kérdését. Ezt a jelenséget túl könnyedén, óvatosan kezeltük mindig is és kezeljük most is. Ám a közelmúlt eseményei Alma-Atában és a Karabah hegyvidéken azt bizonyítják, hogy a nacionalizmus olyan realitás, amellyel számolni kell, amely fékezi a társadalmi fejlődést. Csak ügyelni kell, hogy össze ne tévesszük a nemzeti öntudattal.

Tofik Iszlamov Magyarország kapcsán többször is foglalkozott a nemzeti öntudat kérdésével. A Nauka Kiadónál Vlagyimir Frejdzon szerkesztésében 1980-ban jelent meg *Az osztrák birodalom népeinek felszabadító mozgalmai* című kollektív munka első kötete, *A mozgalmak születése és fejlődése a XVIII. század végétől 1849-ig.* Ennek a tanulmánykötetnek a Habsburg Birodalomról szóló első fejezetét, valamint a magyar történelemmel foglalkozó fejezeteit írta Iszlamov. 1981-ben megjelent *A kapitalizmus megszilárdulásának kora* címet viselő kötet, melynek a dualizmus időszakáról, továbbá a magyar és a román népesség történetéről szóló fejezeteit írta.

Az évek során kutatási területe egyre bővült, s a vizsgált időszak is egyre hosszabb lett. Elemzi az 1848–49-es forradalomba torkolló korszakot, az első világháború előtti

politikai helyzetet, anyagot gyűjt az oroszországi szovjethatalom megszilárdításában komoly részt vállaló magyar internacionalistákról. Előadásokat tart, cikkeket ír kiemelkedő magyar politikusokról, Széchenyi Istvánról, Batthyány Lajosról, Petőfi Sándorról, Kossuth Lajosról, Kun Béláról és másokról. Történészi munkája minduntalan kapcsolódik az irodalomhoz.

– A haladó irodalom minden társadalom életében forradalmi szerepet játszott, különösen áll ez a kelet-európai országokra – jegyzi meg Iszlamov. Ennek oka, hogy a térség országaiban nem bontakozhatott ki a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet normális folyamata. A félabszolutista, félfeudális rendszerek uralma alatt nem volt legális lehetőség sem a politikai harcra, sem azoknak az erőknek a megszervezésére, melyek a társadalmi és nemzeti haladás jelszavával léphettek volna fel. E jelszavakat általában publicisták, írók, költők írták zászlajukra. Gondoljunk csak arra, milyen hatással voltak ők az oroszországi dekabrista mozgalomra. Magyarországon a forradalom előkészítésében hasonló szerepet játszott Kossuth, Petőfi, Széchenyi és Batthyány.

Tofik Iszlamov a Szovjet Tudományos Akadémia Szlavisztikai és Balkanisztikai Kutató Intézetének munkatársaként magyar történelemről és kultúráról adott elő a moszkvai egyetemen. Amikor Mikszáth Kálmán, Jókai Mór, Móricz Zsigmond és Ady Endre művei megjelentek a Szovjetunióban, történész szemmel írt cikket róluk, mutatta be őket az olvasóközönségnek. Legutóbbi ilyen írása Spira György *Négy magyar sors* című könyvének előszava. A kötet Iszlamov szerkesztésében, 1986-ban jelent meg a Progressz Kiadónál Oleg Gromov fordításában.

Az internacionalisták témájával a hatvanas években kezdett foglalkozni, és azóta is újra és újra visszatér hozzá. Ez a téma igen sokrétű, hiszen egyfelől a magyar internacionalisták, és az ő szellemi, irodalmi örökségük is hatást gyakorolt az oroszországi forradalmi mozgalomra, másfelől az orosz internacionalisták is hatottak a magyar mozgalomra és az 1919-es Tanácsköztársaság létrejöttére. Tofik Iszlamov, Andrej Puskas, Zseliczky Béla és más szovjet tudósok Józsa Antallal, Miley Györggyel, Hetés Tiborral együtt dolgoznak ezen a témán.

– Tudományos munkám kezdetén – meséli Tofik Iszlamov – bukkantam rá azokra a dokumentumokra, amelyekből kiderül, hogy Kun Béla járt szülőföldemen, Azerbajdzsánban. Számos magyar internacionalista harcolt a 11. hadsereg soraiban, amely 1920–21-ben segítséget nyújtott a kaukázusi népeknek a szovjethatalom megszilárdításában. Bakuban működött a magyar vörös parancsnokok tanfolyama. Kun Béla 1920-ban részt vett a keleti népek kongresszusán. Ezt bizonyítják a jegyzőkönyvek, és fennmaradtak azok a fényképek is, amelyek Kun Bélát ábrázolják, amint különböző vasútállomásokon beszédet mond a dolgozók előtt. Ezeket az adatokat, melyek a magyar internacionalisták tevékenységének korábban ismeretlen részleteit világítják meg, felhasználtam cikkeimben, könyveimben, köztük a Nauka Kiadó gondozásában 1971–72-ben megjelent háromkötetes *Magyarország története* általam írt tizenegy fejezetében.

Tofik Iszlamovnak számos cikke jelent meg a Szovjet–Magyar Társadalomtudományi Együttműködési Bizottság által összeállított tanulmánykötetekben. A bizottság

célja a két ország kapcsolatának tanulmányozása és minden részletében objektív ábrázolása.

Tofik Iszlamov elnökhelyettesként vesz részt a magyar részről Pach Zsigmond Pál, szovjet részről Pjotr Fedoszejev vezette testület irányításában. Évente kétszer megrendezésre kerülő kerekasztal-beszélgetésein a bizottság megvitatja a kutatás időszerű feladatait. Az 1988 tavaszán Moszkvában rendezett tanácskozáson a magyar nemzeti érzelmek szempontjából igen kényes kérdésnek minősülő 1920. évi trianoni békeszerződésről volt szó. A beszélgetésen a téma olyan neves szakértői vettek részt, mint Ádám Magda, Ormos Mária, Mucsi Ferenc és Romsics Ignác. A tavaly őszi budapesti találkozón az 1944–45-tel kezdődő időszak szovjet–magyar kapcsolatait vitatták meg.

– Találkozóinkat élénk vitaszellem jellemzi – mondta Tofik Iszlamov. – Megpróbáltuk új szemmel nézni háború utáni kapcsolataink történetét, igyekeztünk levonni a tanulságokat, bármily keserűek legyenek is. Abból indultunk ki, hogy semmi nem okoz akkora kárt a társadalmi erkölcsnek, mint a történelmi igazság meghamisítása, az elméleti tévedések, egész korszakok agyonhallgatása. Ez mind az ideológia, mind a kultúra területén veszteségekkel jár. A múlt században írók, költők álltak a társadalmi haladás élére. Számos történelmi eseményre napjainkban is íróink, publicistáink irányítják rá a figyelmet. A történészek lemaradtak mögöttük. Erkölcsi kötelességünk torzítatlan formában átmenteni a jövőbe a múltból ránk maradt értékeket. Ezt tekintem célomnak, hivatásomnak.

THIERY HENRIETTE fordítása

Mihail Solohov a Csendes Don első könyvének megírása idején (1928)

SZERGEJ SZEMANOV

Solohov Sztálinnál

A Csendes Don és az Új barázdát szánt az eke megjelenésének körülményeiről

A *Csendes Don*t és az *Új barázdát szánt az ek*ét a szovjet irodalomtörténetet tárgyaló valamennyi kézikönyvben és – korosztálytól függetlenül – valamennyi tankönyvben egymás mellett említik, és úgy értékelik, mint ideológiai, esztétikai és történelmi szempontból egyformán kiemelkedő műveket.[1] Nos, eljött az idő, hogy Mihail Solohov e két művét megszabadítsuk a direkt összekapcsolástól és az erőltetett egyenlősditől. A művek részletes elemzése a jövő dolga lesz, egyelőre szeretnénk röviden közreadni egy feltevésünket.

Az egészet régtől fogva részekből állítják helyre a művészettörténészek, az építészek, az antropológusok, a paleontológusok és más szaktudományok művelői. Magunk is megpróbálunk hasonló rekonstrukciót végezni, mivel kevés tényanyag áll rendelkezésünkre, a vizsgált kérdés pedig rendkívül fontos.

Köztudott, hogy Sztálin figyelmesen és céltudatosan követte a szovjet művészeti élet, különösen az irodalom fejlődését. Legalább a húszas évek közepétől mindinkább érződött befolyása az irodalmi ügyekre, a harmincas évek elejére pedig már egyértelműen kimutatható a szerepe olyan nagy írók sorsának alakulásában, mint Mihail Bulgakov, Jevgenyij Zamjatyin, Oszip Mandelstam, Alekszej Tolsztoj. Nyilvánvaló, hogy Sztálin odafigyelt a fiatal Mihail Solohov *Csendes Don* című regényének megjelenésére. (Az első könyvet az Oktyabr 1928. január–áprilisi számai közölték.) Erre közvetlen bizonyítékunk van: Sztálin levele Feliksz Konnak, a régi bolseviknak, a jeles újságírónak, aki ez idő tájt a befolyásos Rabocsaja Gazeta szerkesztője volt. A levél másolatát Sztálin elküldte Nyikolaj Kolotyilovnak is, az SZK(b)P Központi Bizottsága tagjának, az Ivanovo-Voznyeszenszki területi pártbizottság területi irodája titkárának. A levél 1929. július 9-én kelt, de csak 1949-ben jelent meg Sztálin művei kiadásakor (oroszul: 12. kötet 112. o.; magyarul: 12. kötet 123. o. Szikra 1950). Néhány évvel ezután fontos találkozóra került sor a levél írója és a regény szerzője között.

---

[1] Sok idézetet hozhatnánk példaként, de csak egyet említünk egy tankonyvből, az *Orosz-szovjet irodalom* címűből, amelyen az ötvenes–hatvanas években iskolások milliói nőttek fel: „A *Csendes Don*t és a *Feltort ugar*t sok közös vonás fűzi össze. Az egyik is, a másik is a doni kozákságról szól. . De vannak e két mű között lényeges eltérések is. A *Csendes Don*ban a forradalom első szakaszáról, a polgárháborúról van szó... A *Feltort ugar* az országunk életében végbement második legfontosabb fordulat pillanatát ábrázolja, a kollektivizálás időszakát..."

A *Feltort ugar* első konyve magyarul *Új barázdát szánt az eke* címen jelent meg

Az utóbbi években a szovjet Solohov-kutatók sokat foglalkoztak azzal a kérdéssel, miért késett a *Csendes Don* hatodik részének megjelenése. (A nyolc rész közül ez a legterjedelmesebb, számításaink szerint a regény teljes szövegének 24,9 százaléka.) A késedelem fő oka természetesen a mű tartalmában keresendő. Ez a rész beszámol az egyszerű kozákokkal szembeni erőszak legkülönbözőbb fajtáiról, az ítélet nélküli agyonlövetésekről, egyszóval mindarról, amit úgy neveztek, hogy a kozákság felszámolása; arról a kegyetlen kísérletről, amely megpróbált eltüntetni egy teljes társadalmi réteget. Válaszul kitört a vjosenszkajai felkelés, amelyet nagy részletességgel és pontossággal jelenít meg a regény jelzett része. Az Oktyabr 1929. január–március közötti három számában jelent meg a hatodik rész első tizenkét fejezete. (Összesen hatvanöt fejezet van, ami azt jelenti, hogy a folyóiratközlés még a kozák felkelés kirobbanásáig sem jutott el.) A szerző számára is váratlanul, s anélkül, hogy különösebben indokolták volna az olvasók előtt – abbahagyták a *Csendes Don* közlését. Ez a visszatartás közel három évig tartott...

Erről a dologról már a legkülönfélébb szempontok alapján írtak, de lényeges eltérés nincs a kutatók véleménye között.[2] A publikálás félbeszakadása az egész országot sújtó politikai és gazdasági megrázkódtatásokkal állt kapcsolatban. Célszerűnek tűnik, ha idézzük *A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának Története (Rövid tanfolyam)* című munkát. Akárkik is voltak e mű szerzői és szerkesztői, a vizsgált események vonatkozásában Sztálin nézőpontja meghatározó jelentőségű.

„1929 végén... a szovjethatalom... áttért a kulákság mint osztály felszámolásának, megszüntetésének politikájára. Hatályon kívül helyezte a föld haszonbérletéről és a bérmunkáról szóló törvényeket, s ezzel a kulákságot a földtől is, a bérmunkásoktól is megfosztotta. Ugyanakkor feloldotta a kulákok kisajátításának tilalmát. Megengedte a parasztoknak, hogy a kulákság jószágát, gépeit és egyéb felszereléseit a kolhozok javára elkobozzák. A kulákságot kisajátították...

Óriási forradalmi átalakulás volt ez, ugrás a társadalom régi minőségi állapotából új minőségi állapotba, amely – következményeit tekintve – ugyanolyan jelentőségű volt, mint az 1917. októberi forradalmi átalakulás."[3]

Figyeljünk csak az utolsó bekezdésre! A kollektivizálást és a kulákság felszámolását itt egy sorban említik 1917 októberével. (Hadd emlékeztessünk rá: ugyanez szerepelt az irodalomtankönyvekben is.) Magát az októberi forradalmat az előbb idézett párttörténet úgy határozta meg, mint olyan eseményt, amely „új korszakot nyitott az emberiség történetében".[4] Tehát a kollektivizálás is „új korszakot nyitott". Ez így akkor rendkívül fontos volt a hivatalos sztálini elmélet szempontjából. Ez az oka,

---

[2] Sz. Sesukov: *Nyisztovije revnyityeli* (Őrjöngő megszállottak). Moszkva, 1970; Viktor Gura · *Kak szozdavalszja Tyihij Don* (Hogyan keletkezett a Csendes Don). Moszkva, 1980; Konsztantyin Prijma · *Sz vekom naravnye* (Méltóan a századhoz). Rosztov-na-Donu, 1981; Szergej Szemanov: *V mire Tyihovo Dona* (A Csendes Don világában). Moszkva, 1987.

[3] *A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának története (Rovid tanfolyam).* Szikra 1953 367–368. o

[4] *I. m.* 272. o.

hogy Sztálin olyan ellentmondást nem tűrően szólt róla élete végéig. Bár a „nagy fordulat éve" után sok hatásos sikert ért el, ennek ellenére mindig ezt a vívmányát emelte ki. Ezt mindenképpen látnunk kell, hogy tovább tárgyalhassuk a bennünket érdeklő vonatkozásokat.

Mellőzzük azokat a részleteket, amelyeket már számos kutató megvilágított, térjünk rá a „záróképre". 1931 júniusában találkozott Sztálin, Gorkij és Solohov – a pontos dátumot nem ismerjük. Ekkorra a *Csendes Don* hatodik részének kézirata már több mint két éve kalandozott a különböző hivatalok között, és nem jelent meg, a szerzőt pedig a „kulák elhajlás" hivatalos vádja fenyegette minden ezzel járó következménnyel együtt.

1931. június 6-án Solohov levéllel fordult Gorkijhoz és támogatását kérte.[5] Gorkij ismerte az ügyet: a hatodik rész fejezeteinek túlnyomó többségét már olvasta, és tudott a szerző nehézségeiről. Ez kiviláglik június 3-án kelt, Fagyejevnek írt leveléből, amelyben – ha nem is minden fenntartás nélkül – pozitívan értékeli a *Csendes Dont*.[6] Csak egy bizonyíték létezik a bennünket érdeklő találkozóról: Solohov kései szóbeli visszaemlékezése, amely az események után negyven-ötven évvel született. Hogy a beszélgetés másik két résztvevője bármiféleképpen utalt volna a találkozóra, erről egyelőre nincs adatunk.

Solohov beszámolóját erről a nevezetes beszélgetésről először Konsztantyin Prijma publikálta kilenc évvel azt követően, hogy 1972. szeptember 30-án az író elmondta neki a történetet. Nagyon fontos, hogy ez még Solohov életében történt, s a közreadó közel állt Solohovhoz. Egyébként ugyanerről az eseményről (de a részletek nélkül) nekem is mesélt az író Vjosenszkajában: 1981 márciusában családi körben. Hasonló történetet hallottam Fjodor Sahmagonovtól, Solohov egykori titkárától is 1986 januárjában. (A feljegyzések a visszaemlékező beleegyezésével készültek.) Nincs komoly eltérés mindattól, amit Prijma közreadott. Igaz, Sahmagonov szerint a találkozó nem Gorkij Moszkva melletti nyaralójában volt, hanem moszkvai házában, ahol ma múzeum van. Ez a pontosítás hihető. Sahmagonov még azt is elmondta, hogy Sztálin egyedül érkezett, minden kíséret nélkül. Ez is igaznak tűnik, ha az előttük álló beszélgetés jelentőségére és finomságaira gondolunk.

Mivel Prijma fontos publikációja egy periferikus kiadónál és igen kis példányszámban jelent meg, hadd idézzük fel a legfontosabb momentumokat. A találkozóra Gorkijnál került sor, pontosabban az író vendégszobájában, a házigazda, Sztálin és Solohov részvételével.[7]

„...S amikor asztalhoz ültem – mesélte Solohov –, Sztálin beszélni kezdett hozzám... Egyedül ő vitte a szót, Gorkij hallgatagon ült, dohányzott és a hamutartó felett gyufákat égetett... Sztálin a *Csendes Don* második könyvéhez kapcsolódva a követ-

---

[5] Lityeraturnoje Naszledsztvo 70 kotet. Moszkva, 1963. 694. o.

[6] Viktor Gura *I. m.* 159–160. o Magyarul részlet a levélből: *Mihail Solohov.* Írói arcképvázlat és bibliográfia Összeállította Ecsedy Andorné és Gáliczky Éva Fővárosi Szabó Ervin Konyvtár 1963. 51 o

[7] Konsztantyin Prijma: *I m* 147–148 o.

kező kérdéssel kezdte a beszelgetest »Miért ir a regényeben ilyen finoman Kornyilov generálisról? Kegyetlenebbé kellene tenni az alakjat « Azt feleltem, hogy Kornyilov a Lukomszkij tábornokkal folytatott beszelgeteseiben es a Duhonyinnak es másoknak kiadott parancsaiban bősz ellenségkent all előttunk, aki kész a nép veret ontani De személy szerint bátor tábornok volt, aki kitűnt az osztrák fronton Megsebesult, fogságba esett, aztán hazaszokott Oroszországba Szubjektive, mint saját osztalyának kepviselője, becsuletes volt Ekkor Sztalin megkerdezte »Hogy becsuletes?! Ha egyszer valaki a nép ellen támadt, az nem lehet becsuletes!« Azt feleltem »Szubjektive becsuletes, saját osztalyanak nezőpontjabol Hiszen megszokott a fogsagbol, s ez azt jelenti, hogy szerette a hazáját, a tiszti becsulet normái szerint cselekedett A legmeggyőzőbb bizonyitek arra, hogy ellenseg volt, a forradalom elfojtoja, eppen az, hogy milyen parancsokat és utasításokat adott Krimov tabornoknak ontozze vérrel Petrográdot, es akasztassa fel a petrogradi szovjet valamennyi kuldottét«" Álljunk meg itt egy pillanatra, és ertelmezzuk az idezett szovegrészt Mint látszik, Sztálin felkészult a beszelgetesre Azért kerdezett ra Kornyilovra, mert a regeny utolso publikált részeiben a szerző nagy figyelmet szentelt neki De aligha lehetett ez a probléma túl jelentős, hiszen a hatodik reszben, amiről szo volt, a tabornok csak egyszer kerul említésre, akkor is csak roviden A legfontosabb, hogy a fehérek ugye régen elveszett, 1931-re pedig világos lett, hogy vereseguk végleges politikailag kudarcot vallottak.

Folytassuk az idézetet „Sztalin megkérdezte, honnan vettem az anyagokat az OK(b)P Doni Bizottsága és a Déli Front Forradalmi Katonai Tanacsa kozak középparasztokkal kapcsolatos túlkapásairol? Azt feleltem, hogy ami a regenyben van, pontosan dokumentálható Az archívumokban éppen elég dokumentum áll rendelkezesre, de ezeket a történészek kerulik, es a doni polgarhaborut gyakran nem az osztalyok szemszogéből mutatják be, hanem mint az osszes kozák rendi jellegű harcat mindenféle bevándorolt ellen A trockisták – mindannak ellenere, amit Lenin a kozepparasztokkal való szovetségről mondott – tomegméretű megtorló intézkedéseket foganatositottak a kozákok ellen, akik maguk is frontta szerveződtek A kozakok katonaemberek, akik fellázadtak Trockij hitszegese ellen és ezert kerultek az ellenforradalmi táborba Ez a kozáksag tragediajanak lényege!

Sztálin megszívta a pipaját, majd így szolt »Egyeseknek ugy tűnik, hogy a *Csendes Don* harmadik konyve nagy oromot szerzett a fehérgardista emigrációnak « Azt feleltem Sztálinnak »Nagy orom lehet a fehéreknek! Hiszen en a fehergardistak teljes osszeomlását mutatom be a regényben a Don mellett és Kubanyban!« Sztalin egy kicsit hallgatott, majd ezt mondta »Igen, egyetertek! – És Gorkijhoz fordulva hozzátette – Az események ábrázolása a harmadik kotetben nekunk, a forradalomnak segít!« Gorkij egyetértően bólintott »Igen, igen « Sztálin az egesz beszélgetés alatt semmiféle érzelmet nem árult el, halk és nyugodt volt Vegezetul azonban hatarozottan kijelentette »Ki fogjuk adni a *Csendes Don* harmadik konyvet!«"

Sztálin kérdesei a Doni Pártbizottságról es a Deli Front Forradalmi Katonai Tanacsának 1919 eleji tevékenységéről jelentőségteljesek voltak A Doni Pártbizottsag egyik vezetője akkor Szergej Szircov volt, akivel a beszelgetés idején Sztálin eppen harag-

ban állt. Az említett Forradalmi Katonai Tanács tagjai az idő tájt olyan emberek voltak, akik a harmincas évek elején érdekelhették Sztálint: Grigorij Szokolnyikov, Zinovjev és Kamenyev egykori harcostársa, Andrej Kolegajev, a baloldali eszer KB volt tagja (Sztálin később összekapcsolta őket a „balos kommunistákkal"), Konsztantyin Mehonosin, Joszif Hodorovszkij és mások. És még valami: Sztálin közeli munkatársai közül senki sem vett részt az akkori Déli Front vezetésében.[8] Ebből arra következtethetünk, hogy a Doni Pártbizottságnak és a Déli Frontnak a kozákok ellen hozott véres intézkedései hasznosnak tűnhettek Sztálin messzire tekintő terveihez. (Például a trockisták túlkapásai váltották ki a középparasztok felkelését, de ő, Sztálin a kollektivizálás idején megállította az ilyen túlkapásokat *Akiknek a siker fejükbe szállt* című cikkével.)

Solohov visszaemlékezéseinek interpretálásában észrevehetünk néhány ténybeli pontatlanságot, ezért kritikus szemmel kell olvasnunk egyes részeket. Például azt, amikor azokról a parancsokról szól, amelyeket Kornyilov adott Duhonyinnak. De a *Csendes Don* szövegében Duhonyinról csak egyszer történik említés (4. rész, 20. fejezet), amikor Solohov idézi Kornyilov 1917. november elsején kelt levelét Duhonyinhoz (az akkori főparancsnokhoz). A levélben van egy sor tanács, eléggé kategorikus hangvételűek, de egyik sem parancs (ilyet Kornyilov nem is adhatott, hiszen ekkor őrizetben volt). A regényben sincsenek semmiféle „parancsok és utasítások" Krimov számára, hogy akasztassa fel a petrográdi szovjet küldötteit, és nem is találtak ez ideig ilyen parancsot. 1931 légkörét ismerve elég nehezen hihetőek Solohov szavai, miszerint Kornyilov „szerette a hazáját". Csak néhány év múlva kezdtek a hasonló hazafias megnyilvánulások pozitív tartalmúakká válni. Egy kissé különös az is, hogy Solohov Kornyilov katonai pályafutásának részleteit kezdte volna fejtegetni. 1917-ben ugyanis a tábornokról írt az egész sajtó, kizárt dolog, hogy Sztálin, aki az idő tájt politikus és újságíró volt, s kitűnő emlékezőtehetséggel rendelkezett, mindezt ne tudta volna. Ezek a valós „idézetek" nyilván az alatt a negyven év alatt születtek, amely a beszélgetés és annak rögzítése között eltelt. Jóval lényegesebbek ennél az egyéb körülmények.

Véleményünk szerint Solohov visszaemlékezéseiben több izgalmas momentum is van. A fiatal író, akit nemhogy a világban, de még hazájában sem ismertek, aki csak egy befejezetlen regény szerzője volt, s bár a kritika nagyra tartotta, nem egyértelműen fogadta a könyvet – valahogy nagyon könnyen és gyorsan győzte meg Sztálint, hogy megkapja az engedélyt a *Csendes Don* következő könyvének publikálására. És milyen könyvére! Egy olyanéra, amely együttérzéssel írja le a kozák parasztok felkelését az erőszak ellen, és minden „a kulákság mint osztály felszámolása" idején játszódik, amikor száműzött muzsikok milliói, öregek és gyerekek, közöttük az egykori kozákok, népesítik be a szibériai térségeket. Ilyen könyvre engedélyt kapni olyankor, amikor éppenhogy csak elhallgattatták Andrej Platonovot, és fenyegető árnyék

[8] *Grazsdanszkaja vojna i vojennaja intervencija v SZSZSZR.* Enciklopegyija (Polgárháború és katonai intervenció a Szovjetunióban) Moszkva, 1983 678. o

borult a parasztköltőkre is! És azt is figyelembe kell vennünk, hogy a beszélgetés harmadik résztvevője, a házigazda, ahogy az irodalomtörténészek már kiderítették, nem nagyon kardoskodott Solohov regénye mellett...

Sztálin mindenekelőtt politikus volt, mégpedig nagy formátumú politikus. Politikai céljainak elérése érdekében nem törődött semmivel, se személyes kapcsolatokkal, se hagyományokkal, se törvényekkel vagy szabályokkal, sem az általánosan elfogadott erkölccsel. Amellett nem lehet nem elismerni politikai tehetségét. A gúnyos szidalmazás itt csak ellenérzéseket szülhet. Volt már ilyenre példa.

Sztálinnak közeli és távoli politikai céljai érdekében kétségtelenül szüksége volt egy – kimondottan pozitív értékítéletű – könyvre a kollektivizálásról, amely nem hivatalos üdvrivalgás, hanem valóban művészi teljesítmény, egy olyan íróé, akinek tehetsége és becsületessége nyilvánvaló és kétségbevonhatatlan. Solohov annyira tehetségesen és valósan írta meg regényét a forradalomról, hogy műve idővel meghódítja az egész világot. Hát akkor megpróbálhatná ő... Hiszen van egy újabb esemény, amely éppoly jelentős, akár a forradalom. A politikának pedig részét alkotják a közös engedménnyel, kölcsönös előnyök érdekében kötött szerződések...

Feltevésünk, ismétlem, csak rekonstrukciója az események menetének, nem akar kötelező érvényű lenni. De vizsgáljunk meg ebből a szemszögből néhány konkrét körülményt történelmi összefüggéseikben.

A Don mellett viszonylag korán kezdődött a kollektivizálás, és a legforróbb légkörben zajlott. 1929. június 18-án Solohov Vjosenszkajából ezt írta G. Levickajának: „Látná, hogy mit művelnek nálunk a szomszédos alsó-volgai vidéken. Szorongatják a kulákokat, a középparasztokat pedig már *megsemmisítették*. A szegények éheznek, amijük van – még a szamovárokat és a lábtakarókat is – eladják a Hopjori körzetben, sokszor náluk kevésbé tehetőseknek. A nép elállatiasodott, a hangulat nyomott, jövőre a vetésterület katasztrofálisan lecsökken."[9] Az idézetet egy terjedelmes levélből szakítottuk ki, de így is világos, hogy a lezajlott események értékelése egyértelmű.

Később Solohov karcolatokat publikált a kollektivizálás kérdéseiről, a leghíresebb 1931. október 25-én jelent meg a Pravdában. Ebben arról írt, hogyan folyik a Don vidékén a tavaszi vetés. Hangvétele szerfölött optimista: „Elvtárs, ne kételkedj! – mondja a szerzőnek egy kozák kolhoztag. – Mi mindnyájan értjük, hogy az országnak milyen nagy szüksége van kenyérre. Lehet, hogy egy kicsit késünk, de mindent elvetünk az utolsó magig" stb. Meggyőződéssel állíthatjuk, hogy Sztálin, aki mindig nagy figyelemmel kísérte a sajtót, ismerte Solohovnak ezt a karcolatát. Viktor Gura helyesen jegyzi meg, hogy a „karcolat kozákjainak hangjában már ráismerhetünk az *Új barázdát szánt az eke* leendő hőseinek hangjára"...[10]

Mindenesetre nincsenek biztos adataink arról, hogy 1931 nyara előtt Solohov gondolt-e rá, hogy regényt írjon a kollektivizálásról. Ellenkezőleg, köztudott, milyen sok energiát és időt fordított arra, hogy folytassák a *Csendes Don* hatodik részének

[9] Znamja 1987. 10. 182. o.
[10] Viktor Gura. *I. m.* 156. o.

publikálását, 1930. április 2-án pedig azt írta Levickajának: „A hetedik részen dolgozom."[11]

A dolgok erősen megváltoztak 1931 második felére. November 12-én Solohov Vjosenszkajából ír a Novij Mir szerkesztőjének, Vjacseszlav Polonszkijnak új regényéről. „23–25 nyomtatott ívre tervezem. Eddig 16 van kész. Körülbelül jövő áprilisban fejezem be. Az első részt (5 ív) december elsejére tudom elküldeni... A regény témája a kollektivizálás az Észak-Kaukázus egyik körzetében (1930–31-ben)."[12] Ugyanerről szól Levickajának írt magánlevelében, amely november 19-én kelt: „... új regényt írok arról, hogyan kerültek bele a vjosenszkajaiak, például a kozákok a teljes kollektivizálásba 1930-ban, s arról, hogyan éltek és élnek a kolhozokban. Már 5 nyomtatott ívnyit letisztáztam, és sok van még piszkozatban."[13] Az *Új barázdát szánt az eke* tehát kivételesen rövid idő alatt született, a szerző nyilván minden más munkáját félretette.

1932 januárjában egyidejűleg két vezető folyóiratban kezdték közreadni Solohov két művét. Az Oktyabrban megkezdődött a *Csendes Don* sokat szenvedett hatodik részének közreadása. Ahogy a kutatások megállapították, a szerkesztők még ekkor is megpróbálták lerövidíteni a regény különösen éles jeleneteit, de Solohov törhetetlen szívóssággal kiharcolta, hogy ezeket a rövidítéseket az eredetihez híven egytől egyik visszaállítsák. Így a „teljes kollektivizálás" befejezésének idején megjelent egy eleddig mindent felülmúló könyv arról, milyen tragikus volt az orosz földművesek sorsa a nagy forradalom idején.

Ugyanebben az évben, 1932-ben a Novij Mir – ahol a korábbi szerkesztőt már felváltotta Ivan Gronszkij (1937-ig vezette a szerkesztőséget) – közölte a *Új barázdát szánt az eke* első részét. Nem kezdünk itt részletes elemzésbe (a második részről nem is szólva), de a történész és az irodalomtörténész felelőssége arra kötelez, hogy egyértelműen kijelentsük: amennyire a *Csendes Don* történelmi és művészi hitelessége lenyűgözi az olvasókat és akármely szakembert is, úgy nagyobb nehézség nélkül észrevehetők a *Új barázdát szánt az ekében* azok a mozzanatok, amelyeket az ábrázolt világot ragyogóan ismerő szerző nem az életből, hanem csupán a Pavlik Morozov sorsáról szóló „művekből" vett... Valamikor valaki bizonyára teljességgel és részletesen fog írni erről.

Azt kell gondolnunk, hogy Gorkij házának mindkét vendége gyorsan felmérte a helyzetet, és elég diszkrét volt ahhoz, hogy ne mondjon felesleges szavakat, ráadásul egy ilyen komoly tanú előtt. Nem lehet semmiféle kétségünk, hogy értették egymást. Hogy az ügyet közvetlen beszélgetés döntötte el (aligha), netán utalások történtek, vagy maga Solohov találta volna ki, hogy mit várnak tőle (ez a legvalószínűbb) – ezt nem tudjuk, és már nem is fogjuk megtudni. Csak feltevéseink lehetnek.

Végül még két rövid észrevétel. Egyrészt: tény, hogy a *Csendes Don* körül már hatvan éve forrnak a szenvedélyek, különböző – időnként teljesen ellentétes – nézőpontok ütköznek meg, és ennek a folyamatnak a vége nem látható. Ezzel

[11] Znamja 1987 10. 188 o.
[12] Viktor Gura: *I. m.* 158. o.
[13] Znamja 1987. 10. 188. o.

szemben a *Feltört ugart* első megjelenésétől napjainkig folyamatosan csak lelkesedés kísérte, ami sajnos történelmileg vajmi megalapozatlan és esztétikailag kevéssé alátámasztott volt.

Másrészt: egy teljesen személyes megjegyzés. 1977 és 1981 között nemegyszer jártam Vjosenszkajában, és hosszasan elbeszélgettem Mihail Solohovval. Bár az élet és a betegségek megtörték, lelkesedéssel és sokáig mesélt nekem a *Csendes Donról*, élénken érdeklődött előtte ismeretlen történelmi részletek iránt, kérdezett és visszakérdezett, szívesen elmondta azt, amire emlékezett, és amit tudott. De ugyanő, ez a rendkívül kedves, ennek a félig-meddig elfelejtett szónak a legpontosabb értelmében kifogástalanul társasági ember nagyon szűkszavúan válaszolt a *Feltört ugarral* kapcsolatos kérdésekre, mint aki láthatóan nem kívánja tovább folytatni a beszélgetést az adott témáról.

LENGYEL JÁNOS fordítása

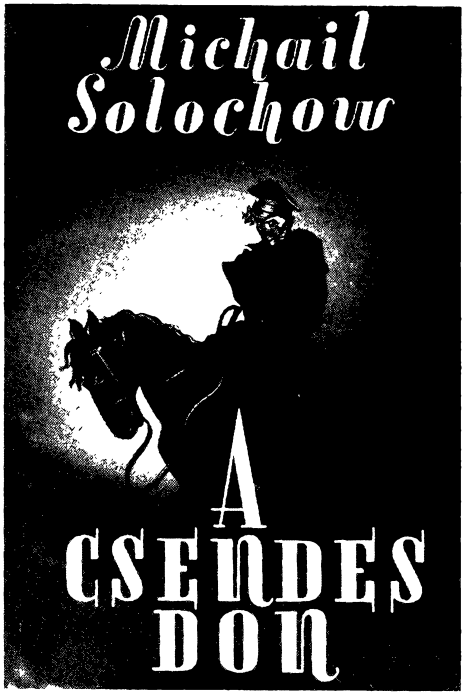

A *Csendes Don* IV. kötetének (Cserépfalvi 1941–1945) és az *Új barázdát szánt az eke* (Szikra 1950) borítója

OLEG GROMOV

Natalja Zalka–Matvej Szaprikin: A matolcsi ember

Szovjetszkij Piszatyel 1987 (oroszul)

Viszonylag testes kötet fekszik előttem, címlapján arannyal nyomott betűk: *A matolcsi ember* és a szerzők neve, Natalja Zalka és Matvej Szaprikin. A könyv krónikás elbeszélés Zalka Máténak, a magyar forradalmár internacionalistának, a kommunista írónak az életéről. Zalka a polgárháború éveiben Oroszországban a Vörös Hadsereg egyik parancsnoka, Spanyolországban a köztársaságiak legendás hadvezére volt akkor *Lukács* tábornok néven. A kötetet lánya és unokája írta.

Kinyitom a könyvet, előttem Zalka Máté arcképe. Öltönyt visel, zakója hajtókáján a Vörös Zászló Érdemrend. Arcán a jellegzetes mosoly... Én is így őriztem meg az emlékezetemben. 1934-ben vagy 1935-ben láttam, eljött hozzánk az iskolába egy úttörőgyűlésre, és a polgárháború csatáiról mesélt, többek közt a Perekopért vívott harcokról, amelyekben aktívan részt vett. (Ugyanabban az iskolában, egy osztállyal feljebb járt Zalka Máté lánya, Natalja Matvejevna, vagy ahogy akkoriban neveztük, Natalka...)

Számos könyvet, cikket, brosúrát és tanulmányt írtak Zalka Mátéról, felidézve életrajzát, életútját, katonai és írói pályafutását. De talán nem vétek az igazság ellen, ha azt állítom, ez a könyv kísérli meg elsőként, hogy Zalka Máté egyéniségét a maga teljességében, összetettségében mutassa be: képet ad a vitéz katonáról, a tehetséges íróról, az energikus közéleti személyiségről, a kivételesen becsületes, jóindulatú és megértő emberről, a gondos és szerető családapáról. Valószínűleg mégsem ezek keltik fel elsősorban az olvasó érdeklődését; a könyvet az teszi értékessé, vonzóvá, hogy jelentős részben magának Zalka Máténak naplójegyzeteire és leveleire, feleségének, lányának emlékeire épül; a tények kétségtelen hitelessége mellett mélyen személyes jellegű is.

A könyv kronologikus sorrendben (nem véletlenül nevezték a szerzők művüket műfaji szempontból krónikás elbeszélésnek) követi végig Zalka Máté életét, pontosabban Frankl Béláét, hiszen ez volt az igazi neve. A Zalka Máté – álnév, így írta alá korai háborúellenes műveit még az első világháborús szibériai hadifogolytáborban. A szerzők 1896. április 23-ával kezdik történetüket, amikor megszületett a kis Béla, a szegény Frankl Mihály kilencedik gyermeke, és 1937. június 12-ével fejezik be, amikor a legendás Lukács tábornok Huescánál belehalt sebesülésébe.

A szerzőknek sikerült úgy felépíteniük a történetet, hogy az elevenen tükrözi a helyszínek és a kor szellemét, külső jegyeit. Az olvasó fokozódó érdeklődéssel olvassa a századelő eldugott magyar tájainak, Frankl Béla – Zalka Máté szülőföldjének

leírását, megismeri többek közt a szülőfalujához, Matolcshoz közeli járási székhely, Mátészalka életét; e város neve szolgált később az írói álnév alapjául. Részletesen bemutatja a könyv a leendő író ifjúkorát, a gimnazistaként írt első verseket, a diákéveket, amikor a prózával is, a színházzal is „kacérkodott".

Az első világháború könyörtelenül magával sodorta a fiatal Zalkát is. A könyv idéz egy részletet az író későbbi naplójegyzeteiből, amelyekben így ír: „A háború először elnyelt. Örvénye úgy elsodort, hogy nem tudtam az objektív megfigyelő szemével nézni. Szenvedtem, a vállamon cipelve súlyát..." Ám a háború szörnyűségei, véres borzalmai – ezekből pedig bőségesen kijutott Frankl hadapródnak az olasz fronton, a doberdói „húsdarálóban" és a számára utolsó csatában, Volhinában, ahol megsebesült, légnyomást kapott, és fogságba esett – hozzásegítették, hogy fokozatosan felmérje, „mennyire gyűlölik a katonák a háborút és azokat, akik a dicstelen pusztulásba küldték őket", hogy megértse a háború kegyetlen értelmetlenségét. „Talán minden embernek át kell esnie ilyen megpróbáltatásokon, ezek edzik meg az akaratot. Ezek voltak az én egyetemeim" – írta később Zalka Máté.

A szerzők meggyőzően mutatják be, hogyan válik Zalka számára az internacionalizmus iskolájává az orosz fogság, a sok szenvedés, melyet a hadifogoly-szerelvények nyugatról keletre, majd keletről nyugatra és újra visszafelé tartó vándorlása során élt át, a találkozás az önkényuralmat megdöntött Oroszország forradalmi valóságával. Egyre mélyebb, egyre visszavonhatatlanabb lett benne az osztályöntudat, 1918. május 24-én pedig eljutott az elhatározásig, hogy önkéntesként belép a Vörös Gárdába. Tövises, veszélyekkel teli volt Zalka Máté útja ettől az elhatározástól a Vörös Hadsereg polgárháborús hadműveleteiben való aktív részvételig, amely az ő számára Perekop bevételével, a Krím felszabadításával ért véget. E nehéz években bontakozott ki Zalka Máté katonai tehetsége, amely majd a köztársasági Spanyolország védelmében vívott harcok során mutatkozik meg teljes nagyságában.

A fogságban érett meg és bontakozott ki Zalka Máté írói tehetsége. Igaz, az internacionalisták soraiba lépve őszintén hitte, „hogy az irodalom a legtávolabbi polc mélyére került – a forradalom végső győzelméig". De az élet ezekben az években is megszervezte „találkozásait az irodalommal". Érdekes például a leendő író életének az az epizódja, hogy Jaroslav Hašekkel rövid, de gyümölcsöző együttműködésük során 1920 elején *Haza a szülőföldre!* címmel közös drámát írtak. A színművet Krasznojarszkban mutatták be 1920. március 21-én, a magyarországi proletárforradalom kitörésének első évfordulóján. A dráma sok, a válaszúton tépelődő volt hadifoglyot késztetett arra, hogy belépjen a Vörös Hadseregbe. A magyar forradalom tizedik évfordulóján pedig Zalka, aki akkor Kazahsztánban volt, az egyik helyi újságban cikket közölt *A magyar kommün* címmel, amelyben elemezte a forradalom menetét és a vezetői által elkövetett hibákat. Írását profetikus szavakkal fejezte be: „A második és végleges magyar tanácsköztársaság ott él a magyar proletariátus és parasztság szilárd akaratában."

Gazdag tényanyagot, a szélesebb olvasóközönség előtt korábban ismeretlen adatokat tartalmaznak a Zalka Máté életének békés éveiről szóló oldalak. Ekkorra már teljes írói „fegyverzetben" állt a közönség elé, hírnévre tett szert. Sokoldalú emberként

ismerjük meg: önmagával és irodalmi munkásságával szemben igényes szerző, a színházba szerelmes drámaíró és színházigazgató, diplomáciai futár, akit Közép- és Délkelet-Európába, valamint Ázsiába szólított számtalan szolgálati útja, a Vörös Hadsereg és Flotta irodalmi egyesületének titkára, a forradalmi irodalom nemzetközi irodájának tagja, és így tovább, és így tovább. De a szerzők révén megismerhetjük Zalka Mátét, a szerető férjet és apát is.

Rendkívül izgalmas a könyv legterjedelmesebb része, amely a Spanyolországban harcoló 12. nemzetközi brigád parancsnokának, Lukács tábornoknak, vagyis Zalka Máténak a hősi tetteit idézi fel. Bár az ebben a részben elmondottakból sok mindenről tudunk, a szerzők több, eddig ismeretlen részlettel gazdagították az anyagot, így tudják fenntartani az olvasó lankadatlan érdeklődését, mindig valami újat kínálva.

...Becsukom a könyvet, átlapozom a sok-sok fényképet, amelyek ahhoz is közelebb hozzák, annak is elevenebbé teszik Zalka Máté alakját, aki életében sosem találkozott vele. Visszatérek az első fényképhez, és úgy rémlik, hallom őt magát, amint az iskolai gyűlésen beszél, látom a mosolyát.

WEISZ GYÖRGYI fordítása

BAKCSI GYÖRGY

Nagy tüzek

Szovjet-orosz elbeszélések az 1920-as évekből. Szerkesztette: Gereben Ágnes. Kossuth 1987

Azok a csodálatos-fantasztikus húszas évek! Nem véletlen, hogy minden változó kor újra felfedezi őket – átmeneti időkben gondolatunk visszatér az alapokhoz. Azokhoz az esztendőkhöz, amelyekben furcsán keveredett ésszerűség és irracionalitás, szükségszerűség és világmegváltó álom, véres emberpusztítás és egy magasabb rendű konszenzus lehetősége. Oroszország alig lábalt ki a polgárháborúból, éhínség, infláció, évszázados értékek pusztulása rendítette meg, és mégis, sohasem szökkentek ily magasba a dosztojevszkiji „orosz fiúk" álmai... Ahogyan Vlagyimir Ligyin írja a *Nagy tüzek* egyik legmarkánsabb elbeszélésében: „...ezen a napon a fellegvárban két igazság csapott össze: mindkettő árvalányhaj illatú – az árvalányhajas, sztyeppés Oroszország sorsa –, az egyik pogány igazság, mely csak arra jó, hogy az ember erős hittel megtagadja a parancsolók túlkapásait, a cári bírák igazságtalanságát, a kínvallatásokat meg a kínzókamrákat, a papok kapzsiságát, a pusztító háborúkat; de a másik új igazság, amelyen újra fölépül Oroszország, ha embervérrel kell is megfizetni érte, amely megnyitja a boldogulás útját a szegénynek, aki évszázadokon át csak paraszt

meg rabszolga volt; s mindkét igazság mögött ott van Oroszország – lám csak, hogy terül el odalent: ártéri mezők, tágasság, kendervászon meg daróc, nagy nyomorúság és nagy gazdagság egy helyen."[1]

A két igazság ütközése-összefonódása, az új élmények elemi ereje és sokasága szinte magától hozza az új írókat, akik – Voronszkij írja 1922-ben – „jönnek a nyomortanyákról, a perifériákról, isten háta mögötti falvak mélyéről, vidékről, a vadonból"... Új nevek, új témák, új világszemlélet és – korántsem utolsó sorban – új írói hozzáállás, a leírtakkal adekvát új stílus: olyan gazdagság volt ez, amelyen elámult a világ. Hazánkban is tudtak róla, sőt az ismereteket Illyés Gyula össze is foglalta remek gyűjteményében.

Egy szűkkeblű szemlélet – nem kis mértékben az új írók egy részének személyes balsorsa okán – később rémisztő öncsonkítást hajtott végre magán a Szovjetunión belül. Sok író neve eltűnt, másoké felmagasztalódott, ám nem újszerű írásaikért, hanem uniformizálódásukért; az irodalomtörténetek szinte sterilizálják a húszas éveket. A művek azonban ezúttal sem égtek el, előkerülnek a feledésből, még ha a kutatónak olykor nem kevesebb fáradságába kerül is előásásuk, mint a középkori iratok keresgélésekor...

A húszas évek szovjet elbeszéléseit hosszú idő után az 1969-es, akkor reveláció számba menő *Kegyetlen szerelem* mutatta fel. Ezt követően sűrűsödtek folyóiratainkban és lapjainkban a korra vonatkozó publikációk. Az újabb gyűjtemények közül a *Parázs idők*et, a *Mihaszna Eduárd*ot említhetjük. Méltán sorakozik melléjük a legújabb, ez a mostani összeállítás, mely túl azon, hogy ismét bőséggel merít a korszak írásaiból, néhány friss szemponttal is gazdagítja befogadásunkat.

A válogató, Gereben Ágnes ugyanis úgy vezet be bennünket a húszas évek novellisztikájának sűrűjébe, hogy vajmi kevéssé törődik irodalomtörténészi protokollal, rosszul értelmezett „illendőséggel". Bátran idézi híressé lett írók zsengéit, és illeszt kötetébe egyszeri remekléseket később visszaesett, sőt lexikonok által nem is jegyzett íróktól. Úgy is mondhatnók, hogy gyűjteményében jócskán megtaláljuk első osztályú alkotók másodosztályú írásait, illetve másod- (sőt harmad-, negyed-) osztályú írók elsőrangú munkáit. De épp így és ezáltal pontos a kép erről az ismételhetetlen korszakról...

Sőt: a huszonkilenc rövidebb-hosszabb elbeszélés valamiképpen egyberendeződik az olvasó gondolataiban, a könyvet letéve úgy érzi, mintha egyetlen – bár igencsak hajlékony és sokszínű – regényíró vázlatfüzetébe kukkanthatott volna be, amelyben rendezetlenül, de magasabb szempontok szerint mégis összetartozóan sorakoznak a pillanatnyi élmények gyorsan papírra vetett ihletései. Visszhangzik benne a művek közös mondanivalója, amelyet talán így foglalhatnánk össze: „Oroszország szörnyűséges kataklizma után van, szegény és elesett; éhezik és fázik – de csodálatos jövő előtt áll. Biztosítja ezt öntudatra ébredő emberanyaga, a dühödt összecsapásokat követő közmegegyezés és a bolsevik igazság, amely torzulásokon, vulgarizálásokon,

[1] *A fold*. Gálvölgyi Judit fordítása

emberi gyarlóságokon is átfénylik és utat talál" Ezt a gondolatot erősíti a konyv remekul megtalált borítóképe, Petrov-Vodkin *Voros lovasa*, aki anyaszult meztelenul, de magabiztosan indul a voros ló hátán a sokat ígérő messzeségbe

Persze konnyű volna most, a kovetkező évtizedek félrecsúszásainak és szomorúságainak ismeretében naivitással vádolni az egykori írókat Mi azonban sokkal inkább Zaliginnal tartunk, aki a hetvenes években két nagyhatású regényben *(Sósvolgy, Az erdőbizottság)* idézte azt a kort, amelyben a *Nagy tuzek* írásai is játszódnak, és nemegyszer kozvetlenul is visszanyúlt elfeledett írótársaihoz És Zaligin a fejlemények ismeretében is szukségesnek látta, hogy újra említse, sőt idézze az egykori vitákat, de még azok fogalmazását és stílusát is, s csak igen mértékletesen kozolje vagy inkább sejtesse, mibe is fordultak az ártatlannak induló nézeteltérések

A huszas evek stílusa . Hát igen, ez is osszecementezi a *Nagy tuzek*et Bőséggel omlik ezekből az írásokból a nevezetes *szkaz,* az események részvevőinek szinte szerkesztetlen onvallomása, amelyre éppúgy jellemző az ízes, sőt vaskos nepi fordulat, mint a hirtelen kibicsaklás vagy akár onparódia Talán nem is véletlen, hogy a kotet ennek a fura szóhasználatnak egy-egy gyongyszemével kezdődik, illetve végződik A nagy kultúrájú szóbűvész, Jevgenyij Zamjatyin (akinek *Mi* című regényét a Znamja ígéri kozolni) például így záratja le hősével annak botladozó beszámolóját „Végezetul látom, hogy amely polgártarsnők eleinte vihogva ultek itt, azoknak most ellenkező az arcuk, s ehhez mindenestul csatlakozok, mert ez az egész – a mi sotét kultúrank keserű ténye, ami ma már, Istennek hála, csupán a múlt háttereben letezik És itt pontot teszek mint írásjelet, és belevegyulok, polgártársak, a maguk névtelen soraiba"[2]

Az antológia záró írása, a nálunk ismeretlen Mihail Csernokov *Reparálas* című elbeszélése, azt a folyamatot fogja el – szintén szóhasználatban és gondolatmenetben –, amelynek során a már-már betokosodott muzsikigazságok az új rendhez alkalmazkodnak „Azt mondják, erdei manó nincsen, csak kitaláltak, ahogy minden egyebet, amit nem látunk, csak az erős emberi vágy tanált ki, mert az embernek az adatott, amióta világ a világ, hogy keressen, kitanáljon valamit, ami fejjebb emeli [ ] nékunk meg világosság kell, le kell bírni egyet-mást, hogy az egesz koznép orvendhessen a világosságnak"[3]

Szerencsés otletnek tűnik, hogy a huszonkilenc művet huszonkilenc fordítóval ultettették át Ez nem csak azt tette lehetővé, hogy a konyv gyorsan, a forradalom 70 évfordulójára elkészulhessen, hanem azt is, hogy egy-egy író munkáját a „specialista" fordíthassa (peldául Pausztovszkijt Dalos László, Paszternakot Por Judit) Végezetul szólnunk kell a kotet nagy értékű életrajzi jegyzeteiről (Gereben Ágnes munkája), amelyek tomoren, pontosan, sok tekintetben Elbert Jánosra emlékeztetően foglalják ossze – olykor az egész életműre történő kitekintéssel –, amit az adott íróról jelenleg tudunk és gondolunk.

---

[2] *Csurigin elvtarse a szo* Rab Zsuzsa forditasa

[3] Makai Imre forditasa

Egy levél elé

A Londonban élő Határ Győzőt is felkértük, hogy – más magyar írókkal együtt – írja meg: a kirgiz–szovjet író, Csingiz Ajtmatov hatvanadik születésnapján mily gondolataival kívánhat a tollforgató társnak további alkotó éveket. Angliából lapzártánk után érkezett a lemondó levél. Közreadjuk, mert úgy véljük, hogy tanulságos: e folyóirat szerkesztői közül többen vitatkoztak korábban Határ Győzővel. Ő azonban fontosnak tartotta, hogy a valóságos demokrácia gyakorlatával válaszoljon nekünk. Köszönjük.

1988 09 28 Kedves Barátaim – köszönöm megkeresésteket, igen jólesett. Annak jeléül veszem, hogy megenyhültetek irányomban és valahára feledésbe mennek a múlt rosszemlékű félreértései.

Már ami megtisztelő kéréseteket/kérdéseteket illeti, azzal zavarban vagyok. Jómagam hamarosan 74 éves leszek s tán titeket csalódással fog eltölteni, hogy Iulianosz-regényem megírása-és kiszedése óta, idestova már négy éve csupán régi auktorokat, ill. az ókorral kapcsolatos szakmunkákat olvasok/jegyzetelek. Így azután félő, hogy tématokkal kapcsolatban semmi érdemlegeset nem mondhatnék. Mindkettőtöknek

szívélyes köszöntéssel

Victor G. J. HATAR
HONGRIUSCULE 12 Edge Hill
Wimbledon LONDON SW19 4LP
United Kingdom - Europe
Phone (01) - 946 - 1515

Emlék Weöres Sándorról

Andrej Voznyeszenszkij először járt Magyarországon Akkoriban éppen képverseket írt Mondhattuk volna, hogy Apollinaire nyomán, de ez nem lett volna igaz. Hiszen a Nauka i Zsizny című folyóirat 1968. szeptemberi számában ő maga vallott arról, hogy ezeket a képverseket „az orosz költészet dédnagyapja", Szimeon Polockij (1629–1680) kezdeményezte Játék és kísérlet volt ez Voznyeszenszkij részéről, de éppen akkor ez foglalta le, s nagyon szerette volna, ha ezek a kolteményei ugyancsak megjelenhetnének magyarul

A feladat megoldására egyetlen magyar költő látszott alkalmasnak Weores Sándor Felhívtuk telefonon, s ő orommel egyezett bele, hogy találkozzanak Akkor még nagyobbnak látszott a kettejük közötti két évtizednyi korkulonbség: Voznyeszenszkij még nem volt negyven, de Weöres már elmúlt otven. Weores friss izgalommal vette kézbe Voznyeszenszkij képverseit, különösen egy egysoros keltette fel a figyelmét, amelynek egy modern furdőgatya képzetét kellett keltenie. Ilyenkor a szó szerinti fordítás nem sokat segít· az orosz poétának kellett megvilágítani, hogy voltaképpen mit akart mondani Weores néhány percig gondolkozott, majd papírra vetette az egyetlen lehetséges megoldást

Ilyen műfordító volt Ilyen költő volt Sokat és sokszor segítette lapunkat, orommel és áldozattal vállalta megbízatásainkat, már abban az időben is, amikor fogyóban érezvén erejét, egyre ritkábban vállalta kulfoldi költők megszólaltatását Ilyen irányú munkásságára még visszatérünk, vissza kell térnünk egyik kozeli számunkban

Most búcsúznunk kell tőle Nemcsak a magyar költészet egyik óriását, de az egyik legjobb műfordítót is búcsúztatjuk, aki a szovjet népek annyi nemes klasszikus költőjét szólaltatta meg nyelvünkön

E FEHÉR PÁL

Kulturális kapcsolatok

A Pravda 1988. október 1-jei száma *Eltűnőben a fehér foltok* címmel az *1917. Egy nap krónikája* című kötetről szólva hangsúlyozza, hogy a magyar olvasók először vehetnek a kezukbe ilyen átfogó művet azokról az eseményekről, melyek „megrengették" a világot

A Komszomolszkaja Pravda 1988 október 14-i száma *Nincs tobb igazság* címmel terjedelmes interjút kozolt Kun Miklóssal abból az alkalomból, hogy a Szabad Tér Kiadónál 1988-ban megjelent a szerző Buharinról szóló monográfiája „Buharinban mint emberben a kozvetlensége fogott meg – mondta Kun Miklós a lap munkatársának, Z Jerosoknak – Nagyon orulok, ha hozzájárulhatok befejezetlen portréjának újrarajzolásához"

E monográfiával szinte egy időben adott ki a Kossuth Konyvkiadó egy válogatást Buharin írásaiból *Toprengések a szocializmusról* cím alatt

Számunk szerzői

ALEJNYIKOV, Vlagyimir itt kozolt írását a V Mire Knyig c. folyóirat 1988 1 számából fordítottuk

BELAJA, Galina Andrejevna· orosz kritikus, irodalomtörténész Egyetemi tanár A filológiai tudomány doktora Moszkvában él Életrajza 1988. 2 számunkban olvasható, ahol *A kísérlet természetéről* című tanulmányát közoltuk. Itt kozolt tanulmányát a Kontyekszt 1983 című tanulmánykotetből fordítottuk

GROMOV, Oleg Vlagyimirovics (1921, Moszkva). orosz műfordító, folyóiratunk moszkvai szerkesztője A Világirodalmi lexikonban olvashato életrajzát 1985. 2 és 1989 1. számunkban egészítettuk ki, ez utóbbiban egy recenzióját jelentettuk meg = A most kozolt recenziót a Lityeraturnaja Rosszija 1988 38 számából fordítottuk

KANAJEVA, Nyina Ivanovna (1942, Tulai oblaszty): orosz újságíró, moszkvai szerkesztőségunk munkatársa Legutóbb 1988. 9 számunkban kozoltuk írását

KOROTKEVICS, Georgij orosz publicista, az SZMBT elnökségének tagja Folyóiratunkban 1975–1984 kozott 8 cikkét és 3 interjúját kozoltuk Újabban 1985 1, 1986 7 és 1987 5 számainkban olvashatók írásai

LAKSIN, Vlagyimir Jakovlevics (1933, Moszkva)· orosz kritikus, prózaíró, a Znamja főszerkesztő-helyettese Életrajza 1985 7 számunkban olvasható Cikkeit újabban 1987 8, 10 és 1989 1. szamunkban kozöltuk = Lukács Gyorgyről szóló írását az Inosztrannaja Lityeratura 1988. 7 számából fordítottuk.

LIFSIC, Mihail Alekszandrovics (1905–1983). orosz filozófus, esztéta. Tobb kotete és tanulmánya jelent meg magyarul A Világirodalmi lexikonban olvasható életrajzát 1985 2. számunkban egészítettuk ki, ahol Szíklai László posztumusz interjúját és Zoltai Dénes tanulmányát is kozoltuk.

PRISZTAVKIN, Anatolij Ignatyjevics (1931, Ljuberci)· orosz prózaíró 1959-ben végzett a Gorkij Irodalmi Főiskolán. 1954-ben versekkel jelentkezett először. 1959-ben jelentek meg novellái *Malenykije rasszkazi* (Kis elbeszélések) címen gyermekkoráról, a háború éveiről *Moi szovremennyiki* (1959, Kortársaim), *Sztrana Lepija* (1960, Lepij országa), *Tri zsizny* (1960, Három élet), *Kosztri v tajge* (1963, Tuzek a tajgában) c kisregényei, valamint *Golubka* (1967, Galambom) c regénye a szibériai tajgában dolgozó fiatalok életét ábrázolják A dokumentatív kisregények sorozatának utolsó darabjáért – *Angara – reka* (A nagy folyó, az Angara) – a Szovjet Írószovetség díját kapta. *Szeliger Szeligerovics* (1964), *Ptusenyka* (1966) és *Peszny Orfeja* (Orpheusz éneke) c. lírai hangvételű kisregényei Kozép-Oroszország tájairól és történelméről szólnak. További kisregényei· *Vozgyelaj pole szvojo* (1975, Műveld meg foldedet), *Belij Holm* (1977, Fehér Halom), *Szoldat i malcsik* (1977, A katona és a kisfiú). = Itt olvasható regényéért, melynek eredeti címe *Nocsevala tucska zolotaja*, s melyet a

Znamja 1987 3., 4 számaiból fordítottunk, 1988-ban Állami Díjat kapott. A műről ismertetések Szovjet Irodalom 1987 8. (E. Fehér Pal), 1988 2 (Pavel Uljasov), 1988 12. (V Kargyin) Nagyvilag 1988 5 (Wintermantel Istvan)

SZEMANOV Szergej Nyikolajevics orosz prozairo Moszkvában él. Itt kozölt irasát a Novij Mir 1988 9 számából fordítottuk

VOLOSIN, Makszimilian Alekszandrovics (1878–1932)· orosz koltó Életrajzát l. Világirodalmi kisenciklopédia (Belohorszky Pál) = VERSEI magyarul újabban antológiákban· *Klasszikus orosz koltők* Európa 1979 (Tellér Gyula ford · 5 vers), *Egy égbolt alatt.* Európa 1981 (Veress Miklós ford · 2 vers); *A forradalom bibora.* Kozmosz 1987 (Bazsó Márton, Fodor András, Konczek Jozsef, Lothár László, Mezey Katalin, Oláh Janos és Rab Zsuzsa ford.· 11 vers). = IRODALOM ujabban· Valóság 1977. 9 (Bannyikov, Ny M. V.), Studia Slavica 1978. 3–4 (Grecsiskin, Sz–Lavrov, A.. M V. i Andrej Belij); Szilard Léna Orosz irodalom a XIX sz. végén – XX. sz. elején. Tankonyvkiado 1983 (SZ. L.. M V. [oroszul]); Dissertationes Slavicae XVII. 1985 (Lepahin, V.: Szimvolizm ikoni v voszprijatyii M. V. – poeta i hudozsnyika) = Itt olvasható verseit a V Mire Knyig 1988 1. számából fordítottuk.

Összeállította: WINTERMANTEL ISTVÁN

A Magyar Nepkoztarsaság Művelődesi Minisztériuma es a Szovjet Irószovetség folyóirata Megjelenik havonta Főszerkesztő Alekszandr Prohanov es Kiraly Istvan A magyar kiadas szerkesztősege 1075 Budapest VII, Tanács krt 13–15 Kiadja a Pallas Lap- es Konyvkiado Vallalat – 1906 –, Budapest VII, Lenin krt 9–11 Felelős kiado Nemeth Jenő, a Pallas Lap- es Konyvkiado Vállalat vezérigazgatoja Szedte a Nyomdaipari Fenyszedő Uzem 887142 20 Készíti a Petőfi Nyomda, Kecskemet (89'920055) Vezerigazgato Birkas Bela HU ISSN 0133–0713

Terjeszti a Magyar Posta Előfizethető barmely hírlapkézbesítő postahivatalnal, a hirlapkezbesitőknel, a Posta Hírlapuzleteiben és a Hirlapelőfizetesi es Lapellátási Irodánal (HELIR), Budapest XIII, Lehel u 10/a – 1900 –, kozvetlenul vagy postautalványon, valamint átutalassal a HELIR 215–96162 pénzforgalmi jelzőszámra Előfizetési díj negyedévre 39,– Ft, fél evre 78,– Ft, egesz évre 156,– Ft Előfizetes kulfoldről a Kultúra Kulkereskedelmi Vallalatnál (1389 Bp 62 Pf 149) vagy a Kultúra Kulfoldi Képviseleténel INDEX 25783